

***21 ÉVE AZ EURÓPAI NEMZETI TUDOMÁNYOSSÁG ÉS A FIATAL
KUTATÓK SZOLGÁLATÁBAN***

A PEME XXVII. Nemzetközi PhD – Konferenciájának előadásai

(Budapest, 2024. április)

***PEME
2024. április
BUDAPEST***

Szerkesztették:

Dr. Koncz István és Szova Ilona

Elektronikus könyv

2024

ISBN 978-615-5709-20-3

Kiadja a Professzorok az Európai Magyarországért Egyesület

BEVEZETÉS – KÖSZÖNTŐ

A Professzorok az Európai Magyarországért Egyesület XXVII. PhD-Konferenciája a szokásos rendben és profizmussal zajlott le. Plenáris üléssel kezdődött a munka. A PEME elnöke, Dr. Koncz István köszöntötte a konferencián 33 témakörben előadó fiatalokat (köztük a Szerbiából, Szlovákiából, Etiópiából és Romániából jelentkezőket), és az e napi munkát opponensként, majd a kiadvány elkészítését lektorként segítő önzetlen vezető kutatókat, s megköszönte a központi stáb profi konferencia előkészítő munkáját. Ezt követően az elnök a 17 éves (már rekordok könyvébe illő) konferenciasorozat imponáló számaival érzékeltette eddigi ilyen irányú tevékenységüket: 1500-nál is több fiatal tudós, s tudományos pályát tervező egyetemi hallgató adott elő eddig és jelentette meg az Egyesület segítségével – mintegy 15 000 oldalban – tanulmányát.

A kutatómunkára készülő mesterszakos diákok és a doktori iskolákból jött PhD-s hallgatók írásait eddig 30 kötetben publikálta a tudományos egyesület. E széleskörű szervező, opponensi/lektori és kiadói tevékenységben mintegy 700 (szakmájában elismert) egyesületi tag és pártoló tag/doktori iskolák oldaláról segítő vett és vesz részt. Őket hálás köszönet illeti meg az önzetlen sokéves mentoráló/segítő munkáért.

Ezek után Dr. Koncz István elnök részletesen ismertette a XXVII. Konferencia programját, majd átadta az elnöklést Dr. Fehér Zsuzsanna elnöki főtanácsadónak, bevezetve a plenáris ülés előadását, melynek előadója a PEME Jogtudományi műhelyének vezetője, Dr. Kispál Beáta volt. Nagy érdeklődéssel kísért bemutatójának címe "Reorganizáció, de hogyan? Szerkezetátalakítással!".

E konferencia is a PEME Alapszabályában meghatározott küldetés és elvek mentén szerveződött és folyt le: segíteni/mentorálni a jövő tudós nemzedékeket, alkalmakat teremteni számukra doktori cselekményeik, s a PhD-fokozat megszerzésének meggyorsításában.

Erre azért is nagy szükség van, mert rohamosan be kell kapcsolni a fiatal tudósokat hazánk minden téren való európaivá válásába.

Az idősebb nemzedékek a „Youth for Europe” (Fiatalok Európáért) program Dr. Koncz István által vezérelt 1997-es megszervezésével kezdődően számtalan lépést teljesítettek ehhez. Ennek szellemében dolgoztunk Egyesületünkben az elmúlt húsz évben is.

Az Unióhoz csatlakozás régóta az egész ország vágya volt. A bekerülésért, s a nemzeti perspektívákat és kulturáltabb, jobb, szabadabb életet biztosító tagságot igenelte a PEME is, s hatékony részt vállalt a nemzeti Európa-terv előkészítésében, s a csatlakozási folyamat meggyorsításában.

Magyarország uniós csatlakozásának 20. évfordulója alkalmából nemrég mondta az Európai Bizottság elnöke: "A magyar emberek erősebbé tették Európát, a magyarok pezsgő kultúrája és a gazdasági dinamizmusa az egész európai uniót áthatja". Ursula von der Leyen pedig a közösségi oldalán közzétett videóüzenetében azt mondta: „húsz évvel ezelőtt végre egyesült a családunk egy közös otthonban”. Magyarország mindig is Európa szívében helyezkedett el – hangsúlyozta. Emlékeztetett: a vasfüggöny mögött magyarok nemzedékei harcoltak azért, hogy visszaszerezzék a szabadságukat.

Az Egyesültünket 2003-ban létrehozó alapító tudósok, vezető humán- és reál értelmiségiek és az ország talán legnagyobb független értelmiségi szervezetének mai itthoni és határainkon túli tagsága és 17 külföldi szervezete -bár számos jelet, nyögve-nyelős politikai eszement igyekezetet/folyamatot észlelt erre vonatkozóan az elmúlt évtizedben (s felerősödve napjainkban is!)- továbbra sem engedik fékezni hazánkat abban, hogy az európai népek nagy családja tagjaként a nyugati jólét, biztonság és demokrácia felé haladjon.

Mindennek szellemében szerveztük meg a fiatal tudósok számára a XXVII. nemzetközi PhD-Konferenciát is. E sorozattal is részt veszünk hazánk európaivá építésében.

Köszönjük a kötetben publikáló, a szerkesztők és lektorok munkáját, a fiataloknak pedig továbbra is sok tudományos élményt és sikert kíván:

a PEME Elnöksége.

X

A 21 éves PEME a következő, Prof. Dr. Simai Mihály akadémikusnak, általános tudományos alelnökünknek Európa és Magyarország közös jövőről írott tanulmányával emlékezik meg EU-tagságunk 20 évéről, s hazánk hosszútávú fejlődésének lehetőségeiről.

AZ EURÓPAI PROBLÉMÁK ÉS AZ EURÓPAI MAGYARORSZÁG

Az eurázsiai válsággócok kezelésének lehetőségeit és esélyeit kutatva ismét átnéztem egy ismert francia tudós François Heisbourg könyvét, amelynek hangzatos címe „La Fin du Rêve Européen”, az európai álmok vége volt.

Ami a múltat illeti, szerintem Heisbourg tévedett. *Az európai integráció folyamatát nem álmok, hanem reális igények, célok és érdekek születték.* Lehettek ugyan illúziói a jövővel kapcsolatban az alapító „atyáknak”, de az adott helyzetben a realitások talaján álltak.

Én is igyekeztem a kor realitásait elemezni, amikor közgazdasági kutatómunkámban és az oktatásban (valószínűleg az elsők között Magyarországon) a nagyvállalatok érdekeiből, a világpolitikai és világgazdasági trendekből és a hat kezdeményező állam érdekeiből kiindulva, tehát stratégiai megközelítésben a nyugat-európai integráció kezdeteivel, folyamataival és következményeivel a kelet-nyugati viszonyok alakulásában az 1950-es évek végén. Egyértelmű volt, hogy az akkori viszonyok között gazdasági szempontból mindenekelőtt a nyugat-európai térség és bizonyos fokig az USA nagyvállalatainak állt érdekében, hogy kezelhetővé tegyék az egyre inkább összefonódó és nemzetköziesedő üzleti tevékenységük és a nemzeti határok és az ezekhez kapcsolódó korlátok közti és egyre élesebbé váló ellentmondást. A legközvetlenebb kiutat ebből egy olyan szabadkereskedelmi övezet ajánlott, amelyik megfelelt a kor mikroszinten már előrehaladott integrálódása követelményeinek.

Fontosnak tartottuk azonban a politikai érdekeket is. Ezek között az akkori kétpólusú világban különösen jelentős volt a Nyugat közös védekezése azzal a veszéllyel szemben, amelyet a kívülről a Szovjetunió, belülről pedig a kommunista pártok jelentettek a második világháborúban súlyos károkat szenvedett, és a nemzeti felszabadító mozgalmak által tovább gyengített nyugat-európai kapitalizmus számára. Döntő tényezőnek tartottuk az USA szerepét és az észak-atlanti térség közös stratégiai érdekeit is erős és stabil európai bázis kiépítésében. Földrészünk békés jövője szempontjából az államok közös érdekének tartottuk, hogy a két

részre szakadt Európában minél előbb érdemi kapcsolatok szerveződjenek a KGST és a Közös piac között.

Mindig is voltak azonban közös európai érdekek, amelyek alapjai voltak a közös európai létnek. Ezek a XXI. században különösen fontosak és a tagállamok érdekviszonyai közös nevezőjének tekinthetők. Az EU tagjai, a világ más államaihoz hasonlóan érdekelték a globális béke és biztonság fennmaradásában, a nemzetközi jogra és ennek különösen az az emberi jogokra épülő világrend fenntartásában. Közösek a fenntartható fejlődés három tartóoszlopának, a gazdaságinak, a társadalmi és a környezetinek erősítésével kapcsolatos érdekek is.

Az Unió valamennyi állama érdekelt abban, hogy megakadályozzák bármely külső hatalom törekvéseit olyan függőségi viszonyok megteremtésére, amelyek működőképessége és jövője szempontjából veszélyesek és természetesen abban is, hogy elkerüljék, illetve, hogy kivédjék a térség ellen irányuló katonai támadást és megakadályozzák a terrorista akciókat. Lényeges közös érdek az energia és nyersanyagellátás biztonsága, a térségen kívüli államokkal és a külső piacokkal való kapcsolatok fenntartásához szükséges tengeri, légi, kibernetikai és más kommunikációs rendszerek nyitvatartása.

Közös érdek az EU államai által elfogadott közös értékek biztosíthatósága is.

20 évvel ezelőtt, amikor a PEME megalakult, az alapítókhoz egyrészt azért csatlakoztam, mert fontosnak tartottam a közös értékek és célok kisugárzódását az európai térségre és így Magyarországra is. Fontosnak tartottam természetesen a közös érdekeket is, amelyek a tagállamok érdekviszonyai közös nevezőjének tekinthetők.

A XXI. század harmadik évtizedének közepére, hatalmas változások nyomán, nemcsak feszült globális geopolitikai és geoökonómiai viszonyok alakultak ki, hanem az EU keretei között is nőtt a zűrzavar és a bizonytalanság. Sokan úgy értékelik a változásokat, hogy EU eltávolodott az eredeti integrációs egyezmény céljaitól, és mint erre az említett könyv is utalt, az álmot végetért. A dinamikus változó érdekek, értékek és hatalmi viszonyok, különböző politikai, gazdasági és társadalmi feszültségek térségünk helyzetét és az integrációs folyamat jövőjét is bizonytalanabbá tették. Az európai integrációs folyamat, kezdetei óta legjelentősebb kihívásokkal került szembe, amelyekre a tagállamoknak és az intézményeknek rendkívül nehéz választ adni.

A döntően nemzeti talajon burjánzó populizmusnak nevezett, de különböző forrásokból táplálkozó és eltérő jellegű neonacionalizmus különösen felerősítette az Unió-ellenességet, ami ugyancsak különböző jelszavakkal és eltérő „nemzeti” prioritásokkal fűszerezve jelent meg. Az egyik legáltalánosabb ezek között a nemzeti szuverenitás „helyreállítása” és a legbizarrabb az EU-val szemben egy tagállama által vívott „szabadságharc” voltak. A közvélemény körében a legtöbb országban gyengült az egyébként is bizonytalan ún. európai identitástudat is. A megváltozott európai feltételek, mindenekelőtt különösen az orosz-ukrán konfliktus súlyos válsághelyzetet alakítottak ki. Tovább növelték az EU problémáit és megvilágították a tagállamok közötti megnövekedett érdekkülönbségeket.

Az Európai Unió globális politikai szerepével és súlyával kapcsolatban belső problémái különösen fenyegetőek lehetnek. A jövőt illetően ezek alapján egyik lényeges kérdés, hogy politikai és katonai szempontból „mennyit ér” az EU, mint egységes hatalmi tömörülés. Az Egyesült Államok számára például ez azért is fontos, mert a globális geopolitikai rendszerben nincs Amerikának más, hasonló jellegű és globális jelentőségű szövetségese. Nem egyszerűen

arról van szó, hogy Németország, Franciaország, Anglia, vagy Olaszország saját céljait helyezi előtérbe. Ezek korábban is jelentősen befolyásoltak a közösség érdek és értékviszonyait. A jövő szempontjából különösen veszélyes, hogy nemcsak a kisebb és a globális viszonyok szempontjából nem jelentős államokban erősödött meg a közvéleményben a nemzeti populizmus köntösébe öltözött és időnként a neofasizmus határait „súroló” belpolitika, amelyik végső soron aláássa az EU-t is.

Az EU, mint szervezet is elkötelezte magát arra, hogy a jog, a szabadság és a biztonság térsége legyen. Ez a XXI. század világában nemcsak általában az emberi jogok védelme, a béke és a biztonság szempontjából lényeges, hanem a közös fellépés biztosítéka is pl. a terrorizmus elleni harcban és olyan az illegális tevékenységek (embercsempészet, emberkereskedelem, kábítószer forgalom, nemzetközi bűnözés) elleni közös küzdelemben. Kérdéses, hogy mindebben, az érdekviszonyokon túlmenően milyen szerepet játszik az államok vezetésében a „nemzedékváltás” is. Nem arról van szó, hogy a vezetés jelenlegi meghatározó véleményalkotói vissza akarnak térni a megosztott, feszültségekkel terhelt Európához. Mindenütt vannak persze a régi idők iránti nosztalgia hívei. A fiatalabbak körében a legnagyobb probléma talán az, hogy az EU számukra kevés perspektívát ajánl.

Milyen alternatívákat rajzolnak ki az említett és más külső és belső tényezők az EU jövőjének formálódásában? Jelzik-e az álom végét?

Gyakran hangoztatott (és jogos) a vélemény, hogy az EU nem kész építmény, hanem szinte állandó átalakulásnak kitett építkezési folyamat. Tudományosan fogalmazva, az EU tulajdonképpen társadalmi-gazdasági konstrukció. Semmi sem befejezett az építkezés e folyamatában. Az EU-ból a következő évtizedekben még lehet torony, fellegvár, vagy szétszórt épületekből álló és tovább bomló települések hálózata. Az európai építkezési folyamat is sajátos. Befolyásolja az építkezési folyamatot a politikai éghajlat, a térségen kívüli hatások, az építők kulturális és vallási hagyományai, konfliktusai, közös érdekei, a „konstruktőrök” elképzelései és a „fővállalkozók” politikai és anyagi helyzete. Nem véglegesek az EU földrajzi határai, tovább formálódik hatalmi kompetenciája, s az államok integráltságának mértéke is. Még összetettebb probléma az emberek európai identitásának formálódása, amelynek hullámszásai, esetleges átmeneti csökkenése a XXI. század első évtizedének végén különösen jelentős probléma sok tagállamban.

Az átalakuló világban nemcsak térségünk népei és államai, hanem a külső világ számára is igen lényeges kérdés az EU-építmény és az építkezési folyamat alakulása a következő évtizedekben. Ez a kérdés azért is fontos, mert a XXI. században az eurázsiai térség vált a nemzetközi feszültségek, konfliktusok globális központjává, s e térség nyugati szélén az EU-nak ezzel számolnia kell. A problémák rendkívül szerteágazóak és mindegyik, külön-külön is komoly veszély és kockázati forrás. Egy dolog azonban közös bennük. Egyetlen EU tagállam sem számíthat arra, hogy egyedül tudja hatékonyan megvédeni és érvényesíteni érdekeit. Szinte minden témában lehetnek a tagállamok között különbségek a kihívások jelentőségét és a követendő politikát illetően. *Olyan jelentős érdekkülönbségek azonban nincsenek, amelyek végső soron lehetetlenítenék el a kompromisszumokat, a közös nevező kialakítása érdekében.*

Mint minden építmény esetében, választ kell keresni arra, hogy milyen erősek az alapjai. Megfogalmazhatók maximális és minimális követelmények az épület struktúrájának fenntarthatóságában és fejlesztésében. A maximális követelmények között talán a legdöntőbb a

politikai dimenzióban a tagállamok és különösen két vezető állam, Németország és Franciaország biztonságát előmozdító érdekeltsége és együttműködési készsége az integrációs folyamat folytatódásában és az intézményrendszer fenntartásában.

Jogi szempontból a stabilitás átlátható, rugalmas és szükség esetén továbbfejleszthető szabályokat és ezek betartásának biztosíthatóságát jelenti.

Gazdasági szempontból fenntartható a tagállamok többségében reális feltételek melletti potencióális növekedésük elérhetősége, az ehhez szükséges tényezők biztosíthatósága a döntő.

Szociális szempontból különösen fontos követelmények a jóléti állam alapvető szolgáltatásinak biztosíthatósága és a lakosság életviszonyainak kiszámítható javulását előmozdító elosztási viszonyok fennmaradása. A közösség anyagi kötelezettségei szempontjából az integráció bővülése és a mélyülése során szükségessé vált változások teljesíthetősége tűnnek a leglényegesebbnek. A minimális követelmények között *a legfontosabbnak azt tartom, hogy az alapokat ne rendítsék meg annyira az elkerülhetetlen válságok, belső vagy külső eredetű megrázkódtatások, hogy az intézmény végül romba dőljön.*

A közép- és kelet-európai országok politikusai és közvéleménye az EU tagságot gyakran csak egy meglehetősen rövid távú pénzügyi „input-output” nézőpontból értékelte: mennyivel kell hozzájárulnunk az EU közös kasszájához és mit kapunk onnan. Ez a szemlélet sajnálatos módon mindmáig befolyásolja a közgondolkodást Magyarországon is. Az ukrajnai konfliktus egyértelművé tette ennek a nézetnek tarthatatlanságát.

Az európai rendszerben részévé váltunk a közös politikákkal kapcsolatos közös döntési mechanizmusoknak. Ennek része az is, hogy számos fontos területen vétőjoggal is rendelkezünk, ami történelmünk során sohasem fordult elő korábban nemzetközi szövetségi rendszerekben. Lényeges kérdés Magyarország esetében is, hogy az EU tagság milyen problémákat okozott. E tanulmány keretében erre nem tudok kitérni. *Magyarország jövőjét formáló külső tényezők között különösen fontos kérdés az EU jövőjének alakulása.* A magyar gazdasági felemelkedés reális koncepciója nem építhet a kapcsolatokra a tőlünk keletre való világgal vagy az Egyesült Államokkal. Nemcsak hazánk számára, hanem a világfejlődés számára is igen kedvezőtlen következményei lennének az EU felbomlásának, a visszatérésnek olyan Európához, ahonnan az elmúlt évszázadban két világháború indult ki. Nem vagyunk érdekeltek szelektív, a-la cart integrációban sem, amelyik végső soron a bomlást eredményezné.

A magyar érdekek nemcsak az integrációs szervezet fennmaradásának, hanem olyan fejlődési iránynak a támogatását diktálják, amelyben a célokat és az eszközöket nem illúziók vagy túldimenzionált politikai vagy gazdasági elképzelések formálják és amelyek a térség tényleges hosszútávú problémáira adnak választ. Mint minden tagállam, Magyarország is felelős azért, hogy az EU „konstruktőrjei” ne tényleges vagy vélt érdekeiket abszolutizálva politizáljanak az integrációs szervezetről, s megtalálják a helyes arányokat abban, amit az EU alapítói „Unity in Diversity” vagyis az egység a sokrétűségben jelszóval jellemeztek.

A PEME segítséget nyújthat és ajánl fel a közös gondolkodáshoz.

Simai Mihály akadémikus

a PEME általános tudományos alelnöke

Tartalom

1.	Bagin Barbara: Narratív élettan.	10
	Kísérlet egy tantárgyközi kapcsolatra: az élettudományok tanítása irodalmi művek segítségével - Debreceni Egyetem - BTK.....	10
	Lektorálta: Dr. Poór Zoltán	10
2.	Bognár Bálint György: Hogyan kommunikál a dragkultúra? – Budapesti Corvinus Egyetem; Kommunikáció és Médiatudomány Tanszék	22
	Lektorálta: Dr. Bittó Renáta.....	22
3.	Dobó Anna: A homogén nemzeti nigériai identitás dilemmája az integrációs folyamat során – Debreceni Egyetem-BTK Humán Tud. Doktori Iskola	34
	Lektorálta: Prof. Dr. Szabó János	34
4.	Dr. Bíró Vivien Enikő: Az európai öröklési rendelet alkalmazásával felmerülő kihívások - Károli Gáspár Református Egyetem Állam-és Jogtudományi Doktori Iskola	45
	Lektorálta: Dr. Kispál Beáta	45
5.	Dr. Kasuba Róbert István: Az angol-walesi házasságjog fejlődésének néhány állomása - SZTE-ÁJTK Doktori Iskola, SZTE-ÁJTK Civilisztikai Tudományok Intézete.....	53
	Lektorálta: Dr. Kispál Renáta	53
6.	Dr. Rátkai Tímea: A halálbüntetés és a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés megítélése reprezentatív közvéleménykutatás alapján – Károli Gáspár Református Egyetem-ÁJK Doktori Iskola.....	67
	Lektorálta: Dr. Kispál Beáta	67
7.	Farkas Júlia: A termékenység nehézségek logoterápiás kezelésének megalapozása A remény, értelem, és az étellel való elégedettség vizsgálata - Pécsi Tudományegyetem, Egészségtudományi Kar, Egészségtudományi Doktori Iskola	79
	Lektorálta: Dr. Pikó Béla	79
8.	Győrfi Gergely: A kaposvári zsidóság lakóingatlanait és az ingatlanokban elhelyezkedő ingóvagyonát illető kártalanítás, kárpótlás és jóvátétel a II. világháborút követő években – Pécsi Tudomány Egyetem, Interdiszciplináris Doktori Iskola.....	91
	Lektorálta: Buchmüller Péter.....	91
9.	Halper Johanna: A Lengyel Katonai Képviselő működése a Lengyel Kutatóintézet és Múzeum forrásainak- „Lagzi István hagyatékának” tükrében – Károli Gáspár Református Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskola	107
	Lektorálta: Dr. Fehér Zsuzsanna	107
10.	Hamvas Levente Péter: Posztmodern terápiában – Hajnóczy Péter „Az elsőhegedűs” című novellájának biblioterápiás olvasatai egy kísérleti csoportban - Pécsi Tudományegyetem BTK, Irodalom- és Kultúratudományi Doktori Iskola	119
	Lektorálta: Szilágyi Gábor.....	119

11.	Helmecci Attila: Az bullyingról alkotott eltérő társadalmi képzetek problémája a nemzetközi összehasonlító kutatások terepén - ELTE TáTK Szociológia Doktori Iskola	127
	Lektorálta: Dr. Dobos László.....	127
12.	Horváth Krisztián, Zelei Ambrus: Romax és az Adams szoftverek összehasonlító elemzése és alkalmazásuk az erőátviteli rendszerek NVH szimulációk területén - SZE Multidiszciplinális Műszaki Tudományi Doktori Iskola.....	133
	Lektorálta: Prof. Dr. Lóth László	133
13.	Lencz Eszter: Mesterséges szálból készült lamé szövetek vizsgálata anyagtudományi módszerekkel - Óbudai Egyetem, Anyagtudományok és Technológiák Doktori Iskola	144
	Lektorálta: Prof. Dr. Lóth lászló	144
14.	Markovics Márton, Kovács Fruzsina: A kapitalizmus értelmezései napjainkig, kapitalista logika a harmadik útban és a neoliberais tradícióban - Debreceni Egyetem, Humántudományok Doktori Iskola.....	151
	Lektorálta: Prof. Dr. Kemény László	151
15.	Dr. Mozsonyi Norbert: Mesterséges intelligencia alapú komplex technológia által teremtett új Világ <i>adatvédelmi vonatkozásai</i> - Széchenyi István Egyetem Állam és Jogtudományi Doktori Iskola	162
	Lektorálta: Dr. Kispál Beáta	162
16.	Pető-Veres Kata: Kortárs református keresztesési prédikációk vizsgálata a magyarországi református egyházban - Károli Gáspár Református Egyetem, Hittudományi Doktori Iskola....	174
	Lektorálta: Dr. Fűrj Zoltán és Dr. Nagy László	174
17.	Soponyai János: Ájurvédikus koncepciók a preventív ellátásban - Pécsi Tudományegyetem, Egészségtudományi Kar, Egészségtudományi Doktori Iskola	187
	Lektorálta: Dr. Pikó Béla	187
18.	Szakálné Szabó Zita: Önkormányzati integrációs lehetőségek a nemzetközi megoldások tükrében, különös tekintettel a francia önkormányzati rendszer jellemzőire - merre tartanak hazánkban a társulások? - Széchenyi István Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola.....	195
	Lektorálta: Dr. Kispál Beáta	195
19.	Trixler Bettina, Pusztafalvi Henriette: Autizmus spektrum zavarokban érintett személyek egészségügyi ellátásának jellemzői, kihívásai - Pécsi Tudományegyetem, Egészségtudományi Kar, Egészségtudományi Doktori Iskola	208
	Lektorálta: Dr. Pikó Béla	208
20.	Zsoltné Dajka: Encouraging companies and institutions to create a family-friendly workplace - University of Miskolc, Deák Ferenc Doctoral School of Law and Political Sciences	217
	Lektorálta: Prof. Dr. Szabó János	217

Absztrakt:

Az élettudományok és az irodalom integrációja az oktatásban jelentős lehetőségeket rejt a tanulók számára. Ez a tanulmány egy kísérletet mutat be egy interdiszciplináris megközelítésre az élettudományok és az irodalom között, különös tekintettel az élettudományok oktatására irodalmi művek felhasználásával. Az irodalmi szövegek képesek érzékletesen bemutatni az absztrakt fogalmakat és folyamatokat, miközben elősegítik a diákok személyes kapcsolatát ezekkel a témákkal.

A tanulmány részletezi az élettudományok és az irodalom integrációjának pedagógiai lehetőségeit, többek között az irodalmi művek megfelelő kiválasztását, a kreatív írás alkalmazását, a diszkusszió és csoportmunka szerepét, valamint a szerepjáték és színház használatát az oktatásban. Emellett bemutatásra kerülnek olyan kötelező iskolai irodalmi művek, mint William Shakespeare alkotásai, Mary Shelley Frankenstein című regénye és Bram Stoker Drakula című műve, melyek lehetővé teszik az élettudományi fogalmak és dilemmák széleskörű bemutatását és elemzését.

Bevezető

Az oktatás terén az interdiszciplináris megközelítések egyre inkább előtérbe kerülnek, mivel segítenek összekapcsolni a különböző tudományágakat és területeket, ezáltal gazdagabb és átfogóbb tanulási élményt nyújtva a diákoknak. Az egyik ilyen érdekes és hatékony megközelítés az élettudományok és az irodalom integrációja az oktatásban. Ez a megközelítés lehetővé teszi az absztrakt tudományos fogalmak érzékletes bemutatását és az érzelmekkel való kapcsolat kialakítását azáltal, hogy irodalmi műveket használ az élettudományi témákhoz való kapcsolódáshoz. Erre nemcsak a tanítási módszerek színesebbé tétele miatt van szükség, hanem a természettudományos tárgyak oktatási válsága miatt is, hiszen a diákok ezen területek iránti érdeklődése aggasztóan alacsony szintet ér el. (Máth, 2014)

Ez a tanulmány arra törekszik, hogy áttekintést nyújtson az élettudományok és az irodalom közötti interdiszciplináris kapcsolatok pedagógiai lehetőségeiről az oktatásban. Az első részben bemutatom ennek a kapcsolatnak az elméleti alapjait, kitérve arra, hogy miért érdemes az élettudományokat és az irodalmat összekapcsolni az oktatásban, és hogyan segítheti ez a tanulók szélesebb körű megértését és érzelmi kötődését az élettudományi témákhoz.

A második részben konkrét példákat mutatok be az élettudományok és az irodalom integrációjának pedagógiai gyakorlataira. Részletesebben tárgyalom az irodalmi művek megfelelő kiválasztását, a kreatív írás alkalmazását, a diszkusszió és csoportmunka szerepét, valamint más módszertani eszközöket, amelyek elősegítik az élettudományok és az irodalom hatékony integrációját az oktatásban.

A tanulmány következő részében a módszer előnyeit és hátrányait nevezem meg, majd konkrét irodalmi példákat is bemutatok, amelyekre építhetők a módszertanok. Végül egy rövid összefoglalás olvasható.

1. Elméleti alapok és pedagógiai elvek az élettudományok és az irodalom integrációjára az oktatásban

A természettudományos oktatás és képzés hatékonysága az elmúlt években meggyengült. (internetes forrás 1.)

Az ilyen típusú tárgyak oktatása a közoktatásban és a pedagógusképzésben sem népszerű, az elmúlt éven mindössze 1 fő jelentkezett kémia-fizika szakos pedagógusnak. (internetes forrás 2.)

A problémái okai alapvetően abban keresendők, hogy az oktatás erősen elméletcentrikus, mely nem segíti azt, hogy a diákok megkedveljék az ehhez kapcsolódó tantárgyakat, illetve az új generációk gondolkodása jelentősen megváltozott. (Máth, 2014) A „digitálisan szocializált generáció” már új trendeket alakít ki magának az oktatás, tanulás terén is. (Szekely, 2018)

Szemléleti váltásra lenne szükség annak érdekében, hogy ez a negatív tendencia megváltozzon, azonban ehhez tudatosítanunk kellene implicit meggyőződéseinket, amely így foglalható össze a természettudományok tanítására vonatkozóan: „A természettudományos oktatás komoly dolog, afféle kiképzés, amelynek során fel kell építeni a gyerekek fejében egy tudományos fogalomrendszert és gondolkodásmódot, ami túlmutat a konkrét, esetleges tapasztalatokon. E munkának mi vagyunk a mérnökei, az eredmény a mi tudatosságunktól, következetességünktől függ. Minél kisebb korban kezdjük el ezt az építkezést, annál nagyobb sikerre számíthatunk. Minden új fogalom bevezetése újabb lépés a természettudományok megismerése felé. E tevékenységgel főként a természettudományok ügyét szolgáljuk.” (Vosnadiu, 2001)

A tanulás az ember egyik legáltalánosabb, de egyben legbonyolultabb tevékenysége, gyakorlata. A nevelés különböző tanulásfelfogások mentén zajlott. A középkor évszázadait első sorban a pontosan definiált ismeretek átadása és számonkérése irányította. Később a felvilágosodás jelentős áttörést eredményezett, mely az érzékszervek jelentőségét hangsúlyozza a tanulás folyamatában. Aztán Comenius szenzualista pedagógiája már kiemelt jelentőséget tulajdonít a szemléltetésnek és ingergazdag környezetnek. (Varga, Farnady-Landerl 2018)

John Dewey által részletesen vázolt és kidolgozott pragmatista pedagógia azt az elvet vallja, hogy a tanulás nem más, mint tapasztalás és cselekvés, a tanulási folyamat lényege a cselekvési szituáció, környezet, amelyben a pedagógus facilitáló szerepet tölt be. (Dewey, 1912) A XX. század pedagógiái már a tanítás helyett a tanulásra, az ismeretátadás helyett a felfedezésre, a gyermekek tevékenységére, cselekvésére helyezik a hangsúlyt. (Németh, Ehrenhard, 1999) A pragmatista pedagógiai fókuszában az induktív megismerés áll, amelynek sajátos és gyakori módszere a projektoktatás. (Varga, Farnady-Landerl 2018)

Piaget, a konstruktivista pedagógia atyja és kidolgozója úgy vélte, hogy a tudás az agy konstrukciós működésének eredménye, a belső, kognitív rendszer és a külső világ, a tapasztalatok kölcsönhatása. (Piaget, 1970) Tanítványa, Seymour Papert tovább finomította a konstruktivista pedagógia alapjait, miszerint a gyermekek a saját gondolati struktúrák építői. Emellett el kell ismernünk a tanítás nélküli tanulás fontosságát. (Papert, 1988) A diákok ezen az elven nem kész rendszerként veszik át a tudást, hanem azt aktív konstrukcióval, saját maguk építik fel, melyben a

tanár segítőként van jelen. Az élettudományok és az irodalom integrációja lehetővé teszi a tanulók számára, hogy érzelmileg és kognitívan kapcsolódjanak a tananyaghoz, elősegítve ezzel a mélyebb megértést és a tartósabb tanulást.

Nahalka István, a konstruktivista pedagógiai magyar képviselője úgy véli, hogy a gyermek nem interiorizálja a tudást, nem megszerzi vagy rendszerként veszi át a pedagógustól, hanem önmaga fogja létrehozni, megkonstruálni azt. (Nahalka, 2000) Ennek az elképzelésnek az alapjában az önmagát megteremtő ember (self-made man) áll, így a megismerési folyamatoknál fontosabb lesz az alkotó, megteremtő, strukturáló tanuló, a tudást pedig nem a tanár hozza létre a gyermekben, hanem optimális feltételek megteremtésével segíti a gyermek belső építkezését. (Varga, Farnady-Landerl 2018)

Az élettudományok és az irodalom összekapcsolásának gondolata az oktatásban olyan pedagógiai megközelítés, amely elméleti alapokra és pedagógiai elvekre egyaránt támaszkodik. Lényeges lenne tehát megégetünk, hogy a gyermekek nemcsak a tananyagról alakítanak ki általános, globális sémákat, de a tanulásról és benne a saját kompetenciájukról is. Ha pedig ezt alapul vesszük, akkor nagyon kártékonyak tudunk lenni abban az esetben, ha a gyermek saját nyelvezetét, fogalomrendszerét erőltetett módon, külső nyomásra le akarjuk cserélni egy tudományosabbra. (Máth, 2014)

A különböző tudományterületek integrációjának és differenciálódásának folyamata az egyes tantárgyak módszertani kidolgozásának szempontjából fontos tényezővé vált. Már az 1972-es oktatáspolitikai határozat az integrációról az alábbiakat fogalmazta meg: „Keresni kell a jelenlegi tantárgyi szétaprózottság felszámolásának útjait... az integrált oktatásának lehetőségeit”. (Idézi: Vass, 1988)

A következő évtizedekben megfogalmazott tantervek, melyek a Tyler-elvekre és a Bloom taxonomiákra összpontosítottak, kétségkívül tartalmaztak modern elemeket, de az interdiszciplináris megközelítéseket csak csekély mértékben alkalmazták, továbbra is megmaradt az atomjaira szétszabdalt oktatás. Faludi Szilárd már a hatvanas évektől vizsgálta a tantervek és az oktatási módszerek összefüggéseit, melynek eredményeként a mai napig ható megállapítást tett a nevelésközpontúság és a képességfejlesztés kiemelt szerepéről. (Vass, 1998)

Faludi véleménye szerint a „megfigyelőképességnek valahol össze kell kapcsolódnia önálló következtetésekkel, elemzőkészséggel, kombináló képességgel, önellenőrzéssel” (Faludi, 1965) Ennek megfelelően a tantárgyak közötti koordináció és kapcsolat kiemelt részévé vált a tanmenetek készítésekor, azonban az integrációs elképzelések megvalósítása a mai napig elmarad. Marx György gondolata alapján „a tantárgyak egymást követik az órarendben, de logikájuk és szókészletük idegen egymástól”. (Marx, 1974)

Husén elképzelése a következő: „a tantervben a legfontosabb azoknak a képességeknek, alapvető ismereteknek az elsajátítása, amelyek a legváltozatosabb, előre nem látható nehézségekkel szemben vértetik fel a tanulót, amelyek segítségével a tanulók felkészülhetnek az élet, többnyire előre nem látható nehézségeire. A hagyományos elemi iskolai oktatás nyújtotta ismeretek már nem elegendőek ahhoz, hogy az egyén megfeleljen a modern társadalom komplex és változó követelményeinek”. (Husén, 1998)

Interdiszciplinaritás az oktatásban:

Az interdiszciplinaritás a különböző diszciplínák közötti együttműködés egyik formája, amely elsősorban adott problémák keretein belül igyekszik ötvözni a különböző megközelítéseket. (Hanisch, 1983)

Egy másik elképzelés alapján az interdiszciplinaritás egyszerre pedagógiai megközelítés és módszer, olyan eljárás, amelyik két vagy több tudományágot hoz össze közös problémakör alapján, mely eredményeként az elkülönült területek hatással lehetnek egymásra. (Ellington, 1986)

Ferenczy úgy véli, hogy „az interdiszciplinaritás lényegében rendszerelméletből fakad, annak természetes szüleménye, mely napjaink egyik leghatékonyabb metodológiai irányzatának bizonyult a természetben, társadalomban és az emberi gondolkodásban létező rendszerek, a közöttük levő viszonyok, kölcsönhatások szinkronikus és diakronikus tanulmányozása szempontjából egyaránt”. (Ferenczy, 1992)

Az interdiszciplinaritás megközelítés összefoglalva arra törekszik, hogy áthidalja a hagyományos tantárgyak közötti szakadékokat, és összekapcsolja az eltérő tudományterületeket és diszciplínákat. Az élettudományok és a művészetek, az irodalom integrációja így lehetővé teszi az interdiszciplinaritás kapcsolatok felfedezését és kihasználását az oktatásban, elősegítve ezzel a komplexebb és összetettebb tudás kialakítását.

2. Az élettudományok és az irodalom integrációjának előnyei és kihívásai az oktatásban

Az élettudományok és az irodalom két látszólag eltérő terület, melyek az oktatásban egyre gyakrabban találkoznak. Az integrációjuk előnyei és kihívásai kiemelkedő fontosságúak az oktatás minőségének és hatékonyságának szempontjából. A következőkben arra törekszem, hogy áttekintést nyújtsak az élettudományok és az irodalom integrációjának előnyeiről és kihívásairól az oktatásban.

Az élettudományok és az irodalom integrációjának előnyei

1. **Kontextus és relevancia:** Az irodalmi művek segítségével az élettudományok területén tanult fogalmak és koncepciók könnyebben értelmezhetővé válnak a tanulók számára. Az irodalmi alkotások megadják a kontextust és a releváns példákat, amelyek segítenek az elméleti tudás gyakorlati alkalmazásában.
2. **Empátia és az emberi dimenzió megértése:** Az irodalmi művek az emberi tapasztalatok és érzelmek széles skáláját mutatják be. Az élettudományokkal kapcsolatos témák megértése során az irodalmi művek segítenek a diákoknak az empátia fejlesztésében és az emberi dimenzió megértésében.
3. **Kritikai gondolkodás és analitikus képességek fejlesztése:** Az irodalmi művek elemzése és értelmezése során a diákokat arra ösztönzik, hogy kritikusan gondolkodjanak és érveljenek. Az élettudományokhoz kapcsolódó irodalmi alkotások segíthetnek a tanulóknak az analitikus képességeik fejlesztésében és az információk kritikus értékelésében.
4. **Kreativitás és interdiszciplinaritás ösztönzése:** Az élettudományok és az irodalom integrációja új lehetőségeket teremt a kreativitás kibontakozására az oktatásban. Az interdiszciplinaritás megközelítés révén a tanulók szélesebb perspektívából közelíthetik meg az adott témákat.

Az élettudományok és az irodalom integrációjának kihívásai

1. **Idő és tananyagtervezés:** Az élettudományok és az irodalom integrációja komplex feladat, amely időigényes lehet a tanárok számára. A tananyag tervezése és az irodalmi művek kiválasztása megfelelő időt és erőforrásokat igényel.
2. **Különböző tanulói igények:** Az irodalmi művek értelmezése és elemzése nem minden tanuló számára egyforma módon működik. A különböző tanulói igények és előzetes ismeretek figyelembevétele fontos a hatékony tanítás és tanulás érdekében.
3. **Az értékelés és a teljesítmény mérésének kihívásai:** Az élettudományok és az irodalom integrációjában az értékelés és a teljesítmény mérésének módjai összetettek lehetnek. Fontos, hogy az értékelés módszerei tükrözzék az integrált megközelítést és a tanulók teljesítményét minden szempontból.
4. **Társadalmi elfogadottság és tantervi követelmények:** Az élettudományok és az irodalom integrációja nem minden esetben találkozik azonnali társadalmi elfogadással, és lehetnek olyan tantervi követelmények, amelyek gátolják az integráció szabad áramlását.
5. **Tanári felkészültség:** Az interdiszciplináris megközelítés alkalmazása szakértelmet és rugalmasságot igényel az oktatóktól, akiknek képesnek kell lenniük az élettudományi és irodalmi tartalmak összekapcsolására, valamint a tanulók változó igényeinek és képességeinek figyelembevételére.

3. Az élettudományok és az irodalom integrációja a gyakorlatban - példák és alkalmazások

Az élettudományok és az irodalom közötti kapcsolat érdekes megközelítést eredményez, mivel mindkét terület az emberi élmények és tapasztalatok különböző aspektusait vizsgálja, és egyaránt hozzájárul a humán és a tudományos gondolkodásmód fejlesztéséhez.

Az irodalom rendkívüli lehetőséget kínál az élet-, és természettudományi fogalmak és dilemmák érzékletes bemutatására és kontextusba helyezésére. Az irodalmi művek által megtestesített karakterek, események és érzelmek segíthetnek a tanulóknak abban, hogy személyes kapcsolatot alakítsanak ki az absztrakt tudományos fogalmakkal és folyamatokkal. A literatúra szövegei révén az élettudományi tartalmak sokkal emberközelibbé és érthetőbbé válnak, ami hozzájárul a tanulók érdeklődésének és motivációjának fokozásához az élettudományok iránt, a kontextusba helyezés segíti a tanulók kritikai gondolkodásának fejlesztését, hiszen szélesebb perspektívából láthatják és vizsgálhatják mind a két területet, emellett segíthetik a fogalmak emlékezetesebbé tételét is, de ehhez az irodalmi művek megfelelő kiválasztása kulcsfontosságú.

A továbbiakban szeretnék bemutatni néhány módszertani lehetőséget:

Kreatív írás az élettudományok és az irodalom kapcsolatában

A kreatív írás egy hatékony módszer az élettudományok és az irodalom integrációjában: „Az írás lehetővé teszi egy-egy kezdetleges gondolat vagy kép rögzítését, megőrzését. Miközben a diák vizsgálat alá veszi és végig gondolja az adott pillanatban vagy belső képben rejlő lehetőségeket, >>élesíti<<, mélyíti és pontosabban fogalmazza meg gondolatait. Rövidebben az írás olyan, mintha az ember önmagával folytatna párbeszédet” (Temple 1988). Írás közben a tanulók különböző nézetekkel találkoznak, szereplőkkel tudnak azonosulni. A produktív feladatok által a tanulók ismerethorizontja szélesedik, problémáik tudatosítása, empátiájuk fejlődik. (Benő, 2012) Ezt alapul véve a diákoknak lehetősége lehet például arra, hogy szuperhősök anatómiai jellemzését készítsenek szuperhősökről, vagy anatómiai naplót írjanak az emberi test egy adott

szervének szemszögéből. Az anatómiai fantáziakert egy olyan hely vagy környezet, ahol az emberi test anatómiáját bemutató lényeket teremtenek a diákok, saját maguk által tervezett környezettel, saját étellel. Ezeket a figurák sajátossága, hogy valamilyen, az élettanhoz kapcsolható különlegességgel, szupererővel rendelkeznek.

Interaktív tevékenységek és csoportmunka az élettudományok és az irodalom integrációjában

Az interaktív tevékenységek és csoportmunka segíthetik az élettudományok és az irodalom integrációját az oktatásban. Például, egy *Drakula* című regényes modulban diákok csoportokban készíthetnek prezentációkat a vámpír anatómiájáról és életmódjáról, azután pedig egy csoportos vitát folytathatnak az élet és a halál fogalmairól az irodalmi és tudományos szempontok összehasonlításával.

A diszkusszió és csoportmunka hatékony módszer lehet az élettudományok és az irodalom integrációjában. Ezek a módszerek lehetővé teszik a diákok számára, hogy közösen felfedezzék az irodalmi művekben és az élettudományi fogalmakban rejlő összefüggéseket és dilemmákat.

Színház alkalmazása az integrációban

A szerepjáték és színház alkalmazása is hatékony lehet az élettudományok és az irodalom integrációjában. A diákoknak lehetősége van arra, hogy dramatizálják az irodalmi szövegeket vagy megelevenítsék az élettudományi fogalmakat a színpadon, ezáltal mélyebb megértést és kapcsolódást teremtve a tananyaggal. Feladatul adható, készítsenek olyan szerepjátékot, amely orvosi szituációkat szimulál. A diákok megjeleníthetnek orvosokat, betegeket vagy más egészségügyi szakembereket, és interakcióba léphetnek anatómiai fogalmakkal.

Továbbá vizsgálják meg a mitológiai karakterek anatómiáját és alkossanak szerepjátékot, ahol a diákok a mitológiai karaktereket életre keltik, és azok anatómiai tulajdonságait mutatják be.

Multimédiás elemek integrálása

Integrálhatunk multimédiás elemeket, például videókat, képeket vagy prezentációkat az órákba. Ezek a vizuális segédanyagok segíthetnek a diákoknak a fogalmak jobb megértésében és emlékezetes tanulásban.

Létrehozhatnak zenei kompozíciókat vagy hangfelvételeket, amelyek a szöveg anatómiai elemekkel kapcsolatos hangulatát vagy érzéseit közvetítik. Ez kreatív módszer lehet az érzelmek kifejezésére.

Alkothatnak interaktív szimulációkat vagy játékokat, amelyekben a diákok részt vehetnek, például, egy interaktív online térképen keresztül követhetik egy karakter anatómiai utazását egy történetben.

A diákok készíthetnek vizuális műalkotásokat, például rajzokat vagy festményeket, amelyek az irodalmi és anatómiai témákat egyesítik. Ezek a művek vizuálisan hozzájárulhatnak a tananyag megértéséhez.

Kérhetjük a diákokat, hogy hozzanak létre digitális portfóliókat, amelyekben összegyűjtik az irodalmi és anatómiai kapcsolatokat. A portfóliók multimédiás elemeket, írásokat és prezentációkat is tartalmazhatnak.

Valós és valótlan élettörténetek bevonása

Az élettörténetek és case study-k alkalmazása az irodalommal támogatott anatómiai oktatásban lehetővé teszi a diákoknak, hogy konkrét eseteket tanulmányozzanak, az élettörténetek révén pedig személyes kapcsolatot építsenek az anatómiai fogalmakkal.

Kiválaszthatnak egy betegséget vagy egészségügyi állapotot, amelyhez megírnak egy élettörténetet egy képzeletbeli karakterről, aki ezen állapottal él. Hogyan befolyásolja az anatómiai tényezők életét és mindennapi tapasztalait?

Készíthetnek esettanulmányokat, case studyket, amelyek bemutatják egy karakter vagy valóságos személy életét, aki számos anatómiai kihívással néz szembe. Ennek kapcsán arra kell választ találniuk, miképpen oldják meg ezeket a kihívásokat, és hogyan befolyásolják az életüket? Az ilyen típusú feladatok segíthetnek a problémamegoldó képesség fejlesztésén túl az empátia fokozásában.

4. Élettudományok pillanatai az irodalomban

Az irodalom és az élettudományok kétségkívül különböző területek, de gyakran összekapcsolódnak, hogy új perspektívákat nyújtsanak az emberi élet és a természet megértéséhez. Az irodalom számos alkalommal reflektál az élettudományok felfedezéseire, eszméire és dilemmáira. A továbbiakban szeretnék bemutatni néhány konkrét példát, amelyek az élettudományok világára reflektálnak, és megvilágítják az emberi létezés és természet megértésének pillanatait.

Frankenstein, avagy a Modern Prométheusz – Mary Shelley

Mary Shelley *Frankenstein* című regénye az egyik leghíresebb és legbefolyásosabb irodalmi mű, amely az élettudományok témáját dolgozza fel. A regény egy fiatal tudós, Victor Frankenstein történetét meséli el, aki megpróbál életet teremteni a halottakból. Az általa létrehozott lény azonban végül az ellenőrzése alól kicsúszik, és tragédiát hoz a tudósra és környezetére. *Frankenstein* mélyen megfontolt kérdéseket vet fel az emberi természet, az identitás és a felelősség felett, miközben rámutat az élettudományok fejlődésének etikai kihívásaira. A regény kiváló lehetőséget nyújt arra, hogy a fent említett módszertanokat alkalmazzuk rá.

Tervezhetnek modernizált Frankensteint, amely során a modern verziót alkotnak a történetből, amely az élettudományok legújabb fejlesztéseire támaszkodik. A diákok választhatnak olyan területeket, mint a géntechnológia, klónozás vagy a mesterséges intelligencia.

Etikai dilemmát vizsgáló munkacsoportokat hozhatnak létre, amely a történet etikai kérdéseire összpontosít. Frankenstein döntései milyen etikai és morális következményekkel jártak, és hogyan alkalmazhatók ezek a tanulságok az élettudományokban.

Dramatizált képregényt is kérhetünk a diákoktól feladatként, melynek célja, hogy kiemelje a regény élettudományi és etikai kérdéseit. A képregényben kiemelt területet foglaljon el a Szörny megalkotása. Forгатókönyv készítését követően vagy rajzolják meg, vagy digitális rajzoló eszközöket alkalmazva kell létre hozniuk a képregény karaktereit és paneleit. Használjanak kreatív kiegészítőket, hogy fokozzák a regény hangulatát.

Bram Stoker vámpírja

Bram Stoker *Drakula* című regénye egy kiváló példa arra, hogyan integrálja az irodalom az élettudományok témáját. A regény a 19. század végén íródott, és azóta is az egyik legismertebb és legbefolyásosabb vámpírtörténet a világirodalomban. Ez a regény a vámpírmitológia

legmeghatározóbb darabja, és az élettudományok és az irodalom kapcsolatának egyik érdekes példája, amely összefonódik az emberi képzelet és a valóság határain.

A *Drakula* központi karaktere Drakula gróf, egy rejtélyes és ősi vámpír, aki évszázadok óta él, és vérrel táplálkozik, hogy megtartsa az örök életet. A regény főhőse, Jonathan Harker, egy fiatal ügyvéd, aki Drakula kastélyába látogat, hogy jogi ügyekben tanácsot adjon neki. Azonban hamarosan rájön, hogy Drakula nem az, aminek látszik, és hogy a vámpírok létezése valóságos veszélyt jelent az emberiségre.

A *Drakula* nemcsak egy izgalmas és rémisztő történet, hanem megmutatja az emberi életet és halált, valamint az élettudományok és a természetfeletti közötti határokat is. Stoker regénye a tudomány és a fantasztikum különös keverékét kínálja, miközben felveti az örök élet és a halhatatlanság vágyának kérdéseit.

Ez a regény remek lehetőséget adhat a kreatív írás gyakorlására. Kérhetjük a tanulóktól, hogy fogalmazzanak meg egy új jelenetet vagy epizódot a *Drakula* regénybe, amelyben az élettani funkciók szempontjából órán már tanulmányozott vér játszik fontos szerepet. A vér lehet a történet fő motívuma, vagy csak egy fontos elem a jelenet vagy epizód keretében. Gondolják át, hogy mely részletek vagy karakterek kapcsolhatók a vér motívumához a regényben. Például lehet a jelenet központi része egy vérfolyam, egy vérfarkas, vagy éppen egy véres csatározás.

Határozzák meg a jelenet vagy epizód helyszínét és időpontját; képzeljék el, hogy hol és mikor történik ez az esemény a regényben. Játsszanak a vérszimbolikával és a vér által közvetített jelentésekkel.

Gondolják át, hogy a vér milyen érzéseket vagy asszociációkat vált ki az olvasókból, és hogyan használható kreatív módon a történetben. Miközben oda kell figyelniük arra, hogy a *Drakula* regény jellegzetes atmoszféráját és hangulatát meg kell őrizni az új jelenetben vagy epizódban.

A diákok készíthetnek podcastet, amely főként a vér szimbolikájáról szól a regényben, ehhez részleteket is kell felolvasniuk a műből.

Kérhetünk tőlük rövid, animációs filmet, amely bemutatja a vér motívumát a *Drakulában*, ehhez animációs szoftvereket és eszközök szükséges használniuk, közben hangsúlyt kell fektetniük a megfelelő hanghatásokra és zenei aláfestésekre, hogy fokozzák az animáció hatását és hangulatát.

Karinthy Frigyes és az emberi test expedíciója

Utazás a koponyám körül című mű egy fantasztikus és humoros írás Karinthy Frigyesről, amelyben a szerző képzeletbeli utazásra indul a saját testében, felfedezve az emberi anatómiát és az emberi test működését. A mű a Karinthyval megtörtént eseményeket dolgozza fel, az írója jellemző szórakoztató és kreatív módon közelíti meg az emberi test és az anatómia témáját, így rengeteg lehetőség kínálkozik arra, hogy az élettudományok tanítása során alkalmazzuk. Ez segíthet a diákoknak abban, hogy érdeklődést mutassanak az emberi test működése iránt, és felhívja a figyelmet az anatómiai fogalmakra. A műben Karinthy saját testének kalandos felfedezése közben számos egészségügyi témával találkozik, például a betegségekkel, a testi működés zavarainak lehetőségével stb. Ezek a részek rávilágíthatnak az egészségmegőrzés fontosságára és az

egészséges életmódra. A mű Karinthy kreativitását és humorát tükrözi, és ösztönözheti a diákokat arra, hogy ötletes módon közelítsék meg az élettudományokat.

Képzletbeli utazást tehetnek a testben. Kérjük meg a diákokat, hogy írjanak egy rövid szöveget vagy készítsenek egy képregényt, amelyben egy képzletbeli utazásra indulnak a saját testükben, hasonlóan Karinthy Frigyeshez. Válasszanak ki néhány fontos szervet vagy szervrendszert, és írjanak vagy rajzoljanak róluk, miközben felfedezik azok funkcióját és jelentőségét.

Készítsenek egy interaktív anatómiai térképet vagy modellt az emberi testről. A diákok választhatnak ki egy szervrendszert vagy szervcsoportot, és készítsenek egy interaktív térképet vagy modellt, amely bemutatja azokat és azok működését. Használhatnak digitális eszközöket vagy hagyományosabb módszereket, például maketteket vagy posztereket.

Kitalált utazást tehetnek a saját testükben. A diákok írjanak egy naplót vagy blogbejegyzéseket, amelyekben leírják saját kitalált utazásukat a testükben. Jelöljenek ki néhány érdekes célpontot vagy kalandot, és írjanak róluk részletesen, beleértve az élményeket, az érzéseket és a tanulságokat.

Következtetés

Az élettudományok és az irodalom integrációja számos előnnyel jár az oktatásban, beleértve a kontextus és relevancia biztosítását, az empátia és az emberi dimenzió megértését, a kritikai gondolkodás és az analitikus képességek fejlesztését, valamint a kreativitás és az interdiszciplinaritás ösztönzését. Ugyanakkor számos kihívással is szembesülhetünk, mint például az idő és tananyag tervezése, a különböző tanulói igények kezelése, az értékelés és a teljesítmény mérésének kihívásai, valamint a társadalmi elfogadottság és a tantervi követelmények kérdése. Az oktatás minőségének és hatékonyságának növelése érdekében azonban érdemes folytatni az élettudományok és az irodalom integrációjának vizsgálatát és fejlesztését.

Irodalomjegyzék

- Benő Eszter (2012): Kreatív írás és vers az idegennyelv-tanításban. *Magiszter*, 3. 31-45.
- Dewey, John (1912): *Iskola és társadalom*. Lampel R. Kiadó, Budapest.
- Faludi Szilárd (1965): *A tantervtől a módszerig. = Tanulmányok a neveléstudomány köréből*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Ferenczy Gyula (1992): Tudománylogikai szempontok az interdiszciplináris tantárgyak kidolgozásában III. *Közoktatás*, 1-3., 4.sz., 10-11. old.
- Hanisch, Thor Einar (1983): *Interdisciplinarity in Higher Education*. UNESCO, Bucharest.
- Husén, Torsten (1994): *Az oktatás világproblémái*. Keraban Könyvkiadó, Budapest.
- Marx György (1974): Tudomány és műveltség. *Magyar Tudomány*, 6. sz., 358-365. old.
- Máth János (2014): *A természettudományos oktatás válsága. Géniusz Műhely 11. A magyar tehetségsegítő szervezetek szövetsége kiadványsorozata*. Budapest
- Nahalka István (2002): *Hogyan alakul ki a tudás a gyermekben? Konstruktivizmus és pedagógia*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Németh András, Ehrenhard Skiera (1999): *Reformpedagógia és az iskola reformja*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Papert Seymour. (1988): *Észrengés. A gyermeki gondolkodás titkos útjai*. Számítástechnika-alkalmazási Vállalat, Budapest.
- Piaget, John. (1970): *Válogatott tanulmányok*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Rowntree, Derek. Harper Reference, (1981): *A Dictionary of Education. Dictionary of Instructional Technology*. Szerkesztette: Ellington, Meny-Harris, Dunchan. Kogan Page, London 1986.
- Székely László (2018): *A generációk megközelítése és önreflexiója*. *Médiapiac*, 15. 3-4. sz. 12-24.
- Temple, Charles-Steele, Jeannie-Meredith, Kurtis S. (1988): *A kritikai gondolkodás fejlesztése olvasással és írással projekt, VII. tankönyv, Írói szeminárium: Az önkifejezéstől az írásbeli érvelésig kézirat*.
- Varga László, Farnady-Landerl Viktória. "Új fejezet a konstruktivista pedagógiában: a neuropedagógia." (2018): 81-88.

Vass Vilmos (1998): "A tantárgyköziség különböző megjelenési formái. Ember és társadalom programok." *Iskolakultúra* 8.11: 22-46.

Vosniadou, Stella (2001): Tanulás, megismerés és a fogalmi váltás problematikája. *Magyar Pedagógia*, 101, (4) 435–448.

Kreatív írás szakirodalom

Dobozi Eszter (2003): Kísérlet "a vég elhalasztására": irodalomolvasás és kreatív írás a magyarórán. *Iskolakultúra*. 13(4) 73-88.

Raácz Judit (2008): A kreatív írás gyakorlatai. *Anyanyelv-pedagógia*. 1(3-4).

Letöltés: <https://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=128>

Samu Ágnes (2012): *Kreatív írás. Az ötlettől a kész írásműig - a fogalmazás tanítása másképp*. Holnap Kiadó. Budapest.

Sári B. László (2015): A kreatív írás-oktatás és a kortárs amerikai próza. *Helikon Irodalomtudományi Szemle*. 61(1). 3–23.

Sulyok Blanka (2015): Kreatív írás középiskolás fokon. *Helikon*. 61(1). 87-103.

Dráma szakirodalom

Pinczésné dr. Palásthy Ildikó (2003): *Dráma – Pedagógia – Pszichológia*. Pedellus Tankönyvkiadó. Debrecen.

Takács Gábor (2009): „Konstruktív” dráma. In: Deme János (szerk.): *Színház és Pedagógia. Elmélet és módszertani füzetek 1. „Konstruktív” dráma*. Káva Kulturális Műhely. Budapest.

Takács Nándor (2018): Kreatív gyakorlatok megtervezésének alapelvei az irodalomoktatásban. *Iskolakultúra*. 28(3-4). 70-76.

Tölgyessy Zsuzsanna (2018): *A drámapedagógia elmélet és gyakorlata*. Akadémiai Kiadó. Budapest.

Internetes forrás:

1.

[https://www.felvi.hu/felveteli/ponthatarok_statisztikak/elmult_evek/!ElmultEvek/index.php/elmult_evek_statisztikai/kepzesi-teruletenkent-idosorosan?filters%5Bsta_kpt_nev%5D=term%C3%A9szettudom%C3%A1ny\)](https://www.felvi.hu/felveteli/ponthatarok_statisztikak/elmult_evek/!ElmultEvek/index.php/elmult_evek_statisztikai/kepzesi-teruletenkent-idosorosan?filters%5Bsta_kpt_nev%5D=term%C3%A9szettudom%C3%A1ny)

2. Székács Linda: Elkeserítő számok a tanárképzéseken: az egész országban egy fő jelentkezett kémia-fizika szakos pedagógusnak. eduline.hu 2023. 05.22.

https://eduline.hu/erettsegi_felveteli/20230521_osztatlan_tanarszakra_jelentkezo_osszes_egy_etem

1. Bevezetés

A drag szubkultúrája alapvetően egy nemzetközi közegben létezik, hazánkban is egyre szélesebb körben találkozhat a műfaj termékeivel a befogadó, akár rendezvényeken, akár közösségi portálok tartalmain keresztül vagy éppen politikai és jogi kontextusban. A drag már a klasszikus görög kor és a reneszánsz színház óta jelen van, művelői, akik a szexualitás spektrumán bárhol elhelyezkedhetnek, egyértelmű célok, például a szórakoztatás, az önkifejezés vagy az előadóművészet által vezérelve prezentálják magukat a másik nemként verbális és nonverbális szempontból egyaránt. A műfaj helyszínei közé tartoznak az éjszakai élet klubjai és bárjai, azonban a globalizáció és a digitalizáció által az addig helyhez és időhöz kötött termékei nemzetközileg is elérhetővé és népszerűvé váltak.

A tudomány küldetése tájékoztatni, informálni az egyént az őt körülvevő jelenségekkel kapcsolatban, amely által fogódzkodókat kaphat az élet útvesztőjében, amely a drag esetében is megjelenik. A műfaj egy egyre intenzívebben, egyre több nézőpontból kutatott területnek számít, azonban a hazai tudományos életet tekintve alulreprezentált, elenyésző számú tudományos munka foglalkozik vele annak ellenére, hogy egy releváns és aktuális szubkultúráról van szó, amelynek megismerésén és feltárásán keresztül adekvát módon lehet megközelíteni a társadalmi tudatosság fejlesztését. A dragkultúra interdiszciplináris diskurzust képes generálni olyan területek között, mint például a kommunikáció- és médiatudomány, a szociológia, a kulturális antropológia, a marketing, a pszichológia és a politikatudomány, emiatt is érdemes kutatni és foglalkozni vele.

1.1. Relevancia

A drag kultúrája és annak tagjai az utóbbi évtizedekben globális jelenségekkel váltak, amely döntő részben az internetnek és a világszerte elérhető médiatartalmaknak köszönhető (Moncrieff & Lineard, 2017; Sandoval, 2018). A műfaj a közéletben is kitüntetett szerepet kap az egyes jogi szabályozások és politikai viták katalizátoraként, továbbá a mindennapok során a befogadó különböző sajtótermékek és marketingkampányok által is találkozhat a jelenséggel (Figueroa 2021; Frankel & Ha, 2020; Mundel et al., 2023). A 20. században kiteljesedő műfaj már az ókor óta végigkíséri az emberiség fejlődését, profilját folyamatosan változtatva az adott kor körképéhez igazodva. Napjaink felgyorsult és remediált világa miatt így érdemes vele foglalkozni a jelenkor perspektívájából, lokális és globális kapcsolódásokat egyaránt elemezve.

A történelmi szempontból is megalapozott kultúrát számos explicit és implicit összetevő építi fel, így például különböző szimbólumok, rítusok és értékek, amelyek verbális és nonverbális formában is manifesztálódhatnak. Holisztikusabb perspektívából nézve a mainstream kultúra több olyan elemmel is rendelkezik, amelyek először szubkultúrákban jelentek meg és onnan fejlődtek tovább, ilyenek például egyes nyelvhasználati szokások vagy kifejezések. Az átmenetet és átvételt dominánsan segítik a digitalizáció és a globalizáció modern folyamatai, illetve a konstans online jelenlét, amelyeknek köszönhetően az eddig elszigetelt tartalmak szélesebb körben is megtapaszthatóvá váltak, így elérve olyan egyéneket is, akik alapvetően nem találkoznának velük (Brennan & Gudelunas, 2017). A kultúra nyilvános kitétsége és különböző interakciói

hozzájárulhatnak olyan társadalmi folyamatok és jelenségek kialakulásához, amelyek megértése miatt érdemes egy-egy közösséget tudományos szempontból is vizsgálni.

Ahogy Baker (1994) fogalmazza, a drag képviselői kiemelkednek az elmúlt idők homályából és összekötő szerepet töltenek be a nemzetek történelmében és kultúrájában, miközben jelenlétükkel és előadói tevékenységükkel megkérdőjelezzik a társadalmi normákat és a hatalom gyökereit. A szubkultúra tagjai ugyanis görbe tükröt képesek tartani a társadalom elé, amelyben elnagyolva látszódnak a femininitás és a maszkulinitás társadalmilag elfogadott formái, a reflexióval párhuzamosan pedig a szabad önkifejezést támogató alternatív közösségeket képesek kínálni (Greaf, 2016; Lizárraga & Cortez, 2020; Zervignon, 2009). A társadalom tudatosságának növelése érdekében fontos, hogy e szubkultúrát és annak kommunikációs vonzatait a befogadó képes legyen felismerni és saját maga értékelni, külső ágensnek kész interpretációs hatásának minimalizálásával. A kutatás relevanciája továbbá a témával kapcsolatos gazdag külföldi és szegényes hazai korpusz dichotómiájának feloldására irányuló törekvésben is rejlik.

1.2. Kutatási kérdések

A Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-23-2 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült kutatásom során arra a fő kérdésre kerestem a választ, hogy hogyan kommunikál a dragkultúra, amelyben a kommunikáció többféleképpen értelmezendő, a befogadói, az előadói és a kultúrát szolgáló médiumok irányából egyaránt, mivel így csoportosíthatók a fő ágensnek, akik részt vesznek a drag megítélésében, validálásában és alakításában. A jelenség kapcsán ezek alapján szükséges megvizsgálni azt, hogy milyen különböző felületeken jelenik meg a drag, hogyan értelmezi az egyén, az előadó és a média magát a műfajt és annak üzeneteit, milyennek ítélik meg a saját perspektívájukból, és hogy milyen verbális és nonverbális kifejezőeszközöket tudnak a draghez kötni.

2. Elméleti áttekintés

2.1. Mi a drag?

A drag leírásánál nehéz egy kimondott meghatározás mellett maradni, mivel a kultúra valójában az előadóművészet, a politikai kiállítás, az önkifejezés, a munka és az egyszerű szórakoztatás egyvelegeként értelmezhető. Mindemellett a jelenség különböző kontextusban mást és mást jelenthet, akár időbeli változást, akár az őt körülvevő környezetet figyelve. Baker (1994) szerint is számtalan dologról szól a drag, például a nemiség, a szexualitás és a társadalmi normák eredetének és jelentésének megkérdőjelezéséről, RuPaul (2016) pedig, akinek hatására a drag popkulturális szerepe és nemzetközi népszerűsége szignifikánsan nőtt, a személyiséget emeli ki, mivel szerinte a drag az identitás kiparodizálása, és a művelői igazából a színészekhez hasonló alakváltók, akik bármilyen karakter bőrébe képesek belebújni. Nixon (2009) holisztikusabb szempontból azt állítja, hogy igazából mindannyian a drag gyakorlói vagyunk, mivel különböző társadalmi szerepeket veszünk fel kontextustól függően, és színészekként adjuk elő azokat a folyamatosan változó közönségünknek, például a családunknak, a barátainknak, az ismerőseinknek és idegeneknek egyaránt. Az állítás párhuzamot von az átlagember és a drag művelője között, rugalmasabbá és változékonyabbá téve a merevnek gondolt határokat, mivel ahogy a dragelőadók is különböző szerepekbe bújva szórakoztatják a közönséget, úgy tesz az átlagember is életének interakciói során, hol konformistaként megfelelve a normáknak és szabályoknak, hol megszegve és átértelmezve azokat.

A drag képviselőit régebben a drag queenekkel azonosították, és olyan meleg férfiakat értettek alatta, akik a művészet és a nyilvános előadás kedvéért öltöznek be és viselkednek nőként, viszont nem szeretnék nővé válni vagy feminin testtel rendelkezni (Newton, 1979; Taylor & Rupp, 2004). Az előző évtizedek ehhez hasonló fogalmi értelmezései azonban a mindinkább változó társadalom kontextusában rigidnek és exkluzívnak mutatkoztak, ezért szükségessé vált átértékelni a drag definícióját és művelőinek jellemzőit (Dougherty, 2017; Moore, 2013; Nixon, 2009). A tágabb meghatározás értelmében bárki gyakorlója lehet a dragnek, nemtől, identitástól és szexuális irányultságtól függetlenül. A műfaj értelmezésében elengedhetetlenek még annak helyszínei és megjelenési formái, amelyek többnyire az éjszakai élethez és különböző klubok, bárók színpadjaihoz köthetők. Ilyen megnyilvánulások közé tartoznak a dragshow-k, vagyis olyan események, ahol a kultúra képviselői nonverbális és verbális kifejezőeszközöket használva szórakoztatják a közönséget például tánckoreográfiával, lip synccel (dalok szövegeire történő tárogással) vagy stand up comedyvel (Taylor et al., 2004). Az esti színtereken túl olyan helyeken is megjelenhet a kultúra, ahol a szórakoztatásé, az edukálásé vagy a társadalmi kiállásé a főszerep (Bronson, 2020; Lizárraga & Cortez, 2020; Zervigon, 2009). Az adott helyszínhez és időhöz kötött performanszokon kívül a különböző médiafelületek és az internet segítségével egyre több a bárki számára hozzáférhető és elérhető tartalom, például streaming és televíziós reality műsorok, multimédiális és interaktív tartalmak, így a drag popkulturális jelenléte és a mainstream hatása erős és globális jellegű.

2.2. Társadalom és a drag

Holisztikusabb perspektívából megközelítve a drag a társadalom kontextusában létezik és interakcióba lép vele, mivel a szubkultúra kifejezőmódjai, így például az előadóművészet is, képesek arra, hogy megkérdőjelezzék az általános, társadalmilag elterjedt és elfogadott normákat, úgymint a szociális szerepekkel kapcsolatos elvárásokat, a nemi dichotómiát vagy egy-egy többségi csoport hegemoniáját a kisebbségek felett (Litwiller, 2020; Rupp et al., 2010). Mivel a műfaj magában hordoz egy ellenkulturális hangot, szükséges tágabb társadalmi keretek között is értelmezni azt, amelyet a nemi performativitáson keresztül lehet adekvát módon megközelíteni. A Butler (1990) által leírt jelenség szerint a nemi címkék (férfi, nő) és a hozzájuk köthető elvárások nem biológiailag determináltak, hanem az idő és a történelem által alakított társadalmi konstrukciók, amelyek addig ismétlődnek a nemek magatartása által közvetítve, amíg nemcsak elfogadottá, hanem elengedhetlenné válnak az értelmezésükben. A nemiséggel kapcsolatos szerepek és sztereotípiák így egy folyamatos performanszon keresztül jelennek meg és termelődnek újra a világban, ahol a drag előadói a rögzült szokások elleni harc provokátoraiként jelennek meg, instabillá téve létjogosultságukat és szükségüket is.

A drag szerepe ilyen tekintetben a biológia nem, a társadalmi nem és a performansz triádjának összekötése, amely hármas segítségével a kultúra képes feltárni a szociális struktúrák mögött rejtőző valóságot és betekintést nyújtani a rendszer működési gépezetébe (Butler, 1990). Az ehhez hasonló, társadalmi célú, egyéni gondolkodást a drag elemi összetevői facilitálják, mivel a szubkultúra képviselői többségében az ellenkező nemként öltöznek be, így lehetősége van a műfajnak a kifejezési formái által megkérdőjelezni a nemi normákat és szerepeket (Schacht & Underwood, 2004).

2.3. Egyén és a drag

Mivel a drag színhelye főként a színpad, az éjszakai élet, kiemelt szerep jut a produkciónak és az előadásnak, ahol az egyén a színészi énje és a közönség közötti interakcióból képes meghatározni önmagát (Goffman, 1959). A draget művelők személyisége így a szimbolikus interakcionizmus

értelmezésében nemcsak belső, saját tudatból alakul, hanem egy társadalmi interpretáció által is (Berkowitz et al., 2007). Az elméleti kerethez kapcsolódó dramaturgia elmélete szerint az én feladata színészként egy olyan szerep betöltése, amely az általa láttatni kívánt képet képes megjeleníteni a befogadóban (Goffman, 1959). Az egyén a karakterén a színpad mögött dolgozik, a közönségtől, vagyis a környezetétől elzártan, majd ennek a jellemnek a manifeszt előadása már a színpadon, nyilvánosan történik (Goffman, 1959).

A dragművészeknél a folyamat nemcsak átvitt, de szó szerinti értelemben, konkrétan is így valósul meg: a függönyök mögött építik fel énjüknek egy másik formáját verbális és nonverbális kifejezőeszközök segítségével, amelyet aztán a közönségnek is megmutatnak a performansz során. Az alkalomkor a dragelődők szimbólumokként tárják fel a nemet mint társadalmi koncepciót, vagyis azt, hogy milyen ideák építik fel a maskulinitást és a femininitást, mit takar nőnek vagy férfinak lenni. Taylor és Rupp (2004), illetve Greaf (2016) szerint a drag queenek a társadalmi nem vélt vagy valós koncepciói és a színpadi világ jellemzői alapján építik fel a saját, gendert tekintve komplex identitásaikat, amelyek így ösztönözni képesek a befogadót szubjektív vélemények megfogalmazására a női és a férfiléttel kapcsolatban. Az egyén és a társadalom ebben a mozzanatban kapcsolódik össze a szubkultúra kapcsán.

2.4. Média és a drag

A drag egyéni, identitásbeli és társadalmi elemei összefüggenek, mivel szinergikus hatást gyakorolnak egymásra, ezen kapcsolat nyilvánosságában pedig új környezetet teremt a média. Az egyén az egyes kultúrákkal változó közvetítő közegeken és tartalmakon keresztül találkozhat. A különböző médiumok a csoportok szélesebb körű megtapasztalását teszik lehetővé, és csatornaként szolgálnak a kultúrák üzeneteinek sugárzásában a befogadó felé, aki aztán személyes gondolataival kiegészítve értékelni tudja őket. Az utóbbi évtizedek világszintű folyamatai, mint a digitalizáció és a globalizáció által egy még szélesebb közönség válik elérhetővé a kultúrák számára, így új terekben tudnak termékeik megjelenni, helytől és időtől függetlenül (Sandoval, 2018).

A drag jelenlegi, erőteljesebb láthatóságát a populáris kultúrában a szubkultúra és a média változó kapcsolata indokolja, ugyanis az eddig kimondott helyszínhez és időhöz kötött előadóművészeti forma többek között a különböző televíziós műsorok és közösségimédia-tartalmak segítségével univerzálissá képes alakulni (Poletti & Rak, 2018). A kulturális élet holisztikusabb kereteit tekintve a műfaj ilyenfajta fejlődése nem egyedi, a kulturális termékek befogadására egyaránt jellemző a magasabban és alacsonyabban értékelt tartalmak fogyasztása, amelyet az internet, a digitalizáció és a globalizáció még jelentősebbé tettek (Bennett et al., 2009; McCormack & Wignall, 2022). A folyamatok megváltoztatták a kultúrához való hozzáférés jogát és lehetőségét is, így az egyén saját maga tudja megválogatni az általa befogadni kívánt termékeket és azok fogyasztási módját.

2.5. Kifejezőmódok és a drag

A digitális terek és üzenetek, illetve az offline előadások kapcsán a drag lényegi részét képezik a különböző verbális és nonverbális kifejezőmódok, amelyek segítségével a művész képessé válik a hiteles illúzió keltésére és a nemi jellemzők megjelenítésére. A kultúra képviselői a nyelvi és nem nyelvi kódokat ezen célok érdekében használják, amelyek a közösséggel történő kommunikáció és interakció alapjául szolgálnak, a közös megértésre hagyatkozva (Swidler, 1986; Woods, 2022). Az interpretáció kapcsán, amikor a nagyobb kultúra egyes kifejezőmódjait átveszi a szubkultúra, a közösség új jelentési szintekkel tölti fel a szavakat és vizuális szimbólumokat, amelyeket aztán a

kisebbségi kultúra elfogad és közös nyelveként használ (Simmons, 2014). A folyamat azonban nem egyirányú, hanem inkább ciklikus, az így kialakult szubkulturális konnotációk ugyanis egy adott szint elérésekor képesek visszaszivárogni a nagyobb kultúra kifejezőmódjai közé a többedleges jelentésükkel, amelynek helyes használata már a mainstream feladata.

A nyelvi és nem nyelvi eszközök elengedhetetlen elemek a kultúrák tekintetében, mivel képesek feltárni és megjeleníteni látens társadalmi folyamatokat, például a nemi szerepekkel, a szexualitással vagy a csoporthoz tartozással kapcsolatban, így szükséges megérteni azok használatának attribútumait és kontextusait (Calder, 2018; Mann, 2011). A dragkultúra Barrett (1998) alapján pedig egy egyedülálló beszédközösségként interpretálható, tehát egyedi szavakkal és nonverbális eszközökkel rendelkezik vagy konnotációiban használja az alapvető kifejezőmódokat. A nyelvnek és a beszédnek így kiemelt szerepe van a szubkultúra kapcsán, ugyanis nemcsak a csoportidentitás megerősítésében és fenntartásában vesznek részt, hanem a szubkulturális tagok közös valóságának és normáinak kialakításához is jelentősen hozzájárulnak (Bennett, 2016; Simmons, 2014).

A verbális kifejezőmódok mellett a dragkultúrában a színpadi jelenlét miatt nagyobb hangsúlyt kapnak a nem nyelvi eszközök, például a mimika, a gesztusok, a paróka, a smink vagy éppen a ruházat. A használatuk mögött meghúzódó motiváció döntően ebben az esetben is a feminin illúzió fenntartása és elhitetése a közönséggel, a nonverbális eszközöknek ezen felül azonban más szerepük is van (Moore, 2013). Egyrészt a kultúra elemi összetevőiként szerepelnek, amelyek által a közösség tagjai képesek kifejezni önmagukat és a csoport által közvetített értékeket (Berkowitz & Belgrave, 2010; Taylor & Rupp, 2004), másrészt egyéni szempontból segítenek egy egységes identitás kommunikálásában, amely a drag nemi határokat elmosó és megkérdőjelező mivolta miatt is fontos (Simmons, 2014).

3. Kutatás

A szubkultúrához kapcsolódó kutatásomat a társadalmi tudatosság növelésének eszméje vezérli, amely során a draget az objektivitásra törekedve kívánom bemutatni különböző kommunikációs területek alapján. A kutatás célja így a szubkultúra megismerése és feltárása a kommunikáció folyamatain keresztül, az általa vallott és a befogadó szemében tükrözött értékei által. A drag hazai szcénájának elemzése egy olyan térkép kialakítását teszi lehetővé, amelynek segítségével az egyén képes a jelenséggel való találkozása és interakciója során annak háttérét felidézni, megismerni, illetve ezen tapasztalatok alapján a saját álláspontját megfogalmazni a kultúra elemeivel kapcsolatban.

Az empirikus kutatás három különböző kutatási módszert alkalmazó, kombinált módszertanra épült, amelynek elemei párhuzamosan futottak, és összességében mindegyik a kultúra kommunikációs alterületeinek feltárása irányult, kvalitatív és kvantitatív módszerekkel egyaránt. A trianguláció más-más célcsoportra reflektált, az így keletkezett adatok pedig amellett, hogy a minta attitűdjének és véleményének konkrét feltárására törekedtek, az egymásra való reflektálásukkal egy holisztikus kép kialakítását segítették. A módszerek által megvizsgálhatóvá vált a kongruencia vagy éppen az eltérés az egyén gondolatai és aközött, amelyet a drag művelői kommunikációs szempontból közvetíteni kívánnak a külvilág felé, és amely a szubkultúráról megjelenő tartalmak által érzékelhető.

A befogadó perspektíváját képviselő online kérdőív az egyéni attitűdök és benyomások felmérését támogatta különböző témakörökön keresztül, amelyek vegyesen tartalmaztak mátrixokat és skálákat, illetve nyitott kérdéseket is. A felmérés felépítésileg az egyszerűbb, a kutatási téma

perifériáján tartózkodó jelenségektől haladt a komplexebbek és konkrétabbak felé, mindvégig az attitűd három tengelyét helyezve középpontba, vagyis a kognitív, affektív és konatív aspektusait. A kérdőív egy hónapig volt elérhető, amely idő alatt 261 kitöltés érkezett.

A módszertan további részét képező szakmai interjúk célja a szubkultúra belső nézőpontjának megjelenítése volt, másrészt a kérdőív során keletkezett tendenciák árnyalása. A beszélgetések a dragelőadókra specifikus felvetéseket tartalmaztak, például a kultúra hazai felépítésével vagy egy-egy fellépéssel kapcsolatban. Az itthoni szubkultúra befolyásos képviselőivel készült három interjú lehetőséget adott több perspektíva ábrázolására és a drag szerepeinek széleskörű bemutatására a beszélgetőpartnerek különböző szerepei által.

A módszertan harmadik pillérét képező tartalomelemzés célja a lokális és globális mintázatok alaposabb feltárása volt, amelyek szükségesek a drag folyamatainak megértéséhez és kontextusba ágyazásához. A holisztikusabb szemlélet kialakítása miatt az elemzés egyaránt vizsgált hazai és nemzetközi vonatkozású, digitális tartalmakat, mivel ezen produktumok bárki számára elérhetőek, helytől és időtől függetlenül. A tartalomelemzés keretein belül hazai hírportálok 67 cikkének szalagcímét vizsgáltam, továbbá egy draggel kapcsolatos showműsor 33 epizódjának verbális és nonverbális interakcióit, illetve 16 db marketinges hirdetést.

3.1. Eredmények

A kutatás eredményei a három módszertani rész szinergiáját képviselik, ahogy egymás tendenciáit árnyalják, így egy részletesebb képet képviselve. Holisztikusabb perspektívából nézve a drag megjelenési helyeit az internet és az online jelenlét jelentősen befolyásolták, az eddig helyhez és időhöz kötött műfaj univerzálisan elérhető vált. A kérdőív kitöltőinek 53,3%-a naponta 1,5—3 órát tölt közösségimédia-felületeken saját bevallásuk alapján, így a médiahasználati szokásaik összességében potenciális lehetőséget biztosítanak arra, hogy találkozzanak a dragkultúrával. Az interjúalanyok is kiemelték a digitális felületek szerepét, amelyeket többnyire pozitívnak tartanak, azonban az érem másik oldaláról is beszámoltak. Véleményük szerint az online platformok előnyösek tudnak lenni, mivel segítik a szubkultúra láthatóságát és jobb megértését, illetve a művészek promotálhatják rajtuk keresztül az előadásait, a közönség pedig közvetlenebb interakcióba léphet velük, azonban bevallásuk alapján gyakran mutatnak a profilok torz valóságát, például különböző képmanipuláló programok és alkalmazások által.

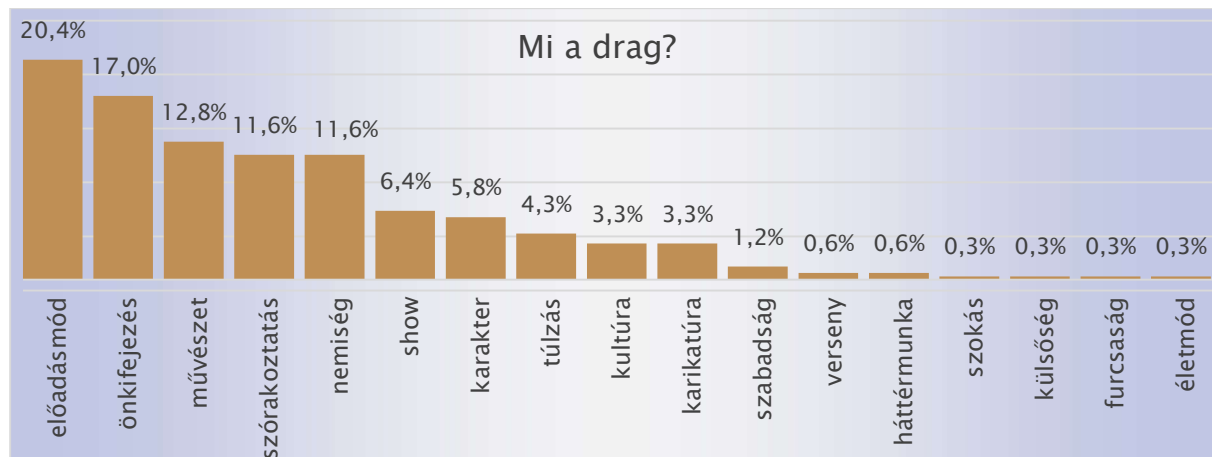
A közösségi oldalak mellett a drag más felületeken is megjelenik, így például hírportálokon, mozgóképes anyagokon és hirdetésekben keresztül, amelyet a kutatás tartalomelemzés része vizsgált. A 2020-tól napjainkig terjedő online sajtócikkek 13 portál köré csoportosultak, amelyek más és más célcsoporttal rendelkeznek demográfiai és attitűdbeli jellemzőik alapján egyaránt. Az anyagok 32,8%-a belföldi fókuszú, hazai eseményekkel és előadókkal foglalkozott, míg 67,2% nemzetközi kontextusban említette a kultúrát. E kettősség implikálja azt, hogy a drag nem szűkíthető le egy régióra vagy közösségre, illetve, hogy egyes külföldi eseményeknek olyan mértékű a hírértéke, esetekben a szélsőségessége szempontjából, hogy azzal érdemes a hazai online sajtóban is foglalkozni, ezáltal alakítva a befogadó nézeteit a kultúra megítélésével kapcsolatban.

Mivel a drag műfajával kapcsolatban számtalan definíció létezik megközelítéstől függően, így releváns volt a mintát is vizsgálni a szubkultúrával kapcsolatos percepciójáról. A kérdőív kitöltőinek válaszai 67,9%-ban tartalmaztak valamilyen, a draghez kapcsolható nonverbális elemet, így például sminket, ruhát vagy mozgásformát. Az arány a nem nyelvi kifejezőeszközök fontosságát implikálja a műfaj körülírása kapcsán. A kultúrát ezen felül több ismertetőjeggyel is

jellemezték a kitöltők, ahogy az az 1. ábrán is látható, így például az előadásmóddal (20,4%), az önkifejezéssel (17%), a művészettel (12,8%), a szórakoztatással (11,6%) és a túlzással (4,3%), amelyeket az interjúalanyok is említettek a szó jelentésének meghatározása során:

„Önkifejezés egy formája, amely hangsúlyt fektet a karikatúraszerű vonásokra, illetve az egyes külső vonások felerősítésére [...] gyakran túlzó, esetenként szürreális megjelenést nyújtva”

„A drag az, amikor (általában homoszexuális) férfiak női ruhában, extravagáns sminkben, parókában jelennek meg. Ilyen kinézettel előadnak, modellkednek, énekelnek vagy táncolnak. A művészetüknek maga a performansz ugyanúgy része mint a gyönyörűen különleges megjelenés elkészítése.”

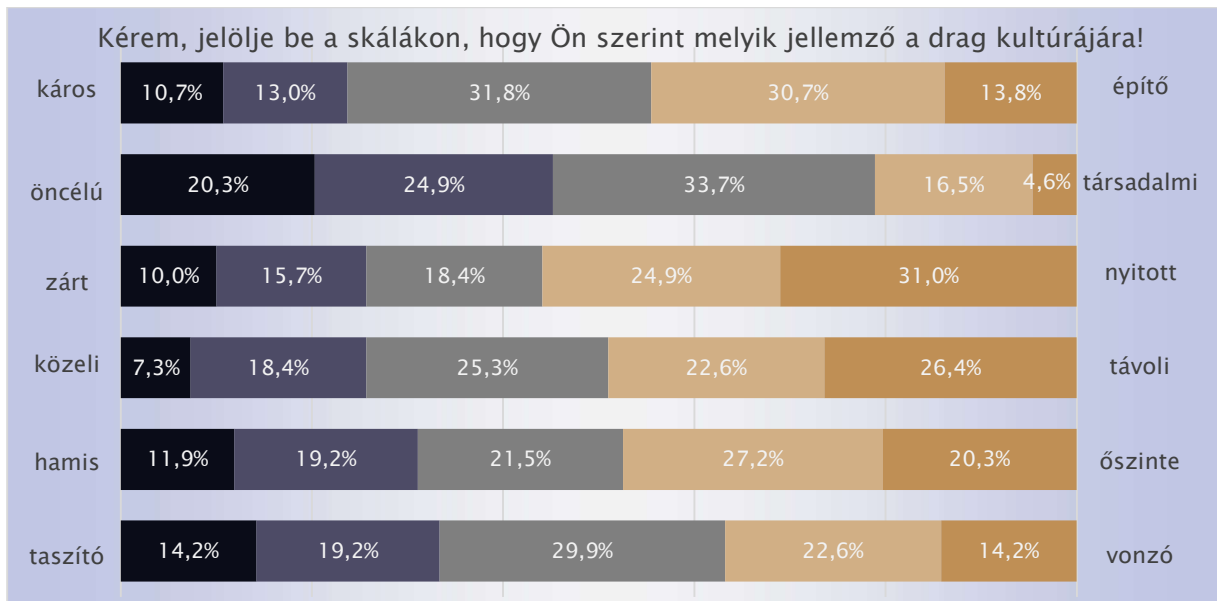

1. ábra: A minta válaszaiban megjelenő kategóriák megoszlása (forrás: saját szerkesztés, N=329)

A drag mivoltával kapcsolatban a tartalomelemzés az online sajtó keretezését figyelte, amely alapján megállapítható, hogy a portálok a műfaj értelmezésében a hírértékére helyezik a hangsúlyt (41,8%), például valamilyen politikai (19,4%) vagy jogi (3%) környezetbe helyezve azt. Maga a kulturális érték (28,4%), a megismerés is megjelent, például eseményajánlók (4,5%), interjúk (3%) és ismeretterjesztő (3%) anyagok által, továbbá kiemelkedő volt még a bulvár (23,9%) aspektus, amely kategóriába tartozó cikkek a draget valamilyen megbotránkoztató, meghökkentő stílusban vázolták fel a címükben. A tartalomelemzés a sajtóorgánumon túl dragelőadókat szerepeltető hirdetések is vizsgált, amelyek közül a legtöbb kampány alkoholos italok (31,3%) népszerűsítésére használta a művészeket, de gyakoriak még a kozmetikumok (12,5%) és a ruházati darabok (12,5%) is. A főbb termékek mind az éjszakai élethez kapcsolódnak, illetve a dragelőadók és a közönségük nonverbális kifejezőeszközeihez, így a produktumok implicit módon definiálják a szubkultúrát és annak jellemzőit.

A minta intuitív gondolatait és megérzéseit mérték fel a témával kapcsolatban például ellentétes végpontokból álló, ötfokú skálák, amelyek a dragkultúrával kapcsolatos, szélsőséges jellemzőket állították szembe egymással. A 2. ábrán látható arányok által megállapítható, hogy a kitöltők legegyszerűsebb eloszlása a hamis-őszinte kettősre jellemző, az eredmény pedig korrelál a minta nézeteivel a drag önkifejezési és karakterépítési motívumaival kapcsolatban. Ehhez hasonló értékek jelentek meg a taszító-vonzó skálánál is, a szembeállítás a válaszadók eltérő tapasztalására és szubjektív értékítéletére vezethető vissza a szubkultúra kapcsán. A semlegesség a legkisebb arányban a zárt-nyitott értékek esetében képviselteti magát, ennek feltehetőleg a jellemzők interpretációjának sokszínűsége lehet az oka, mivel a zárttság és a nyitottság értelmezhető a dragkultúra belső, közösségi és külső, társadalmi aspektusából egyaránt. A műfaj elfogadó

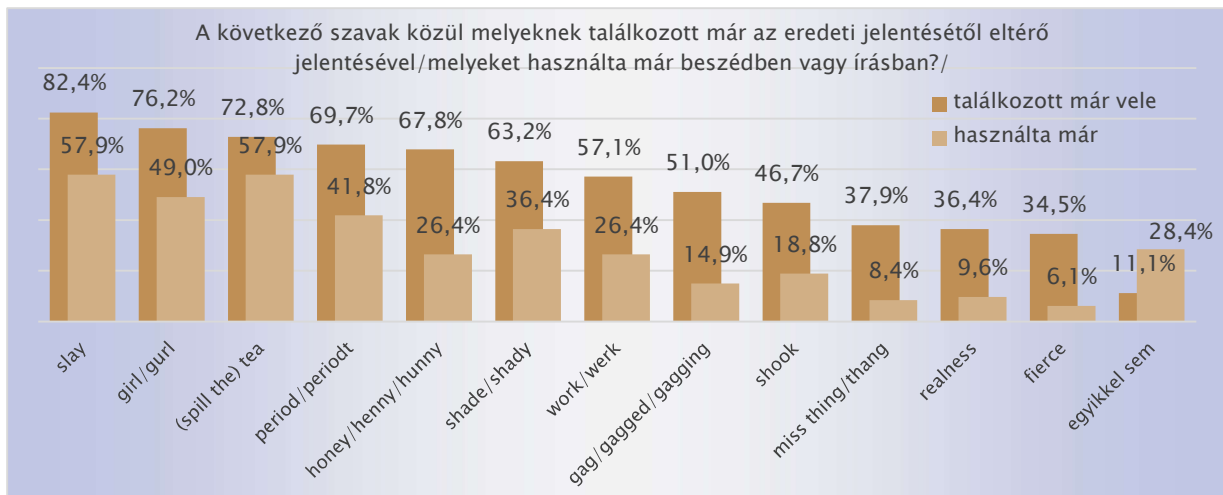
jellegével azonban ellentétben áll a minta azon intuíciója, amely szerint a drag inkább öncélú, mintsem társadalmi.

2. ábra: A minta megoszlása a drag ellentétes jellemzőivel kapcsolatban (forrás: saját szerkesztés, N=261)

Holisztikusabb szempontból nézve az interjúalanyok alapján a megítélésben szerepet játszanak a demográfiai jellemzők is, így például az életkor. Összességében szerintük a 30 évesekig terjed egy generáció, amely már hallott a dragról és látott vele kapcsolatos tartalmakat, vagy esetleg előadásokon is részt vett, azonban a műfajjal kapcsolatos ismeretük és a benne való érdekeltségük elenyésző. Továbbá mindannyian kiemelték a kultúra polaritását a szubjektív megítélés tekintetében, ugyanis az elmondottak alapján az egyén attitűdjét a megosztottság is jellemzi: vagy kíváncsi a műfajra és interaktál vele, akár támogatja is, vagy értelmetlennek és egészségtelennek tartja. A nézeteket befolyásolják még a közvetlen tapasztalás elérhetőségének lehetőségei, így például a dragshow-k, amelyek esetében befogadói szempontból hátrányt jelent, hogy általában későn, éjfél körül kezdődnek, amely pedig egy átlagembernek nem biztos, hogy belefér a mindennapjaiba.

Egy kultúrában lényegi szerepet töltenek be a verbális és nonverbális kifejezésmódok, amelyek által manifesztálódnak a közösség vélt és valós értékei, rítusai és szimbólumrendszerei. Ezen eszközök hidat képeznek a befogadó és a csoport között, lehetőséget adva egy közös valóság konstruálására és értelmezésére, illetve a kultúrához való tartozás megjelenítésére. A kitöltők 88,9%-a (232 fő) találkozott már a dragkultúrával összefüggésbe hozható vagy az általa frekventáltan használttá vált szavakkal, 71,6% (187 fő) pedig alkalmazott is már ilyen kifejezéseket beszédben vagy írásban. A 3. ábrán látható, lebontott gyakoriság a szavak népszerűségét és gyakori alkalmazását implikálja, a használat intenzitása mögött feltehetőleg a közösségi felületek kommunikációs sajátosságai rejlenek és a bennük rejlő potenciál a nemzetek és kultúrák összekapcsolására, illetve a minta demográfiai jellemzői.

3. ábra: A dragkulturális szavak ismertségének megoszlása (forrás: saját szerkesztés, N=261)

A szavak jelentőségét és a dragkultúra szerepét a fokozott alkalmazásukban az interjúalanyok is kiemelték, továbbá a döntő külföldi befolyást is megnevezték a használat tekintetében. Szerintük a fiatalabb korosztályra inkább jellemző például a „work” vagy a „slay” szavak használata, amelyek a hazai dragközösségekben is megjelennek. A beszélgetőpartnerek szerint a szavak segítenek a közösséghez való tartozás deklarálásában és akarva-akaratlanul is „megragadnak” a kultúrában és annak tágabb közegében. A szavak nemzetközi jellegét tekintve fontos vizsgálni a nemzetek közötti átmenetet is, hogy milyen mértékben képesek terjedni az angolszász kifejezések más nyelvű országokban is. A jelenséget a tartalomelemzés vette górcső alá globális showreality-epizódok interakcióit analizálva és kódolva. A 33 epizód elemzett jelenetei során 239 verbális kinyilatkoztatás történt valamilyen, dragkultúrával összefüggésbe hozható szónak. A minta egészét és a nem angol nyelvű részeket tekintve ugyanazon szavak fordultak elő legtöbbször, csak más gyakorisággal. A legtöbbet a „serving” kifejezés jelent meg (29,3%; 4,7%), amely valamilyen koncepció vagy idea prezentálására irányul, de gyakori volt még a „giving” kifejezés (23%; 3,3%), tehát valamilyen benyomás keltése, illetve az akkurátus, valóságközeli illúzió megvalósításának jelentését hordozó „realness” megnyilvánulása is (11,3%; 3%). Az eltérő gyakoriságok mögött a résztvevők hajlandósága húzódnak a verbális eszközök használatára, a kulturális ismereteik és az idegennyelv-tudásuk tekintetében.

A verbális kifejezésmódok mellett kiemelt szerep jut a nem nyelvi eszközöknek is, amelyeket a kitöltők összesen 686 alkalommal említettek. Az elemek 69 kategóriát alkottak ismétlődés vagy hasonlóság alapján, ezek közül a legmeghatározóbbnak a smink bizonyult (14,3%), de a válaszadók szerint hasonlóan fontos az öltözék (10,9%), a tánc (10,6%) és a ruha (8,2%) is. A ruha és az öltözék egymás szinonimái is lehetnek, a kutatás értelmezésében azonban a ruha egy konkrét darabra vonatkozik, míg az öltözék egy tágabb, nem csak ruhából álló összeállítást reprezentál. A beszélgetőpartnerek között szintén visszatérő nonverbális kifejezőeszköz volt a ruha és a smink, illetve a paróka, amely a kitöltők körében is megjelent (4,8%). Az interjúalanyok szerint ezekkel kapcsolatban léteznek olyan íratlan szabályok, amelyek minden előadó előtt ott kell, hogy lebegjenek. A megkérdezettek úgy gondolják, hogy ezen kifejezőeszközök között olyan szinergia rejlik, amely által emelik egymás értékét és jelenlétét, illetve facilitálják egy másik karakter kommunikálását, emiatt minden tényezőre egyaránt szükséges figyelmet fordítani.

A kultúra képviselői kiemelték még a színpadi jelenlét és mozgás fontosságát, illetve különböző eszközöket, amelyek emelhetik az előadás színvonalát és segíthetnek a feminin illúzió eladásában. A kitöltők ugyanígy gondoltak az arckifejezések, vagyis a mimika (6,6%) és a kar, illetve a kéz

mozdulatainak fontosságára (6,4%), de holisztikusabb értelemben a testbeszéd (4,5%) is előfordult. Az interjúalanyok körében a nonverbális eszközöknél általánosabb, az előadókra és a közösségre egyaránt jellemző kifejezőmódok is megjelentek, úgymint a nyelvcsettintés vagy az ujjakkal történő csettintés, amelyet a nézők a taps helyett szoktak alkalmazni.

A showműsor tartalomelemzése szintén hasonló tendenciákat vázolt fel. A nonverbális kifejezőmódok 693 alkalommal történő említése során a legnagyobb arányban a ruha (17,8%) és az öltözék (16,3%) fordult elő, viszont 71 alkalommal (10,2%) a zsűri pozitív, hangkiadással történő meglepődése a látottakkal kapcsolatban. Összességében az angol és nem angol nyelvű változatok között sokkal kisebb eltérések alakultak ki, mint a nyelvi tendenciák esetében. Ennek oka lehet a nem nyelviség nonverbális és univerzális jellege, amely által csökken a nyelvi korlát a kifejezőmódok szabad terjedése és jelenléte esetén, illetve az, hogy a különböző kultúrák ugyanazon nem nyelvi eszközkészletből képesek inspirálódni más-más interpretációk által. A tartalomelemzés nonverbális szempontból továbbá hirdetések is vizsgált, a mintát képező marketingkampányok során a már említett elemeken túl visszatérő elem volt a mosoly (47,1%), a befogadóval történő szemkontaktus felvétele (64,8%) és a test felső részének kiemelése a mellkastól az arcig (41,1%), amelyek a hiteles és vonzó kép kialakítását segítik.

4. Összegzés

A tanulmány elméleti áttekintése és empirikus kutatásai a drag egyre több területen lévő jelenlétét implikálják, változó erősséggel és kulturális beágyazottsággal. A műfaj számtalan szerepet tölthet be az egyén életét, a társadalmat és annak intézményeit egyaránt tekintve, a szubkultúra így egy folyamatosan alakuló diskurzus keresztmetszetében találja magát, amely rengeteg lehetőséget ad a vele történő interakcióra. Emiatt fontos, hogy a befogadó tisztában legyen a drag értékeivel, szerepköreivel és megvalósulási módjaival egyaránt. A dolgozat tükrében a műfaj az önkifejezés, a szabadság és a művészet kinyilatkoztatásaként aposztrofálható, ahol az egyén bárki lehet, előadói és befogadói szempontból egyaránt.

A kutatás összefoglalása kapcsán szükséges megemlíteni annak limitációit is, amelyet a minta nagysága jelent, mindhárom módszertani eszköz szempontjából. A több kérdőívkitöltő, interjúalany és tartalomelemzésbe vett elem egy még szélesebb és pontosabb kép kialakítását tették volna lehetővé, azonban ehhez egy hosszabb, akár évekig tartó feltárás, illetve egy komplex kutatócsoport szükséges. A kialakult tendenciákat érdemes kritikával kezelni és facilitálni a további, közös gondolkodást a szubkultúrával kapcsolatban, tudományos és közéleti szempontból egyaránt. Összességében a kutatás jelentősége és társadalmi hasznosulása a téma szakirodalmához való hozzájárulásában és a hazai környezetre történő reflektálásában rejlik, ahogy együtt vizsgálja a szubkultúrát több irányból is felépítő kommunikációs elemeket, amelyek hol kiegészítik egymást, hol ellentmondanak egymásnak. A tanulmány törekedett egy tudományos szempontból objektív és átfogó háttérrel, illetve kiindulópontot biztosítani további, egyéni értelmezésekhez és kutatásokhoz azáltal, hogy egy pillanatképet ragad meg a dragkultúráról egy folyamatosan változó médiabeli, politikai, társadalmi és jogi kontextusban. Egy szociális és művészeti szempontból egyaránt marginalizált csoport és műfaj megértése, illetve interpretálása során jelentős szerep jut az akadémiai életnek, mivel az egyes elemzések és kutatások segítenek a közösségek megismerésében, értelmezésében és érthetővé tételében.

Jelen kutatás által a drag szubkultúrája a tudományos, és így a közéleti napirend szintjére emelkedhet és jelentős eredménye, ha képes a laikus és a szakmai közönség figyelmét egyaránt a témára irányítani. A megváltozott pozíciója által így képesek lehetünk róla kollektíven gondolkodni, ezáltal jobban megismerve egy egyre elterjedtebb és ismertebb jelenséget.

Társadalmi hasznosulás szempontjából a kutatás egyik fő küldetése, hogy a befogadó saját maga legyen képes értékelni a szubkultúrát és annak kommunikációs vonzatait. A drag háttérének, működésének és az építőelemeinek ismeretével az egyén képes tudatosan hozzáállni a kultúrához, a téma körüli diskurzus jelenléte pedig növeli a társadalmi tudatosságot, a tudatos médiafogyasztást, a kritikus gondolkodást és a tartalmak saját perspektívából történő megítélését.

Hivatkozások

- Baker, R., Burton, P., & Smith, R. (1994). *Drag: A history of female impersonation in the performing arts*. Cassell.
- Barrett, R. (1998). Markedness and styleswitching in performances by African American drag queens. In: Myers-Scotton, C. (szerk.), *Codes and consequences: Choosing linguistic varieties* (pp. 139–161). Oxford University Press.
- Bennett, D. (2016). "Drag Queens Talk Like Women, You Know" - A study in the Use of the Hedge "You Know" in Feminine-Gendered Speech [BA szakdolgozat]. University of Gävle.
- Bennett, T., Savage, M., Silva, E. B., Warde, A., Gayo-Cal, M. & Wright, D. (2009). *Culture, class, distinction*. Routledge.
- Berkowitz, D. & Belgrave, L. L. (2010). "She works hard for the money": Drag queens and the management of their contradictory status of celebrity and marginality. In: *Journal of Contemporary Ethnography*, 39(2), 159–186.
- Berkowitz, D., Belgrave, L. & Halberstein, R. A. (2007). The Interaction of Drag Queens and Gay Men in Public and Private Spaces. In: *Journal of Homosexuality*, 52(3–4), 11–32.
- Brennan, N. & Gudelunas, D. (2017). Drag Culture, Global Participation and RuPaul's Drag Race. In: Brennan, N. & Gudelunas, D. (szerk.), *RuPaul's Drag Race and the Shifting Visibility of Drag Culture* (pp. 1–14). Palgrave Macmillan.
- Bronson, M. L. (2020). *Drag queen discourse: Social circulation, restorative literacies, and rhetorical space* [doktori disszertáció]. California State University.
- Butler, J. (1990). *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity*. Routledge.
- Calder, J. (2018). The fierceness of fronted/s: Linguistic rhematization through visual transformation. In: *Language in Society*, 48(1), 31–64.
- Dougherty, C. (2017). *Drag Performance and Femininity: Redefining Drag Culture through Identity Performance of Transgender Women Drag Queens* (MA szakdolgozat). Minnesota State University, Mankato.
- Figueroa, C. A. (2021). "Oh [Yes], She Betta [Should]!": Dolling up Drag Queens' Intellectual Property Rights. In: *UCLA Entertainment Law Review*, 28(127), 127–146.
- Frankel, S. & Ha, S. (2020). Something seems fishy: mainstream consumer response to drag queen imagery. In: *Fashion and Textiles*, 7(23), 1–17.
- Goffman, E. (1959). *The Presentation of Self in Everyday Life*. University of Edinburgh Social Sciences Research Centre.
- Greaf, C. (2016). Drag queens and gender identity. In: *Journal of Gender Studies*, 25(6), 655–665.
- Litwiller, F. (2020). Normative drag culture and the making of precarity. In: *Leisure Studies*, 39(4), 600–612.
- Lizárraga, J. R. & Cortez, A. (2020). Cyborg jotería pedagogies: Latinx drag queens leveraging communication ecologies in the age of the digital and social displacement. In: *Association of Mexican American Educators Journal*, 14(2), 44–66.

- Mann, S. L. (2011). Drag Queens Use of Language and the Performance of Blurred Gendered and Racial Identities. In: *Journal of Homosexuality*, 58(6–7), 793–811.
- McCormack, M. & Wignall, L. (2022). Drag Performers' Perspectives on the Mainstreaming of British Drag: Towards a Sociology of Contemporary Drag. In: *Sociology*, 56(1), 3–20.
- Moncrieff, M. & Lineard, P. (2017). A Natural History of the Drag Queen Phenomenon. In: *Evolutionary Psychology*, 15(2), 1–14.
- Moore, R. (2013). Everything Else Is Drag: Linguistic Drag and Gender Parody on RuPaul's Drag Race. In: *Journal of Research in Gender Studies*, 3(2), 15–26.
- Mundel, J., Close, S. & Sasiela, N. (2023). Drag Dollars: Making Room for Queens in Advertising. In: Brennan, N. & Gudelunas, D. (szerk.), *Drag in the Global Digital Public Sphere* (pp. 89–113). Routledge.
- Newton, E. (1979). *Mother camp: Female impersonators in America*. University of Chicago Press.
- Nixon, K. D. (2009). *Are Drag Queens Sexist? Female Impersonation and the Sociocultural Construction of Normative Femininity* [MA szakdolgozat]. University of Waterloo.
- Poletti, A. & Rak, J. (2018). "We're All Born Naked and the Rest Is" Mediation: Drag as Automedia. In: *M/C Journal*, 21(2).
- RuPaul (2016). *REAL Teaser: RuPaul Drops Some Knowledge!* [videó]. In: <https://www.youtube.com/watch?v=92IczGZpFag> (Letöltés dátuma: 2024.02.03.)
- Rupp, L. J., Taylor, V. & Shapiro, E. I. (2010). Drag queens and drag kings: The difference gender makes. In: *Sexualities*, 13(3), 275–294.
- Sandoval, J. (2018). The RuPaul Effect: The Exploration of the Costuming Rituals of Drag Culture in Social Media and the Theatrical Performativity of the Male Body in the Ambit of the Everyday. In: *Theatre Symposium*, 26(1), 100–117.
- Schacht, S. P. & Underwood, L. (2004). The Absolutely Fabulous but Flawlessly Customary World of Female Impersonators. In: Schacht, S. P. & Underwood, L. (szerk.), *The Drag Queen Anthology: The Absolutely Fabulous but Flawlessly Customary World of Female Impersonators* (pp. 1–17). Harrington Park Press.
- Simmons, N. (2014). Speaking Like a Queen in RuPaul's Drag Race: Towards a Speech Code of American Drag Queens. In: *Sexuality & Culture*, 18(3), 630–648.
- Swidler, A. (1986). Culture in action: Symbols and strategies. In: *American Sociological Review*, 51(2), 273–286.
- Taylor, V. & Rupp, L. J. (2004). Chicks with dicks, men in dresses: What it means to be a drag queen. In: *Journal of Homosexuality*, 46(3–4), 113–133.
- Taylor, V., Rupp, L. J. & Gamson, J. (2004). Performing protest: Drag shows as tactical repertoire of the gay and lesbian movement. In: Myers, D. J. & Cress, D. M. (szerk.), *Authority in Contention* (pp. 105–137). Emerald Group Publishing.
- Woods, O. (2022). Reading is fun-da-mental: queering queer "safe" spaces within drag culture. In: *Feminist Media Studies*, 23(6), 2514–2529.
- Zervigon, A. M. (2009). Drag shows: Drag queens and female impersonators. In: *GLBTQ Arts*, 1(1), 89–103.

Abstract

A nigériai migránsok évtizedek óta különböző csatornákon keresztül és különböző okokból érkeznek Európába, a jobb életszínvonal és munkalehetőségek reményében, valamint a hazájukban lévő instabil politikai és gazdasági környezet miatt (Constant és Zimmermann, 2018; IOM, 2018). Mindemellett Európa számos országa demográfiai problémákkal küzd, több EU-s országban probléma a népességcsökkenés és az elöregedő társadalom okozta kihívások. Ezek a trendek hosszú távon fenyegetik az egészségügyi, társadalombiztosítási és gazdasági rendszereket (Coelmont, 2022). A bevándorlók sikeres integrációja megoldás lehet ezen kihívások kezelésére és hozzájárulhat a társadalmi és gazdasági stabilitáshoz. Azonban az integráció sikeréhez elengedhetetlen az integrálásra szoruló csoportok mélyebb megértése és az igényeik felmérése. Fontos, hogy a bevándorlókat nemcsak egyéni, hanem kollektív szinten is kezeljük, és figyelembe vegyük a befogadó társadalom egészére gyakorolt hatásait (Antonsich, 2019; Kogan és Kalter, 2020). Az egységes nigériai identitás kérdése azonban dilemmát vet fel, mivel Nigéria kulturálisan heterogén. Több száz különböző etnikai csoport, nyelv és vallás van jelen az országban (Smith, 2003). Ez a heterogenitás nehezíti az egységes nemzeti identitás kialakítását és az integrációs politikák hatékony megtervezését, mivel az eltérő kulturális hátterek más-más igényeket és preferenciákat jelentenek az integrációs folyamatban (Waters és Waters, 2020). Jelen tanulmány a nigériai identitás kérdését és szerepét mutatja be az integrációs folyamatban. Elsőnek szakirodalmi szempontból vizsgálja, kiemelve az integráció, az identitás és a kultúra összefüggéseit. Másrészről részletesen bemutatja Nigéria társadalmi, gazdasági és kulturális dimenzióit, amelyek a társadalmi diverzitást és heterogenitást tükrözik. A kutatás célja a nemzeti identitás kialakulásának és az integrációs folyamatoknak a megértése a nigériai népcsoportra fókuszálva.

Bevezetés

A globalizáció, az életszínvonal növekedése, az angol nyelv egyre szélesebb körben való használata és a politikai rendszerek nyitottsága mind hozzájárulnak a migráció sikerességéhez. Afrikát nagyfokú intra- és interkontinentális mobilitás jellemzi, mind belső, mind külső szempontból, a népesség nagy része állandóan úton van. Az afrikai mobilitás abszolút és relatív értelemben is növekszik. A Nemzetközi Migrációs Szervezet (IOM) szerint az Afrikából származó nemzetközi migránsok száma a 2010-es 16,6 milliőről 2020-ra 26,5 millióra emelkedett, ami 60%-os növekedést jelent az évtized során. Eközben a szülőföldjükön kívül élő afrikaiak aránya az 1990-es 2,8%-ról 2020-ra 5,5%-ra nőtt, ami azt jelzi, hogy az afrikai mobilitás a globális átlagnál gyorsabban növekszik (IOM, 2020).

Nigéria Afrika legnépesebb országa¹. A nigériai nemzetközi migránsok száma az 1990-es körülbelül 450 000-ról 2019-re 1,4 millióra nőtt, arányuk azonban a teljes népességhez viszonyítva 0,7%. A migrációs döntés mögött húzódozó motivációs tényezők az afrikai tendenciákhoz hasonlóan a jobb életszínvonal megteremtése (IOM, 2018; Sasu, 2023). A nigériai gazdaság számos problémája közül a legmeghatározóbbak a munkanélküliség, a gyenge valuta és

¹ Lakosság száma: 226,2 millió (Statista, 2023)

a bizonytalanság. A helyzetet a magas megélhetési költségek tovább súlyosbították. Ezen problémák arra készítetik a lakosságot, hogy hazájukat elhagyva, más helyen próbáljanak szerencsét. Az Amerikai Egyesült Államok és Kanada mellett az Európai Unió mutatkozik a legnépszerűbb célpontnak. A nigériaiak Európába történő interkontinentális vándorlását vizsgálva elmondható, hogy a legnépszerűbb célpontok Németország, Franciaország, Hollandia és Belgium (IOM, 2018; Idrissa, é.n., Statistical Report, 2020).

Ugyanakkor, az Afrikát jellemző tömeges migráció mellett, az Európai Unió tagállamai demográfiai változásokkal szembesülnek, amelyek között kiemelkedő szereppel bír a népesség számának csökkenése és a bevándorlók számának növekedése. Ennek a kétpólusú jelenségnek a kezelése érdekében szükség van egy tudományosan megalapozott megközelítésre, amely figyelembe veszi az összetett társadalmi, gazdasági és környezeti tényezőket (Coelmont, 2022; Idrissa, é.n.). Azonban felmerül a kérdés, hogy a bevándorlók tudnak-e integrálódni a befogadó társadalomba? Egyáltalán célja-e a befogadó közegnek a bevándorlók integrációja? Az inkluzív integrációs politikai törekvések segíthetnek ellensúlyozni a népességszám csökkenését, új munkavállalókat és adófizetőket hozva az országokba, akik hozzájárulhatnak a társadalombiztosítási rendszerek fenntarthatóságához. Ehhez azonban az uniós országoknak ki kell dolgozniuk olyan fenntartható bevándorlási politikákat, amelyek segítik az integrációt. Ezt például fejlesztési programok támogatásával, kereskedelmi kapcsolatok erősítésével és oktatási lehetőségek biztosításával lehetne elérni. A tudományos megközelítés alkalmazása a migrációs folyamatok és hatásai mélyebb megértését eredményezheti, hozzájárulva a fenntartható fejlődéshez mind az afrikai, mind az európai térségben (Coelmont, 2022; Okoli, 2019; Römhild, 2021).

Ahhoz, hogy egy nemzethez tartozók integrációja egységesen menjen végbe, szükség van egy homogén nemzeti identitásra. A nigériai bevándorlók európai uniós integrációja során az egységes identitás kérdése kulcsfontosságú tényezővé válik, különösen Nigéria sokszínűsége és heterogenitása miatt. Az olyan nemzetek integrálása, amelynek nincs egységes identitása, számos kihívással járhat. A nigériai társadalom rendkívül diverz és etnikailag heterogén; különböző nyelveket, kultúrákat és vallásokat ölel fel. Ennek eredményeként a bevándorlók eltérő identitással és értékrenddel rendelkeznek, melyek nehezítik az egységes integrációs politikák kialakítását (Bilge, 2021; Donkers és Vink, 2018; Smith, 2003).

Jelen tanulmány egy olyan átfogó leírást kíván létrehozni, amely alapján értelmezhetővé válik a nigériai identitáskérdés dilemmája és szerepe az integrációban. A tanulmány a kulturális identitás szerepét és jelentőségét vizsgálja migrációs kontextusban, az integrációra fókuszálva. A szakirodalmi áttekintés bemutatja a különböző kulturális hátterek befolyását az egyének énképére és viselkedésére, valamint azt, hogy hogyan járulnak hozzá ezen diverz identitások az integrációs folyamatokra. Majd az adott népcsoportra fókuszálva mutatja be a heterogén identitás dilemmáját társadalmi, gazdasági és kulturális szempontok mentén. A heterogén nemzeti identitás dilemmájának a felvetése nemcsak egy újfajta integrációs értelmezést vet fel, hanem segíthet a társadalompolitikai döntéshozóknak és intézményeknek is hatékonyabb integrációs stratégiák kidolgozásában és a kulturális sokféleség támogatásában.

Elméleti áttekintés

A vizsgált dilemma elméleti síkon három nagy dimenzió mentén értelmezhető, melyek az integráció, az identitás és a kultúra. A vizsgált dimenziók között szoros kapcsolat van, melyek kihatással vannak egymásra. Az integráció, a migráció során bekövetkező társadalmi folyamatokat jelenti, amelyek során az egyének vagy csoportok beolvadnak vagy beilleszkednek

egy új társadalmi környezetbe vagy közösségbe (Berry, 1997). Az identitás az egyének vagy csoportok önmeghatározását és hovatartozását jelenti, amelyet különféle társadalmi, kulturális és egyéni tényezők alakítanak (Hall, 1990). A kultúra pedig az adott társadalom által közösen elfogadott normák, értékek, hagyományok és viselkedési minták összességét jelenti (Triandis, 1994).

Ezen fogalmak összekapcsolása lehetővé teszi számunkra, hogy jobban megértsük, hogyan hatnak egymásra a migrációs folyamatok, az identitásformálódás és a kulturális adaptáció. Például az identitás hogyan alakul át a migráció során, milyen kulturális tényezők befolyásolják az integrációs folyamatokat, és hogyan alakul ki az egyén vagy csoport kettős identitása az új kulturális környezetben. Ez az integrált megközelítés segíthet bonyolultabb képet kapni a migrációs folyamatokról és az integráció különböző dimenzióiról, valamint hozzájárulhat az integrációs politikák és gyakorlatok hatékonyabb tervezéséhez és végrehajtásához. Ezenkívül lehetővé teszi számunkra, hogy mélyebb megértést szerezzünk arról, hogy hogyan alakul ki és változik a társadalmi struktúra az integráció és az identitásformálódás következtében.

A társadalmi integráció és a migráció között szoros kölcsönhatás van, mely kapcsolat komplexitása szerteágazó megközelítéseket és stratégiákat igényel. Ugyanis a társadalmi integráció nagymértékben kihat a migráció okára és jellegére, a fogadó társadalom intézményeire és politikáira. Az integráció sikeres megvalósítása hozzájárulhat a migránsok társadalmi beilleszkedéséhez és jólétéhez, valamint a fogadó társadalom sokszínűségéhez és gazdasági fejlődéséhez (Kogan és Kalter, 2020).

Gazdasági szempontból a magasan képzett migránsok hozzájárulhatnak a fogadó ország gazdaságának és munkaerőpiacának fejlődéséhez, képzettségük, tapasztalatuk és munkakészségük gazdagítja a munkaerőpiacot, és segíthet a munkaerőhiány ellensúlyozásában. (Constant és Zimmermann, 2018).

Kulturális szempontból a migráció sokszínűséget és kulturális gazdagságot hozhat a befogadó társadalomba. A migránsok a befogadó közeg szempontjából nézve új hagyományokat, nyelveket, ételeket és művészetet visznek magukkal, ami sokszínűbbé teszi a fogadó társadalmat. Az integráció lehetőséget ad a migránsoknak, hogy megtartsák saját kulturális azonosságukat, miközben megismerik és tiszteletben tartják a fogadó ország kultúráját. Ez elősegítheti a kölcsönös megértést, a toleranciát és az interkulturális párbeszédet (Dronkers és Vick, 2018).

Tehát az integráció lehetőséget kínál a migránsok számára, hogy társas kapcsolatokat építsenek, barátságokat kössenek és aktívan részt vegyenek a közösségi életben. A nyelvtanulás, az oktatáshoz és egészségügyi ellátáshoz való hozzáférés, valamint az esélyegyenlőség biztosítása segíthet csökkenteni az elszigeteltséget és a társadalmi egyenlőtlenségeket (Dronkers és Vick, 2018; Kogan és Kalter, 2020).

Azonban fontos megjegyezni, hogy a migráció és az integráció kihívásokat is felvet. A nyelvi és kulturális akadályok, a diszkrimináció és a társadalmi elutasítás gátolhatja az integrációs folyamatot. Ezért a hatékony migrációs politikák, az integrációs programok és az emberi jogok tiszteletben tartása elengedhetetlenek annak érdekében, hogy a migráció és az integráció pozitív és fenntartható eredményeket hozzon mind a migránsok, mind a fogadó ország számára (Giuntella és társai, 2020).

Az említett kihívások különböző kezelési módjára jó példa a Németország és Olaszország közötti, menekültkvótákra vonatkozó vitája, mely az Európai Unió migrációs politikájának egyik legmeghatározóbb és legellentmondásosabb részét képezik az utóbbi években. Németország hosszú ideje támogatja a kötelező menekültkvóták bevezetését az Európai Unióba, amelyek alapján az EU tagállamai kötelesek lennének megosztani a menekültügyi terheket és felelősséget.

Ezzel szemben Olaszország a menekültkvóták ellen foglalt állást, és inkább a "szolidaritáson alapuló" megközelítést preferálta, amely szerint az EU-nak nem szabad kényszerítenie a tagállamokat a kötelező kvótákra, hanem inkább önkéntes alapon kellene együttműködniük a migrációs kérdésekben. A két ország közötti vitát fokozta az, hogy a menekültügyi válság kezelésére vonatkozó megközelítések jelentősen eltértek. Németország azonosította magát az "elfogadó" országgént, amely nagyobb számban fogadott be menekülteket, különösen a szíriai polgárháború idején. Ezzel szemben Olaszország az "első érkezés" országa volt az Európába érkező migránsoknak, és komoly terheket hordozott az érkezők fogadása és kezelése miatt. A menekültkvótákkal kapcsolatos nézetkülönbségek nemcsak Németország és Olaszország között, hanem az Európai Unió többi tagállama között is feszültséget okoztak. Az uniós döntéshozatali folyamatokban való egyetértés hiánya és az együttműködési mechanizmusok hatékonyságának hiánya további vitákat és politikai feszültségeket generált az EU-n belül. Ezek a viták rávilágítottak az EU integrációs folyamatának kihívásaira és a politikai stabilitás fontosságára az Európai Unióban. A menekültkvóták körüli ellentmondások és viták megkérdőjelezték az uniós egységet és az összetartását, valamint további kérdéseket vetettek fel az Európai Unió migrációs politikájának jövőjét illetően. Ezek az ellentmondások és viták jelzik, hogy az Európai Unió migrációs politikájának kérdése összetett és sokszínű, és a migrációs kérdések kezelésekor az EU-nak kompromisszumokra és hatékony együttműködésre van szüksége a tagállamok között (Schuster és Schönwälder, 2017; Carrera és Stefan, 2018).

Az identitás dilemmája tovább bonyolítja az Európai Unió migrációs politikáját. A tagállamoknak nemcsak a migrációs nyomás kezelésével, hanem saját nemzeti identitásuk és kulturális értékeik védelmével is foglalkozniuk kell. Az ellentmondások és viták, amelyek az EU migrációs politikájában megjelennek, gyakran az identitás dilemmájából fakadnak. Egyes tagállamok aggódnak az integráció nehézségei miatt, miközben mások kiemelik a kultúrák és identitások gazdagító hatását. Ez a feszültség olykor blokkolhatja vagy akadályozhatja az egységes migrációs politika kialakítását és végrehajtását az EU-ban (Römhild, 2021; Waters és Waters, 2020).

Mindezek alapján kirajzolódik az integráció és az identitás koherens kapcsolata a migrációs kontextusban. Amikor emberek más országokba vagy kultúrákba költöznek, szembesülnek azzal a kihívással, hogy hogyan tudják megtartani saját identitásukat, miközben beilleszkednek a fogadó társadalomba (Waters & Waters, 2020). Releváns témaként jelenik meg a vizsgált populáció kapcsán, ugyanis az Európai Unió határain belül egy olyan multikulturális környezetbe csöppennek az ide vándorló nigériaiak, amely az interperszonális kapcsolatok révén kihatással van identitásképzésükre és akkulturációjukra.

Az integráció során az egyének új kapcsolatokat kell kialakítani, az új környezethez alkalmazkodnia kell és megértenie a helyi szokásokat és normákat. Ez a folyamat gyakran változásokat hoz az egyén identitásában. Az identitás nem egy statikus fogalom, hanem folyamatosan formálódik és alakul az élettapasztalatok és a környezeti hatások eredményeként (Baumann és Ginrgrich, 2017). A kultúra jelentős szerepet játszhat az egyén identitástudatának alakításában, különösen az etnikai vagy nemzeti identitás szempontjából (Wuam, 2012; Hall, 1990).

A nemzeti identitás az összetartozás kollektív érzését, a közös értékeket és az egységes identitást jelenti, amelyet az egyének egy nemzeten belül maguknak tulajdonítanak. Magában foglalja az egyének érzéseit, meggyőződéseit és kötődését a nemzetükhöz, gyakran olyan közös jellemzők alapján, mint a nyelv, a kultúra, a történelem és a hagyományok (Anderson, 2010). A nemzeti identitás összetett és többdimenziós fogalom, amely az egyének kollektív tudatát és közös identitását tükrözi egy nemzeten belül. Ez alakítja az egyének önmegítélését, a másokkal

való kapcsolataikat, valamint a nemzetük társadalmi, politikai és kulturális életében való részvételüket. Ugyanakkor a kultúra formálja az egyén identitását, és meghatározza, hogyan értelmezzük és éljük meg a kulturális hovatartozásunkat. (Antonsich, 2019).

Különösen a migrációs kontextusban a kultúra és az identitás kapcsolata kiemelt jelentőséggel bír. A kultúra formálja az egyén identitását, és az identitás határozza meg, hogyan értelmezzük és éljük meg a kultúrát. A migrációs kontextusban az identitás és a kultúra kapcsolata különösen fontos. Amikor emberek más országokba vagy kultúrákba költöznek, az eredeti kultúrát és az új környezetet egyaránt figyelembe kell venniük. Az egyén identitása és kulturális hovatartozása gyakran a származási kultúrához kapcsolódik, és az identitásformálás során fontos szerepet játszanak az eredeti kulturális hagyományok, nyelv és értékek megtartása (Suarez-Oroczo és Quin-Hilliard, 2004).

A kultúra tág fogalom, amely egy adott népcsoport közös hiedelmeit, értékeit, gyakorlatát és hagyományait foglalja magában. Különböző formákban fejeződik ki, mint például a nyelv, a vallás, a művészet, a konyha, a zene, az öltözködés és a szokások. A kultúra alakítja azt, ahogyan az emberek a körülöttük lévő világot érzékelik, és ahogyan kapcsolatba lépnek vele, valamint az egyének és közösségek számára az identitás és a hovatartozás érzését biztosítja (Cohen, 1985).

A migránsok kulturális tapasztalatait befolyásoló másik tényező az akkulturáció szintje. Az akkulturáció, amely során az egyének vagy csoportok átveszik egy másik társadalom kulturális mintáit, egyre jelentősebbé és relevánsabbá válik összekapcsolódó és diverz világunkban (Berry, 2003). Egy olyan korban, amelyet a globalizáció, a tömeges migráció és a kulturális csere jellemez, az akkulturáció fogalma egyre inkább előtérbe kerül, mivel a kulturális kölcsönhatások által jelentett kihívásokkal és lehetőségekkel kell az egyes társadalmaknak szembe nézniük (Rudmin, 2009). Az akkulturáció az új kultúrához való alkalmazkodás folyamatára és a befogadó kultúra viselkedésmódjainak, attitűdjeinek és értékeinek elsajátítására utal (Berry, 1997). A migránsok különböző mértékben akkulturálódhatnak, olyan tényezőktől függően, mint az akkulturációra való motivációjuk, a befogadó kultúrának való kitettségük szintje és kulturális hátterük. Az akkulturációnak pozitív és negatív hatásai is lehetnek a migránsok pszichológiai jólétére, társadalmi integrációjára és kulturális identitására (Berry, 2003).

Az egységes nigériai identitás dilemmája

Az egységes nemzeti identitás dilemmája szociológiai szempontból számos kérdést vet fel. Az egyik legfontosabb kérdés az, hogy vajon lehetséges-e egy homogén nemzeti identitás létrehozása olyan társadalmakban, amelyek kulturálisan, etnikailag vagy vallásilag heterogének. Más szóval, mennyire valóságos vagy kívánatos az egységes identitás ideálja egy olyan világban, ahol sokszínűség és pluralizmus jellemzi a társadalmat? Egy másik fontos kérdés, hogy az egységes nemzeti identitás erősítése vagy homogenizálása hogyan befolyásolja a társadalmi egyenlőtlenségeket és a különböző csoportok közötti viszonyokat. Lehetséges, hogy az identitás erős hangsúlyozása bizonyos csoportok kirekesztéséhez vagy marginalizálásához vezethet, és ezáltal megnövelheti a társadalmi feszültségeket és konfliktusokat. A homogén nemzeti identitás kérdése kapcsán érdemes megvizsgálni, hogy az identitás politikai eszközként való használata milyen hatással van a társadalomra és a politikai folyamatokra. Hogyan befolyásolja az identitáspolitikát a demokratikus részvételt és az integrációs folyamatokat (Coelmont, 2022; Bilge, 2021; Brubaker, 2019)?

Nigéria 1960. október 1.-jén kapta meg a ma is ismert országhatárait (Smith, 2003), azonban kérdés, hogy az államformához tartozott-e nigériai identitás is, vagy csak az azon a területen élő heterogén társadalmi-gazdasági- és kulturális közösséget egyesítette? Így, az

európai országokhoz képest egy fiatal országról beszélhetünk, mely bár régre nyúló diverz kultúrával és hagyományokkal rendelkezik, nemzeti identitása még kialakulóban van.

Társadalomtudományi megközelítés szerint az egységes nemzeti identitás vizsgálata során fontos figyelembe venni a társadalmi, gazdasági és kulturális dimenziókat. Ezek a dimenziók közvetlen hatást gyakorolnak az identitás kialakulására és megerősítésére, valamint a társadalmi összetartozás érzésére (Kim, 2001; Vitányi, 1986). Így ezen szempontok mentén mutatom be az egységes nigériai identitás dilemmáját.

Társadalmi megközelítés

Társadalmi szempontból meghatározó, hogy több száz törzs egyesítéséről beszélünk (Smith, 2003), amikor azt mondjuk Nigéria. Az ország több mint 250 népcsoportból tevődik össze, ezek közül a hausa (észak), yoruba (délnyugat) és igbo (délkelet) a legnagyobb létszámú és ebből kifolyólag legmeghatározóbb törzsek (Neszmélyi, 2016). Ez nagyon fontos a kutatás szempontjából, mivel mindegyik törzs saját nyelvvel vagy nyelvjárással, szokásokkal, hagyományokkal, vallással², ideológiával egyszóval életvilággal rendelkezik. Mindezen adatok jól tükrözik, hogy egy mennyire megosztott kulturális háttérrel rendelkező országról beszélünk. Amely kapcsán jogosan merül fel a kérdés, hogy egyáltalán lehet-e homogénként kezelni. Ilyen nagyszámú etnikumot lehet-e az ország földrajzi határainak kijelölésével egységesíteni?

Feltételezhető, hogy az országhatárok meghúzásával egy új társadalmi állapot jött létre, mely a primer közösségek atomizálódásával járt (Wuam, 2012; Kehinde-Balogun (2023). Mely egy aktuális centrum-periféria viszonyt tett értelmezhetővé nemcsak anyaországi szinten, hanem Nigéria és az Európai Unió kapcsolatát vizsgálva. Ebben a társadalmi szerkezetváltozásban az urbanizációnak is kiemelkedő szerepe volt, mely Nigériában több szakaszban zajlott le. Az elsődleges urbanizációs lendület a gyarmati idők alatt indult meg, amikor a brit gyarmatosítók infrastrukturális fejlesztéseket hajtottak végre az országban. Ebben az időszakban elsősorban a fővárosokban és a kereskedelmi központokban, kikötővárosokban³ indult el a városiasodás. A második fő szakasz a függetlenség utáni időszakra tehető, amikor a gyors növekedésű lakosság számára munkalehetőségeket kínáltak a városok, különösen a gazdasági központokban és az ipari területeken. Az urbanizáció folyamata azóta is folyamatosan zajlik, és az ország jelentős részében tapasztalható. Ennek eredményeként jelentős társadalmi és gazdasági változások következtek be az országban (Umezurike, 2012; Okoli, 2019).

Gazdasági megközelítés

Nigéria létrejöttével felmerül a kérdés, hogy gazdasági szinten is beszélhetünk-e egységességről? Mely azért lényeges, mert az egyén vagy egy közösség gazdasági helyzete és társadalmi státusza alapvetően meghatározza az identitását. Az ország létrejötte számos olyan társadalmpolitikai kérdést felvet, amelyek a lakosság homogenizálása általi gazdasági unió megvalósításával kapcsolatos (Umezurike, 2012; Okoli, 2019).

A heterogén társadalmi összetétel mellett a gyarmatosítás megélése a másik, gazdaságilag erősen meghatározó faktor. Amely 'folyamat' megerősítette a tőkés gazdaság szerepét is, melyben a munkához való viszony és hozzájárás döntő szereppel bír (Vitányi, 1986). A munka jelentése és értelmezése eltérő lehet különböző kultúrákban és társadalmi környezetekben, és ezáltal

² A keresztény és a muzulmán felekezetek dominanciája figyelhető meg, de minden más hitvallás képviselteti magát az országokban. Az északi Hausa csoportok inkább iszlám vallásúak, amíg a délnyugati Yoruba és délkeleti Igbo törzsek keresztény hitet gyakorolnak (Neszmélyi, 2016).

³ Kiemelendő Portharcourt

befolyásolhatja az egyén identitását (Triandis, 1994). A gyarmatosítás következménye, hogy az ipari forradalom – Európával összehasonlítva, késői – lezajlását tették lehetővé (Okoli, 2019). Mely mechanizmus segítette beindítani az urbanizációt, így bevezetve a 'polgári lét' fogalmát a társadalmukba (Umezurike, 2012).

Az ország társadalmi megosztottságára gazdasági szempontból jó példa a hausa és igbo konfliktus, mely erősen determinálja Nigéria jelenlegi politikai és gazdasági működését. A konfliktus gyökere, hogy a határokat nem vallási és etnikai szempontok mentén húzták meg, hanem a brit gyarmati uralom alá tartozó területeket egyesítették. Ez jelentős változást hozott a hatalom gyakorlásában. Ugyanis az ország függetlenségének kikiáltása óta⁴ a hatalom gyakorlóit muzulmán körökből kerültek ki, így a Hausa törzs dominanciája természetes az északi területen élőknek. Azonban az ország déli részén élő Igbo törzs ezzel nem értett egyet és 1966-ban puccsal próbálták a politikai hatalmat megszerezni. Így alakult meg a kőolajban gazdag Biafrai Köztársaság, 1967-ben. A területért folytatott civil küzdelemben 2 millió igbo vesztette el az életét, további 3 millió pedig emigrált. (Rózsa, 2012).

Kulturális megközelítés

A kultúra jelentős szerepet játszhat az egyén identitástudatának alakításában, különösen az etnikai vagy nemzeti identitás szempontjából (Wuam, 2012; Hall, 1990). A különböző csoportok, kapcsolatokon keresztüli viszonyrendszerei mentén értelmezhető társadalmi szerkezetük. Ezek alakíthatják az egyén énképét azáltal, hogy befolyásolják hiedelmeiket, értékeiket és viselkedésüket (Markus, 1991; Phinney, 1992).

A gyarmatosítás, majd a globalizáció mély hatással volt Nigériára és kultúráira, akár centrifugális, akár centripetális értelemben. Nigéria sokszínű kultúrája különböző étrendeket, öltözködési stílusokat, gazdasági tevékenységeket, nyelveket, üdvözlési formákat, házasságkötési szokásokat, szocializációs módszereket és politikai rendszereket ölel fel, amelyek számos egyesítési kihívást vetnek fel. A különböző kulturális hagyományok és értékek mellett a modernizáció és a globalizáció is befolyásolta az egyes kulturális csoportok identitását és az egyesült nemzeti identitás kialakulását, amely az egyesíthetőség problémáját veti fel a társadalomban. Ezek a diverz kulturális hátterek befolyásolták az emberek által elfogadott kulturális és politikai rendszereket, és ez határozta meg a fejlődéssel kapcsolatos felfogásukat és megközelítéseiket (Neszmélyi, 2016).

A kulturális diverzitásra az egyik legjobb példa a nyelvi megosztottság. Nigéria rendkívül gazdag nyelvi sokféleséget mutat. Több mint 500 különböző nyelv beszélői élnek az ország területén, amelyek a nigériai kultúra gazdagságát tükrözik. Az ország hivatalos nyelve az angol, de a legtöbb ember anyanyelve a helyi etnikai csoportjuk nyelve. Ezek a nyelvek gyakran a közösség identitásának fontos részét képezik, és hozzájárulnak a kulturális örökség és a hagyományok ápolásához. Ugyanakkor a nyelvi sokféleség néha kihívást jelenthet az ország egységének megőrzése szempontjából, különösen az oktatás és a kormányzás területén. Az egységességre való törekvés egyik megjelenési formája a pidgin angol, amely Nigéria egyik legelterjedtebb nyelve. Sokan használják a mindennapi kommunikációban az ország különböző részein. Ez a nyelv egyfajta vegyes nyelv, amely az angol nyelvből származik, de helyi nyelvek elemeivel is kiegészül. A pidgin angol nagyban hozzájárul a különböző etnikai csoportok közötti kommunikációhoz. Másfelől fontos szerepet játszik az egységes nemzeti identitás kialakításában Nigériában, mivel ez a nyelv összeköti az ország különböző etnikai csoportjait és régióit. Azáltal, hogy az emberek különböző nyelveken beszélő közösségek számára hozzáférhető közös nyelvet

⁴ 1960 október 1.

biztosít, a pidgin angol elősegíti a kulturális és társadalmi összetartozás érzését. Emellett a nyelv informális jellege lehetővé teszi az emberek számára, hogy könnyedén kifejezzék magukat és megértsék egymást, függetlenül attól, hogy melyik etnikai csoportból származnak. Ezáltal elősegíti az egységes nemzeti identitás erősödését és fenntartását, miközben tiszteletben tartja és összehozza az ország sokszínű kulturális örökségét (Akanke, 2010).

Összefoglalás

Jelen tanulmány törekedett egyrésztől szakirodalmi szempontból megközelíteni az integráció, az identitás és a kultúra kapcsolatát. Másrésztől, ezen tényezők szerepét és egyúttal dilemmáját bemutatni a nigériai migránsok Európai Unió akkulturációja kapcsán. A nemzeti identitás jelentős szerepet játszik az egyének önképének és a nemzeten belüli interakcióinak a kialakításában (Bruabker, 2019). Keretet biztosít az egyének számára ahhoz, hogy megértsék helyüket a társadalomban, hogy társas kötelekeket alakítsanak ki és hogy hozzájáruljanak nemzetük jólétéhez és fejlődéséhez (Bilge, 2021).

Az egységes nemzeti identitás kialakítása és fenntartása kulcsfontosságú ahhoz, hogy megértsük egy társadalmi csoport akkulturációjának folyamatát és annak eredményeit. Nigéria esetében azonban ez a kérdés bonyolultabb, mivel az ország rendkívül sokszínű kulturális és etnikai közösséggel rendelkezik. Ebben az összetett társadalmi kontextusban az egyes kulturális elemek, mint például a nyelv, vallás és hagyományok, egymással átfedésben léteznek és kölcsönhatásban állnak, ami nehezíti az egységes nemzeti identitás kialakítását és stabilizálását. Emellett a globalizáció és a modernizáció folyamatai tovább bonyolítják ezt a helyzetet, mivel új társadalmi és kulturális trendeket hoznak létre, amelyek hatással vannak az emberek identitására és az identitásformálás folyamataira. Ebben az összetett környezetben az egyértelmű nemzeti identitás kialakítása és fenntartása nemcsak kihívást jelent, hanem fontos feladat is, amelyre a társadalomnak és a kormánynak egyaránt ki kell dolgoznia az alkalmazkodást segítő stratégiákat (Brubaker, 2019; Kogan és Kalter, 2020).

Azonban az Európai Unió integráció folyamata során felmerül a kérdés, hogy hogyan lehet egyesíteni a különböző nemzeti identitásokat, miközben megőrzi bevándorlók kulturális autonómiáját és identitását. Ezen politikák hatása az egyes tagállamok és csoportok közötti viszonyokra és az integrációs folyamatokra is mélyreható, és érdemes megvizsgálni, hogy milyen módon befolyásolják az egységes nemzeti identitás kialakulását és az identitáspolitikát az EU-ban (Idrissa, é.n.; Römhild, 2021). Egyáltalán lehetséges-e egy egységes integrációs stratégia kidolgozása egy heterogén államra?

A jövőbeni kutatás olyan univerzális elemek meghatározására törekszik, melyek alapján felállítható és szociológiailag értelmezhető a nigériai identitás, mely mindenképpen újszerű és egyedi eredményeket hoz. Ezen eredmények pedig segíthetik a globális integrációs folyamatokat. Továbbá, megoldást jelenthetnek az európát érintő demográfiai kihívásokra. Az adott népcsoport, társadalmi és pszichológiai hátterének ismerete egy sokkal elfogadóbb és innovatívabb integrációs politika kialakításához vezethet, amely a tartózkodási hely, mint társadalmi közeg pozitívumkénti megélést eredményezheti.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Akande, Akinmade (2010): Is Nigerian Pidgin English English? *DiG*, 3-22.

Al Chukwuma Okoli (2019): Cows, Cash and Terror. *Africa Development / Afrique et Développement*. Vol. 44, pp. 53-76

Anderson, B. (2010): *Migration, immigration controls and the fashioning of precarious workers*. *Work, Employment and Society*, 24(2), 300-317.

Antonsich, M. (2019): *National Identity in the Age of Migration: An Introduction*. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 45(5), 651-664.

Baumann, G., & Gingrich, A. (2017): *Changing identifications and alliances in the migration context*. *Ethnicities*, 17(4), 413-421.

Berry, J. W. (1997): *Immigration, acculturation, and adaptation*. *Applied psychology*, 46(1), 5-34.

Berry, J. W. (2003): Conceptual approaches to acculturation. In K. M. Chun, P. B. Organista, & G. Marín (Eds.), *Acculturation: Advances in theory, measurement, and applied research* (pp. 17-37). *American Psychological Association*.

Bilge, S. (2021): *Intersectionality and the Problem of Identity Politics: Rethinking Gender, Class, and Race*. Routledge.

Brubaker, R. (2019): "The Invisibility of National Identity." *Ethnic and Racial Studies*, 42(8), 1316-1330

Carrera, S., & Stefan, R. (2018): "European Refugee Quotas: A Comparative Analysis of the German and Italian Government's Positions." *European Policy Analysis*.

Chuku Umezurike (2012): Globalisation, Economic Reforms and Democracy in Nigeria. *Africa Development / Afrique et Développement*. Vol. 37, pp. 25-61.

Cohen, A. P. (1985): *The symbolic construction of community*. Routledge

Constant, A. F., & Zimmermann, K. F. (2018): Labor market effects of immigration and emigration: International evidence. *International Journal of Manpower*, 39(1), 5-18.

Dronkers, J., & Vink, M. P. (2018): Explaining immigrant citizenship status: The role of origin, destination, and community characteristics. *International Migration Review*, 52(2), 330-363.

Hall, S. (1990): Cultural Identity and Diaspora, In J. Rutherford (Ed.), *Identity: Community, Culture, Difference* (pp. 222-237). Lawrence & Wishart.

Idrissa, Rahmane (é.n.): *Dialogue in Divergence -The Impact of EU Migration Policy on West African Integration: The Cases of Nigeria, Mali, and Niger.* Friedrich-Ebert Stiftung.

International Organization for Migration (2018): *CMFS Brief: Nigerian migrants to Europe.*

International Organization for Migration (2020): Migration data portal. Retrieved from <https://migrationdataportal.org/> (utolsó letöltés: 2024.04.21.)

Jo Coelmont (2022): A Brussels Declaration for an “Ever Closer Union”. *Security policy brief.*

Kehinde-Balogun, Olasunkanmi (2023): Policing third-world countries through a system of lending: The socioeconomic and political implications for Nigeria. *Journal of Global Faultlines*, Vol. 10, pp. 71-87.

Kim, Y. Y. (2001): *Becoming intercultural: An integrative theory of communication and cross-cultural adaptation.* Sage.

Kogan, I., & Kalter, F. (2020): Migrant integration and subjective well-being: Evidence from Europe. *Social Indicators Research*, 147(1), 1-25.

Neszmélyi György Iván (2016): Társadalmi és gazdasági kihívások Nigériában. *Földrajzi Közlemények* 140.2 pp, 107-123 oldal

Phinney, J. S. (1992): Ethnic identity in adolescents and adults: A review of research. *Psychological Bulletin*, 108(3), 499-514.

Regina Römhild (2021): Postmigrant Europe: Discoveries beyond ethnic, national and colonial boundaries pp. 45-56

Rózsa Melinda (2012): *Biafra, az elfeledett köztársaság.* <http://hatareset.blogspot.com/2012/05/biafra-az-elfeledett-koztarsasag.html> (utolsó letöltés: 2024.04.29.)

Sasu, D. D. (2023): Demographics of Nigeria—Statistics and Facts. Statista. <https://www.statista.com/topics/6477/demographics-of-nigeria/#topicOverview> (utolsó letöltés: 2024.04.30.)

Schuster, L., & Schönwälder, K. (2017): "Migration Policy in Germany and Italy in the Light of Refugee Quotas: A Comparative Analysis." *Migration Studies.*

Smith, M. J. (2003): Nigeria: What Is a Nation?. *African Affairs*, 102(406), pp. 11-30.

Statista (2023): <https://www.statista.com/topics/6477/demographics-of-nigeria/#topicOverview> (utolsó letöltés: 2024.04.30.)

Statistical Report (2020):

<https://www.nigerianstat.gov.ng/pdfuploads/NBS%20STATISTICS%20REPORT%20ON%20MIGRATION%20AWARENESS.pdf> (utolsó letöltés: 2024.04.29.)

Suárez-Orozco, C., & Qin-Hilliard, D. B. (2014): *Globalization: Culture and education in the new millennium*. University of California Press.

Triandis, H. C. (1994): *Culture and social behavior*. New York: McGraw-Hill. Vol. 21 (2012), pp. 99-116.

Vitányi Iván (1986): *Az „Európa paradigma”*. Magvető Kiadó.

Waters, J. L., & Waters, M. C. (2020): Identity negotiation in the context of migration. *Annual Review of Sociology*, 46, 223-242.

Wuam, Terhemba (2012): Nigeria since 1960: A comparative study in nation-building and development. *Journal of the Historical Society of Nigeria*.

1. Bevezetés

Az Európai Unió jogalkotó 2012. július 4-én elfogadta az öröklési ügyekre irányadó joghatóságról, az alkalmazandó jogról, az öröklési ügyekben hozott határozatok elismeréséről és végrehajtásáról, valamint az öröklési ügyekben kiállított közokiratok elfogadásáról és végrehajtásáról, valamint az európai öröklési bizonyítvány bevezetéséről szóló 650/2012/EU európai parlamenti és tanácsi rendeletet (a továbbiakban: Európai Öröklési Rendelet, Öröklési Rendelet vagy Rendelet).²

Az európai öröklési Rendelet kialakulásának főbb okai közé sorolható egyrészt a globalizáció, valamint a szabad külföldi letelepedés és munkavállalás megvalósulásával a polgárok egyre inkább élnek életvitelszerűen külföldi államban, vagy éppen banki tranzakciókat folytatnak, számlát nyitnak, ingatlant vásárolnak, illetve egyéb vagyont szereznek. Mindennek következtében Magyarországon is, de a többi európai államban is egyre több nemzetközi vonatkozású öröklési ügy merül fel, amikor is az örökhagyónak nem csupán a hazájában, de más államokban is maradt hagyatéki vagyona. A Rendelet megalkotásának célja az volt, hogy a nemzetközi vonatkozású öröklési ügyekben érintett személyek – így különösen a végrendeletben megnevezett személy egyének, illetve törvényes örökösök – lehetőleg ne kényszerüljenek az egyes hagyatéki vagyontárgyak fellelhetősége szerinti valamennyi uniós államban külön-külön öröklési eljárások megindítására, ehelyett az örökhagyó bárhol fellelhető hagyatéki vagyonának jogi sorsa egy eljárásban kerüljön rendezésre, és az annak során hozott öröklési határozatot vagy okiratot a többi uniós tagállamban is fogadják el, ahol az örökhagyónak vagyona található.

Fontos azonban leszögezni, hogy az Európai Öröklési Rendelet nem helyezi hatályon kívül az egyes tagállamok nemzeti magánjogi kódexeiben vagy más jogszabályaiban megtalálható öröklési jogszabályokat.³ Az öröklési jog rendjét – így például azt, hogy kik és milyen arányban örökölnek az örökhagyó után, milyen alakisági szabályok betartásával, és milyen tartalommal lehet végrendeletet tenni, jár-e kötelesrész az örökhagyó hagyatékából továbbra is nemzeti szinten szabályozzák, Magyarországon az öröklési jogi kérdéseket a *Polgári Törvénykönyvről* szóló 2013. évi V. törvény VII. könyve⁴, valamint a *hagyatéki eljárásról* szóló 2010. évi XXXVIII. törvény rendezi.⁵

dr. Bíró Vivien Enikő, PhD hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem Állam-és Jogtudományi Doktori Iskola, témavezető: Prof. Dr. habil. Boóc Ádám, Intézetvezető egyetemi tanár

² Az Európai Parlament és a Tanács 650/2012/EU rendelete (2012. július 4.) az öröklési ügyekre irányadó joghatóságról, az alkalmazandó jogról, az öröklési ügyekben hozott határozatok elismeréséről és végrehajtásáról, valamint az öröklési ügyekben kiállított közokiratok elfogadásáról és végrehajtásáról, valamint az európai öröklési bizonyítvány bevezetéséről (a továbbiakban: Rendelet)

³ Szócs Tibor: Az európai öröklési rendelet. In: Varga István (szerk.): A polgári perrendtartás és a kapcsolódó jogszabályok kommentárja III/III., HVG-ORAC, Budapest, 2018, 2696. o

⁴ A polgári törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény

⁵ A hagyatéki eljárásról szóló 2010. évi XXXVIII. törvény

Kutatásom fő témája az Európai Öröklési Rendelet szabályozásának bemutatása és az ezzel kapcsolatban felmerülő gyakorlati problémák feltárása.

2. A Rendelet által bevezetett szabályozások köre

A Rendelet a határon átnyúló öröklési ügyek három fő kérdését szabályozza. Ide tartozik egyfelől az ún. joghatóság kérdése. Ez arra ad választ, hogy az örökléssel kapcsolatos jogi eljárásokat – például hagyatéki eljárás - melyik uniós tagállamban lehet majd lefolytatni, azaz melyik tagállam bíróságának, közjegyzőjének vagy más szervének lesz majd eljárási jogosultsága. A Rendelet által szabályozott fontos kérdés emellett az alkalmazandó jog meghatározása: a Rendeletben lefektetett egységes előírások fogják rendezni azt, hogy egy adott esetben az örökhagyó hagyatékának sorsát melyik állam öröklési jogszabályai alapján kell majd elbírálni. Ezenkívül a Rendelet szabályozza még az egyes uniós tagállamok bíróságai, közjegyzői vagy más hatóságai által öröklési ügyekben meghozott határozatok (pl. hagyatékátadó végzések) tagállamok közötti „szabad forgalmát”, azaz kölcsönös elismerését is. A tanulmány célja, hogy bemutassa az Európai Öröklési Rendeletet, kiemelve annak előnyeit és azokat a gyakorlatban felmerülő kihívásokat, amelyekkel a jogalkalmazók szembesülnek.

Mind az alkalmazandó jog, mind pedig a bíróságok és más hatóságok joghatósága messzemenően attól függ a Rendelet alapján, hogy az örökhagyónak halálakor hol van a szokásos tartózkodási helye, mégpedig az örökhagyó állampolgárságára tekintet nélkül. Ennek az államnak az öröklési jogszabályai alapján kell majd rendezni az örökhagyó hagyatékának jogi sorsát, akár uniós tagállamról van szó, akár az Európai Unióhoz nem tartozó harmadik államról. Ha az örökhagyó halálkori szokásos tartózkodási helye szerinti állam uniós tagállam, akkor rendszerint ennek a bíróságai, közjegyzői vagy más hatóságai rendelkeznek majd eljárási jogosultsággal.⁶

Az Európai Öröklési Rendelet szabályozásának bemutatása kutatási témám szempontjából azért kiemelten jelentős, hiszen Európában is egyre több nemzetközi vonatkozású öröklési ügy merül fel, amikor az örökhagyónak nem csupán a hazájában, de más államokban is maradt hagyatéki vagyona.⁷ A Rendelet megalkotásának célja az volt, hogy a nemzetközi vonatkozású öröklési ügyekben érintett személyek lehetőleg ne kényszerüljenek az egyes hagyatéki vagyontárgyak fellelhetősége szerinti valamennyi uniós államban külön-külön öröklési eljárások megindítására, ehelyett az örökhagyó bárhol fellelhető hagyatéki vagyonának jogi sorsa egy eljárásban kerüljön rendezésre, és az annak során hozott öröklési határozatot vagy okiratot a többi uniós tagállamban is fogadják el, ahol az örökhagyónak vagyona található.

A Rendelet a határon átnyúló öröklési ügyek három fő kérdését szabályozza. Ide tartozik egyfelől a joghatóság kérdése, amely arra ad választ, hogy az örökléssel kapcsolatos jogi eljárásokat melyik uniós tagállamban lehet majd lefolytatni. A Rendelet által szabályozott fontos kérdés emellett az alkalmazandó jog meghatározása, a Rendeletben lefektetett egységes előírások fogják rendezni azt, hogy egy adott esetben az örökhagyó hagyatékának sorsát melyik állam öröklési jogszabályai alapján kell majd elbírálni.⁸ Ezen kívül a Rendelet szabályozza még az egyes uniós tagállamok bíróságai, közjegyzői vagy más hatóságai által öröklési ügyekben meghozott határozatok tagállamok közötti „szabad forgalmát”, azaz kölcsönös elismerését is. A Rendelet ugyanazt a

⁶ Páli Fatime Lejla: Joghatóság, alkalmazandó jog az Európai öröklési rendelet kapcsán, *Közjegyzők Közlönye* 21. évf. 6. sz. (2017.) 46-55.o.

⁷ Szócs Tibor: Az európai öröklési rendelet, mint új kihívás. *Közjegyzők Közlönye*. 2016/2.sz. 31-32. o.

⁸ Szili Zoltán: Joghatóság az öröklési ügyben: az európai öröklési rendelet hatálybalépését követő hagyatéki eljárási szabályok, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2016. 22.o.

kapcsolóelvet állapítja meg mind a joghatóság, mind az alkalmazandó jog meghatározására, még pedig, hogy az örökhagyónak halálakor hol van a szokásos tartózkodási helye, tekintet nélkül az állampolgárságára. Ennek az államnak az öröklési jogszabályai alapján kell majd rendezni az örökhagyó hagyatékának jogi sorsát, akár uniós tagállamról van szó, akár az Európai Unióhoz nem tartozó harmadik államról.

2.1. Új kapcsoló elv: szokásos tartózkodási hely

Új kapcsolóelvként tehát a szokásos tartózkodási hely lett meghatározva, ahol az örökhagyó életvitelének súlypontja, középpontja volt a halálát közvetlenül megelőzően. A hagyatéki ügyekben eljáró hatóságoknak gondosan és körültekintően kell mérlegelniük azt, hogy hol, melyik államban volt ez a hely. Ehhez figyelembe kell venni az örökhagyónak az elhalálozása időpontjában fennálló életkörülményeit, így különösen az olyan tényezőket, mint az örökhagyónak az érintett államban való ott tartózkodása időtartamát és gyakoriságát, valamint annak indokait. Szokásos tartózkodási helynek csakis az a hely tekinthető, amely szoros és tartós kapcsolatot jelentett az örökhagyó és az érintett állam között.⁹ A Bíróság a [Mecredi-ügy](#) kapcsán deklarálta, hogy a szokásos tartózkodási helyet az különbözteti meg az átmeneti jellegtől, hogy egy bizonyos időnek el kell telnie, azonban az öröklési Rendelet - nem ír elő minimális időtartamot. Az érintett államban való tartózkodás tartós, illetve állandó jellegének meghatározásánál mindenekelőtt az érdekelt akaratát kell figyelembe venni, az ügy minden lényeges elemére tekintettel. A szokásos tartózkodás hely meghatározásánál fontos szerepet játszik az elhunyt akarat. Ennek feltárásában nyújthat segítséget például az örökhagyó származása szerinti államában a korábbi ingatlanát eladta, illetve az új államban rendelkezett-e ingatlannal, bankszámlával, letelepedési vagy munkavállalói engedéllyel, munkaszerződése határozott vagy határozatlan időre szól-e, származása szerinti országával továbbra is szoros és tartós kapcsolatot ápolt-e, honosítási kérelmet terjesztett-e elő. Hogyan próbálja megoldani ezt a magyar jogalkotó, miként segít a közjegyzőknek? Magyarországon a közjegyző előtti eljárást megelőző közigazgatási eljárásban a helyi önkormányzat hagyatéki ügyintézője elkészíti a hagyatéki leltárt. Miniszteri rendelet írja elő számára, hogy szerezze be az elhunyt halálkori szokásos tartózkodási helyének megállapításához szükséges adatokat. A szóban forgó jogszabály egy felsorolást is tartalmaz arra vonatkozóan, hogy mely adatokat kellene az ügyintézőnek beszereznie. Ilyen adat lehet többek között az örökhagyó utolsó bejelentett lakcíme, halálát megelőző években ismert egy vagy akár több tartózkodási helye, illetőleg az örökhagyó utolsó bejelentett munkahelye vagy egyéb jövedelemszerző tevékenységének a helye.¹⁰ Magyarországon tehát elsősorban a hagyatéki leltárelőadó feladata beszerezni a szokásos tartózkodási hely - és ezáltal a joghatóság - megállapításához szükséges adatokat. Ennek érdekében a közelmúltban a hagyatéki leltár nyomtatványának adattartalma is egy újabb ponttal bővült a joghatóság vizsgálatához szükséges adatok feltüntetése céljából. A felsorolt adatok beszerzését követően tehát a hagyatéki ügyintéző küldi meg a közjegyző részére a hagyatéki leltárat - benne a szokásos tartózkodási hely megállapításához szükséges adatokkal - és ezzel kezdődik el a közjegyző előtti hagyatéki eljárás. Sajnálatos módon azonban nem minden ügyben történik meg kielégítő módon a szükséges adatoknak a feltárása, illetőleg beszerzése. Úgy gondolom, hogy bizonyos esetekben talán nem is várható el a hagyatéki ügyintézőtől, hogy teljeskörűen feltárja a tényállást, így például az olyan kisebb településeknél, ahol rendkívül ritkán - évente egy-két alkalommal vagy még

⁹ Szócs Tibor: Az európai öröklési rendelet, mint új kihívás. *Közjegyzők Közlönye*. 2016/2.sz. 32. o.

¹⁰ Szócs Tibor: Az európai öröklési rendelet hazai alkalmazását érintő legújabb rendelkezések. *Európai Jog*. 2019/1.sz. 5-8.o.

ritkábban - találkoznak külföldi elemet tartalmazó hagyatéki üggyel.¹¹ Mindenesetre az említett jogszabály biztosította megoldás is segíti valamelyest a magyar közjegyzők munkáját. Abban az esetben, ha a hagyatéki leltár adattartalma nem lenne kielégítő, a közjegyző eldöntheti, hogy hiánypótlásra hívja fel a hagyatéki ügyintézőt, megjelölve abban a hiányzó adatokat, vagy maga szerzi be hivatalból a szükséges adatokat. Ha ez utóbbi mellett dönt, az - amint azt Johnny Hallyday ügye is mutatja - olykor egyáltalán nem szokványos adatok (pl. Instagram adatok) beszerzésének szükségességét is jelentheti.

Összegzésként megállapítható, hogy a szokásos tartózkodási hely meghatározásához szükséges valamennyi adat, információ beszerzése bizonyos esetekben komoly problémát is okozhat az eljáró közjegyző számára. A jogalkotó e tekintetben nem feltétlenül nyújt kellő segítséget az öröklési ügyekben eljáró hatóságok számára. A fenti szempontok, valamint az adott ügy összes többi lényeges elemére, és az örökhagyó célzatára is tekintettel, véleményem szerint az új szokásos tartózkodási hely akár rövid idő eltelte után is megállapítható.

2.2. Az európai öröklési bizonyítvány alkalmazása során felmerülő kockázatok

Az európai öröklési bizonyítvány (a továbbiakban: Bizonyítvány) bevezetése a Rendelet egyik kardinális innovációja volt, amelynek célja az eljárások egyszerűsítése és a határokon átnyúló öröklési jogok könnyebb érvényesítése az Európai Unióban. A Bizonyítvány lehetővé teszi az örökösök, végrehajtók és más jogosultak számára, hogy egységes okirattal igazolják jogállásukat az EU bármely tagállamában. Ennek ellenére a Bizonyítvány gyakorlati alkalmazása számos kihívást vet fel, amelyek a jogi keretek, a tagállamok közötti együttműködés és a bírósági gyakorlat alkalmazása során merülhet fel.

A Bizonyítványt a Rendelet 62-73. cikkei szabályozzák, amelyek részletesen kitérnek az okirat kiállításainak feltételeire, tartalmára és hatásaira.¹² Bár a Bizonyítványnak egységesítenie kellene az öröklési jog igazolását az Európai Unió területén, a tagállamok eltérő jogi és adminisztratív gyakorlatai akadályozzák az okirat zökkenőmentes alkalmazását.¹³ Példának okáért a Bizonyítvány elfogadása és felhasználása az egyes tagállamokban eltérő módon történik, ami bizonytalanságot okozhat az örökösök, valamint az öröklésben érintett személyek számára. Emellett a Bizonyítvány kiállításához szükséges információk gyűjtése és azok pontos megfogalmazása gyakran bonyolult és időigényes feladat.¹⁴

Előfordulnak olyan esetek, amikor a bíróságoknak kell dönteniük a Bizonyítvány kiállításának jogszerűségéről, illetve annak tartalmi hibáiról, ami további iránymutatást adhat a joggyakorlat számára. Az EUB döntéseiben több alkalommal foglalkozott a Bizonyítvány érvényességével és hatályával kapcsolatos kérdésekkel, amelyek hozzájárulnak az uniós jog egységes alkalmazásához és értelmezéséhez.¹⁵ Az ilyen ítéletek segíthetnek tisztázni a Bizonyítvány kiállításának feltételeit és azok hatásait.

A Bizonyítvány alkalmazásának megfelelő alkalmazása érdekében álláspontom szerint elengedhetetlen a tagállamok közötti együttműködés növelése.

¹¹ Szócs Tibor: Az európai öröklési rendelet, mint új kihívás. *Közjegyzők Közlönye*. 2016/2.sz. 42. o

¹² Rendelet 62-73.cik

¹³ Kramer, X., *The European Certificate of Succession*, *European Law Journal* 2017.

¹⁴ Smith, L. *Implementing the European Certificate of Succession: Challenges and Solutions*, *International Succession Review*, 2018.

¹⁵ Case C-560/160, *Matters of Succession*, 2018.

2.3. Alkalmazandó jog kikötése

A Rendelet lehetővé teszi az örökgyók számára, hogy végrendeletükben kiköthetik az öröklési ügyeikre alkalmazandó jogot. Ez a lehetőség, amelyet a Rendelet 22. cikke részletez, jelentős mértékben hozzájárul a hagyatéki eljárások jogbiztonságához a határokon átnyúló öröklési ügyekben.

A Rendelet alapvető célja a határokon átnyúló öröklési eljárások egyszerűsítése és hatékonyságának növelése. Ennek eléréséhez fontos szerepet játszik az alkalmazandó jog kikötésének lehetősége, amely lehetővé teszi az örökgyók számára, hogy döntsenek az öröklésükre vonatkozó jogrendszer kiválasztásában. Ezáltal az örökgyók képesek befolyásolni az öröklési jogra irányadó szabályozást, függetlenül attól, hogy hol található a tartózkodási helyük vagy hagyatéki vagyontárgyaik merre lelhetők fel.¹⁶

A Rendelet 22. cikkének értelmében az örökgyók előre gondoskodni kívánó vagyonának sorsáról, és végrendeletet készít, akkor az Európai Öröklési Rendelet szerint abba belefoglalhat egy olyan rendelkezést, miszerint kiköti a saját állampolgársága szerinti állam jogának alkalmazását vagyonának öröklésére.¹⁷ Ez a rendelkezés kiterjed azokra az örökgyókra is, akiknek több állampolgárságuk van, lehetővé téve számukra, hogy egyik állampolgárságuk szerinti jogot megválasszák. Ilyen kikötés esetében az ő elhalálását követően nem a halálakori szokásos tartózkodási helye szerinti állam jogát, hanem az általa kikötött jogot – tehát az állampolgársága szerinti állam jogát – fogják alkalmazni. Ha az elhunyt él e kikötés lehetőségével, mindenképpen célszerű erről kifejezetten és egyértelműen rendelkezni a végrendeletben, másfelől a jogválasztás lehet konkludens, vagyis hallgatóságos.¹⁸ A jogválasztás főszabály szerint az öröklés egészére kiterjed, vagyis a végrendelet érvényességére, úgy, mint a törvényes öröklésre, a kötelesrésre való jogosultságra is.

Az alkalmazandó jog kikötésének lehetősége különösen fontos abban az esetben, ha az örökgyók és a vagyontárgyak helye szerinti jogrendszerek jelentősen eltérő szabályokat alkalmaznak az öröklésre. Ez a lehetőség biztosítja, hogy az örökgyók szándéka szerinti jogrendszer kerüljön alkalmazásra, csökkentve ezzel az örökösök közötti viták és jogi bizonytalanságok kockázatát.

3. Az európai öröklési rendelet kapcsán felmerülő bírói esetjog

A Rendelet gyakorlati alkalmazása során számos esettanulmány került elő, amelyek különböző problémás területeket tártak fel. A kapcsolódó jogi döntések elemzése révén jobban megérthetjük a rendelet hatásait és azon területeket, ahol további fejlesztések szükségesek.

3.1. Johnny Hallyday-ügy

Az örökgyók halálakor a *szokásos tartózkodási helye* alapján lesz meghatározható az alkalmazandó jog. E fogalom meghatározása azonban gyakran nehezen megállapítható, emellett a tagállamok gyakran eltérően értelmezhetik.

A következőkben az örökgyók szokásos tartózkodási helyének megállapításával kapcsolatban felmerülő jogesetet mutatok be. A jogeset alapján Johnny Hallyday 2011-ben hunyt el, halálát megelőző években Kaliforniában és Franciaországban is élt. A végrendeletében vagyonának nagy

¹⁶ Dutta, A., The EU Succession Regulation, Journal of Private International Law, 2016.

¹⁷ Rendelet 22. cikk

¹⁸ Lagarde, P., The European Succession Regulation: Its Scope, Its Innovations, and Its Prospective Impacts, Recueil des Cours, 2016.

részét a feleségére hagyta, illetve az általa létrehozott trust vagyonához rendelte. A fő kérdés ebben az ügyben is az volt, hogy hol volt a halálakor a szokásos tartózkodási helye. Ezen múlt ugyanis, hogy a korábbi házasságából született két gyermeke, akikről a végrendeletében nem tett említést, vajon jogosultak-e a kötelesrészre, vagy sem.¹⁹ Ha Kaliforniában volt a szokásos tartózkodási helye halálakor, akkor nem jár a gyermekeknek kötelesrész, ugyanis a kaliforniai jog, mint az angolszász jogrendszerek általában, nem ismeri a kötelesrész intézményét. Ha Franciaországban volt halálakor a szokásos tartózkodási helye, abban az esetben viszont a francia hatóságok a francia öröklési jogot alkalmazzák, amely szerint a gyermekek jogosultak a kötelesrészre, ez pedig a hagyaték bizonyos hányadát kitevő részesedést jelent számukra.

2019 májusában úgy döntött az ügyben eljáró francia bíróság, hogy az elhalálozáskori szokásos tartózkodási helye Johnny Hallydaynak Franciaországban volt. A kérdés eldöntésében elsődlegesen a modern technológia alkalmazása játszott döntő szerepet a határozat meghozatalában. Hallyday ugyanis életének utolsó éveiben egy Instagram profilt hozott létre. Megvizsgálták, hogy az ott megosztott információk, adatok alapján mennyi időt töltött az utolsó éveiben Franciaországban, illetőleg Kaliforniában. Megállapították, hogy aktív volt tulajdonképpen élete végéig, imádott koncerteket adni és az esetek túlnyomó részében ezt Franciaországban tette, hiszen francia származású és többnyire franciául éneklő rocksztárként ott örvendett hatalmas népszerűségnek. A bíróság úgy ítélte meg, hogy a magánszemély és a művész énye szorosan összekapcsolódott egymással. A franciaországi tartózkodásának indoka, vagyis a folyamatos koncertezés alapján pedig arra a következtetésre jutott a bíróság, hogy szoros és tartós kapcsolata Hallydaynek Franciaországgal állt fenn, ezért Franciaországban volt halálakor a szokásos tartózkodási helye.²⁰

A témánk szempontjából leginkább az az érdekes az ügyben, hogy egy nem szokványos, a modern technológiához tartozó körülménynek - nevezetesen egy fotók, videók megosztásán alapuló közösségi médiahálózatnak - a vizsgálatára volt szükség ahhoz, hogy megállapítsák az örökhagyó szokásos tartózkodási helyét. Johnny Hallyday öröklési ügyében bíróság járt el, miután jogvita alakult ki a felek között és perré alakult az ügy. Ugyanakkor az esetek döntő többségében nem bíróságok járnak el az öröklési ügyekben, hanem közjegyzők. Ebben az esetben álláspontom szerint a szokásos tartózkodási hely pontosabb meghatározására és az alkalmazandó kritériumok világosabb megfogalmazására lenne szükség a Rendeletben vagy értelmező rendelkezések formájában.

4. Következtetések

Összefoglalásként tehát láthatjuk, hogy Európai Öröklési Rendelet szabályai lényegesen felgyorsították a külföldi elemet tartalmazó hagyatékok átadását. A Rendelet a jogalkalmazók számára egyrészt könnyítéseket hozott, másrészt viszont új problémákat generált. A Rendelet legfőbb céljai közt szerepel, hogy egységesítse a joghatóságra, és az alkalmazandó jog megállapítására vonatkozó szabályokat a tagállamok között, mely célkitűzést - véleményem szerint - a Rendeletnek sikerült megvalósítania.

¹⁹ Szócs Tibor: Az európai öröklési rendelet, mint új kihívás. *Közjegyzők Közlönye*. 2016/2.sz. 31-32. o.

²⁰<https://epil.org/2020/03/05/testing-the-concept-of-residence-the-succession-of-frances-most-popular-rockstar/> (2024. 02. 24.)

Megállapítható, hogy a Rendelet alkalmazása során az egyik legnagyobb kihívást a szokásos tartózkodási hely fogalmának helyes meghatározása jelenti, valamint a párhuzamos eljárások okozhatnak fennakadást.

A kutatásban bemutatott esettanulmány is mutatja, hogy a Rendelet nemzetközi és nemzeti jogi környezetben való alkalmazása továbbra is kihívásokkal teli.

Miután a szokásos tartózkodási hely fogalmát a Rendelet nem határozza meg, annak esetét a jelenlegi szabályozás szerint mindig egyedileg kell megállapítani, függetlenül a nemzeti jogban vagy uniós rendeletekben meghatározott időtartamoktól. Fontos kihangsúlyozni, hogy a szokásos tartózkodási helynek nem kell a jog által nyilvántartottnak lennie, azt autonóm módon kell értelmezni, tekintettel az eset valamennyi körülményére. A Rendelet szabályozása alapján a szokásos tartózkodási hely fogalmának kialakítása, és helyes meghatározásának a feladata az egyes tagállamok jogalkalmazóira, Magyarországon legfőképp a közjegyzőkre hárul, melynek nehézségeit és sikerességét az elkövetkező évek, az alkalmazási gyakorlat mutatja majd meg.

Végezetül a Rendelet hatása a nemzeti jogrendszerekre jelzi az Európai Unió jogharmonizációjának fontosságát és kihívásait a polgárok mindennapi életére gyakorolt közvetlen hatásai terén. A folyamatos szakmai kommunikáció, a joggyakorlat figyelemmel kísérése és rendelet továbbfejlesztése elengedhetetlen ahhoz, hogy a határokon átnyúló öröklési ügyek kezelése hatékonyabb lehessen.

IX. Irodalomjegyzék

Jogszabályok

- A hagyatéki eljárásról szóló 2010. évi XXXVIII. törvény
- A polgári törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény
- Az Európai Parlament és a Tanács 650/2012/EU rendelete (2012. július 4.) az öröklési ügyekre irányadó joghatóságról, az alkalmazandó jogról, az öröklési ügyekben hozott határozatok elismeréséről és végrehajtásáról, valamint az öröklési ügyekben kiállított közokiratok elfogadásáról és végrehajtásáról, valamint az európai öröklési bizonyítvány bevezetéséről

Külföldi bírói esetjog

- Case C-560/160, Matters of Succession, 2018.
- Bíróság 2018. június 21-én hozott ítélete a C-20/17. sz. ügyben; ECLI:EU:C:2018:485 (továbbiakban: Oberle ítélet).
- EuB C-2018/16. számú ügy

Külföldi szakirodalom, folyóiratok

- Becker, K. & Coopers, P., Cross-Border Successions in the European Union: Challenges and Solutions, *International Succession Law Journal*, 2018.
- Dutta, A., The EU Succession Regulation, *Journal of Private International Law*, 2016
- Gallagher, N., Temporal Application of the EU Succession Regulation, *European Law Review*, 2016.
- Graziadei, M., The Interplay Between the European Regulation on Successions and the National Laws, *European Review of Private Law*, 2017.

- Henschel, R.F., *The European Succession Regulation: A Commentary*, Cambridge University Press, 2015.
- Kramer, X., *The European Certificate of Succession*, *European Law Journal* 2017.
- Lagarde, P., *The European Succession Regulation: Its Scope, Its Innovations, and Its Prospective Impacts*, *Recueil des Cours*, 2016.
- Legrand, T., *The European Certificate of Succession: A step forward in cross-border successions*, *Journal of Private International Law*, 2017.
- Miller, L., *Resolving Jurisdictional Conflicts in European Succession Law*, *European Law Review*, 2019.
- Schnitzer, A., *Cross-Border Successions in the EU: The EU Succession Regulation's Impact on National Law*, *International Law Review*, 2016.
- Smith, L. *Implementing the European Certificate of Succession: Challenges and Solutions*, *International Succession Review*, 2018.
- Van Erp, S., *The Impact of the European Succession Regulation on the Member States Freedom of Testation*, *European Property Law Journal*, 2015.

Szakirodalom, folyóiratok

- Szili Zoltán: *Joghatóság az öröklési ügyben: az európai öröklési rendelet hatálybalépését követő hagyatéki eljárási szabályok*, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2016.
- Szócs Tibor: *Az európai öröklési rendelet*. In: Varga István (szerk.): *A polgári perrendtartás és a kapcsolódó jogszabályok kommentárja III/III.*, HVG-ORAC, Budapest, 2018.
- Szócs Tibor: *Az európai öröklési rendelet, mint új kihívás*. *Közjegyzők Közlönye*. 2016/2.sz.
- Szócs Tibor: *Az európai öröklési rendelet hazai alkalmazását érintő legújabb rendelkezések*. *Európai Jog*. 2019/1.sz.
- Páli Fatime Lejla: *Joghatóság, alkalmazandó jog az Európai öröklési rendelet kapcsán*, *Közjegyzők Közlönye* 21. évf. 6. sz., 2017.

Internetes források

- <https://eapil.org/2020/03/05/testing-the-concept-of-residence-the-succession-of-frances-most-popular-rockstar/> (2024. 02. 24.)

Bevezető gondolatok

Az angol-szász és a magyar házasságjog különböző gyökerekből fejlődött a jogtörténet folyamán, ám abban megegyeznek, hogy a jelenleg alkalmazott módszereik az egyházjogból kristályosodtak ki. Az angol irányt nagyban befolyásolta a VIII. Henrik uralkodása alatt bekövetkezett egyházszakadás és a Church of England létrehozása, Tanulmányom célja, hogy a jogösszehasonlítás módszerét alkalmazva bemutassam az angol-walesi házasságjog rendszerének egyes szegmenseit, ám ehhez nem elégséges a jogi rendelkezések pusztán egymás mellé állítása, hanem szükséges az, hogy a kialakult rendszer változásai között olyan kapcsolóelemet találjak, amely az időnkéntileg eltérő jogi gondolkodásból fakadó szabályozást funkcionálisan és kulturális szempontból is összevethetővé teszi. Az angol jogban a házasság törvényi szabályozása a házasságkötés folyamatának teljes körű meghatározására, és jogi rendszerbe foglalására törekszik, értelemszerűen egyes történeti korokban különböző szempontok alapján. Ezen dogmatikájukban, szövegezésükben, vagy funkciójukban eltérő szabályozások magyarázatát célozza meg munkám.

I. Az angol házasságjog történeti fejlődésének találkozási pontjai

Az angol házassági jog fejlődésének folyamata sokkal szívesebb mint a magyar fejlődési vonal. Amíg a magyar házasságjogban 1894-ig – a II. József -féle 1786-ban kiadott házassági pápens szabályozásának szűk 4 évét figyelmen kívül hagyva, – végig a kánonjog szabályozta a házasságot, addig az angol jogfejlődés folyamán a VIII. Henrik-féle egyházszakadást követően a házasságot az egyházi és a világi jog párhuzamosan szabályozta, igaz ugyan, hogy szintén a kánonjogi szabályok figyelembevételével. A következőkben bemutatott jogszabályok a leglényegesebbek az angol szabályozás tekintetében.

1.1 Cladestine Marriage Act of 1753.-Lord Hardwick házassági törvénye

Angliában 1753-ban született meg az első egységes, és kizárólagosan a házasságjogot szabályozó törvény a Cladestine Marriage Act,¹ egy olyan statute law, amely a házasságot állami hatáskörbe is utalta. A jogszabály pontosan leírta a házasságkötés módját, hasonlóan szabályozva azt a tridenti zsinat rendelkezéseihez: a házasságot legalább két tanú jelenlétében, felszentelt anglikán pap előtt, a templomban kellett megkötni, és ezek a konjuktív feltételek egyben érvényességi feltételek is voltak.² A törvény fő célja a titkos házasságok elkerülése volt: azaz, hogy a nyilvánosság és a hivatalos szereplő kizárásával ne lehessen házasságot kötni. Addig Angliában három házassági formát követtek: a minden alaki követelménynek megfelelő regular marriage-t, a csak a pap és a felek jelenlétében megkötött cladestine marriage-t,³ és contract marriage-t amely egyházi közreműködés nélküli házasságkötés volt. A vonatkozó angol jog alapján mindhárom házassági mód érvényes volt. E három forma közül a cladestine és a contract marriage visszaszorítását célozta az 1753.-ik évi Marriage Act. A titkos házasság a házasságkötés rendkívüli de ettől

¹ Lord Hardwick's Act is nevezik

² PROBERT, Rebecca: *The Impact of the Marriage Act of 1753: Was it Really „A Most Cruel Law For The Fair Sex?”*. Eighteenth-Century Studies, Vol. 38, No. 2 (Winter, 2005), 247-262 pp.

³ Ez tulajdonképpen a titkos házasság.

függetlenül is érvényes formája volt.⁴ A titkos házasság gyakorlata a korszakban több formában is megjelent: egyrészt titkosnak tekintették azt a házasságot amely az illetékes lelkész jelenléte nélkül történt, vagy a két tanú jelenléte és áldás nélkül történt,⁵ illetve ha a házasságot kihirdetés nélkül kötötték meg.⁶ Jellemző volt az, hogy főként a kiskorú személyek próbálták így házasságot kötni, sokszor apai vagy gyámi beleegyezés nélkül.⁷ A titkos házasságkötéshez a kötelező házasságkötési forma alóli felmentő engedélyt kellett beszerezni, amellyel a nyilvánosságot ki lehetett zárni. Az engedélyt az anyakönyvvezető vagy a felelős lelkész állíthatta ki, aki a házasságkötés előtti jegyesvizsgálatot is végezte. A házasságkötési engedély kiadásához igazolni kellett azt, hogy a házasságkötésnek nincsen jogi akadályja, és a felek bírnak a szülői beleegyezéssel is. A Lord Hardwick-féle házassági törvény szigorításainak legfőbb oka, hogy egyes anglikán lelkészek visszaéltek a titkos házasság intézményével, nem kellően jártak utána annak, hogy a házasság megkötéséhez szükséges feltételek valóban fennállnak, és sokszor nem ők, hanem az irodavezetők, laikus személyek vizsgálták az érvényességet és állították ki az engedélyeket ezzel megszegve az egyházi törvényeket is. A Cladestine Marriage Act a következő fontosabb szabályokat vezette be: A házasságkötés előtt, – a plébániatemplomban, vagy nyilvános kápolnában, ahol a házasságot megkötni szándékoztak, – azt ki kellett hirdetni a házassági akadályok felmérése okán. Ha a felek különböző település plébániájához tartoztak, mindkét helyen ki kellett hirdetni a házasságot. A plébánosnak, vagy lelkésznek írásban kellett igazolnia a házasság kihirdetésének tényét, az házasságkötés helyszínének lelkésze felé. A házasság kihirdetését megelőző hét napon belül a házasulók kötelesek voltak a lelkésznel jelentkezni, és adataikat megadni. A lelkész nem működhetett közre olyan személyek házasságkötésében az apa vagy gyám engedélye nélkül, akik 21. életévüket nem töltötték be, kivéve, ha az apa vagy gyám abban a templomban vagy kápolnában, ahol a kihirdetés történt nyilvánosan kijelentette, hogy a házasságot nem ellenzi. Az érsekek és püspökök nem adhattak engedélyt arra, hogy a házasulók saját szokásos tartózkodási helyük plébániatemplomán kívül kössenek házasságot, kivéve, ha olyan ideiglenes tartózkodási helyük volt, ahol már legalább 4 hete laktak, és ennek a településnek nem volt temploma. A törvény azonban nem fosztotta meg a canterbury érseket és utódait a VIII. Henrik által 1533-ban neki adományozott hatalomtól és kiváltságoktól. A törvény be nem tartása súlyos szankciókkal is járt, mert azt, aki nem a törvénynek megfelelően szerezte be a házasságkötési engedélyeket, az amerikai kontinensen található angol gyarmatokra száműzték 14 évre a törvény VIII. cikkelye alapján. Az említett cselekményt elkövetővel szemben 3 éven belül kellett vádat emelni. A 21. életévüket el nem érő személyek házasságkötéséhez az apa vagy gyám, ha ezek meghaltak, akkor a házasulandó pár gyámja és ha ő sem élt, akkor az anya adhatott engedélyt, ha életben volt, és mással nem élt házasságban. A plébániáknak kellett vezetnie a házassági anyakönyveket,⁸ a házasságot pedig két tanú és a pap jelenlétében kellett megkötni, a lelkész és a tanúk nevét az anyakönyvbe bejegyezni majd a házasságkötés tényét igazoló adatokat, a lelkésznek a feleknek és a tanúknak is alá kellett az anyakönyvben írnia. Azt aki a házassági anyakönyvet meghamisította vagy megsemmisítette, illetve ezekre kísérletet tett, halálbüntetéssel kellett súlytani a törvény XVI. cikkelye alapján. A törvény rendelkezései alól a királyi család házasságkötései kivételt képeztek, a törvény XVII. cikkelye szerint. A törvény hatálya nem terjedt

⁴ Abban az esetben volt érvényes, ha pap vagy lelkész súlyos okból a házasságkötésen nem lehetett jelen, és belátható időn belül sem volt ez lehetséges.

⁵ Ilyen volt sokáig a vegyesvallású, katolikus és nem katolikus keresztény között kötött házasság is.

⁶ A kihirdetés a házassági akadályok felméréséhez volt előírva.

⁷ HART, Erica: *The Virtue of Love: Lord Hardwicke's Marriage Act*. Cultural Critique, No. 9 (Spring, 1988), 125. p.

⁸ Jó minőségű papíron és tintával kellett írni, a lapokat sorszámossal kellett ellátni, és az anyakönyveket biztonságosan őrizni.

ki a Skót Királyság területére, a quakerek⁹ és a zsidók házasságkötéseire, és a tengeren túl kötött házasságokra sem. A törvényt minden plébános vagy lelkész Anglia minden templomában köteles volt felolvasni a reggeli vagy esti ima után, 1753 szeptemberétől decemberéig, és 1754. március 25-ig, a törvény hatálybalépésének napjáig minden hónapban.¹⁰ Az imént a Lord Hradwick-féle házassági törvényről elmondottak azért nyerne nagy jelentőséget, mert ennek a jogszabálynak a joganyaga szinte teljes egészében a Tridenti Zsinaton a katolikus egyház által elfogadott, házassággal kapcsolatos szabályok recepciója az anglikán állam-és egyházjogba. A tridenti zsinat 1563. november 11.-i 24. ülésén fogadta el a házasság szentségének reformját, és fogalmazta meg az érvényes házasság feltételeit a „Tametsi dubitandum non est clandestinum matrimonium”¹¹ kezdetű zsinati dokumentumban. A rendelkezés célja a titkos házasságok visszaszorítása volt, akárcsak később a Lord Hardwick-féle angol jogszabálynak. A házasságot megelőzően a plébánosnak három egymást követő ünnepnapon a házasulók nevét és a házasságkötés tényét ki kellett hirdetnie, a házassági akadályok feltárása érdekében. A házasságot érvényesen csak a plébánia templomban, a plébános előtt, és két tanú jelenlétében lehetett megkötni. Az ezzel ellentétesen kötött házasságok érvénytelenek voltak.¹² Ebből a tényből is kitűnik, hogy a római katolikus és az anglikán egyház közötti szakadás nem volt olyan mérvű, mint azt gondolnánk, illetve mint a katolikus és európai protestáns egyházak között.

1.2 Marriage Act 1836 – A házasságkötés első reformja

Eddigi gondolkodásom alapjául az a joganyag szolgált, amely a házasságot állami keretek között, de az anglikán egyház kánonjogi rendszere alapján szabályozta. Angliában 1836-ig csak és kizárólag az anglikán egyház szertartásai alapján házasodhattak a felek, így azok, akik nem az angol egyházhoz tartoztak, nem köthettek államilag is érvényes házasságot. 1836-ban az új Marriage Act-al ez a helyzet megváltozott. A jogszabály módosította a Hardwick-féle törvényt, és deklarálta, hogy a zsidók és a quakerek is állami hatállyal köthetnek házasságot, abban az esetben ha mindkét fél zsidó vagy quaker volt.¹³ Addig a zsidók és a quakerek házassága ugyanis állami szempontból nem volt érvényes, mivel nem volt Angliában kialakított rendszerük a házasságkötésre, a katolikus lakosság helyzete pedig bizonytalan volt, mivel az angol állam nem ismerte el jogukat istentisztelet tartására, így esküvő szervezésére sem.¹⁴ Ez a helyzet 1791-ben változott meg: előzményeként 1778-ban a katolikus egyházi vezetők III. György királyhoz intézett feliratukban vállalták a király iránti hűségük letételét cserében pedig a katolikusokat érintő büntető rendelkezések enyhítését, illetve végleges hatályon kívül helyezését kérték. Az ekkor megalkotott Papists Act¹⁵ már bizonyos problémákat enyhített, de a szabad vallásgyakorlást még nem engedte meg, ugyanakkor a katolikusok a hűségük letétele után földet vásárolhattak és

⁹Quakerek vagy Barátok Vallásos Társasága egy a 17. században Angliában George Fox által alapított, szigorú vallási és erkölcsi szabályok szerint élő, a funkcionális papságot elutasító vallási társaság. Házasságkötésüket azért nem ismerte el Anglia, mert nem rendelkeztek állandó istentiszteleti hellyel, amelyet be lehetett volna jegyezni, hanem mezőkön, magánházaknál gyűltek össze imádkozni. Az Oliver Cromwel-féle Angol Köztársaság (1653-1658) bukása után nagy részük Észak-Amerikába menekült.

¹⁰ <https://statutes.org.uk/site/the-statutes/eighteenth-century/1753-26-geo-2-c-33-prevention-of-clandestine-marriages/>

¹¹ *Canones et decreta sacrosancti oecumenici et generalis Concilii Tridenti*. Viennae, Typis Antonii Strauss, 1827. 197. p.

¹² DENZINGER, Heinrich-HÜNERMANN, Peter: *Hitvallások és az Egyház Tanítóhivatalának megnyilatkozásai*. Budapest, Szent István Társulat-Örökmécs Kiadó, 2004. 423.-424. pp.

¹³ Vö. PROBERT, Rebecca- AKHTAR, Rajnaara C.-BLAKE, Sharon: *Belief in Marriage-The Evidence for Reforming Weddings Law*. 2013, Bristol University Press. 24. p. (PROBERT 1.)

¹⁴ Vö. PROBERT 1. 29. p.

¹⁵ <https://www.parliament.uk/about/living-heritage/transformingsociety/private-lives/religion/overview/emancipation/>

csatlakozhattak a hadsereghez.¹⁶ A hűségeskü azért volt problémás a katolikus angolok számára, mert abban a pápát súlyosan dehonesztáló kitételek is szerepeltek, ezt később, 1794-ben módosították. A büntetések tekintetében az I. Erzsébet királynő által hozott szabályok voltak ekkor is érvényben: aki katolikus papot rejtegetett, vagy segítette az országba való belépését, hazaárulónak tekintették; ugyancsak hazaárulónak számított az aki Rómával vagy a pápai hivatalokkal kapcsolatot tartott, A hazaárulás büntetése életfogytig tartó börtön volt. Akit pedig szentmise végzésén vagy azon való részvételen tetten értek,¹⁷ 200 font büntetést kellett fizetnie. A katolikusoknak tilos volt London 10 mérföldes körzetén belül, vagy Londonban élnie. Az 1791-es jogszabály mentesítette a katolikusokat a hűségeskü letétele után a büntetések alól, és engedélyezte a szabad vallásgyakorlást, és az istentiszteletek megtartását, ezen kívül saját iskolákat hozhattak létre, alacsonyabb hivatalokat vállalhattak, és lakhattak Londonban is. Ennek a kérdésnek a rendezése főként azért volt jelentős az angol kormány számára, mert bár elgondolásuk szerint Angliában igen kevés katolikus élt,¹⁸ de Írországból annál több, és a 19. századra az ő megnyerésük is fontossá vált a kormány és az uralkodó számára,¹⁹ ez pedig csak a vallással kapcsolatos szabályok enyhítésén keresztül volt kivitelezhető. Az 1836. évi Marriage Act az állami anyakönyvvezető illetékességi területét az adott plébánia területével megegyezően jelölte ki. Érvényesen házasságot kötni csak az anyakönyvvezető (akár állami akár egyházi) által kibocsátott engedély (Ban²⁰) alapján lehetett, amelyet a feleknek kellett beszerezniük és a melyet hirdetés útján kellett közzétenni. Ez a szabály csak a Church of England szertartása szerinti házasságkötéseket érintette. A jogszabály elrendelte, hogy az anyakönyvvezetőnek kell nyilvántartania a kiadott engedélyeket, egységes nyilvántartást vezetve, és – természetesen – vezetve a házassultak anyakönyvét is. Az anyakönyvvezető engedélyezhette azt, hogy a házasságot ne a templomban, hanem bármely más helyen kössék meg. Az engedélyt a házasságkötést megelőzően annak bejelentéstől számított 7 napon belül kellett kibocsátani, és az engedély kibocsátása után 21 nap elteltével lehetett azt megkötni. Amennyiben a házasságot 3 hónapon belül nem kötötték meg, újabb engedély kibocsátásának kérelmezésére volt szükség. A házasságkötést nyilvánosan és bármelyik napon, de kizárólag reggel 8 és 12 óra között lehetett érvényesen megkötni.²¹ Ez az időpont kikötés különösen is érdekes, mivel ilyen szabállyal a hazai, de más nemzetközi házassági jogi szabályozásban sem találok. A törvény egyik fő újítása, hogy a házasságot nem csak az egyházi szolgálattevő előtt, hanem világi anyakönyvvezető előtt is meg lehetett kötni, amennyiben az Angol Egyház híveiről volt szó. Az egyházi szolgálattevőt a törvény állami anyakönyvvezetőnek is tekinti, de a jogszabály 20. és 21. cikkelye alapján az állami anyakönyvvezető és a tanúk előtt csak akkor lehetett érvényes házasságot kötni, ha a házasságkötésre kijelölt plébániák, illetve templomok visszautasították valamely okból a házassági szertartás levezetését.²² A jogszabály a tisztán polgári házasság intézményét vezeti be azok számára, akiknek az egyházi szolgálat elérhetetlenné vált valamely okból, pl. ilyenek voltak a katolikus valláshoz tartozók is, akik házassága csak akkor volt érvényes állami szempontból, ha az

¹⁶ HEXTER, J.H.: *The Protestant Revival and the Catholic Question in England, 1778-1829*. In: *The Journal of Modern History*, Sep., 1936, Vol. 8, No. 3 (Sep., 1936). 297. p. (HEXTER)

¹⁷ RONAN, V. Miles: *What Is Meant by Catholic Emancipation*. In: *The Catholic Historical Review*. 1930, Vol. 15, No. 4 (Jan., 1930), pp. 363- 38

¹⁸ Jelenleg Nagy-Britannia teljes lakosságának 9 % római katolikus, Angliában és Wales-ben a lakosság 8 %-a, kb. 4.2 millió állampolgár.

¹⁹ HEXTER. 301. p.

²⁰ Olyan hivatalos utasítás, amely vagy megtiltja valaki számára valaminek a megtételét vagy engedélyezi valaminek a megtételét.

²¹ PROBERT, Rebecca: *Tying the Knot: The Formation of Marriage 1836–2020*. Cambridge, Cambridge University Press, 2021. 23-26 pp.

²²<http://www.histpop.org/ohpr/servlet/View?path=Browse/Legislation%20%28by%20date%29&active=yes&mno=4043>

egyházi mellett, az anyakönyvi hivatalban is házasságot kötöttek, ugyanazon szertartás szerint.²³ Ezzel a törvény jóval megelőzte a magyar jogrendszer változását, hiszen Magyarországon egészen 1894-ig csak valamely felekezet szertartása szerint lehetett házasságot kötni, és más szempontból is megelőzi a magyar gondolkodást, hiszen nem szünteti meg a fakultatív polgári házasságkötés lehetőségét azzal, hogy csak a tisztán polgári házasságnak ad állami érvényességet mint azt tette az 1894. évi XXXIII. törvénycikk²⁴ Magyarországon, hanem fő iránynak az anglikán egyház szertartásával kötött házasságot tekinti, és a polgári „egybeiratkozás” csupán kiegészítő szükségszerűség. Az 1836-os Marriage Act megalkotóinak gondolkodása arra irányult, hogy senkinek ne kelljen a lelkiismeretével ellenkező módon házasságot kötnie. Ezért a formához kötöttséget kifejezetten a templomban házasulók számára írták elő. Ott meghatározott egyházi forma szerint kellett a házasságkötési szándékot kifejezni, míg a névjegyzékbe való beiratkozással, az anyakönyvi hivatalban történő polgári házasság esetében kevésbé formális volt maga a szertartás,²⁵ bár a szertartás-szövegek, amelyeket az anyakönyvvezető alkalmazott hasonlóak voltak a templomban alkalmazott a The Book of Common Prayer-ben²⁶ található szövegekkel.

1.3 Age of Marriage Act 1929-A házasságkötési korhatár változása

A házasságkötés felső korhatárát a Hardwick-féle törvény a betöltött 21.-ik életévben határozta meg, ezen életkor betöltése után a felek szülei beleegyezése nélkül házasodhattak, míg ha a felek betöltötték a 16.-ik életévüket szülei beleegyezésével köthettek házasságot, kivételes esetekben. A 16.-ik életév betöltése előtt házasságot kötni nem lehetett. A Lord Hardwick-féle törvény hatására terjedt el a híres skóciai Gretna Green-i házasságkötés is, mert ott a 16. életévüket betöltötték szülői beleegyezés nélkül is házasodhattak, és ez a házasság érvényes volt. A skót parlament ugyanis 186 éven keresztül nem ratifikálta a Lord Hardwick-féle Marriage Act-ot, tehát Skóciában ez a házassági törvény csak 1940-től vált hatályossá, ettől kezdve a Gretna Green-ben kötött házasságok nem érvényesek az állami házasságjog szempontjából.²⁷ Az 1929-es Marriage Act változtatott a házasságkötés alsó korhatárán. Az érvényes házasságkötés alsó korhatárát a 16.-ik életévben határozta meg, e korhatár alatt bármely házasság érvénytelennek számított.²⁸ Sőt a Marriage Act a nő részére is megemelte a korhatárt 16 évre.²⁹ Az eredeti kánonjogi szabályok alapján a férfi a betöltött 14.-ik a nő a betöltött 12.-ik életévétől kezdődően érvényesen kötött házasságot. Ezeket a szabályokat találjuk az 1918-as Codex Iuris Canonici 1067. kánonjában is, amely az első kodifikált egyházi törvénykönyv.³⁰ Ezt a rendelkezést csak a CIC 1986-os reformja változtatta meg a férfi esetében a 16.-ik a nő esetében a 14.-ik életévre. A törvény újításai nem érintették a már megkötött házasságokat, és az olyan házasságokat, amelyek a törvény szabályai alapján érvényessé válnának, az időmúlás okán. Ezen kívül nem kellett alkalmazni a törvényt Skóciában a házasságok utólagos elismerése során.

²³ Vö. PROBERT 1. 32.p

²⁴ A Házassági törvény

²⁵ Vö. PROBERT 1. 30.p.

²⁶ A Közös Imádságok Könyve eredetileg 1549-ben kiadott, majd az évek során bővített és átalakított anglikán ima-és szertartáskönyv, amely végső formáját 1662-ben nyerte el. Tartalmazza az anglikán istentisztelethez szükséges összes imádságot és szertartást, kifejezetten a papság és a hívek használatára lett tervezve. Hasonló mint a katolikus egyházban a misekönyv és a szertartások könyvei.

²⁷ <https://www.gretnagreen.com/lord-hardwicke-1754-marriage-act-a746>

²⁸ <https://vlex.co.uk/vid/age-of-marriage-act-808393365>

²⁹ DE GASPERI, Pietro (szerk.): *Codex Iuris Canonici*. Roma, Typis Poliglottis Vaticanae, 1930. 294. p.

³⁰ Vir ante decimum sextum aetatis annum completum, mulier ante decimum quartum item completum, matrimonium validum inire non possunt.

II. Marriage Act 1949 – A házassági törvény reformja

Tanulmányom szempontjából az 1949-es házassági törvény vizsgálata a legfontosabb, hiszen ez az első olyan statute law Angliában és később Wales-ben, amely teljes egészében szabályozta a házasságot állami szinten is. Többszöri módosítással, de jelenleg is ez a jogszabály rendezi az egyházi és a polgári házasságkötés szabályait. Rendelkezései teljes mértékben lefedik a házasságkötés minden szempontját, beleértve a házassági akadályok rendszerét is, bár a magyar jogszabályokhoz képest kevésbé részletesen határozza meg azokat, a kánonjogi szabályokat is figyelembe véve. Az egyházi házasságkötés szabályai – a fakultatív polgári házasság rendszerének alkalmazása miatt – sokkal kidolgozottabbak a jogszabályban, tekintettel arra, hogy a magyar szabályozás nem is rendelkezik ilyen irányban.

2.1 A házasságkötési korhatár szabályozása

Mivel az angol házasságjog ezer szállal kötődik a kánonjoghoz így a szabályozásban is hasonlóságok fedezhetőek fel. Szükségszerűség az, hogy a házasságkötéshez szükséges minimum korhatárt általában a nagykorúság eléréséhez kellő korhatárban állapítsa meg a jogszabály. A törvény meghatározza azt, hogy mely személyek között tilos a házasságkötés: érvénytelen a házasságkötés két olyan személy között, akik közül az egyik nem töltötte be 21.-ik életévét. Ezt a szabályt a 2022-ben hatályossá vált Marriage and Civil Partnership (Minimum Age) Act 1. cikkelye módosította úgy, hogy a feleknek a 18.-ik életévük betöltése után lehetséges házasságot kötni.³¹ A házasságkötés alsó korhatárát a 16.-ik életév betöltéséhez kötötte az 1949. évi házassági törvény, a 2022-es jogszabály ezt a korhatárt is egységesen 18 évre emelte. A házasságkötés lehetőségét a 16. életévét betöltött személy számára is biztosítja az angol jogrend, abból a megfontolásból, hogy a 16. életévét betöltött személy már rendelkezhet olyan érzelmi fejlettséggel, amely a házasságra alkalmassá teszi őt. A szabályok alapján ehhez a házasságkötéshez a magyar szabályozással ellentétben a félnek csak szülei, gyámja, vagy ha állami gondoskodásban él, akkor az őt gondozó hatósága beleegyezése szükséges. Amennyiben az engedély megadására jogosult azt megtagadja, a bíróság pótolhatja.³² Azonban a jogszabály nem ír elő külön eljárást, vagy hatósági engedélyezést az ilyen házasság megkötésére, hanem csak az említettek szóban kinyilvánított vagy írásbeli engedélyére van szükség. Az anglikán egyházi szabályozás a házasságkötés korhatárát a polgári szabályokkal egységesen határozza meg.³³ A jogszabály a házasságkötés időpontját reggel 8 óra és délután 6 óra közé helyezi, így este és éjjel nem lehetséges házasságot kötni. Ezt a szabályt az angol Parlament 2012-ben helyezte hatályon kívül, így jelenleg a házasságot bármely napszakban meg lehet kötni.

2.2 A házasságkötési formai és alaki sajátosságai a hatályos angol szabályozás alapján

A házasságkötés fő formája az angol házasságjogban az anglikán egyház által lefolytatott házasságkötési eljárás és szertartás, mivel ez az állam által is preferált forma, és a polgári forma csak kivételes esetekben és egyszerűbb alakban, kiegészítő jelleggel jelenik meg. A magyar jogrendben a történelmi szükségszerűségek alapján a polgári forma az állam által egyedül elfogadott, az egyházi házasság jelenleg matrimonium non existens,³⁴ ezen okból aki egyházi házasságot is szeretne kötni, annak az egyházi és a polgári házasságot megelőző eljáráson és szertartáson is részt kell vennie.

³¹ <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2022/28/crossheading/marriage>

³² DAVIES, Paula-BASUITA, Paven: *Family Law*. London. Palgrave, 2017. 34. p.

³³ Vö. *The Principles of Canon Law Common to the Churches of the Anglican Communion*. London, Anglican Consultative Council. 2022. 47.-48. pp.

³⁴ Nem létező házasság.

2.2.1 A házassági engedély kiadása az angol egyházi- és állami jog alapján

Az anglikán egyházban elfogadott egyházi szertartással akkor lehet megkötni a házasságot, amennyiben: azt a megfelelő módon kihirdették, és kiadásra került az engedély azzal kapcsolatban, hogy házassági akadály nem áll fenn illetve a canterbury-i érsek, vagy más felhatalmazott személy az 1535-s Ecclesiastical Licence Act³⁵ alapján kibocsájtotta az ehhez szükséges különleges engedélyt³⁶ avagy az adott házassággal kapcsolatosan ilyen engedély kiadására nincsen szükség.³⁷ Ezeket a szabályokat a nem anglikán vallású állampolgárokra nem kell alkalmazni. Egyetlen anglikán papot sem lehet azonban kötelezni arra, hogy rokonok közötti érvénytelen házasságkötést engedélyezzen abban a templomban, amelyben szolgálatot teljesít. Ez tulajdonképpen egy házassági akadály a felek között.³⁸ A házasságkötési szándékot annak megkötése előtt, a házassági akadályok feltárása érdekében ki kell hirdetni abban a plébániatemplomban, ahol a házasságot meg szeretné a pár kötni, illetve, ha különböző plébánia templomokhoz tartoznak, akkor mindkét templomban. Arra is van lehetőség, hogy a pár olyan templomban kössön házasságot, amelyhez érzelmileg kötődik, valamely oknál fogva. A házasságkötést az azt megelőző három vasárnapon, a fő istentiszteleten kell kihirdetni, a hirdetésnek jól hallhatónak kell lennie, és a The Book of Common Prayer-ben meghatározott szöveget³⁹ kell alkalmazni. A plébánián kihirdető könyvet kell vezetni, amelybe minden hirdetést be kell jegyezni, és a hirdető lelkésznek aláírásával kell ezt igazolnia.⁴⁰ A hirdető könyvet folyamatos számozással kell ellátni, a bejegyzéseket egyértelműen el kell választani egymástól, és tartalmaznia kell a felek nevét, annak a plébániának a nevét, amelyhez a felek egyike, másika vagy mindketteje tartozik, és a hirdetés dátumát. A hirdetést csak akkor lehet közzétenni a templomban, ha az erre vonatkozó, az anyakönyvvezető által kibocsátott engedélyt a felek hét nappal az első kihirdetés dátuma előtt a plébánia hivatalnak átadják. Az engedélynek írásbelinek kell lennie, amely tartalmazza a felek nevét, lakóhelyét, és azt az időszakot, amikor a felek a plébániájuk területén éltek, illetve annak igazolását, hogy a felek az anglikán szertartás hatálya alá tartozó,⁴¹ releváns személyek.⁴² A ban-okat csak a papok jogosultak kihirdetni, más személy nem. A kihirdetést követő három hónapon belül kell a házasságot megkötni abban a

³⁵ Az egyházi engedélyek törvénye, amelynek lényege az, hogy az angol papság hűséget fogadott VIII. Henrik királynak, ezzel elfogadva az egyházzakadást, és kinyilvánította a Rómától való elszakadását azzal is, hogy az egyházzal kapcsolatos bármely határozat kihirdetését a canterbury-i érsek és a király engedélyéhez kötötte.

³⁶ Zsidók, quakerek és katolikusok házasságkötéséhez.

³⁷ MILLMORE, Amanda: *Core Satutes on Family Law*. Oxford. Hart Publishing, 2022. 3. p. (MILLMORE)

³⁸ A pap megtagadhatja a házasságkötést abban az esetben is, ha úgy véli, az előtte megjelent személy megváltoztatta nemét. A Gender Recognition Act 2004 alapján. Marriages involving person of acquired gender

(1) A clergyman is not obliged to solemnise the marriage of a person if the clergyman reasonably believes that the person's gender has become the acquired gender under the Gender Recognition Act 2004.

(2) A clerk in Holy Orders of the Church in Wales is not obliged to permit the marriage of a person to be solemnised in the church or chapel of which the clerk is the minister if the clerk reasonably believes that the person's gender has become the acquired gender under that Act."

³⁹ *Church of England Marriage (Amendment) Measure 2012* "I publish the banns of marriage between NN of and NN of This is the first/second/third time of asking. If any of you know any reason in law why they may not marry each other you are to declare it."

⁴⁰ MILLMORE. 4. p.

⁴¹ Azok az angol nemzetiségű, Angliában élő személyek, akik anglikán vallásúak, csak az Angol Egyház szertartása szerint köthetnek házasságot, más módon kötött, vagy a tengeren túl kötött házasságuk érvénytelen Angliában.

⁴² U.o. 5. p.

plébániatemplomban, ahol a kihirdetés történt. Amennyiben ez nem történik meg, akkor az eljárást újra kell kezdeni, mivel a házasságkötési engedély érvényét veszti.⁴³

2.2.2 A házasságkötés módjai az 1949.-ik évi Marriage Act szabályozásában

A statute law egységesen több házasságkötési módot is szabályoz, ezek: a különmemű személyek házassága, az anglikán egyház szabályai szerint; az anyakönyvvezető hivatalában kötött házasság, ahol azonos és különmemű személyek is házasságot köthetnek; egy férfi és egy nő, illetve két azonos nemű személy házassága amelyet bármely engedélyezett helyiségben meg lehet kötni a templomon kívül; a quakerek házassága saját szabályaik szerint és a zsidók házassága saját szabályaik alapján; ezen kívül ismert még egy különleges forma is, az úgynevezett minősített együttlakásos házasság, amely azt jelenti, hogy a felek egyike vagy másika a lakását egészségügyi okokból nem tudja elhagyni, vagy büntetőjogi szankciók miatt⁴⁴ nem hagyhatja el. Ebben az esetben a házasságkötést az adott személy vagy személyek lakóhelyén kell megünnepelni.⁴⁵ Ezekről a különleges formákról rendelkezik még az 1983-as Marriage Act is. Az 1949.-ik évi Marriage Act alapján a házasságkötés rendes formája az angol családjogban a templomban, anglikán szertartás szerint kötött házasság. Ez a forma az angol és wales-i állampolgárságú és nemzetiségű személyek számára kötelező is, az ilyen személyeknek akár a külföldön kötött házassága is érvénytelen, ha nem az anglikán forma szerint kötötték azt.⁴⁶ Az angol jogdogmatika ezt az alapszabály *lex loci celebrationis*-nak nevezi, és csak kivételes esetekben ismeri el a felek *common law* szerinti házasságkötést, főként akkor ha a felek vallásában pl. nincs egységes házasságkötési forma, vagy ésszerűtlen lenne azt a felektől elvárni.⁴⁷ Ilyen döntés született a *Preston contra Preston*,⁴⁸ és a *Penhas contra Tan Soo Eng*⁴⁹ ügyekben. A házasságot minden olyan templomban, vagy kápolnában meg lehet kötni, amely szerepel a házasságkötésre kijelölt épületek listájában. Az ehhez szükséges engedélyt az egyházmegye püspöke adja meg, és a templomban el kell helyezni egy feliratot, amely azt jelzi, hogy az adott templomban a házasságokat lehetséges kihirdetni.⁵⁰ A kihirdető pap által kiállított házassági engedélyt, és a házasságkötés után az anyakönyvi kivonatot az eskető lelkésznek kell átadni, aki azt megőrzi, és a házasságkötés után az anyakönyvvezetőnek kell átadnia.⁵¹ A házasságkötéskor legalább kettő tanúnak jelen kell lennie az eskető papon kívül, de lehetséges ennél több tanú jelenléte is. Abban az esetben, ha a házasságot a kihirdetés után közvetlenül meg is kötik, a lakóhely igazolása nem szükséges, illetve akkor sem, ha a két különböző plébánia területén élő személy lelképásztorai közösen állítottak ki engedélyt.⁵² Azonban az a pap, aki megszegi a hirdetés szabályait, avagy nem a házasságkötésre kijelölt épületben végzi a szertartást, vagy színleli, hogy pap, 14 évet meg nem haladó szabadságvesztéssel sújtható. A házasság megkötésének alapvető feltétele az 1949. évi Marriage Act alapján az, hogy a

⁴³ Marriage Act 1949. Art. 12.

⁴⁴ házi őrizet

⁴⁵ A törvény kiegészült az azonos nemű felek esetére hasonló szabályokkal.

⁴⁶ BROMLEY, P.M.-LOWE, N.V.: *Family Law*, London, Butterworth, 1992. 31. p.

⁴⁷ BROMLEY, 1992. 32. p.

⁴⁸ *Preston contra Preston* [1963] P 411. Amennyiben a *lex loci celebrationis* elvét nem lehet érvényesíteni a bíróság házasságkötésként ismerheti el azt a szertartást, amely a kereszténység általános szabályai alapján, a házassági kötelék alapvető elemének tekinthető, további alaki követelmények nélkül is.

⁴⁹ *Penhas contra Tan Soo Eng* [1962] Olyan országban, mint pl. Szingapúr, ahol kevés az anglikán keresztény, és nincs kiépülve az egyházi szervezet, és a lakosság túlnyomó többsége nem keresztény, hogy egy angol származású zsidó és nem keresztény kínai felszentelt pap előtt kössön házasságot, ebben az esetben elfogadható a helyi szokások szerinti házasságkötés is.

⁵⁰ Marriage Act 1949. Art. 20. (5) There shall be displayed in some conspicuous part of the interior of any chapel licensed under this section the words "Banns may be published and marriages may be solemnized in this chapel".

⁵¹ Marriage Act 1949. Art. 21.

⁵² Ebben az esetben az egyik félnek legalább 15. napig a másik fél plébániájának területén kell laknia.

házasságot egy férfi és egy nő kösse meg, és hogy mindketten szabad állapotúak legyenek, tehát sem egymással, sem mással ne álljon fenn érvényes házasságuk. Ilyen értelemben az angol jogdogmatikai gondolkodás is, a magyarhoz hasonlóan a monogámia talaján áll, tehát a házasság csak három okból szűnhet meg: az egyik házastárs halálával, a házasság felbontásával, vagy annak érvénytelenítésével.⁵³ A házasságkötés megtörténtéről szóló értesítést a szertartást vezetőnek kell, a megfelelő anyakönyvi hivatal számára eljuttatni. Amennyiben a felek a házasságkötést megelőzően legalább 7 napig ugyanabban az anyakönyvi körzetben tartózkodtak, akkor ennek a hivatalnak az anyakönyvvezetőjéhez, ha a felek az említett hétnapos időszakban különböző körzetben tartózkodtak, akkor mindkét hivatal anyakönyvvezetőjéhez. Az értesítésben fel kell tüntetni a felek személyes adatait és a házasságkötés adatait, ezt az anyakönyvvezetőnek a házassági anyakönyvbe be kell jegyeznie. Abban az esetben, ha a házasságot a minősített együttélés okán különleges helyszínen kötik meg, akkor tartós betegség esetében rögzíteni kell az ezt igazoló orvosi igazolást,⁵⁴ fogvatartott vagy háziőrizetben⁵⁵ levő személy esetében az intézkedést elrendelő hatóság igazolását is.⁵⁶ Az orvosi igazolást legalább a házasságkötés időpontja előtt 14 nappal kell kiállítani, fogvatartott személy esetében pedig a házasságkötést megelőző 21 nappal kell kiállítani.

III. A házasság érvénytelenségének okai

A házasság minden esetben érvénytelen akkor, ha az anglikán egyházhoz tartozó személy, nem az anglikán egyház szabályai szerint, illetve nem anglikán templomban köt házasságot. Ez alól kivétel az az eset, ha az engedélyek kiadása, és a közös jog alapján kötendő házasságra az engedély megadása megtörtént. Érvénytelen a házasság akkor, ha azt szabályszerűen nem hirdették ki, vagy a kihirdetéshez szükséges engedélyeket nem szerezték be a felek. Érvénytelen a házasság, ha nem érvényesen felszentelt, az anglikán egyházhoz tartozó pap vezeti a szertartást, és ezt a felek tudják, és a szertartáson való részvételbe beleegyeztek, illetve érvénytelen az azonos nemű személyek házassága is az anglikán egyház szabályai alapján.⁵⁷ A rokonság megakadályozza a házasságot a felek között. Tilos házasságot kötni: az örökbefogadónak az örökbefogadott gyermekkel, az örökbefogadott gyermeknek örökbefogadó szülőjével, a szülőnek gyermekével, az unoka a nagyszülővel és a nagyszülő az unokával, a szülő gyermekével és a gyermek szüleivel, a szülő testvére testvérének gyermekével. A tilalom kiterjed a féltestvérre is. A házasságkötés Angliában és Walesben alapvetően az 1949-es házassági törvény szabályozza, ám az 1986. évi Marriage (Prohibited Degrees of Relationship) Act módosításaival finomította a házassági akadályok kérdéskörét. Figyelembe kell azonban venni az Angol Egyház által alkalmazott kánonjogi szabályokat is.

3.1 Kizárólag férfi és nő köthet házasságot

Az angol házassági jog és az anglikán kánonjog is határozott álláspontot képvisel abban a kérdésben, hogy házasságot kizárólag olyan férfi és nő köthet, akik biológiai nemüket nem

⁵³ BROMLEY. 1992. 35. p.

⁵⁴ Az „orvosi nyilatkozat”: bármely személy vonatkozásában a bejegyzett orvos által az előírt formában tett nyilatkozat, amely szerint a nyilatkozat megtételekor a) betegség vagy fogyatékoság miatt nem szabad elköltöztetni vagy elköltöztetni arról a helyről, ahol abban az időben tartózkodik, és b) valószínű, hogy legalább a következő három hónapban a betegség vagy fogyatékoság miatt nem szabad elköltöztetnie vagy onnan elköltöztetnie.

⁵⁵ Ha a személyt kórházban tartják fogva, e kórház vezetői; vagy ha a személyt olyan börtönben vagy más helyen tartják fogva, amelyre az M6 1952. sz. börtöntörvény vonatkozik, a kormányzó vagy más tiszt az adott büntetés-végrehajtási intézetben vagy más helyen adhatja meg az engedélyt.

⁵⁶ Marriage Act 1949. Art. 27

⁵⁷ Marriage Act 1949. Art. 25 (d) (4)

változtatták meg.⁵⁸ Angliában ez a kérdés abból a szempontból jelentős, mert rendezni kellett a nemváltó műtéteken átesett személyek házasságkötését. Az első kiemelt eset a Corbet kontra Corbet ügy volt, ahol egy nemátalakító műtéten átesett férfi és egy másik férfi házasságkötéséről volt szó. A bírónak azt kellett mérlegelnie, hogy a nemátalakító műtét kihatással volt-e az említett személy születéskori nemére, és ha igen akkor a házasság érvényes volt-e. A döntés szerint ez a házasság nem volt érvényes, ugyanakkor javaslat született arról, hogy a transzszexuális személyek esetében ne a biológiai nemet vegyék figyelembe, hanem a pszichológiai nemet, főként, ha nemátalakító műtéten is átesetek.

3.2. A házasságkötési életkor

Az életkor kérdéskörét az előzőekben már részletesebben érintettem, így itt csak néhány alapvető szabályt említek meg újra. Az Angol Egyház szabályai szerint a házasságkötés alsó korhatára a betöltött 16. életév egységesen akár a férfira akár a nőre nézve. A 16. életévüket be nem töltött személyek házassága minden körülmények között érvénytelen és felmentés alóla nem adható.⁵⁹ Az 1949. évi Házassági törvény a már említett 2022-es módosítást követően a betöltött 18. életév elérését határozza meg. A lelkész csak akkor működhet közre 18. életévüket be nem töltött személyek házasságkötésében⁶⁰, ha abba a szülők vagy gyámok beleegyeztek.⁶¹

3.3 A már fennálló házasság

A felek már fennálló házassága természetesen lehetetlenné teszi az újabb házasság megkötését,⁶² és amennyiben valamilyen oknál fogva mégis megkötnék azt, akkor érvénytelenségi okként szolgál. A papnak, és az anyakönyvvezetőnek vizsgálnia kell azt, hogy a feleknek nincsen-e érvényes és fennálló házassága.⁶³ Az angol házassági jog alapján az azonos nemű felek érvényes házasságot köthetnek, így köztük is fennáll akadályként a kettős házasság tilalma. A büntetőjogi törvény szankcionálja a bigámiát, az Offences against the Person Act 1861, 7 évig terjedő börtönbüntetéssel sújtja.⁶⁴

3.4 Az affinitás és a rokonság

Az angol jog ismeri az egyenesági sógorság akadályát, amely a magyar házassági jogban jelenleg nem házassági akadály, de a kánonjogban igen.⁶⁵ Az angol rendelkezések alapján nem házasodhatnak egymással az egyik és a másik házastárs rokonai, ezt a törvény az affinitás tilalmának nevezi, tulajdonképpen az egyenesági sógorság házassági akadályának felel meg. Alapja az, hogy az egyik házastárs rokonait rokoni kapcsolat köti a másik házastárs rokonaihoz és fordítva, és ez a fajta kapcsolat mindenképpen feszültséget kelthet. A Házassági törvény 1986-os módosítása úgy rendelkezett, hogy a házasság nem érvénytelen olyan nő és férfi között, akik közül az egyik volt házastársának nem a közös házasságból született lánya vagy fia, unokája, vagy apjának vagy nagyapjának és nagyanyjának volt házastársa, kivéve akkor, ha a házasságkötéskor a mindkét fél már betöltötte 21. életévét, a másik fél pedig 18. életévének betöltését megelőzően nem volt a 'család gyermekének' tekinthető.⁶⁶ Az 1986-os Marriage Act rendelkezései alapján

⁵⁸ Ide nem értve az államilag engedélyezett, azonos neműek közötti házasságot.

⁵⁹ *The Canons of the Church of England*. London, Church House Publishing, 2000. 51.

⁶⁰ Kivéve, ha a felek közül valamelyik már özvegy.

⁶¹ *The Canons of the Church of England*. 2000. 51.-52.

⁶² PALGRAVE. 2017. 40. p.

⁶³ Matrimonial Causes Act 1973. Art. 11.

⁶⁴ <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Vict/24-25/100/crossheading/bigamy>

⁶⁵ ERDŐ Péter: *Az Egyházi Törvénykönyv*. Budapest, Szent István Társulat, 2015, 1092. kán.

⁶⁶ A 'család gyermeke' kifejezés itt arra vonatkozik, hogy az említett személlyel a gyermek megelőzően közös háztartásban élt, és a fél gyermekeként kezelte őt.

abban az esetben ha mindkét fél betöltötte 21. életévét, akkor kizárólag az affinitás okán a házasságuk nem semmis egy férfi és egykori feleségének édesanyja közötti házasság esetén mind a volt feleség, mind a volt feleség apja halála után; egy férfi és fia volt felesége közötti házasság esetén mind a fia, mind a fiú anyja halála után; egy nő és a volt férje apja közötti házasság esetén a volt férj és a volt férj anyja halála után; egy nő és lánya volt férje közötti házasság esetén mind a lánya, mind a lánya apja halála után.⁶⁷ Az Angol Egyház tekintetében az 1986-os tiltott kapcsolatokról szóló törvény úgy rendelkezik, hogy – fenntartva az 1949-es Marriage Act szabályait, – a lelkésznek nem kötelessége olyan házasságkötésben közreműködni, amely egyházi szabályok alapján ugyan érvényes lehetne, de az 1986-os törvény szabályai alapján nem, és arra sem kötelezhető, hogy ilyen házasságkötésben való közreműködést templomában vagy kápolnájában más lelkésznek engedélyezzen.⁶⁸ Az Angol Egyház kánonjai olyan akadályokat határoznak meg, amelyek a leszármazás bármely fokán érvénytelenné teszik a házasságot, mivel ezeket a rokoni fokokat az állami és az egyházi szabályozás is vérfertőző kapcsolatnak tekinti. A férfi nem köthet házasságot: anyjával, lánytestvérével, örökbefogadott lánytestvérével, az apai vagy az anyai nagyanyával, testvére és nővére lányával, apja feleségével, fia feleségével, felesége lány és fiútestvéreinek lányával, anyja és apja lánytestvérével, és testvére vagy nővére lánygyermekével. A nő nem köthet házasságot: apjával, fiával, örökbefogadott fiával, apai és anyai nagyapjával, fia és lánya fiúgyermekével, lánytestvére fiával és fiútestvérével, férje apjával és fiútestvérével, mostohaapjával, lánytestvére férjével, férje testvérének és nővérének fiával, apja és anyja férfitestvéreivel, és fivére és nővére fiaival. A felsorolás tekintetében a 'testvér' kifejezésen a mostoha és a féltestvéreket is érteni kell. Az affinitás akadályát a lelkésznek mindig vizsgálnia kell.⁶⁹ A tilalom a mostohagyermek tekintetében is fennáll.⁷⁰

IV. Formai hibák

Előjáróban néhány tipikus hibát mutatok be: Érvénytelen az a házasság, amelyet az előírt és meghatározott formai követelmények figyelmen kívül hagyásával kötöttek meg pl. nem a házasságkötésre kijelölt és arra engedélyezett épületben kötik meg, vagy amennyiben az anglikánon kívüli felekezethez tartozó személyek kötnek házasságot, az egyházi szertartás előtt nem kötöttek érvényes polgári házasságot az anyakönyvvezető előtt, illetve nem az előírt szertartási szöveget alkalmazzák. Jó példák az ilyen hibákra a Gereis v. Yagoub⁷¹ a Ghand v. Patel⁷² és a Galloway v. Goldstein⁷³ ügyek, de precedensértékű a Hudson v. Leigh ügy is. Ebben az ügyben állapította meg a bíróság azt, hogy milyen kritériumok alapján tekinthető egy házasság érvényesnek, vagy érvénytelennek.⁷⁴ Ugyanakkor az angol jogdogmatika elfogadja azt, hogy a

⁶⁷ Marriage (Prohibited Degrees of Relationship) Act 1986. Schedules. Art 1.-2.

⁶⁸ Marriage (Prohibited Degrees of Relationship) Act 1986. Art. 3.

⁶⁹ *The Canons of the Church of England*. 2000. 51.

⁷⁰ BROMLEY. 1992. 31. p. és

⁷¹ Gereis versus Yagoub [1997] 1 FLR 854 Olyan pap működött közre a házasságkötésnél, akinek nem volt felhatalmazása erre, és aki nem az anglikán, hanem az ortodox egyházhoz tartozott, és olyan épületben történt a szertartása, mely házasságkötés céljára nem volt regisztrálva. A házasságot a bíróság érvénytelennek nyilvánította.

⁷² Ghandi versus Patel [2002] 1 FLR 603 Hindu házasságról volt szó az ügyben, ahol a szertartást egy londoni étteremben egy brahmin pap vezette. A házasságot nem csupán érvénytelennek tekintette a bíróság, hanem matrimonium non existensnek.

⁷³ Galloway versus Goldstein [2012] EWHC 60 (Fam) A felek az Amerikai Egyesült Államokban érvényesen összeházasodtak, így az egy angliai hotelben megtartott ismételt szertartás érvénytelen volt.

⁷⁴ 1. A szertartást a felek érvényesnek tekintették vagy sem, 2. A szertartás megfelelt-e a minimum feltételeknek, 3. A három legjelentősebb résztvevő: a felek, a hivatalos tisztviselő és a tanúk szándéka az érvényes házasság megkötésére irányult-e, és 4. A szertartáson jelenlévők tapasztalata és meggyőződése szerint a házasság érvényes volt -e.

common law alapján, a nem megfelelő alaki követelményekkel megkötött házasság, amennyiben hosszú ideje zavartalanul fennáll, érvényes házasságnak tekinthető.⁷⁵

4.1 A házasság az anyakönyvi hivatalban

Amennyiben a felek így szeretnék, házasságot köthetnek a házassági engedélyt kibocsájtó anyakönyvi hivatalban is. Az anyakönyvi hivatalba szervezett esküvő előfeltétele a főfelügyelő anyakönyvvezető által, vagy a Registrar General által kibocsájtott házassági engedély, aki az említett engedélyt a házasságot megelőző eljárást követően adja ki.⁷⁶ A házasságot ebben az esetben is nyilvánosan, és két tanú jelenlétében kell megkötni, a felügyelő anyakönyvvezető, vagy annak megbízottja jelenlétében, és a feleknek az előzőekben említett nyilatkozatokat is meg kell tenniük. A jogszabály deklarálja, hogy az anyakönyvvezető hivatalában egyházi szertartással nem lehetséges házasságot kötni.⁷⁷ Ezt a formát nevezi az angol jogtörténet egybeiratkozásnak, vagy összeiratkozásnak. Ugyanígy a házasságot meg lehet kötni ennél ünnepélyesebb formában is az anyakönyvvezető hivatalában a fent említett minimum szabályok megtartásával.

4.2 Olyan házasságkötés az anyakönyvi hivatalban, amelyet egyházi szertartás követ

Arra is van lehetőség, hogy a felek alapvetően az anyakönyvi hivatalban kössenek polgárilag érvényes házasságot, majd ezt követi az egyházi házasságkötés. Tulajdonképpen ez a megoldás hasonlít leginkább a magyar szabályozásra, egy jelentős körülmény kivételével, mivel Angliában az egyházi házasság is ugyanazon joghatással bír, mint a polgári. Ennek a formának a választásakor, a feleknek az állam és az egyház szabályrendszerének is meg kell felelniük. A polgári házasságkötéskor kapott anyakönyvi igazolást be kell mutatniuk, az egyházi házasságkötés előtt az eskető lelkésznek. Abban az esetben járható út ez a megoldás, ha a felek valamelyike ideiglenesen nem tudna részt venni az ünnepélyesebb egyházi szertartáson, de a házasság megkötése valamely okból sürgető, így az egyszerűbb polgári szertartással a kapcsolat legálissá tehető, amelyet később követhet az egyházi szertartás. Ilyen esetek lehetnek, ha valamelyik fél: háziőrizetben van, tartósan beteg és gyógyulására nincsen remény, kórházban tartják fogva. Ugyanakkor az Angol Egyház tagjai számára ez a lehetőség nem áll rendelkezésre. Kizárólag csak a quakerek, zsidók, és más az anglikántól eltérő felekezetű személyek számára nyitott ez a lehetőség. Ebből a jogszabályi kitételből is kitűnik, hogy Angliában és Wales-ben a fő házasságkötési forma az anglikán egyház szertartása szerinti egyházi esküvő.

Összefoglaló gondolatok

Az egyes államok által alkalmazott jogszabályok mindig magukon viselik az adott nemzet kulturális és vallásos gondolkodását, igényeit, illetve esetlegesen kulturális sokszínűségét is. Ez különösen igaz az angol-szász jogra, hiszen több szempontból is különleges: egyrészt a kontinentális joggal ellentétben a precedensjogra épül, másrészt az egykori brit birodalom kiterjedéséből adódóan kiemelkedően jellemzi a nemzeti sokszínűség, amely a jogszokásokra is rányomta bélyegét. A házasságjog szabályozása azonban nem kimondottan a precedensjogra épül, hanem jelentős kodifikált joganyagot találhatunk, amelyek elsősorban a római katolikus és azon túl az anglikán egyház kánonjogában gyökereznek. A magyar házassági jogrendszerben is felfedezhető az, hogy alapjaiban szintén a protestáns házasságjogban és a kánonjogban találja meg gyökereit. Így a kánonjog egyértelmű kapcsolóelem a két állam házasságjogának jogának összehasonlítására tett kísérlet esetében. Bár a magyar házasságjog jelen pillanatban kizárólag a

⁷⁵ PALGRAVE. 2017.38.-39. pp.

⁷⁶ PALGRAVE. 2017. 35. p.

⁷⁷ Marriage Act 1949. Art. 45.

tisztán polgári házasság rendszerét fogadja el, az angol rendszer viszont a polgári házasságot csak kiegészítő formaként alkalmazza, mégis a kánonjogból fakadó hasonló gondolkodásból kifolyóan a két jogrendszer elveiben megegyezik. Tanulmányomban nem tudtam az angol és a magyar házasságjog összes részletszabályát kiemelni, ám a leglényegesebb és kifejezetten a házasságkötést szabályozó elemeinek bemutatásával lehetőségem volt ráirányítani a figyelmet azokra a hasonlóságokra amelyek összekapcsolják a két jogdogmatika gondolkodását és működését.

Felhasznált irodalom

BROMLEY, P.M.-LOWE, N.V.: *Family Law*, London, Butterworth, 1992.

Canones et decreta sacrosancti oecumenici et generalis Concilii Tridenti. Vieannae, Typis Antonii Strauss, 1827.

DAVIES, Paula-BASUITA, Paven: *Family Law*. London. Palgrave, 2017.

DENZINGER, Heinrich-HÜNERMANN, Peter: *Hitvallások és az Egyház Tanítóhivatalának megnyilatkozásai*. Budapest, Szent István Társulat-Örökmécs Kiadó, 2004.

DE GASPERI, Pietro (szerk.): *Codex Iuris Canonici*. Roma, Typis Poliglottis Vaticanae, 1930.

ERDŐ Péter: *Az Egyházi Törvénykönyv*. Budapest, Szent István Társulat, 2015,

HART, Erica: *The Virtue of Love: Lord Hardwicke's Marriage Act*. Cultural Critique, No. 9 (Spring, 1988)

HEXTER, J.H.: *The Protestant Revival and the Catholic Question in England, 1778-1829*. In: The Journal of Modern History, Sep., 1936, Vol. 8, No. 3 (Sep., 1936)

PROBERT, Rebecca: *The Impact of the Marriage Act of 1753: Was it Really „A Most Cruel Law For The Fair Sex?”*. Eighteenth-Century Studies, Vol. 38, No. 2 (Winter, 2005)

PROBERT, Rebecca- AKHTAR, Rajnaara C.-BLAKE, Sharon: *Belief in Marriage-The Evidence for Reforming Weddings Law*. 2013, Bristol University Press.

PROBERT, Rebecca: *Tying the Knot: The Formation of Marriage 1836–2020*. Cambridge, Cambridge University Press, 2021.

MILLMORE, Amanda: *Core Satutes on Family Law*. Oxford. Hart Publishing, 2022.

The Principles of Canon Law Common to the Churches of the Anglican Communion. London, Anglican Consultative Council. 2022.

The Canons of the Church of England. London, Church House Publishing, 2000.

RONAN, V. Miles: *What Is Meant by Catholic Emancipation*. In: The Catholic Historical Review. 1930, Vol. 15, No. 4 (Jan., 1930)

The Parliament of the United Kingdom: <https://statutes.org.uk/site/the-statutes/eighteenth-century/1753-26-geo-2-c-33-prevention-of-clandestine-marriages/> (Letöltés: 2024.04.25.)

The Parliament of the United Kingdom: <https://www.parliament.uk/about/living-heritage/transformingsociety/private-lives/religion/overview/emancipation/> (Letöltés: 2024.04.25.)

Act on Marriages of England:

<http://www.histpop.org/ohpr/servlet/View?path=Browse/Legislation%20%28by%20date%29&active=yes&mno=4043> (Letöltés: 2024.04.25.)

Age of Marriage Act: <https://vlex.co.uk/vid/age-of-marriage-act-808393365> (Letöltés: 2024.04.05.)

Marriage and Civil Partnership (Minimum Age) Act 2022:

<https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2022/28/crossheading/marriage> (Letöltés: 2024.04.24.)

Offences against the Person Act 1861: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Vict/24-25/100/crossheading/bigamy> (Letöltés: 2024.04.24.)

Marriage Act 1949: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo6/12-13-14/76/contents>
(Letöltés: 2024.03.21)

1. A halálbüntetés eltörlésétől a TÉSZ jelenleg hatályos szabályozásáig

Magyarországon az utolsó kivégzés 1988. július 14.-én zajlott le, ekkor végzeték ki egy különös kegyetlenséggel elkövetett gyilkosság miatt a 27 éves Vadász Ernőt, aki halálával ilyen formán kerül be a hazai büntetésvégrehajtás történelmébe.¹

A halálbüntetés végleges és teljes eltörléséhez vezető két lépcsőfok közül az elsőt, a politikai bűncselekmények, vagyis az állam elleni bűncselekmények halállal való büntethetőségét még a szocialista Országgyűlés szüntette meg az 1989. évi XVI. törvény hatályba léptetésével. Azonban tartva a - közvélemény később valóban be is igazolódó - ellenérzésétől a köztörvényes bűncselekmények esetében a kapitális szankció eltörlését az országgyűlés már nem vállalta fel.²

A rendszerváltás időszakában a jogállamiság alkotmányos alapjainak lefektetése, továbbá az Európa szerte megjelenő tendencia az emberi jogok elismerésére alapozott jogfejlődés tekintetében egyértelművé tette, hogy eljött az ideje ennek a fontos társadalmi, politikai és jogi kérdés rendezésének. 1989 elején a téma szempontjából érzékeny, a változást sürgető értelmiségi körként jött létre a Halálbüntetést Ellenzők Ligája³, melynek néhány hónap leforgása alatt már több, mint 600 tagja hirdette egyéni és szervezett akciókkal országszerte a szervezet célkitűzéseit. Kezdeti tervük az volt, hogy széleskörű érzékenyítő kampányt követően, az országgyűlési képviselőket meggyőzve érik el törvényi szinten a változást, de felmérve a parlament leterheltségét és azt, hogy vélhetően politikai – népszerűségi okokból a képviselők várhatóan elhatárolódnak a témától, végül más utat választottak. Az új irány megválasztásának szempontjából döntő jelentőségű volt a régi alkotmány részleges módosítása⁴, mely kiemelten fontos kérdésként tekint az emberi élethez és méltósághoz való jogra: „A Magyar Köztársaságban minden embernek veleszületett joga van az élethez és az emberi méltósághoz, amelyektől senkit nem lehet önkényesen megfosztani.” továbbá „Senkit nem lehet kínzásnak, kegyetlen, embertelen, megalázó elbánásnak vagy büntetésnek alávetni...”.

A Liga petícióval fordult az éppen megalakuló és 1990. január 01-től működő Alkotmánybírósághoz, és kérték a halálbüntetés alkotmányellenességének megállapítását.⁵

A halálbüntetés kérdését az Alkotmánybíróság 1990. október 16.-án nyilvános ülésen tárgyalta, ahol felszólalt az indítványozó, az igazságügy-miniszter képviselője,⁶ Solt Pál, a Legfelsőbb Bíróság

¹ Az utolsó nő, akit kivégeztek Besze Imréné volt, ő ennél jóval korábban, 1969. február 02-án került bitófára.

² Így végül hazánkban került sor elsőként arra, hogy a halálbüntetést nem a törvényhozó vagy alkotmányozó hatalom, hanem az Alkotmánybíróság törölte el.

³ HORVÁTH Tibor: A halálbüntetés abolíciója Magyarországon *Acta antiqua et archaeologica* 1992. pp. 231-245.

⁴ 1989. évi XXXI. tv.

⁵ A kérelem mindössze egy oldal volt, azonban a Liga indokait egy 70 oldalas tanulmányban fejtette ki, melyben részletesen mutatta be a halálbüntetés elleni mozgalom európai hagyományait, áttekintette a halálbüntetés, illetve az abolíció helyzetét a világban, majd részletesen foglalkozott a halálbüntetés magyarországi múltjával és az abolíciót indokló érvekkel. A petíció és az indoklás elérhető a Horváth Tibor által szerkesztett, A halálbüntetés megszüntetése Magyarországon című dokumentumgyűjteményben. (Halálbüntetést Ellenzők Ligája, Miskolc, 1991.)

⁶ Az igazságügyminiszter ekkor már a demokratikus választások folytán hatalomra került vezető kormánypárt, az MDF képviselője, Balsai István volt.

elnöke és Györgyi Kálmán legfőbb ügyész, továbbá meghallgatták a szakértői véleményeket. Ezt követően egy hét állt az Alkotmánybíróság tagjainak a rendelkezésére, hogy meghozzák döntésüket. 1990. október 24-én az Alkotmánybíróság 8:1 arányban úgy döntött, hogy a halálbüntetés alkotmányellenes.⁷ A határozat a Magyar Közlönyben való közzététele napján, október 31-én lépett hatályba⁸ és ezzel párhuzamosan hatályukat veszítették mindazok a jogszabályok, melyek a halálbüntetés alkalmazásának feltételeit rögzítették.⁹¹⁰

Ekkor vette kezdetét az a folyamat, mely a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés jogintézményének bevezetéséhez vezetett. Az ekkor hatályos Btk., az 1978. évi IV. törvény a halálbüntetés mellett legsúlyosabb szankcióként tartalmazta az életfogytig tartó szabadságvesztést, de olyan formában, melyben a feltételes szabadságra bocsátás lehetősége elévülő bűncselekmények esetén 20 év, el nem évülő bűncselekmény esetén minimum 30 év után megnyílt a terhelt számára.¹¹

Sok európai országtól eltérően, ahol korábban az életfogytig tartó szabadságvesztés nem szerepelt a kiszabható büntetési nemek között Magyarországon tehát nem volt szükség arra, hogy felvegyék azt a Btk. szankciórendszerébe. Ez a retorzió azonban – eltérően a halálbüntetéstől – nem zárta ki végleg az elkövetőt a társadalomból.

A tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés intézménye először az 1993. évi XVII. törvényben jelent meg, mely kimondta, hogy „nem bocsátható feltételes szabadságra az életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélt, ha ismételten életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélik”. Ez a rendelkezés ma is része a hatályos büntetőtörvénynek.

1999. március 1-én lépett hatályba az 1998. évi LXXXVII. törvény, amikor a Btk. 47.§ - át az említett törvény 5.§ - a módosította. A módosítást követően nyílt lehetősége a jogalkalmazónak arra, hogy már nem csupán visszaesők, hanem az első büntényes, különösen veszélyes erőszakos bűnelkövetők esetében is kiszabhassa a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés büntetést, még hozzá oly módon, hogy az életfogytig tartó szabadságvesztés esetében a bíró az ítéletében rendelkezik a felülvizsgálat legkorábbi időpontjáról - ami el nem évülő bűncselekmények esetén, mint a szándékos emberölés minősített esetei, továbbra is 30 év - vagy kizárja a feltételes szabadságra bocsátás lehetőségét.

A 2010. évi LVI törvény szintén fontos szerepet játszik a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés - nem túl hosszú - hazai történetében, ugyanis ez a törvény mondta ki a „három

⁷TÓTH J. Zoltán: The post abolition era in Hungary: Endeavours and political intentions to reintroduce capital punishment (Jogelméleti szemle, 2022/3 szám) pp. 144-162 munkájában így értékeli a döntést: „Az Alkotmánybíróság döntését összességében értékelve, az Alkotmánybíróság ezzel a döntéssel és annak indoklásával a halálbüntetés alkotmányosságának vizsgálata során elkerülte, hogy jogpolitikai vitákban véleményt kelljen nyilvánítania...”

⁸ 23/1990. (X.31) AB határozat

⁹ Az egyetlen ellenvéleményt Schmidt Péter bíró képviselte. Ennek ellenére még ő is egyetértett a halálbüntetés haszontalanságával és embertelenségével, de úgy vélte, hogy az Alkotmánybíróságnak nem volt hatásköre az egymásnak ellentmondó alkotmányos szabályok ütközésének feloldására, mivel ez az Országgyűlés kizárólagos joga és kötelessége volt. (Tóth J. Zoltán: A rendszerváltás utáni korszak Magyarországon: Törekvések és politikai szándékok a halálbüntetés újbóli bevezetésére – Jogelméleti szemle 2022/3. szám pp. 144-179)

¹⁰ HORVÁTH Tibor: *A halálbüntetés megszüntetése Magyarországon*. Miskolc, Halálbüntetést Ellenzők Ligája, 1991

¹¹ Tekintettel arra, hogy felső határa a feltételes szabadságra bocsátás előre meghatározott időtartamának nem volt, napjainkban van olyan elítélt, akinek az ítéletében a feltételes szabadságra bocsátás lehetőségéig hosszabb időtartamot határoztak meg, mint amilyen hosszú jelenleg a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés esetében a kötelező kegyelmi eljárásig előírt 40 év.

csapás” szabályát. Ennek értelmében van olyan eset, melyben a bírónak már mérlegelési lehetősége sincs, ki kell szabnia a legsúlyosabb szankciót.¹²

A 2011. április 25-én megszületett Alaptörvény IV. cikkének 2. bekezdése kimondja, hogy tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés csak szándékos, erőszakos bűncselekmény elkövetése miatt szabható ki. A büntetési nem alaptörvényben történő szerepeltetésével a jogalkotó egyértelműen jelzi hosszú távú elköteleződését a halálbüntetés alternatívájaként bevezetett büntetési nem mellett.

2013. július 1. napján lépett hatályba a 2012. évi C. törvény. A jelenleg is hatályos Btk. szerint a szabadságvesztés büntetés lehet határozott tartamú vagy életfogytig tartó. A jogszabály taxatív felsorolja azt a 18 bűncselekményt, amelyekre – életfogytig tartó szabadságvesztés kiszabása esetén – TÉSZ szankciója kiszabható, ezekre is csak akkor, ha személy vagy dolog elleni erőszakkal követik el.

A TÉSZ viszonylatában a jelen kor legnagyobb kihívásának a jogharmonizáció bizonyul, tekintve, hogy az EJEB ítélkezési gyakorlata alapján az életfogytig tartó szabadságvesztés esetén, amennyiben nincs meg a feltételes szabadulás lehetősége, illetve az elítélt már a büntetése megkezdésekor nincs tisztában annak feltételeivel, lehetséges legkorábbi időpontjával, úgy ezt a Bíróság az Egyezmény 3. cikkének sérelmeként ítéli meg. Abban, hogy a felülvizsgálat milyen formában zajlik (természetesen a megfelelő jogi garanciák figyelembevételével) és hogy az a büntetés kiszabásától számítva mennyi időn belül történhet meg legkorábban, az államoknak széles mérlegelési jogkörük van, azonban a Bíróság előtt lévő összehasonlító és nemzetközi jogi anyagok egyértelműen támogatják egy olyan mechanizmus létrehozását, mely garantálja az életfogytig tartó szabadságvesztés kiszabását követő huszonöt éven belül történő felülvizsgálatot, majd az ezt követő időszakos felülvizsgálatokat.

A Magyar László kontra Magyarország ügyben¹³ az EJEB döntésére figyelemmel a 2014. évi LXXII. törvény 93-162. §-ai módosították a 2013.évi CCXL. törvényt (Bv. tv.) és a feltételes szabadságra bocsátás lehetőségéből kizárt tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés esetére 2015. január hó 1. napjával bevezette a kötelező kegyelmi eljárás jogintézményét, így a jelenleg

¹²Ha a bűnhalmazatban levő bűncselekmények közül legalább három a 137.§ 17. pontjában meghatározott személy elleni erőszakos bűncselekmény, a (2) bekezdés szerinti büntetési tétel felső határa a kétszeresére emelkedik, ha a büntetési tétel így felemelt első határa a húsz évet meghaladja, vagy a törvény szerint bármelyik bűncselekmény életfogytig tartó szabadságvesztéssel is büntethető, az elkövetővel szemben életfogytig tartó szabadságvesztés alkalmazását kell kiszabni.

¹³A TÉSZ bevezetését követően, az éppen, hogy megnyugodott bírói gyakorlatot bontotta meg és váltott ki indulatokat a Magyar László ügyében hozott Strasbourgi határozat és az annak nyomán született ítélet. Magyar László és társai sorozatban követtek el rablásokat idős emberek sérelmére. Megverték a sértetteket, majd megkötötték őket, így csikarva ki, hogy hol tartják az értékeiket. Végül megkötözve sorsukra hagyták a sértetteket, akik közül több meg is halt. A bíróság a vádlottat mint többszörös visszaesőt – életfogytig tartó fegyházbüntetésre és 10 évi közügyektől eltiltásra ítélte azzal, hogy feltételes szabadságra nem bocsátható. A terhelt 2010. december 9-én kérelmet nyújtott be a Magyar Köztársaság ellen a strasbourgi Emberi Jogok Európai Bíróságához (EJEB), az Emberi Jogok Európai Egyezménye 3. cikkének megsértése, a feltételes szabadságra bocsátás lehetősége nélküli életfogytig tartó büntetés kiszabása miatt, valamint sérelmezte a 6. cikk megsértését is.

Tekintettel arra, hogy az ügyben kizárólag a köztársasági elnöki kegyelem jelentheti a szabadulás lehetőségét, azonban a köztársasági elnököt nem köti jogszabály, ami világos szempont - és kritériumrendszert állítana fel, továbbá az igazságügyi miniszternek nincs indoklási kötelezettsége, így nincs biztosítva, hogy a kegyelemért folyamodók számára világos legyen, hogy milyen feltételeknek kell megfelelniük a szabadulásuk reményében. Mindezek alapján az EJEB egyhangúlag megállapította, hogy a magyar TÉSZ nem tekinthető a testület felfogása szerint mérsékelhető büntetésnek, így sérti az EJEB 3. cikkét. Az EJEB a konkrét ügy keretein túlmutatóan azt is megállapította, hogy a TÉSZ olyan rendszerszintű problémát jelent, amit az államnak – lehetőleg jogalkotás útján – orvosolnia kell.

hatályos szabályozás szerint 40 év után kötelező biztosítani a bűnelkövető számára kegyelmi eljárás formájában a felülvizsgálat lehetőségét.¹⁴

2. Átfogó közvélemény-kutatás a halálbüntetés és a tényleges szabadságvesztés kérdésében - 2023

A jogintézmény bevezetésének 25 éves évfordulója időszerűvé tette egy átfogó közvélemény-kutatás elkészítését. Előfeltevésem szerint ez az időtartam és a közben született tapasztalatok várhatóan már árnyalják a társadalom megítélését a halálbüntetést illetően is. Segítettek ebben az elmúlt évek bűnügyi mutatói is: a rendszerváltást követően ugyan ugrásszerűen megnőtt a bűncselekmények száma hazánkban - a szándékos, befejezett emberölések száma 1994-ben érte el a csúcspontját, ekkor 310 ilyen eset volt – ez a tendencia csak átmenetinek bizonyult, az utolsó lezárt év, 2022 esetében már jóval kevesebb, 89 ilyen bűncselekmény történt, így a kezdeti félelmek a bűnözés ugrásszerű növekedésétől alaptalannak bizonyultak.¹⁵

A jogalkotásnak és a jogalkalmazásnak viszont új feladatokat adott és ad folyamatosan a TÉSZ-es elítéltekkel való büntetésvégrehajtási intézetben belüli foglalkozás és a szabadulásukat követő reintegráció részletszabályainak kidolgozása.

Kutatásomban nem csupán a halálbüntetés és a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés támogatottságára voltam kíváncsi, hanem arra is, milyen feltételeket, körülményeket vár a társadalom az ilyen hosszan tartó szabadságvesztésüket töltő elítéltek esetében: legyen szó munkáról, oktatásról, programokról vagy otthonos körülményekről.

A következő évtizedekben a TÉSZ jogintézményével kapcsolatban fontos kérdéssé válik majd a kötelező kegyelmi eljárást követően, 40 év után szabaduló elítéltek reintegrációja. A 40 év olyan beláthatatlan időtartam, melyet követően az addig fogvatartott egy megváltozott világba szabadul, ekkorra már várhatóan nincsenek külső kapcsolatai, túl van élete aktív korszakán, ami a munkába állással, és ezáltal a megélhetéssel kapcsolatos nehézségeket hozza magával. Ebben az élethelyzetben a társadalmi reintegrációhoz feltétlenül szükség lesz annak támogató, elfogadó attitűdjére. A kutatás kérdésévé tettem azt is, hogy mi az a szociális távolság, melyben az emberek befogadóak lennének valakivel, aki erőszakos bűncselekmény miatt hosszú ideig tartó szabadságvesztést követően kerül szabadlábba.

Kérdéseim megválaszolásához a Medián Közvélemény-kutató Intézetnek adtam megbízást a közvélemény-kutatás elvégzésére, és jelen tanulmányban az így elkészült, 2023 május 26.-a és 31.-e között, 1000 fős véletlen minta alapján, telefonos lekérdezéssel zajló felmérés adataira támaszkodtam. A véletlen minta kisebb torzulásait a teljes népességre vonatkozó adatok alapján statisztikai eljárással, több szempontú súlyozással korrigálták. A korrekciót követően a minta pontosan tükrözi a magyarországi felnőtt népesség életkor, nem, lakóhely és végzettség szerinti összetételét.

¹⁴ A köztársasági elnöki kegyelem megadásának szabályai is módosultak, mert az igazságügy-miniszter és a köztársasági elnök közé a Kegyelemi Bizottság ékelődött, amelynek feladata, hogy az ügy rendelkezésre álló adatai alapján állást foglaljon a kérdésben, ezt felterjessze az igazságügy-miniszterhez (ő ettől az állásponttól el nem térhet), aki ezt megküldi a köztársasági elnök részére.

¹⁵ A befejezett erőszakos emberölések száma 2019-ben volt a legalacsonyabb, ekkor 60 ilyen esetet regisztráltak. 2020-ban ez a szám 81, míg 2021-ben 72 volt. (Forrás: KSH – Regisztrált bűncselekmények)

2.1. Jogtudat vizsgálatok, a büntetés céljának meghatározása

A kutatás első lépéseként fontos volt felmérni, hogy a válaszadók milyen alapos ismeretekkel rendelkeznek a halálbüntetéssel és a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztéssel kapcsolatban. A halálbüntetés kérdésében a társadalom egyértelműen tájékozott: azzal, hogy ma már nem szabható ki Magyarországon halálbüntetés a válaszadók 96,1%-a tisztában volt, csupán 1,7% vélte úgy, hogy ez ma is egy valós büntetési alternatíva (2,2% nem tudta a választ/nem válaszolt). Azt viszont már csak jóval kevesebben, 81,1% tudta helyesen, hogy tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés szerepel a szankciós palettán. Az alacsonyabb arányt valószínűleg indokolja is a következő kérdés, mely kapcsán kiderül, hogy a válaszadók kisebbik hányada van tisztában azzal, hogy mit jelent pontosan ez a jogintézmény.

A kérdésre, mely a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés mibenlétére kérdez rá csupán a válaszadók 38,5%-a jelölte meg a helyes választ, miszerint 40 év után kötelező kegyelmi eljárás során felülvizsgálható a szabadulás lehetősége. Szinte ugyanennyien, 36,2% vélte úgy, hogy a bíró által az ítéletben meghatározott időszak letelte után történik meg a felülvizsgálati eljárás. A vizsgálat rámutat tehát, hogy a megkérdezettek több mint egyharmada nem tudja elhatárolni az életfogytig tartó szabadságvesztést a TÉSZ-től.

Különösen érdekesek a fenti adatok annak tükrében, ha azt vizsgáljuk, mennyire érvényesülhet a generális prevenció célja akkor, amikor a társadalom, melyet elrettenteni szeretnénk a bűnelkövetéstől nincs tisztában a jelenlegi legsúlyosabb büntetés feltételeivel. Látni kell, hogy a válaszadók egyharmada most is egy olyan feltételrendszerrel azonosítja ezt a büntetést, melyet az EJEB elvárna hazánktól és hazánk ellenérveik között az elsők között szerepel a generális prevenció céljának csorbulásának lehetősége a büntetés enyhítése esetén.

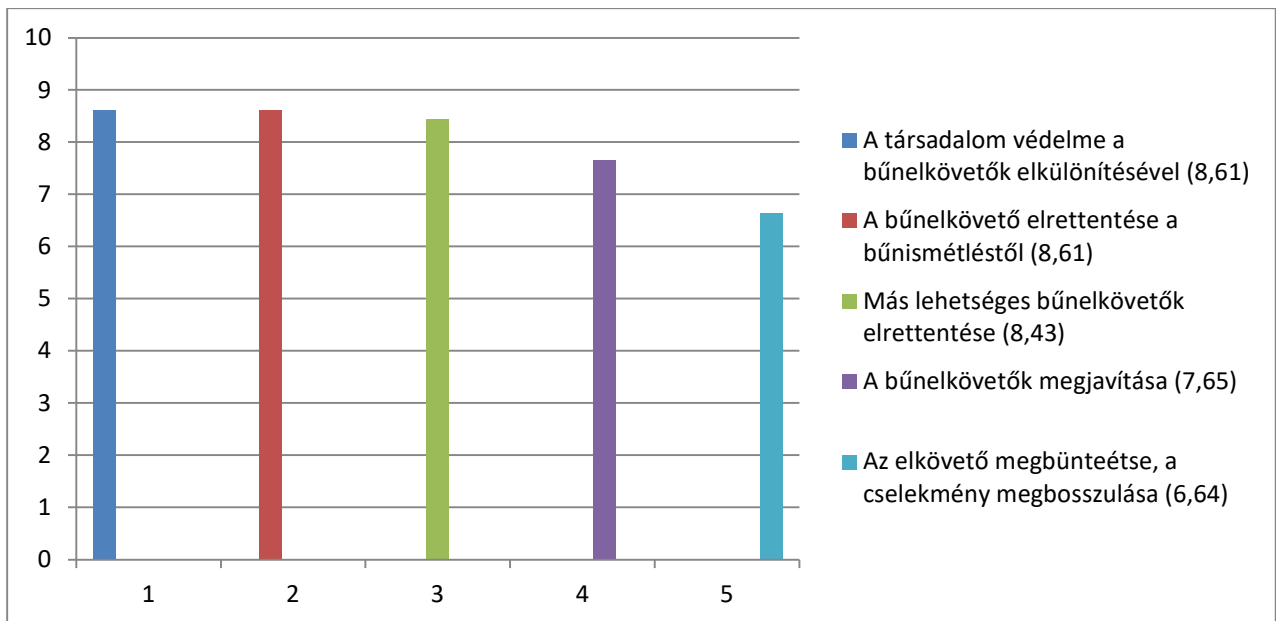
Azt a lehetőséget, hogy a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés esetében az valóban az elítélt haláláig tart a válaszadók 19,9%-a választotta, míg 5,4% nem tudta a választ vagy nem válaszolt.

A TÉSZ jogintézményével kapcsolatban a nők nagyobb arányban vannak tisztában a szabályozással (40,8%) mint a férfiak (35,%). Szintén érdekes adat, hogy a 18-29 éves korosztály meglepően nagy arányban (27%, miközben az átlag 19,9%) véli úgy, hogy a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés, mint ahogy a neve sugallja valóban az elkövető haláláig tart.

2.2 A büntetés céljának meghatározása

A szankciórendszer kialakításakor a jogalkotók célja az, hogy a bűnelkövetők arányos és igazságos büntetést kapjanak. A büntetés céljaként azonban koronként és társadalmanként eltérő célokat jelöltek meg. Kutatásomban megvizsgálom azt, hogy ma ezen célok közül melyiket és milyen súllyal tartják fontosnak a megkérdezettek.

Ennek megállapításához arra kértem a válaszadókat, hogy 10-es skálán értékeljék az egyes büntetési célokat úgy, hogy az 1-es értéket ahhoz rendelik, amit egyáltalán nem tartanak fontosnak, a 10-est pedig ahhoz, amit nagyon fontosnak vélnék.

4. ábra: Melyik célt mennyire tartja fontosnak a bűnelkövetők megbüntetésékor?

Az eredmények rámutatnak, hogy a legfontosabb célok között a társadalom védelme és a prevenciós célok bizonyultak. Egyformán fontos, és elsődleges cél a társadalom védelme a bűnelkövetők elkülönítésével (8,61) és a bűnelkövető bűnismétléstől való elrettentése (8,61), de rögtön utána megjelenik az egyéb, potenciális bűnelkövetők elrettentése (8, 43).

A kérdőívben felsoroltak közül előzőek azok a szempontok, melyek az emberek biztonságérzete kapcsán fontosak, ezen célok alkalmasak arra, hogy rövid távon is jelentős mértékben csökkentsék az elkövetett bűncselekmények számát.

Ezt követi már jóval kisebb értéket hozzárendelve az a két cél, mely közvetlenül a bűnelkövetőre hat: jóval kevesebben tűzik ki célul az elkövető megjavítását (7,65) – valószínűleg ennél hatékonyabbnak tartják a legnagyobb értékkel ellátott elkülönítést a társadalomtól – és végül, a legkisebbre értékelt célként a bűncselekmény megbosszulását jelölték meg (6,64). Kijelenthető, hogy az emberek jellemzően azokat a büntetési célokat tartják fontosnak, melyek a saját biztonságérzetüket erősítik és kevésbé foglalkoznak azzal, hogy miként hat a büntetés közvetlenül a bűnelkövetőre.

Szignifikáns különbség látszik a bosszú iránti igény tekintetében a nők és férfiak válaszai között, ez az érték a nőknél jóval magasabb (6,97) mint a férfiaknál (6,29). Több kérdés esetében is bebizonyosodott, hogy a nők emocionális döntése mögött sok esetben a magánszférájuk és a családjuk védelme áll, úgy vélem a válaszukat nagyban befolyásolta az, hogy potenciális áldozatként nem önmagukra, hanem gyermekeikre, unokáikra tekintettek, így a büntetés céljának meghatározásakor az érzelmeik befolyásolták őket, és kevésbé a racionális érvek.

A bosszú iránti igény az iskolázottság tekintetében egyenes arányosságot mutat: a legfeljebb 8 általános iskolai végzettséggel rendelkező válaszadók ehhez a célhoz kiemelkedően magas (8,03) értéket társítottak, addig a felsőfokú végzettséggel rendelkezők esetében ez már csak 6,16, ami az átlagnál jóval alacsonyabb.

2.3 Vélemények a hatályos jogi szabályozásról

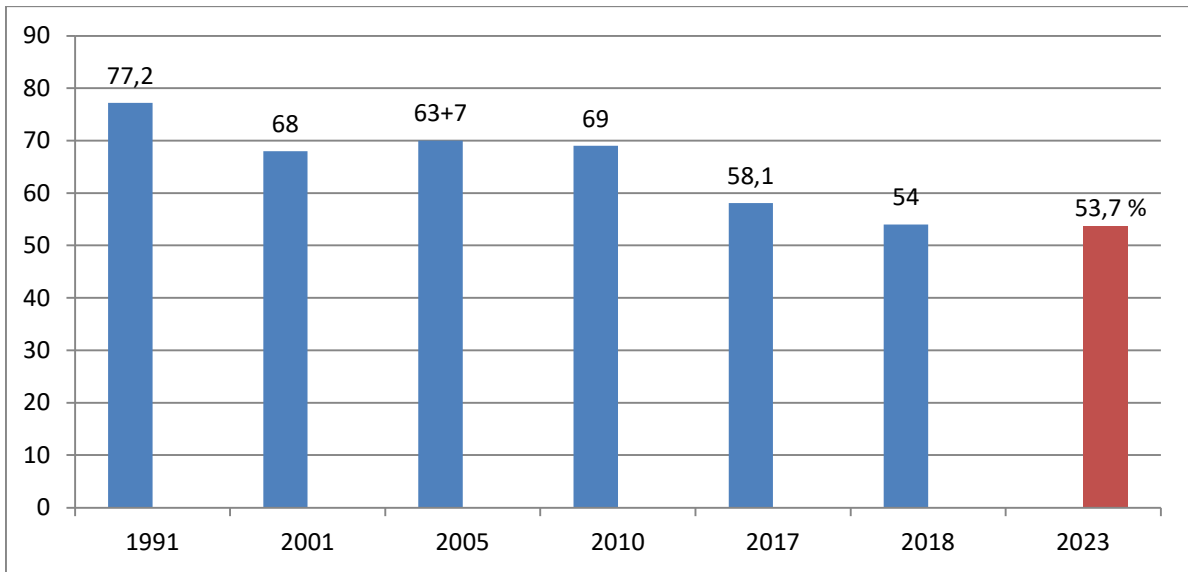
2.3.1 A halálbüntetés támogatottsága

A halálbüntetés magyarországi megszüntetése óta minden, a témában született közvélemény-kutatás foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy mi a véleménye a társadalomnak a kapitális szankció kérdésében. Az eddigi eredmények a halálbüntetés támogatottságának fokozatos csökkenését mutatták és ebbe a sorba a mostani kutatás eredménye is beleillik.

5. ábra: 2023-as válaszok a halálbüntetés elfogadtságával kapcsolatos kérdésre

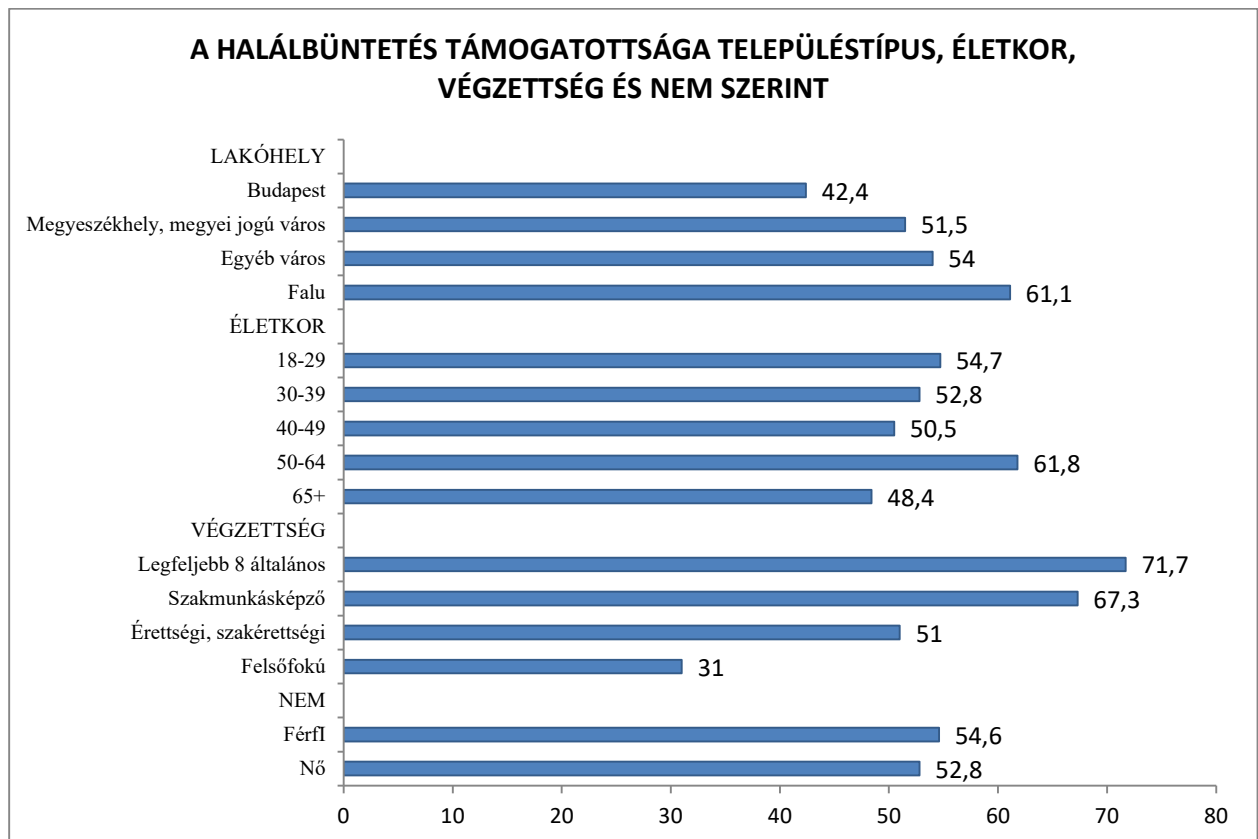
Bár arra a kérdésre, hogy egyetértenek-e a megkérdezettek azzal, hogy az emberölés legsúlyosabb eseteiben halálbüntetés is kiszabható legyen, még mindig nagyobb arányban érkezett egyetértő (53,7%), mint egyet nem értő (43,5%) válasz, (2,8% nem tudja vagy nem válaszol), a két arányszám jóval közelebb van egymáshoz, mint a halálbüntetés megszüntetését követően közvetlenül mért Szonda Ipsos eredmény.

6. ábra: A halálbüntetés támogatottsága az annak eltörlését követő reprezentatív közvélemény-kutatásokban

A lineáris skála egyértelműen mutatja azt, hogy a társadalom egyre kisebb arányban tartaná fontosnak ezt a végzetes szankciót.

A szocio-demográfiai meghatározottságok jellegzetes mintázatot mutatnak: a lakóhely típusa és az iskolai végzettség egymással is összefüggésben vannak, de a halálbüntetéshez való viszonyt elsősorban az utóbbi befolyásolja.

4. ábra: A halálbüntetés támogatottsága településtípus, életkor, végzettség és nem szerint

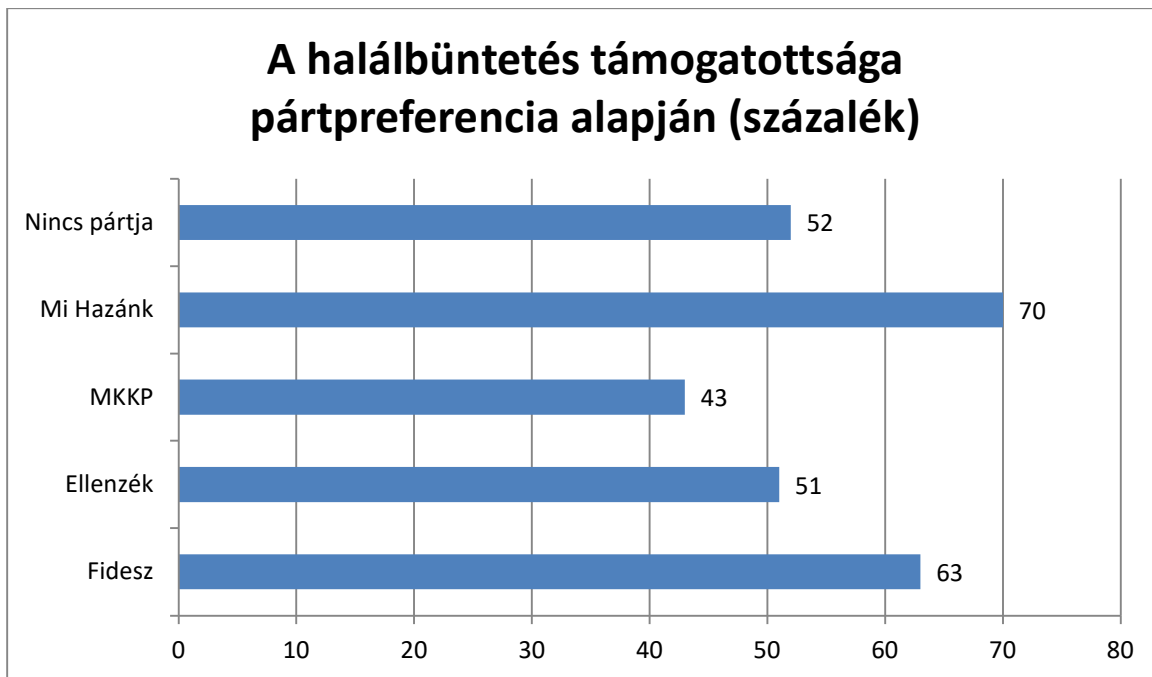
A halálbüntetés kiszabásával kapcsolatos kérdésre lakóhely szerinti bontásban a várt eredmény született, a falvakban élők közel másfélszer annyian tartanak fontosnak a legsúlyosabb büntetés lehetőségét (61,1%) mint a fővárosiak (42,4%).

Míg 2018-ban, az utolsó felmérés még jelentősebb, 8 százalékpontos különbséget mutatott a nők és férfiak álláspontját tekintve a halálbüntetés kérdésében (50%-58%), addig az elmúlt 5 évben ez a különbség csökkenni látszik, a jelenlegi 52,8% (nők) és 54,6% (férfiak) nem nevezhető szignifikáns különbségnek.

Bár a szocio-demográfiai meghatározottságok mindegyike hozta a várt lineáris skálát, ez alól egyetlen látványos kivétel mutatkozik, még hozzá a korcsoport tekintetében, az 50-64 éves korosztály az átlagnál sokkal fontosabbnak tartaná a halálbüntetés visszaállítását (61,8%). Érdekes még, hogy az őket követő generáció, a 65 évnél idősebbek pedig a korosztályok közül a legkevésbé támogatnák ezt a büntetési formát (48,4%). Egyéb mutatók mentén kijelenthető, hogy nem csupán ebben a kérdésben, de általánosságban jellemző az 50-64 éves korosztályra az, hogy kevésbé nyitott a változásokra, már saját, kialakult állásponttal rendelkezik az élet fontos kérdéseiről, így a halálbüntetésről is, amely álláspont ráadásul e generáció életkorából adódóan még akkor alakult ki, amikor hazánkban ez a büntetési nem elfogadott és támogatott volt. Ezzel szemben az idősebb korosztály már megnyugodott, elfogadóbb, nyitottabb a kevésbé radikális megoldásokra, ezért támogatja az átlagnál kevésbé a halálbüntetést.

Változatlan, hogy az iskolázottság a halálbüntetéssel kapcsolatos álláspontot tekintve egyenes arányosságot mutat, ám az adatokban jelentős eltérés látható az öt évvel korábbi kutatáshoz képest. Míg akkor a legfeljebb 8 általános iskolai végzettséggel rendelkezők 56%-a volt halálbüntetés-párti, addig jelen kutatásban ez az arány 71,7%, és a felsőfokú végzettségűek korábbi, 40%-os eredményhez képest ma csupán 31%-uk támogatná a halálbüntetés lehetőségét. Láthatjuk, hogy a mai magyar társadalom sokkal polarizáltabb, inkább szélsőségekben gondolkodó, mint a korábbi kutatás alkalmával.

Abban az esetben, ha egyszerre vesszük figyelembe a végzettséget és a települést úgy érdekes eredményt kapunk: A halálbüntetésnek a legnagyobb támogatottsága a budapesti, legfeljebb 8 általános iskolát végzett válaszadók között van (90%) és a legkisebb arányú támogatottság szintén Budapesten, a diplomások között figyelhető meg (27%).

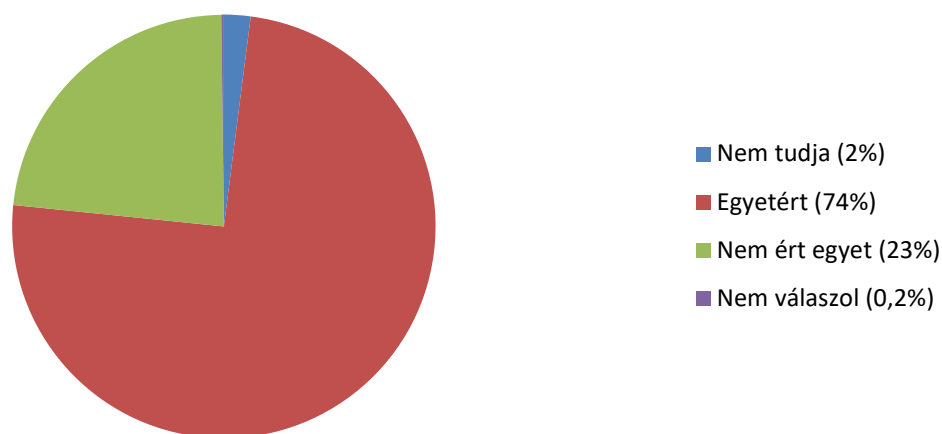
5. ábra: A halálbüntetés támogatottsága pártpreferencia szerint

A kormánypártok szavazói nagyobb arányban támogatják a kapitális szankciót, mint a 2022-ben együtt indult hat párt hívei, ám az ellenzék ebben sem egységes, hiszen a Jobbik szimpatizánsai kiugróan magas, közel kilenczizedes arányban támogatnák az emberölés legsúlyosabb eseteiben kiszabható halálbüntetést. A Mi Hazánk szimpatizánsai szintén az átlagnál nagyobb arányban állnak a halálbüntetés visszaállítása mellett. A skála másik végén a Kétfarkú Kutya Párt áll, amelynek a szavazótáborában kisebbségben vannak a legsúlyosabb büntetés támogatói.

2.3.2 A TÉSZ támogatottsága

Egy korábbi kérdésnél már bebizonyosodott, hogy a válaszadók kisebbik hányada van tisztában a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés jogintézményének részletszabalyaival. Kutatásom során arra kerestem a választ, hogy elvonatkoztatva a jelenlegi szabályozástól, a társadalom elfogadható alternatívának tartana-e egy valóban holtig tartó szabadságvesztést a halálbüntetés helyett.

Egyetért-e azzal, hogy az emberölés legsúlyosabb eseteiben szükséges és elégséges egy olyan büntetés, amelynek alapján az elkövető soha nem szabadulhat ki a börtönből?

6. ábra: A holtig tartó szabadságvesztés támogatottsága mint legsúlyosabb büntetési nem.

A válaszadók 74% egyetértett az alternatív legsúlyosabb büntetés alkalmazásával, 23%-uk nem értett egyet és 2,2%-uk nem tudta a választ vagy nem válaszolt.

Azonnal feltűnik az ellentmondás a halálbüntetéssel kapcsolatos korábbi válaszokkal: míg arra a kérdésre, miszerint egyetért-e azzal, hogy az emberölés legsúlyosabb eseteiben halálbüntetés is kiszabható legyen a válaszadók 53,7%-a válaszolt igennel, mégis, ezekből a válaszokból az derül ki, hogy a lakosság 74%-a tartana elfogadhatónak legsúlyosabb szankcióként egy olyan börtönbüntetést, ami az elkövető haláláig tart. Tovább árnyalja a képet amikor egy későbbi kérdésre, amikor ezen döntésük okait vizsgálom akkor kiderül, hogy azok közül, akik nem tartanának megfelelő büntetésnek egy valóban holtig tartó szabadságvesztés büntetést csupán az összes válaszadó 6,4%-a döntött így abból az okból, mert úgy gondolja, hogy mindenképp szükség lenne a halálbüntetésre, a többi válaszadó inkább enyhítene a feltételeken és biztosítaná a korábbi felülvizsgálat lehetőségét.

A női válaszadók jelentősen nagyobb arányban (78,1%) értettek egyet a valóban holtig tartó szabadságvesztés legsúlyosabb szankcióként történő alkalmazásával, mint a férfiak (69,5%). Úgy gondolom ez az adat illeszkedik a korábbi kérdések kapcsán kirajzolódott képbe mely szerint a nők döntéseik meghozatalakor önmaguk és családjuk biztonságára törekedve nagyobb arányban szigetelnék el az elkövetőt végleg a társadalomtól.

Az iskolai végzettség tekintetében a várható eredmény született, míg egy holtig tartó, a szabadulást nem engedő, súlyos szankció kiszabásával a felsőfokú végzettséggel rendelkező válaszadók csupán 69,4%-a, addig a legfeljebb 8 általános iskolát végzettek 81,3%-a értene egyet. Ez az arány megfigyelhető volt a halálbüntetés kiszabásával kapcsolatban is, így kijelenthető, hogy az iskolázottsággal egyenes arányban csökken a legsúlyosabb szankciók iránti igény.

3. Összegzés

A halálbüntetés támogatottságának változása annak eltörlése óta jól példázza azt, hogy a társadalom álláspontját egy-egy kérdésben a tapasztalatok csiszolják, alakítják. Egy olyan fiatal jogintézmény esetében, mint a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés az eltelt 20 év után ez a kutatás adhatja meg azt a kiindulópontot, mely már meglévő tapasztalatokra épít, és a jövőben

összehasonlítás alapját képezheti a részletszabályokkal, a fogvatartás körülményeivel, és a reintegrációs technikákkal kapcsolatos legfontosabb kérdésekben.

FELHASZNÁLT IRODALOM

FIRON András: *Káinbélyeg, Nyugdíjazzuk-e végleg a hóhért?* Budapest, Panoráma kiadó, 1991.

H. SZILÁGYI István – GAJDUSCHEK György: Nevelés és büntetés. A büntetési igény alakulása a magyar lakosság jogtudatában az újabb hazai empirikus kutatások fényében, különös tekintettel a nevelési elvek hatására *MTA Law Working Papers* 2017/7.

HANN Endre – LAKATOS Zsuzsa: Nem kényszer, hanem... Felmérés az alkotmányozásról. In.: *Bölcseztudományi Szemle: HVG*, 2010, pp. 51-52

HORVÁTH Tibor: A halálbüntetés abolíciója Magyarországon *Acta antiqua et archaeologica* 1992. pp. 231-245.

HORVÁTH Tibor: A halálbüntetés megszüntetése Magyarországon dokumentumgyűjtemény Szerk: Horváth Tibor Halálbüntetést Ellenzők Ligája, Miskolc, 1991

SIVADÓ Máté: Az emberölések számának radikális csökkenése Magyarországon *Magyar Rendészet* 2021/4. szám pp. 229-241

TÁRKI: *Közép-európai közvélemény: Lakossági vélemények közbiztonságról és a halálbüntetésről közép-kelet-európai országokban* A Central European Opinion Research Group havi rendszeres közvéleménykutatása 2001 június.

TÓTH J. Zoltán: *Changing Attitudes Towards the Death Penalty: Hungary's Renewed Support for Capital Punishment* Cham, Svájc : Springer-Verlag (2020)

TÓTH J. Zoltán: A halálbüntetés visszaállítására való törekvés Magyarországon *Glossa Iuridica* 2020/1-2 szám. pp. 21-51

TÓTH J, Zoltán: *The Public Opinion about the Death Penalty in Hungary and Worldwide: What Do Polls on Capital Punishment Show?* *Krytyka prawa* 12/3 pp. 214-232.

TÓTH J Zoltán: The post-abolition era in Hungary: Endeavours and political intentions to reintroduce capital punishment *Jogelméleti szemle* 2022/3 pp. 144-162

ZÁDORI Zsolt: Amikor az állam tényleg gyilkol. *HVG* 2007/10.

https://hvg.hu/itthon/20071010_halalbuntetes_deak_solyom_beccaria_bito (letöltés: 2023. december 28).

ZÁVECZ RESEARCH kutatás az index megbízásából a komoly erkölcsi vitákat kiváltó jelenségek – köztük a halálbüntetés támogatottságáról. 2017.

https://index.hu/belfold/2017/10/30/a_magyarok_negyede_szeretne_halalbuntetest/ (letöltés: 2023. december 28).

Absztrakt

A tanulmány a termékenységi nehézségek pszichológiai kezelésében alkalmazható logoterápia és egzisztenciaanalízis megközelítéseit vizsgálja, különös tekintettel a remény, értelemkeresés és étellel való elégedettség szempontjaira. Az elméleti keretet a releváns külföldi és hazai irodalomkutatás adja, a vizsgált területhez való kompetenciát a szerző saját pár- és családterápiás képzettsége és tapasztalatai alkotják.

Bemutatásra kerül a tervezett logoterápiás-életminőség kutatási projekt, amely három lépésből áll: (1) három különböző kérdőív alkalmazása a remény, értelem és az étellel való elégedettség mérésére; (2) félig strukturált interjúk készítése a kérdőívek alapján, termékenységi nehézségeket átélő egyénekkel és párokkal, hogy betekintést nyerjünk pszichológiai állapotukba; (3) második interjúk, ahol további adatokat gyűjtünk, és az előző vizsgálatok eredményeivel összevetve elemezzük azokat. A kutatási adatok triangulációjával (kérdőív, interjú, logoterápiás stratégiák) célunk a hipotéziseink megerősítése és olyan intervenciók kidolgozása, amelyek révén a logoterápia és az egzisztenciaanalízis még hatékonyabban integrálható a termékenységi problémákkal küzdő párok támogatásába.

A tanulmány és a vizsgálat eredményei hozzájárulnak a logoterápiás szemléletű lelkipogozók és családkonzulensek képzéséhez, lehetővé téve, hogy a remény, értelem és az étellel való elégedettség logoterápiás aspektusait eredményesen alkalmazzák segítő kapcsolatuk gyakorlatában.

1. A termékenységi nehézségekről

A reproduktív egészségügyi kutatásoknak kulcsfontosságú területe a termékenységi problémák hatásainak elemzése és a célzott pszichológiai támogatás kidolgozása. Világszerte a reproduktív korú párok körülbelül 15-20%-a szembesül termékenységi nehézségekkel (Boivin et al., 2007), amelyek mély pszichoszociális következményekkel járhatnak, többek között az önértékelés csökkenésével és a szorongás vagy depresszió kialakulásával (Cousineau & Domar, 2007). Ezek az akadályok nemcsak az érintett egyének életminőségét befolyásolják jelentősen, hanem komoly társadalmi és gazdasági következményekkel is járnak. Kiemelkedő példa erre az asszisztált reproduktív technológiák, mint az in vitro fertilizáció, amelyek jelentős gazdasági terhet rónak mind a társadalomra, mind az érintett párokra.

- Az infertilitás meghatározása orvosi szempontból: egy évig tartó rendszeres, védekezés nélküli nemi élet esetén elmaradó várandósság. Magyarországon ez több százezer embert érinthet (Szigeti, 2020).
- Biomedikális szemlélet: Az infertilitás orvosi megközelítése a meddőséget szomatikus okokra vezeti vissza. Ez a szemlélet fontos a biomedikális előidézők megértésében, mint például az, hogy az infertilitás körülbelül 30-40%-a női és ugyanennyi férfi okokra vezethető vissza, 10-15%-ukban mindkét fél érintett, míg egy másik 10-15%-a tisztázatlan eredetű (Szigeti, 2020).

- Pszichoszomatikus megközelítés: A pszichoszomatikus megközelítés, amely az organikus és funkcionális formák megkülönböztetését tartalmazza. A krónikus betegségek, mint a meddőség, biopszichoszociális (Engel, 1977) szempontból is értelmezhetők, ahol a biológiai, pszichológiai és társas vonatkozások összefüggenek.
- Szociodemográfiai megközelítés: A szociológiai-demográfiai szemlélet a termékenység időbeli és térbeli változásait, valamint a gazdasági és szociokulturális tényezőket vizsgálja. A termékenységi arányszámok az idő múlásával változnak, és a nők gyermekvállalásának elhalasztása jelentős demográfiai tényezővé vált (Szigeti, 2020; Szigeti és Konkoly, 2012).

A pszichológiai támogatásban a célzott, a termékenységi nehézségben fellépő distresszt kezelő intervenciók kiemelten fontosak. Ezek a beavatkozások nem csak a mentális egészség javításához járulnak hozzá, hanem növelhetik a termékenységi kezelések sikerességét is (Domar et al., 2018). Ahogyan azt Szigeti és társai kiemelik (Pápay, 2020), a termékenységi problémák önmagukban is stresszt és nehézséget jelentenek mind az egyéneknek, mind a párnak, és a distressz szintje csak tovább növekszik, amikor az asszisztált reprodukciós eljárásokban is részt vesznek (Greil et al, 2011). Mindehhez hozzáadódik a nők hormonális kezelése során megjelenő hangulati ingadozás, depresszív hangulatok, és a környezeti, családi, munkahelyi reakciókkal való megküzdés (Pápay, 2020, 254). Látható, hogy egy multikauzális krízishelyzet jöhet létre, és itt kell a pszichés támogatásra hangsúlyt helyezni. Mindezekből következik, hogy a kutatásban – főképpen a termékenységi nehézségekkel küzdőkkel felvett interjúk során – kiemelten figyelni kell a következőkre:

- Hol vannak azok a multikauzális sűrűsödési pontok, ahol az egyén és/vagy a pár teherbírása a határához ér. Erre az interjúban egy egyszerű kérdéssel rá lehet kérdezni, például úgy, hogy „mi volt a legnehezebb ebben a folyamatban Ön, vagy önök számára”. Mivel három kérdőívet is felveszek a részletes interjú előtt, ezért lehetséges, hogy már előre mutatja a lehetséges gócpontot valamelyik, és így segít abban, hogy a kritikus területen kellő óvatossággal és empátiával közelítsek a vizsgálati személy felé.
- Másrészt a vizsgálati személyek által spontán és eredményesen megoldott krízishelyzetek segítenek beazonosítani/megtalálni azokat a logoterápiás beavatkozási pontokat és módszereket, amelyek az egyén és pár védőfaktorait támogatják, hogy a megküzdés sikeres legyen. Erre úgy lehet az interjúban rákérdezni, hogy „mikor érezte, vagy érezték azt, hogy jól jönne egy szakember segítsége az adott helyzetben”. Vagy össze is lehet kötni azzal, amikor már azonosítja a vizsgálati személy a legnehezebb szakaszt a termékenységi nehézséggel való küzdelem során, és azt kérdezzük tőle: „ebben a nehéz helyzetben milyen segítséget adhatott volna önnek egy szakember”.
- Harmadrészt az interjúhoz meg kell találnom azt az interjúformát, amelyben a kliens védelme ezzel a többszörösen szenzitív helyzetben a leginkább biztosítva lehet

Ez a bevezető rész alapot nyújt a további, részletesebb vizsgálódáshoz, amely a következő szakaszban kerül bemutatásra, ahol először az értelemkérdés és az infertilitás kapcsolódási pontjait, majd az ehhez köthető külföldi és magyar szakirodalmat tekintjük át, valamint a saját doktori kutatásom tervezett lépéseit.

2. Az értelemkérdés és termékenységi nehézségek

A bibliai narratívák gyakran szolgálnak erős példákkal az emberi szenvedés és annak értelmezése kapcsán. A Sámuel könyvében szereplő Anna története – akár mint szimbólum (Wikström, 2000, 76) – különösen releváns a termékenységi nehézségekkel foglalkozó pszichológiai és spirituális kutatások számára. Anna, aki éveken át nem tudott gyermeket szülni,

és emiatt számos megalázásban volt része, mély szomorúságát és vágyát egy intenzív imádságban fejezte ki: 'És keserű lélekkel imádkozott az Úrhoz, és sírt nagyon.' (1 Sámuel 1:10). Ez teljes odaadását és reményét tükrözi egy jobb jövő iránt. Amikor imája meghallgatásra talált, és fiúgyermeket szült, háláját és örömét fejezte ki, ami bemutatja, hogyan válhat a szenvedés értelmessé, ha az egyén képes értelmet és célt találni a megpróbáltatásokban is: 'Az én szívem örvendez az Úrban...' (1 Sámuel 2:1). Ez a történet tökéletesen illeszkedik a logoterápia alapelveihez, amelyek az élet értelmének felfedezését és a szenvedés pozitív átértelmezését hangsúlyozzák, például akkor, ha az egyén mind testileg, mind lelkiileg nehéz helyzetet él át, de spirituális szinten képes mindezzel szembeszállni

Nemzetközi kutatások igazolják, hogy a logoterápia és egzisztenciaanalízis, mint érték- és értelemorientált egyéni-, pár- és csoportterápia, jelentős segítséget nyújthat az egyéneknek, pároknak és csoportoknak a termékenységi nehézségek okozta pszichológiai distressz kezelésében, erősítheti a mentális rezilienciát, és segíthet pozitívabb hozzáállást kialakítani a megpróbáltatások során (Vehling et al., 2013). A logoterápia és egzisztenciaanalízis Viktor Frankl által kidolgozott módszere (1959), különös hangsúlyt fektet az élet értelmének megtalálására, ami különösen releváns azok számára, akik termékenységi problémákkal szembesülve megkérdőjelezzik a gyermek nélküli élet értelmességét. Ez a terápiás megközelítés segíthet az érintetteknek újraértékelni a kihívásokat és megtalálni a belső erőforrásaikat (Lukas, 2011; Frankl, 2023). A logoterápiás megközelítés segítheti az egyént vagy a párt akár a diagnózis közlése után, vagy az asszisztált reprodukciós kezelések különböző fázisaiban, illetve akkor, ha a pár számára már kimerültek az orvosi kezelések lehetőségei.

A logoterápia a reményre és az értelemre fókuszálva különösen hatékony abban, hogy segítse az egyéneket és párokat a kihívások értelem- és reményfókuszú megközelítésében (Snyder & Lopez, 2001, p.611). Ennek a terápiának a beépítése a komplex kezelési protokollokba tovább erősítheti a páciensek képességét arra, hogy pozitívan közelítsenek meg egyébként fájdalmas és kihívást jelentő élethelyzeteket. Ez a megközelítés segíti őket abban, hogy értelmet találjanak akár a kezeléseket, vagy azok sikertelensége okozta szenvedésükben is (Lukas, 2011; Peterson et al., 2012) és abban is segít, hogy javítsák életminőségüket, megtalálva a belső erőforrásaikat.

Ahogy azt Snyder és Lopez is hangsúlyozzák, az élet értelmének keresése és megtalálása nélkülözhetetlen, különösen azok számára, akik termékenységi nehézségekkel küzdenek. Az emberek gyakran azonosítják az értelem forrásait, mint a családot, a szeretetet, a munkát, és a vallást, melyek védelmet nyújtanak számukra a kiüresedés és értelemnélküliség ellen. Ezen felül, ha egy értékterület, például a szülővé válás, elveszik, fontos, hogy az egyén új értékeket és célokat találjon, amelyek bár nem pótolhatják ezt a hiányt, de a szenvedésből fakadó értelem iránti igény segíthet az egyéneknek új életcélok felé orientálódni (Snyder & Lopez, 2001, p.611).

3. A logoterápia és egzisztenciaanalízis külföldi kutatási eredményei az infertilitás csoportos kezelésében

Az alábbi két kulcsfontosságú kutatás rávilágít, hogy a logoterápiás beavatkozások jelentősen hozzájárulhatnak az infertilitással küzdő párok életminőségének javításához. Mosalanejad és Koolee (2013) valamint Bulut és Sarı (2020) által végzett kutatások hangsúlyozzák a logoterápia potenciális előnyeit az infertilitással küzdők támogatásában. Ezek a források közvetlenül kapcsolódnak a saját kutatási témánk központi gondolatához, alátámasztva a logoterápia alkalmazásának jelentőségét a termékenységi problémákkal való megküzdésben. Mivel a logoterápia az élet értelmének megtalálására és megvalósítására összpontosít, ez különösen

fontos lehet azok számára, akik személyes vagy egészségügyi kihívásokkal, például infertilitással szembesülnek. Mosalanejad és Koolee (2013) tanulmánya kiemeli, hogy az értelemkeresésen alapuló megközelítések segítenek az érintetteknek pozitívabb szemléletmódot kialakítani, ami csökkenti a pszichológiai terhelést, javítja a stressz kezelését és az általános jóllétet. Ebben az iráni kutatásban a vizsgálati alanyok közel 800 meddő párból kerültek kiválasztásra, akik a Jahromi Orvostudományi Egyetem Szülészeti és Nőgyógyászati Klinikáján vettek részt. 65 embert választottak be, akiket véletlenszerűen két csoportra osztottak: egy kísérleti csoport (33 fő), amely logoterápiás tanácsadást kapott 12 alkalommal, hetente 2 órában három hónapon keresztül, és egy kontrollcsoport (32 fő), amely nem kapott semmilyen beavatkozást. A változást két kérdőív adatainak beavatkozás előtti és utáni elemzése adta (Aggodalom Kérdőív PSWQ, és az Észlelt Stressz Skála PSS). Eredmények: A kezelési csoportban a pszichológiai beavatkozás jelentősen csökkentette az aggodalom (PSWQ) skála értékeit, valamint az észlelt pszichológiai stressz (PSS) szintjét a kontrollcsoportéhoz képest. Ez azt jelenti, hogy a logoterápiás csoportban a reménnyel és az értelemmel való munka egyfajta védőfaktor képezett az átélt és észlelt stresszel szemben. Ez is egy bizonyíték arra, hogy az értelemkeresés folyamata lehetővé teszi az egyének számára, hogy újraértelmezzék az infertilitással kapcsolatos tapasztalataikat, ezáltal az életük más területein is létrejöhet szemléletváltás.

Bulut és Sarı (2020) áttekintése tovább erősíti a logoterápia pozitív hatásait, megállapítva, hogy ez a terápiás megközelítés hatékonyan csökkenti az infertilitással járó stressz és szorongás szintjét. A kutatásuk rámutat, hogy a logoterápia alkalmazása segíthet az érintetteknek megtalálni a személyes erőforrásaikat és megbirkózási képességeiket, amelyek elősegítik a kezelési folyamat során jelentkező pszichológiai kihívások leküzdését. Mosalanejad és Koolee (2013), valamint Bulut és Sarı (2020) által végzett kutatások alátámasztják a logoterápia jelentőségét az infertilitással küzdők pszichológiai támogatásában. Yazdani et al. (2017) tanulmánya kiemeli a logoterápia szerepét a stressz kezelésében, ami különösen fontos a meddőséggel küzdő nők számára. Ez a kutatás hozzájárul a logoterápia gyakorlati alkalmazásának megértéséhez a termékenységi kihívások kontextusában. Snyder és Lopez, a *Handbook of Positive Psychology* (2001, 608) könyvükben kiemelik, hogy Frankl már korai munkáiban rávilágít arra, hogy a logoterápia lényege az élet értékének folyamatos keresése és megtalálása. Számunkra ez a kiemelés azért fontos, mert Snyder, a reményelmélet megalkotója több helyen is hivatkozik munkáiban Franklra. (A tanulmány keretei nem teszik lehetővé, hogy Frankl hatását vizsgáljuk Snyder reményelméletében.)

Következtetésképpen elmondhatjuk, hogy a fenti kutatások fényében a termékenységi nehézségek kezelésében használt logoterápiás intervenciók a szakirodalmi adatok alapján hozzájárulnak a stressz, a depresszív és szorongásos tünetek csökkentéséhez, valamint javítják a problémákkal való megküzdés képességét. Így megállapítható, hogy a logoterápia, akár más kezelési módszerekkel kiegészítve, hasznos megközelítés lehet a termékenységi nehézséggel küzdő párok számára. A tanulmányok egybehangzóan rávilágítanak arra, hogy az elmozdulás az élet értelmének észlelésében és a pozitív életszemlélet előmozdítása alapvetően hozzájárulhat az infertilitással kapcsolatos pszichológiai stressz kezeléséhez és az érintettek általános jóllétének javításához. Ez a megközelítés segíthet az egyéneknek újraorientálódni, amikor elveszítenek egy korábban meghatározó értéket, így támogatva őket abban, hogy talpra álljanak, és új célokat tűzzenek ki maguk elé. Miután érintettük a logoterápia elméleti alapjait a termékenységi nehézségek kezelése terén, most forduljunk a gyakorlat felé, és nézzük meg, hogyan alkalmazhatók ezek az elvek a termékenységi nehézségek kezelésében itthon, Magyarországon.

4. Logoterápiás magyar kutatási eredmények a termékenységi nehézségek csoportos kezelésében

A bibliai és apokrif narratívák gazdag forrásai lehetnek az emberi szenvedés és annak értelmezése szempontjából. Anna és Joachim története, ahogyan azt a Protoevangélium ismerteti, különös betekintést nyújt abba, hogyan küzdött meg a pár a meddőséggel, ami hosszú évekig tartó gyermektelenséget jelentett számukra (James, 1999). A történet szerint, egy angyal hozta el az ígéretet, hogy Anna hamarosan megfogam, és a gyermek különleges szerepet fog betölteni az emberiség üdvösségében. Végül ez a fordulat, Mária, az annyira várt gyermek születése nem csak személyes megkönnyebbülést hozott, hanem spirituális megerősítést is nyújtott számukra, ami azt példázza, hogy a szenvedésen keresztül is találhatunk értelmet és célt. Ez a történet szintén remekül illeszkedik a logoterápia alapelveihez, amelyek a szenvedés értelmezésére és a remény és értelem fenntartására helyezik a hangsúlyt,

Bár számos hazai pszichológiai kutatócsoport foglalkozik az infertilitás pszichológiai kezelésének különböző területeivel, kifejezetten logoterápiás (akár kvalitatív vagy kvantitatív) kutatási eredményt eddig nem találtam. Kivételt képez egy olyan komplex, a termékenységi nehézségekben a párokat támogató kezdeményezés, amelyet az Apor Vilmos Katolikus Főiskola indított el Anna Joachim program néven. A program szerves részeként Frivaldszkiné Jung Csilla és Csürke József logoterápiás szemléletű csoportfoglalkozást tartott a párok részvételével, ahol a témánk szempontjából releváns logoterápiás megközelítésű (értelemközpontú) csoportban vettek részt a párok. Tanulmányukban a logoterápiás csoportkezelésnek a módját és a csoporttagok visszajelzéseit dokumentálták. Bár itt nem kifejezetten kutatásról volt szó, mégis használhatóak a publikált eredmények, hiszen a csoporttagok hozzájárultak ahhoz, hogy az anonimitás megtartásával a csoporttörténetekre és az értelem szerepére fókuszálva tanulmány készüljön. A csoportvezetők a leírásban Sárkány Péterre (2008) hivatkozva kiemelték, ahogyan a konkrét tanácsadói gyakorlatban az egyént értékeivel és értelemmegvalósítási lehetőségeivel szembesítik, egy célkitűzés jelenik meg, ami elindít egy belső újraorientálódást, ami egy sikeres élet- és értelembeteljesülés eléréséhez vezet. Ez magyarázhatja az előző pontban felsorolt külföldi eredményeket is, ahol ez az újrastrukturálódó én eredményesebben vette fel a küzdelmet a termékenységi nehézségekkel. A csoportos logoterápiás módszertan gerincét Lukás (2011) értelemszenzibilizáló tréningje adta, amelyben alapvető lépéseket jelent a szabad terület megtalálása, ezen belül a megoldási módok és lehetőségek, mint értelempotenciálok azonosítása, majd döntés a saját megoldás mellett. Összességében a magyar szerzők a logoterápiás csoportmunka jótékony hatását jelezték vissza. Mivel ez egy valós csoporthelyzet leírása, és nem kutatás, nem volt beépített hatékonyságmérés, csupán a csoporttagok szubjektív visszajelzésein alapul a tréning hatásának elemzése (Csürke és Frivaldszkiné, 2021). A termékenységi nehézséggel küzdő pároknak a cikk szerint ez a módszer segíthet az itt és most megragadásában, az önmarcangoló beállítódás (és az ebből fakadó rumináció, azaz a dolgokon való rágódás) helyett az értelemlehetőségek megtalálásában.

5. A szerző saját logoterápiás doktori kutatása a termékenységi nehézségek területén

Az előző szakaszokban tárgyalt elméleti keret és módszertan után most térjünk rá a saját kutatási tervek és eredmények részletes elemzésére. Doktori témám a PTE Egészségtudományi Doktori Iskolájában „A filozófiai alapú terápiák alkalmazása az egészségügy különböző területein” témához kapcsolódik. Kutatásom célja az értelemmegvalósítás és a remény védőfaktor szerepének vizsgálata különféle családi stresszhelyzetek kontextusában, amelyek közé tartozik a

termékenységi nehézség is. A kutatás elsősorban kvalitatív adatgyűjtési technikákra támaszkodik, félig strukturált interjúk és standardizált kérdőívek felhasználásával.

Elsőként olyan kutatók leírt vagy szóban elmondott tapasztalatait gondoltam át, akik kvalitatív módszerrel, félig strukturált interjúval, azon belül az interpretatív fenomenológiai analízis módszerével dolgoztak. Kiderült számomra, hogy nagyon széles az a témakör, ami ebben a helyzetben a vizsgálati személy részéről megjelenhet, hiszen az egyén szabadon beszélhet, és a kutató alapos elemzés során azonosítja be a felmerülő fő- és altémákat. Bizonyos esetekben, ha nem kellően homogén a mintavétel, akkor túl sok téma megjelenik az IPA elemzés során, akár például a vizsgált témám, a termékenységi nehézségek kapcsán. Ezért döntöttem úgy, hogy kétféle eszközt is használok, és a kérdőívek megelőzik majd az interjút, hogy az egyénről legyen egy benyomásom, érzem meg, hogy mi zajlik a vizsgálati személyben, mi a titka annak, hogy miképpen képes értelmet csiholni a nehézségek közepette. Nem volt mindegy az sem, hogy a potenciális logoterápiás intervenciók jobb megértéséhez mely kérdőívek használhatóak. Bázisnak az Élet értelme kérdőívet vettem, és az irodalomkutatás alapján bukkantam rá a Remény kérdőívvel való szoros kapcsolatára, illetve mindkét kérdőívnek az Élettel való Elégedettség kérdőívvel való összefüggésére. Úgy tűnt tehát, hogy mind egymáshoz, mind a logoterápiás intervencióhoz jól illeszkedik a három kérdőív, amelyek a források alapján kiadnak egy sajátos mintázatot: a remény és az életértelem kölcsönösen hatnak egymásra, megadják egy háromszög alapját, melynek csúcsát az élettel való elégedettség adja. Mindezek felett van egy újabb csúcs, mind a három komponensből utak vezetnek hozzá, ez pedig a pszichológiai jóllét, amelynek az alapjai a remény, az értelem és az élettel való elégedettség. Hipotézisem szerint, ha ezekben a pontokban, vagy akár a köztük levő kapcsolatban zavar, elakadás támad, akkor az élethelyzeti nehézségek hatására az egyén jóllétére is kihat. Itt lenne szerepe a logoterápiának, hogy megfelelő intervenciót időben alkalmazva kimozduljon az egyén a beszűkült állapotából (például a termékenységi nehézségben) és újraorientálódjon új, értelemmel teli célok felé, megtalálva az utakat és a megoldási lehetőségeket (Sárkány, 2008). Az interjúk alanyainál kitűzött céloom azt keresni, hogy miképpen tudják spontán módon, segítség nélkül megtalálni a megoldást.

5.1 A kutatási folyamat lépései

Kérdőívek:

A kutatás első szakaszában három különböző kérdőívet használunk, amelyek az értelem, a remény és az élettel való elégedettség dimenzióit mérik. Ezek a kérdőívek a résztvevők aktuális pszichológiai állapotának felmérésére szolgálnak, amelyek alapján a további interjúk kérdéseit módosítjuk. Az élettel való elégedettség növekedése nem csak a szenvedés elviselését segíti, hanem az életminőség általános javulását is, ahogy azt Snyder és Lopez is megjegyzi (2001, 610). Szerintük a pozitív elégedettség és az élettel való teljesség érzésének fokozása azért különösen fontos, mert így az értelemmel való munka során nem csupán a negatív élmények kezelésére koncentrálnak a segítők. Minél több a megélt értelem mennyisége, annál erőteljesebb a pozitív éleltelzés és életérzés előmozdítása is (Snyder és Lopez, 2001, 610).

Kérdőív neve	Célja és jellemzői
Az Élet Értelme Kérdőív (MLQ-H)	Méri az értelemmegvalósítás szintjét, valamint az értelem keresését, ami a személy létéhez és egzisztenciájához fűződik. A kérdőív témái az értelem kérdéseire vonatkoznak. (Horváth és társai, 2022, 190-195)

Kérdőív neve	Célja és jellemzői
Remény Skála (Adult Hope Scale, AHS)	Az AHS méri a válaszadóra jellemző remény összesített szintjét, valamint ennek összetevőit, a megoldási lehetőségek (utak) ismeretét és a személyes hatóerő (ágencia) érzését. (Horváth és társai, 2022, 195-198)
Az Élettel Való Elégedettség Skála (Satisfaction with Life Scale, SWLS)	Az SWLS méri az egyén saját életminőségének szubjektív megélését, amely értékelési szempontjai a saját kritériumai és életélményei alapján formálódtak. Az első három kérdés a jelenre, az utolsó kettő a múltira vonatkozik. (Horváth és társai, 2022, 173-176)

Interjúk:

A kérdőívek eredményeit is felhasználva félig strukturált interjúkat folytatunk az egyénnel és párokkal. (Ezt jelenti, ha valakinek az Élettel való elégedettség skálán kijön az, hogy ha tehetné, bizony „másképpen élné le az életét”, de minden másban elégedettnek tűnik, akkor ezt a szempontot is belevesszük az interjú kérdései közé. Az interjúk célja a remény és értelem megvalósulásának mélyebb vizsgálata különféle stresszhelyzetekben, beleértve a termékenységi problémákat, iskolai zaklatást, súlyos betegségeket és a tartós párkapcsolatok kihívásait. Az interjúk során különös figyelmet fordítunk a spontán emergens témák elemzésére és azok összefüggéseinek feltárására a kutatási kérdésekkel.

Trianguláció és adatelemzés:

Az adatgyűjtés és elemzés minden lépésében a trianguláció módszerét alkalmazzuk. Ez magában foglalja a kérdőívek és interjúk eredményeinek összehasonlítását, valamint az emergens témák és a kutatási kérdések közötti összefüggések keresését. Továbbá, amennyiben szükséges, harmadik találkozókat is szervezünk a résztvevőkkel a kutatási folyamat megfelelő lezárásához. A kutatás várhatóan hozzájárul az életminőséget javító intervenciós technikák fejlesztéséhez, különös tekintettel a párterápiás és logoterápiás megközelítések alkalmazására. Az eredmények bővíteni fogják az egészségtudományi ismereteket, várhatóan az értelem és a remény protektív szerepére tudunk rámutatni, és elősegítik a pszichológiai támogatás hatékonyságának növelését a stresszhelyzetekben.

További cél:

A kutatás további célja beazonosítani a területeket, ahol a logoterápiás konzultációk segíthetnek az egyéneknek és pároknak:

- az egészséges megküzdésben, a kitartásban;
- a nehéz helyzetekben való lelki növekedésben;
- abban, hogy a kliensek megtartsák és/vagy elérjék azt a szemléletet,
 - hogy az életnek minden körülmények között van értelme (gyermekkel és gyermek nélkül is);
 - legyen cél, remény, értelem, ezáltal pedig elégedettség az élettel.

5.2 A reménnyel való munka

Snyder reményelméletében (Snyder, 2002) három fő komponens játssza a központi szerepet: a célirányos gondolkodás, az útvonal gondolkodás, és az ágens, vagyis az egyén hatóképessége. A célirányos gondolkodás az a folyamat, ahol az egyén világosan látja a célját, például a gyermekvállalást. Az útvonal gondolkodás azt jelenti, hogy az egyén képes felismerni és tervezni azokat az útvonalakat, amelyek e cél eléréséhez szükségesek (Feldman & Snyder, 2005). Az ágens, a harmadik komponens, az egyén hitét és motivációját jelenti, hogy képes lesz elérni ezeket a célokat. Ezek az elemek tükröződnek abban a kérdőívben is, amelyet Snyder kidolgozott és melynek magyar adaptációja szintén elérhető. Párterápiás munkám során gyakran tapasztalom, hogy a remény minden aspektusa, vagy annak hiánya, kulcsszerepet játszik a konzultációk során. Ez különösen igaz a termékenységi nehézségekkel küzdő párok esetében, ahol az élet továbbadásának vágya kiemelt jelentőséget kap.

A célirányos gondolkodás különösen jól kapcsolódik Frankl logoterápiás elméletének értelemre törekvő aspektusához (1959): a kliensek optimizmusa és kitartása, amellyel a gyermekvállalási küzdelmeket kezelik, élesen tükrözi ezt a gondolkodásmódot. A hit abban, hogy képesek lesznek átvészelni a nehézségeket (Lukas, 2011), és elérni a kívánt eredményt, azaz a családalapítást, az ágens aspektusát erősíti (Snyder et al., 1991; Snyder 2000). Ez a motiváció és belső hajtóerő kulcsfontosságú abban, hogy fenntartsák a reményt a termékenységi problémák kezelésére és a sikeres gyermekvállalásra. Az egyén reményszintjét jellemző megoldások, mint útvonalak, Snyder reményelméletének különleges részei, melyek különösen jól alkalmazhatóak logoterápiás kontextusban, különösen akkor, ha a kliens elakadt. Elisabeth Lukas, Viktor Frankl egyik legismertebb tanítványa, az értelem-szenzibilizációs tréningjében fogalmazta meg ezt az intervenció módját. Ebben a tréningben a szabad területen belül felfedezett megoldások, vagyis az értelemmegvalósítási lehetőségek, párhuzamba állíthatók az egyén megoldási képességével, ahogy azt a Snyder által kidolgozott kérdőív is vizsgálja. Amikor a logoterápiás konzultáció során segítünk az egyénnek meglátni az értelemmegvalósítás lehetőségeit, akkor egyúttal felébresztjük benne a reményt, hiszen közelebb kerül a megoldási módokhoz (Lukas, 2011).

A reményelméletben az útvonal gondolkodás az egyén képessége, hogy felismerje és megtervezze azokat az útvonalakat, amelyeken keresztül céljai elérhetővé válnak. Ez különösen fontos lehet olyan kliensek esetében, akik a gyermekvállalás sikerének lehetőségeivel kapcsolatban optimisták maradnak, mivel a remény itt dinamikus erőforrásként működik, amely lehetővé teszi a kliens számára, hogy aktívan küzdjön a meddőséggel kapcsolatos kihívásokkal szemben, miközben keresi azokat az útvonalakat és lehetőségeket, amelyek közelebb vihetik őt a gyermekvállalás megvalósításához. A reményelméletben az útvonal gondolkodás az egyén képessége, hogy felismerje és megtervezze azokat az útvonalakat, amelyeken keresztül céljai elérhetővé válnak. Ez különösen fontos lehet olyan kliensek esetében, akik a gyermekvállalás sikerének lehetőségeivel kapcsolatban optimisták maradnak, mivel a remény itt dinamikus erőforrásként működik, amely lehetővé teszi a kliens számára, hogy aktívan küzdjön a meddőséggel kapcsolatos kihívásokkal szemben, miközben keresi azokat az útvonalakat és lehetőségeket, amelyek közelebb vihetik őt a gyermekvállalás megvalósításához. Snyder és Lopez szerint az élet "egy várható jövőbeli beteljesülés állapotára orientálódhat", ami a logoterápiás beavatkozások célja is, hogy segítsék az egyéneket és párokat ebben az orientációban (2001, 610).

A logoterápia és egzisztenciaanalízis segítségével az emberi létezés során folyamatosan jelen lévő kétségeket pozitív irányba lehet fordítani. Ezzel a kétség, amit gyakran a krízis előjeleként érzékelünk, nem vezet el az egyént a válság felé, hanem elősegíti az egyéni fejlődést és érési

folyamatokat. Antonovsky (2002) szerint a kétség gyakran akkor bukkan fel, amikor az egyén szembesül a világ komplexitásával, ami magában hordozza a krízis kialakulásának lehetőségét. Ezek a krízishelyzetek vagy káoszhoz vezetnek, vagy, amennyiben az egyén megfelelő támogatást kap, elősegíthetik a koherencia magasabb szintjének elérését. Egy olyan kliens esetében, aki ambivalens érzelmekkel, de alapvetően optimizmussal közelíti meg a termékenységi problémákat, egyszerre érezheti a reményt és a bizonytalanságot. Ezek az érzések hozzájárulnak ahhoz, hogy az egyén képes legyen egyensúlyozni a valóság kihívásai és a lehetséges pozitív kimenetel között, különösen, ha elfogadja az egymásnak ellentmondó érzéseit. Snyder (2002) szerint ebben az állapotban a remény nem csupán passzív várakozást jelent, hanem aktív részvételt és cselekvést is igényel, amely nélkülözhetetlen a kívánt eredmények eléréséhez. A remény, amelyet a logoterápia segítségével erősíthetünk, több mint pusztán optimizmus (Duran & Can, 2023), magában foglalja az ágenciát és a képességet is, hogy a kliens megerősítse hitét saját hatékonyságában és feltérképezze a lehetséges megoldásokat. A remény motivációja többretegű lehet, magába foglalhatja a családot, mint intézmény fenntartását, a kliens saját életútjának folytonosságát és további személyes célok elérését is (Lukas, 2011). Ezek a motivációrétegek hozzájárulnak ahhoz, hogy a kliensek fenntartsák optimizmusukat és aktívan formálják saját jövőjüket. A remény szoros kapcsolatban áll Viktor Frankl által leírt szellemi dimenzió egyik alapelemével, a szellem dacoló hatalmával, amely lehetővé teszi az egyének számára, hogy a testi és pszichés korlátok ellenére is a felismert értékek és értelem mentén szembeszálljanak a kihívásokkal. Ez a kapcsolat lehetővé teszi a kliensek számára, hogy aktívan részt vegyenek saját gyermekvállalási küzdelmükben, miközben realisztikusak maradnak az akadályokkal és lehetőségekkel szemben.

5.3 Értelemmel való munka

A termékenységi nehézségek által kiváltott krízis gyakran értelemvesztésként nyilvánul meg, amikor az egyénben az a gondolat merül fel, hogy az életének már nincs értelme. Ilyenkor kiemelten fontos megtalálni még a legapróbb értelemmegvalósítási lehetőségeket is, figyelembe véve, hogy az értelem a termékenységi problémákkal küzdő kliensek számára gyakran egy összetett és sokrétű folyamat, mely a személyes küzdelmek és az identitás megerősítésének kontextusában zajlik. A kutatások szerint a megküzdési stratégiák jelentős szerepet játszanak abban, hogy az érintettek hogyan próbálnak értelmet találni nehézségeikben. A Frankl által definiált tragikus optimizmus – a nehézségekkel való szembenállás képessége – különösen lényeges, mivel ez segíthet az érintetteknek abban, hogy fenntartsák reményüket és aktívan keressék az elérhető lehetőségeket (Frankl, 1959).

A párkapcsolati dinamika szintén kulcsszerepet játszik az értelemtalálásban (Nielsen, 2014). Egy erős és támogató párkapcsolat erőforrásként szolgálhat a küzdelmek során, és segíthet a klienseknek abban, hogy újraértelmezzék helyzetüket és megerősítsék identitásukat. A partnerrel való kapcsolat gyakran ad értelmet a küzdelemnek, motiválva az egyént, hogy a kapcsolatért és a közös jövőért folytassa a kezeléseket. A kutatások egyre inkább alátámasztják, hogy a boldogság és étellel való elégedettség mélyebb forrásai nem anyagi javakban vagy pénzügyi gyarapodásban rejlenek, ehelyett a lényegi, tartós boldogság az élet értelmének megtalálásából fakad (Seligman, 2002; Post, 2011). És ez az értelem ott rejlik a párok közötti kötődésben, abban, hogy képesek adni egymásnak és elfogadni egymástól, kilépve altruisztikus módon önmaguk igényeiből (Nielsen, 2014). Ez az összefüggés különösen fontos a termékenységi problémákkal küzdő párok esetében, akik gyakran küzdenek a remény és életcéljaik újraértékelésével. A logoterápia, amely az élet értelmének felfedezését és a szenvedések pozitív átértelmezését hangsúlyozza, kiváló eszközt

nyújthat számukra, hogy megerősítsék mentális rezilienciájukat és pozitívabb hozzáállást alakítsanak ki (Lukas, 2023). Ez a megközelítés segít az egyéneknek és pároknak a termékenységi nehézségek okozta pszichológiai stressz kezelésében, és hozzájárul az általános jóllét javulásához.

Összefoglalás

A kutatási eredmények, valamint a kutatás jelenlegi állásának áttekintése után most összegezzük a főbb megállapításokat és azok jelentőségét. A tanulmány fő célja a termékenységi nehézségek logoterápiás kezelésének megalapozása volt. Ehhez a külföldi és magyar példákat néztük meg a logoterápia alkalmazásáról a termékenységi nehézségek esetén. Mivel Magyarországon ebben a témában nem született vizsgálat, célunk egy olyan kutatás, ahol a kiválasztott vizsgálati személyeknél a remény, az értelem, és az étellel való elégedettség vizsgálata történik: egyrészt kérdőívekkel, másrészt interjúk során, és ezeket az adatokat összevetjük a lehetséges logoterápiás intervenciók pontokkal. A remény több dimenziót ölel fel: a minimális esély meglátása is elegendő lehet ahhoz, hogy a kliens motivált maradjon, folytassa a küzdelmet és ne adja fel a küzdelmet céljaiért, jelen esetben azért, hogy lehessen gyermeke. A logoterápiás megközelítésben az esélyt szabad területnek nevezzük (Lukas, 2011), amin belül segítjük a klienst az utak megtalálásában (Snyder 2002; Lukas, 2011). Ezenkívül a jövőbe vetett bizalom, amit a szalutogenetikus koherenciaérzet erősít, segíti a klienst abban, hogy értelmet találjon a jelenlegi helyzetében és pozitívan tekintsen a jövőre (Antonovsky, 1987). Ez a koherenciaérzet magában foglalja a helyzet megértését, kezelését és a helyzetben rejlő értelem felfedezését, amely kulcsfontosságú a nehézségek leküzdésében. Fontos kiemelni, hogy a remény nem korlátozódik csupán a biológiai öröklődésre vagy a gyermekvállalásra.

A remény által vezérelt motiváció többretegű lehet, magába foglalhatja a család, mint intézmény fenntartását, a kliens önmaga folytonosságának megélését, és más személyes értékek és célok elérését is (Lukas, 2011). A többretegű motiváció hozzájárul ahhoz, hogy a termékenységi nehézség különböző formáival küzdő emberek képesek legyenek fenntartani optimizmusukat, és aktívan formálják saját jövőjüket (Snyder, 2002). Ez a folyamat lehetővé teszi, hogy a kliensek aktívan részt vegyenek saját gyermekvállalási küzdelmükben, miközben realiztikusak maradnak az akadályokkal és lehetőségekkel szemben. A logoterápia alkalmazásában kulcsfontosságú, hogy az egyének ne csupán az élet értelmét fedezzék fel, hanem képesek is legyenek ezt a felfedezést aktívan használni saját életük jobbítására (Snyder és Lopez, 2001). A "sense of efficacy", azaz a hatékonyság érzése, azt a képességet jelenti, hogy az egyén tisztában van saját céljaival, felismeri azok értékét, és fontosnak érzi, hogy van hatalma és képessége ezek elérésére. Ez az érzés növeli az egyének motivációját és elkötelezettségét a céljaik iránt, különösen olyan kihívások esetén, mint a termékenységi problémák. Amikor a kliensek megértik, hogy képesek befolyásolni saját helyzetüket, és látják, hogy életükért felelősséget vállalva, tevékenységeiknek valódi hatása van, ez hozzájárul az étellel való elégedettségükhöz és pszichológiai jóllétük növekedéséhez. Ahogyan Elisabeth Lukas kiemeli, a „*remény a legjobb dolog, amivel mostanában rendelkezünk*”, és ez adhat erőt ahhoz, hogy kis lépésekkel változást érzünk el (Lukas, 2023, 148-149). A „*Szuverenitás és reziliencia*” című könyvét (2023, 149) egy logoterápiás mondattal zárja Lukas, legyen ez egyben a tanulmányunk utolsó mondata is, hiszen bármit teszünk, bármilyen nehézséggel kelljen is szembenézni, az ember akkor maradhat méltóságát megélve önmaga, ha egyik irányelve lehet ez a mondat: „*Tervezd úgy a holnapodat, hogy áldásod adhasd rá, amikor tegnapá vált*”.

Irodalomjegyzék

- Ali, W. K., Ibrahim, H. I., & Ibrahim, H. S. (2018). Resilience, distress and hope among infertile women undergoing In vitro Fertilization (IVF) Treatment: A correlation study. *World Journal of Nursing Sciences*, 4(3), 98-110.
- Bernstein, K., et al. (2016). The Impact of Logotherapy on Depression and Sense of Purpose in Life Among Korean-American Immigrant Women.
- Boivin, J., Bunting, L., Collins, J. A., & Nygren, K. G. (2007). International estimates of infertility prevalence and treatment-seeking: potential need and demand for infertility medical care. *Human Reproduction*, 22(6), 1506-1512.
- Bulut, S., & Sarı, Ş. E. (2020). Literature review on logotherapy. *EC Psychology and Psychiatry*.
- Cousineau, T. M., & Domar, A. D. (2007). Psychological impact of infertility. *Best Practice & Research Clinical Obstetrics & Gynaecology*, 21(2), 293-308.
- Domar, A. D., Zuttermeister, P. C., & Friedman, R. (1993). The psychological impact of infertility: A comparison with patients with other medical conditions. *Journal of Psychosomatic Obstetrics & Gynecology*, 14(Special issue), 45-52.
- Domar, A. D., et al. (2018). The impact of psychological interventions on medical cost offset: A meta-analytic review. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 25(2), e12237.
- Domar, A. D., et al. (2018). The impact of psychological interventions on medical cost offset: A meta-analytic review. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 25(2), e12237.
- Duran, S., & Can Öz, Y. (2023). The association between spirituality and hope among Turkish women undergoing infertility treatment. *Journal of religion and health*, 62(2), 764-777.
- Engel, G. L. (1977). The need for a new medical model: a challenge for biomedicine. *Science*, 196(4286), 129-136.
- Feldman, D. B., & Snyder, C. R. (2005). Hope and the meaningful life: Theoretical and empirical associations between goal-directed thinking and life meaning. *Journal of social and clinical psychology*, 24(3), 401-421.
- Frankl, V. (1959/1985). *Man's Search for Meaning*. Boston, MA: Beacon Press.
- Frivaldszkyné, J. Cs. és Csürke, J. (2021). A logoterápia módszertanának alkalmazása az Anna-Joachim Programban. In: *A bőség alakzatai*, 101-118. Vác, Apor Vilmos Katolikus Főiskola.
- Greil, A. L. et al. (2011). infertility treatment and fertility-specific distress: A longitudinal analysis of a population-based sample of U.S. women. *Social Science and Medicine*, 87-94.
- Horváth, Z., Urbán, R., Kökönyei, G., & Demetrovics, Z. (2022). *Kérdőíves módszerek a klinikai és egészségpszichológiai kutatásban és gyakorlatban*. Budapest, Medicina könyvkiadó Zrt.
- James, M. R. (1999). *The apocryphal New Testament: a collection of apocryphal Christian literature in an English translation*. Clarendon Press.
- Lukas, E. (1986). *Logotherapy Textbook: Meaning-Centered Psychotherapy*. Viktor Frankl Institute.
- Lukas, E. (2011). *Meaning in Suffering: Comfort in Crisis through Logotherapy*. Purpose Research.

- Lukas, E. (2023). *Szuverenitás és reziliencia. A tragédiák győzelemmé alakíthatóak*. Budapest, Ursus Libris.
- Mosalanejad, L., & Koolee, A. K. (2013). Looking at infertility treatment through the lens of the meaning of life: The effect of group logotherapy on psychological distress in infertile women. *International journal of fertility & sterility*, 6(4), 224.
- Nielsen, T.W. (2014). Finding the Keys to Meaningful Happiness: Beyond Being Happy or Sad is to Love. In: Batthyany, A., Russo-Netzer, P. (eds) *Meaning in Positive and Existential Psychology*. Springer, New York
- Nixon, C., Brown, W., Frausel, R. R., Hodge, J. J., Michael, A. E., & Hetzel-Riggin, M. (2023). Mediating Effects of Hopefulness in the Relationship Between Different Forms of Peer Victimization and Adolescents' Emotional Dysfunction. *International Journal of Bullying Prevention*, 1-14.
- Pápay, N. (Ed.). (2015). *Reproduktív egészségpszichológia*. Budapest. ELTE Eötvös Kiadó.
- Peterson, B. D., Pirritano, M., Christensen, U., & Schmidt, L. (2012). The impact of mental stress on the success of fertility treatments: A review. *Human Reproduction*, 27(7), 2101-2110.
- Post, S. G. (2011). It's good to be good: 2011 fifth annual scientific report on health, happiness and helping others. *International Journal of Person Centered Medicine*, 1(4), 814-829.
- Seligman, M. E. (2002). *Authentic happiness: Using the new positive psychology to realize your potential for lasting fulfillment*. Simon and Schuster.
- Snyder, C. R., Harris, C., Anderson, J. R., Holleran, S. A., Irving, L. M., Sigmon, S. T., ... & Harney, P. (1991). The will and the ways: Development and validation of an individual-differences measure of hope. *Journal of Personality and Social Psychology*, 60(4), 570-585.
- Snyder, C. R. (Ed.). (2000). *Handbook of Hope: Theory, Measures, and Applications*. Academic Press.
- Snyder, C. R., & Lopez, S. J. (Eds.). (2001). *Handbook of positive psychology*. Oxford university press
- Snyder, C. R., Rand, K. L., & Sigmon, D. R. (2002). Hope theory. *Handbook of positive psychology*, 257, 276.
- Szigeti, J., & Konkoly Thege, B. (2012). The psychological aspects of infertility: A review of the literature. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 67(3), 561-580.
- Szigeti, J., (2020). A termékenységi nehézségek modern pszichológiai szemlélete. Értelmezési és segítségnyújtási lehetőségek. *A hiány transzformációi*, 11-30.
- Vehling, S., Lehmann, C., Oechsle, K., Bokemeyer, C., Krüll, A., Koch, U., & Mehnert, A. (2013). Global meaning and meaning-related life attitudes: Exploring their role in predicting depression, anxiety, and demoralization in cancer patients. *Supportive Care in Cancer*, 21(4), 961-969
- Wikström, O. (2000). *A kifürkészhetetlen ember: Létkérdések, pszichoterápia, Lelkipásztorlás*. Animula, Budapest.
- Yazdani, F., Elyasi, F., Peyvandi, S., Moosazadeh, M., Galekolae, K. S., Kalantari, F., ... & Hamzehgardeshi, Z. (2017). Counseling-supportive interventions to decrease infertile women's perceived stress: A systematic review. *Electronic physician*, 9(6), 4694.

Győrfi Gergely: A kaposvári zsidóság lakóingatlanait és az ingatlanokban elhelyezkedő ingóvagyonát illető kártalanítás, kárpótlás és jóvátétel a II. világháborút követő években – Pécsi Tudomány Egyetem, Interdiszciplináris Doktori Iskola

Lektorálta: Buchmüller Péter

A kaposvári zsidóság átfogó történelmének feldolgozása már megtörtént,¹ továbbá a helyi zsidó közösség életét jelentősebb mértékben érintő korszakok többségét is feltárták a kutatók. A szakemberek figyelmét leginkább a német megszállás és az azt követő hónapok eseményei keltették fel.² A háborút közvetlenül követő évek történéseinek analízise –, itt elsősorban a visszatérők kárpótlására, kártérítésére és jóvátételére,³ illetve reintegrációs lehetőségeinek vizsgálatára gondolok – ugyanakkor nem vagy csak részben történt meg.⁴ Tanulmányom ezt a hiátust igyekszik pótolni: célja, hogy egy rövid, ugyanakkor átfogó képet nyújtson a helyi zsidóság lakóingatlanait és az ingatlanokban elhelyezkedő ingóvagyonát illető kompenzációról az 1952-ben bekövetkező házállamosításig.⁵ Írásomban a zsidó vagyontárgyak kezeléséért felelős helyi intézmények működésének ismertetésére, valamint a kompenzáció menetének bemutatására kerül sor. A tanulmány továbbá kiemelt figyelmet szentel az eljárás során jelentkező nehézségek detektálására.

Az 1941-es népelesszámlálás adatai szerint Kaposváron 32 982 személy élt, közülük 2346 állampolgár tartozott az izraelita hitfelekezethez, amely a teljes lakosság 7%-át jelentette. A város népelesszámát tekintve a 12. helyet foglalta el a 13 törvényhatósági jogú város között. A somogyi megyeszékhely csupán –, mindösszesen néhány száz fővel – Baját előzte meg. Az izraelita lakosság számát alapul véve viszont Kaposvár már a 8. helyen állt, ha pedig a zsidóság a teljes lakossághoz való számaránya alapján állítunk fel sorrendet, akkor a város a 6. helyet foglalja el. Kaposvárnál csak Budapest, Miskolc, Győr, Debrecen és Szombathely városaiban élt nagyobb számarányban zsidó lakosság. A városban –, számarányát tekintve – tehát országos viszonylatban

¹ Vö. Andrassy Antal 1994.; Bószé 2005.

² Vö. Andrassy 1994, 123–150.; Gyenesei 2005, 171–181.; Kovács 2005, 147–169.; Szita 1994, 113–122.

³ Tanulmányomban a Klacsmann Borbála által is alkalmazott, a Theo van Boven-féle kategorizáción alapuló terminológiát használom. Ennek megfelelően a kártérítés fogalma alatt az elkobozott javak visszaszolgáltatását értem. Kárpótlásnak a párizsi békeszerződésben, valamint az 1947. évi XVIII. törvényben foglaltakkal összhangban a korábban eltulajdonított, vissza nem adható javakért fizetett összeget tekintem. Jóvátétel alatt pedig az államtól, az általa elkövetett nem anyagi jellegű károkozásért biztosított kompenzációt értem. Ez alapvetően az emberi jogokat sértő intézkedések – mint például a kényszermunka, a tartós egészségromlás, a karrierlehetőségek korlátozása vagy éppen a rokonok elvesztése – fejében nyújtott kompenzációt jelenti. Ennek legtipikusabb formáját a különböző életjáradékok, illetve az egyösszegű kompenzáció adják. A kompenzációt pedig mint gyűjtőfogalom alkalmazom az érintett fogalmak együttesére vonatkozóan. van Boven 2009, 38.; Klacsmann 2021, 18–19.

⁴ Szántó 2005, 183–191.

⁵ Az Elnöki Tanács 1952. évi 4. törvényerejű rendelete értelmében minden olyan ingatlan állami tulajdonba került, amelyet tulajdonosa részben vagy egészben bérbe adott. A bérlemények mellett „a tőkések, egyéb kizsákmányolók és a megdöntött társadalmi rendszer népelnyomó elemeinek házingatlanai” is állami tulajdonba kerültek, függetlenül attól, hogy tulajdonosuk bérbe adta-e az ingatlant vagy sem. Elnöki Tanács 1952. évi 4. törvényerejű rendelete.

<http://jogiportal.hu/index.php?id=7cy4hrjqlx8uz0sno&state=19941117&menu=view> (Letöltés dátuma: 2022. 11. 09.)

is jelentős zsidó közösség élt.⁶ Az 1941-es adatfelvétel mellett további a korszakra vonatkozó, a népességszámot illető információkkal is rendelkezünk: egy, a helyi zsidóság deportálását megelőzően, 1944 májusában készített kimutatás szerint 2760 zsidó élt a városban. Egy a háború után, 1946 júliusában készített felmérés már csak 555 izraelita személyről tesz említést.⁷ Az alispán 1944-es adatait és 1946-os kimutatást alapul véve 80%-os pusztítás állapítható meg. A holokauszt eredményeként a Budapesten kívül élő zsidó állampolgárok közel 78%-a semmisült meg. Kaposváron tehát az ország más vidéki területeihez hasonló méretű pusztítás zajlott le.⁸

A történelmi kontextusról röviden

Az 1944. március 19-én bekövetkező német megszállással Magyarországon új időszámítás vette kezdetét. A megszálló alakulatok megérkezésével a zsidóellenes jogalkotás⁹ új szintre lépett, amelynek szerves részét képezte a zsidó vagyonelemek elkobzása is.¹⁰ Az izraelita tulajdonú ingatlanok zár alá helyezése, majd államosítása óriási gazdasági potenciált jelentett, de egyben átmeneti zűrzavart is okozott. A főként rövid távon jelentkező nehézségeket eredményező zsidóellenes rendelkezéseket ugyanakkor nem meggondolatlanul, pusztán ideológiai megfontolásból, hanem éppen ellenkezőleg, a gazdasági érdekeket messzemenőkig szem előtt tartva, a hideg racionalitás jegyében dolgozták ki.¹¹ A magyar állam az izraelita vagyontárgyak zár alá helyezésével enyhítette a mindennapi fogyasztási cikkek hiányát, korlátozta a feketepiaci keresletet, mérsékelte az infláció további növekedését, míg az elkobozott vagyonelemek értékesítésével lekötötte a magánháztartások fölös vásárlóerejét. A gazdasági tranzakciókból származó bevételek közvetlenül az állami költségvetésbe kerültek, így további kölcsönöket sem kellett felvenni, amelynek köszönhetően sikerült stabilizálni – , legalábbis a háborús viszonyokhoz képest – a költségvetést. Az intézkedések nemcsak a gazdaság területén, hanem társadalmi szintén is eredményekkel szolgáltak. Az intézkedések révén sikerült a lakosság látens elégedetlenségét is visszafogni, és elkerülni, hogy az elégedetlenség széles tömegeket érintő megmozdulássá manifesztálódjon.¹² A zsidóság jog- és tulajdonfosztásának eredményeként a magyar állam tehát a háborús erőfeszítésekből adódó veszteségeit kompenzálhatta, míg állampolgárai az egykoron zsidó tulajdonban álló ingatlanok és ingóságok megszerzésével realizálhattak komoly profitot. A gazdasági életben elkönnyvelhető nyereségnek azonban komoly ára volt, társadalmi és kulturális téren, valamint morális szempontból helyrehozhatatlan károkat eredményezett.¹³

A zsidóság kálváriájának a szovjet megszállás vetett véget. A Vörös Hadsereg megérkezése a társadalom többségének újabb megpróbáltatásokat, további nyomort és pusztítást jelentett. A még életben maradt hazai zsidók számára a szovjet csapatok bevonulása azonban nem elnyomást,

⁶ A népesség nemzetisége törvényhatóságokként 1941-ben. In: Magyar Statisztikai Évkönyv. 1943., 1944., 1945., 1946. LI., LII., LIII., LIV. évfolyam. Magyar Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1948. 18–19.

⁷ Szántó 2005, 183.; 14306/1947., MNL SVL V. 73.

⁸ Braham 1997, 1249.

⁹ Az antiszemitizmus jegyében megszülető törvények és rendeletek analízisre már számos hazai történész vállalkozott, például: Hack 1994, 32–36.; Karády 1985, 41–90.; Karsai 2005, 140–163.; Kovács M. 2015, 49–58.; Szabady 2005, 12–24.; Vértes 2002.

¹⁰ Romsics 2019: 345. Érdemes megjegyezni, hogy a zsidó tulajdonú ingatlanok és ingóságok elkobzása nem volt előzmény nélküli. A második zsidó törvény néven elhíresült, 1939. évi IV. tc., illetve a negyedik zsidótörvény néven ismert 1942. évi XV. tc. már évekkorábban lehetőséget kínáltak a mező-, illetve erdőgazdasági ingatlanok kisajátítására. 1939. évi IV. tc. 16. §.; 1942. évi XV. tc.

¹¹ Ungváry 2002, 320.

¹² Gerlach–Aly 2002, 194–195.

¹³ Ungváry 2002, 320.

hanem éppen ellenkezőleg, valódi felszabadulást, üldöztetésük végét és az életben maradásuk reményét jelentette.¹⁴ Ennek volt eklatáns jele az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. február 6-án életbe lépő, 200/1945. M. E. sz. rendelete, amely az izraelita kisebbséget érintő valamennyi jogkorlátozó intézkedést hatályon kívül helyezte.¹⁵ A hazai zsidóság tehát fellélegezhetett, de a megnyugvás csak átmeneti lehetett, ugyanis a háborút követően további nehézségekkel kellett szembenéznie a közösség tagjainak. A túlélők egy jelentős része szinte minden vagyonát elvesztette, de akadtak olyanok is, akik teljesen nincstelenül tértek haza. A létfenntartás szempontjából nagyon komoly jelentősége volt a korábbi vagyonelemek legalább részbeni visszaszerzésének. Az egykori vagyontárgyak, illetve az elhunyt családtagok javainak visszaszerzése azonban egyáltalán nem bizonyult egyszerű feladatnak. A folyamatot számos tényező befolyásolta, illetve akadályozta.¹⁶

A kártérítés, kárpótlás és jóvátétel szervezeti, jogi háttere

Az áldozatok kompenzációjáért felelős első központi szervezet a Miniszterelnökség keretében működő Elhagyott Javak Kormánybiztossága (továbbiakban: EJK) volt.¹⁷ Az intézmény létrehozását megelőzően az elhagyott javak kezeléséért három állami intézmény felelt: a Lakáshivatal kezelte az ingatlanokat, az Árvaszék az ingó és ingatlan javak ügyében is eljárhatott, míg a Pénzügyigazgatóság az újraelosztott vagy elárverezett javak ügyében bírt kompetenciával. A háborúból visszatérők a helyi előjáróságokhoz, illetve az imént említett intézményekhez fordulhattak, ha rájöttek, hogy korábbi vagyontárgyaik kiknek kerültek a tulajdonába, illetve, ha vissza akarták kapni ingatlanaikat.¹⁸

Kaposváron a szovjet megszállást követően a zsidó közösség érdekképviselőt az időközben újjáalakult Kaposvári Izraelita Tanács látta el. A tanács 1945 tavaszán arra kérte Somogy vármegye Nemzeti Bizottságát, hogy a korábban zsidó tulajdonban álló ingatlanok kezelésére kirendelt gondnokok kinevezését vonja vissza, és az érintett vagyonelemeket helyezze a tanács a kezelésébe, amelyet a politikai szervezet március 16-án megtartott ülésén jóvá is hagyott. Ezzel párhuzamosan a helyi árvaszék elvesztette korábbi jogosítványait. A korábban gondnokul kirendelt állampolgárok 15 napot kaptak az árvaszékkal való elszámolásra. Érdemes megjegyezni, hogy a tanács elnöke, Antl Ödön a helyi Nemzeti Bizottságának is a tagja volt, ami lehetőséget teremtett arra, hogy hatékonyan képviselje a politikai testületben a helyi zsidó közösség érdekeit. A tanács a határozatot követően nagy lendülettel látott hozzá feladatainak ellátáshoz. A tanács házgondnokságot állított fel az ingatlanok, illetve bútorosztályt az ingóságok kezelésére, felkutatására. Továbbá felnyitották a lezárt zsidó tulajdonú üzleteket, és az ott található romlandó termékeket kiárusították. Az eladásból befolyó összeget pedig az egykori tulajdonosok számlájára fizették be.¹⁹

A már említett EJK felállításáról az 1945. március 10-én kiadott 727/1945. M. E. sz. rendelet határozott. Az EJK elsődleges feladatát a gazdátlanul maradt ingatlanok és ingóságok kezelése képezte. A szervezet ezentúl köteles volt gondoskodni a háború és a német megszállás okán anyagi károkat szenvedett lakosok támogatásáról, valamint az elhurcoltak felkutatásáról és

¹⁴ Vági–Csősz–Kádár 2013, 334.

¹⁵ 200/1945. M. E. sz. rendelet. In: Magyarországi Rendeletek Tára. 79. évfolyam. Nagel, Budapest, 1946. 28–30.

¹⁶ Klacsmann 2019, 728.

¹⁷ Klacsmann 2019, 718–719.

¹⁸ Klacsmann 2021, 50.

¹⁹ 69/1945., MNL SVL XXIV. 101.

hazatérésük elősegítéséről.²⁰ Az EJK működési rendjét az 1945. november 8-án kiadott 10490/1944. M. E. sz. rendelet szabta meg.²¹ A szervezet budapesti központján kívül, vidéken is rendelkezett alkalmazottakkal. A kormánybiztos ugyanis megbízottakat rendelt ki a vármegyék és törvényhatósági jogú városok területére kiterjedő hatáskörrel. Az EJK felügyelete alatt kezdetben 83, majd később 65 kormánybiztosi megbízott tevékenykedett, akiknek az irányítása alá mintegy 400 beosztott tartozott. A megbízottak feladata az illetékességük alá tartozó területen az elhagyottnak tekintendő javak felkutatása; a bejelentési kötelezettség teljesítésének ellenőrzése; a javak megóvásának érdekében szükséges intézkedések foganatosítása; a háborús távollévők vagyonának kezelésével megbízott gondnokok, valamint az elhagyott vállalatokhoz kirendelt vagyonkezelők ellenőrzése; az elhagyott vagyontárgyak használatba adása; illetve a korábbi tulajdonosok birtokba helyezése volt.²²

Az EJK Somogy vámegeyi megbízottja, Batincz Sándor május 28-án érkezett meg Kaposvárra, és kezdte meg munkáját.²³ Batincz már néhány nappal később, június 2-án értesítette a helyi árvaszéket a Kaposvári Izraelita Tanács megszűnéséről, és ezzel párhuzamosan visszahelyezte a szervezetet korábbi jogkörébe. A kormánybiztos határozata értelmében az árvaszék ugyanakkor szükség esetén köteles volt egyeztetést folytatni a tanács helyébe lépő Kaposvári Izraelita Hitközséggel.²⁴ A kormánybiztos ezzel egyidejűleg az Izraelita Tanács korábbi vezetőihez is levelet intézett. A tanácsnak –, ahogy az láthattuk – a kormánybiztosság felállítását megelőzően fontos szerepe volt az elhurcoltak ingatlan- és ingóvagyonának gondozásában, kezelésében és nyilvántartásában, továbbá a be nem jelentett vagyontárgyak felkutatásában is szerzett tapasztalatokat. Batincz ebből adódóan arra kérte a hitközséget, hogy ideiglenes jelleggel, az új struktúra felállásáig folytassa korábban megkezdett tevékenységét, és segítse a kormánybiztosság frissen felálló helyi szervezetének munkáját.²⁵ A kormánybiztos június 4-én a vármegye előjáróit is értesítette a helyi kormánybiztosság megalakulásáról, és a közreműködésüket kérte az elhagyottnak tekintendő vagyontárgyak felkutatásában, kezelésében.²⁶ Másnap pedig a helyi lakosokhoz intézett felhívást, amelyben az elhagyottnak tekintendő vagyonelemek bejelentésére utasított.²⁷ A Kaposvári Izraelita Tanács bevonása egyértelműen előre mutató intézkedés volt; hiszen, hacsak átmenetileg is lehetőséget teremtett arra, hogy a zsidó közösség saját magát kezelje a kifosztott, deportált, meggyilkolt hittestvérek, illetve a deportálásból hazatérő túlélők javait. Az események később, az EJK felállításával teljesen más irányát vettek, pedig a jogos kompenzáció szempontjából szükséges lett volna a szubszidiaritás elvének érvényesítése, így a helyi zsidó közösség jóval intenzívebb bevonása a folyamatba. Ezzel feltételezhetően egy jóval igazságosabb kártérítési és kárpótlási folyamat valósulhatott volna meg.

Batincz hivatalba lépése nem indult a legzökkenőmentesebb; a kormánybiztosi megbízott ugyanis már az első napokban konfliktusba került a helyi katonai és politikai szervekkel. Itt érdemes kiemelni, hogy a szovjet parancsnokság, illetve a Szövetséges Ellenőrző Bizottság szovjet

²⁰ 727/1945. M. E. sz. rendelet. In: Magyarországi Rendeleték Tára. 79. évfolyam. Szikra Irodalmi és Lapkiadó Vállalat, Nyomdai Rt., Budapest, 1946. 54.

²¹ 10490/1945. M. E. sz. rendelet. In: Magyarországi Rendeleték Tára. 79. évfolyam. Szikra Irodalmi és Lapkiadó Vállalat, Nyomdai Rt., Budapest, 1946. 927–934.

²² Klacsmann 2019, 720.

²³ 3/1945., MNL SVL XXIV. 101.

²⁴ 1/1945., MNL SVL XXIV. 101.

²⁵ 2/1945., MNL SVL XXIV. 101.

²⁶ 4/1945., MNL SVL XXIV. 101.

²⁷ 8/1945., MNL SVL XXIV. 101.

képviselője teljes kontroll gyakoroltak a város felett. A részükről hiányzó kompromisszumkészség pedig ellehetetlenítette a hatékony együttműködést.²⁸ Az időközben megszűnt Zsidó Tanács raktárainak kulcsát még a kormánybiztos megérkezését megelőzően az orosz városparancsnokság vette át, amely többszöri kérés ellenére sem mutatott hajlandóságot a kulcsok átadására. A SZEB hasonló magatartást tanúsított, és szintén elzárkózott az együttműködéstől, amikor a kormány megbízott a szervezetnél a városban fosztogató bolgár katonákra tett panaszt.²⁹

Batincz hatásköre Dr. Gáspár Ödön megérkezése után Kaposvár városára redukálódott.³⁰ Dr. Gáspár Ödön, akinek a tevékenysége a megyeszékhelyen kívüli területekre terjedt ki 1945. június 14-én jelentette az EJK-nak, hogy megérkezett Kaposvárra és megkezdte tevékenységét.³¹ A kormánybiztos már másnap levelet intézett a főszolgabírókhoz, amelyben az elhagyottnak tekintendő vagyontárgyak esetében alkalmazandó eljárást ismertette.³² Batincz 1945. szeptember 11-ig látta el hivatalát, ezt követően Földes Károly lépett a helyébe,³³ akinek hatáskörét november 19-től a Tabi, a Lengyeltóti és az Igali járásokra is kiterjesztette az EJK.³⁴ Konkrét forrás ezt nem tanúsítja, de a későbbi dokumentumokból az olvasható ki, hogy idővel újabb átszervezésre került sor, amelynek eredményeként a kaposvári kormánybiztosság jogkörét a megye teljes területére kiterjesztették. Az EJK és helyi szerveinek működését jelentősen nehezítették a gyakori átszervezések. A folyamatos strukturális változtatások nemcsak a hivatali ügyvitel folyamatát hátráltattak, hanem a károsultak életét is jelentősen megnehezítették: az egyszerű hétköznapi emberek számára kvázi követhetetlen volt, hogy ügyükben melyik hatóság bír illetékességgel, és hogy kihez fordulhatnak segítségért.³⁵

Az új megbízott, Földes Károly hivatalát négy személy alkotta. A helyi megbízott helyettese Virágh Iván volt, aki a gazdasági feladatok irányításáért felelt, továbbá a Lengyeltóti és a Szigetvári járás, valamint a Siófok és Balaton környéki ügyek intézéséért felelt. Rácz Lajoshoz a Barcsi, a Nagyatádi a Marcali, valamint a Kaposvári járások tartoztak. Adler Dezső felügyelte a Csurgói, az Igali és a Tabi járásokat, illetve felelt a nyomozati munkáért. A hivatal Kiss Klára személyében egy gépírónőt is foglalkoztatott, aki 1947 januárjáig állt alkalmazásban. Kiss Klára elbocsátását követően a gépírónői feladatokat a hivatallal egy helyiségben működő Izraelita Hitközség házközelőségének egyik alkalmazottja, Papp Erzsébet látta el. Említést kell még tenni Weisz Sándorról, aki ugyan nem volt foglalkoztatotti jogviszonyban a kormánybiztossággal, de az Izraelita Hitközség alkalmazottjaként szorosan együttműködött a hivatallal, feladatát az egykoron zsidó tulajdonú értéktárgyak felkutatása jelentette. A kormánybiztosság továbbá a járási székhelyén is rendelkezett megbízottakkal, akik bárminemű díjazás és ellenszolgáltatás, valamint tényleges jogkör nélkül mint a helyi viszonyokat jól ismerő tanácsadók álltak a szervezet rendelkezésére.³⁶

A kompenzáció szempontjából komoly jelentőséggel bírt az 1946. évi XXV. tc., amely ugyan kimondta, hogy a „*Nemzetgyűlés mélységes megvetéssel bélyegzi meg [a zsidóságot sújtó]*

²⁸ Füzes 1993, 113–114.

²⁹ 20/1945., MNL SVL XXIV. 101.

³⁰ 1/1945., MNL SVL XXIV. 101.; 53/1945., MNL SVL XXIV. 101.

³¹ 1/1945., MNL SVL XXIV. 101.

³² 2/1945., MNL SVL XXIV. 101.

³³ 251/1945., MNL SVL XXIV. 101.

³⁴ 627/1945., MNL SVL XXIV. 101.

³⁵ Klacsmann 2019, 719–720.

³⁶ 72/1946., MNL SVL XXIV. 101.; 280/1947., MNL SVL XXIV. 101.

rendeleteket és intézkedéseket”,³⁷ de egyben igyekezett elkendőzni a magyar állampolgárok felelősségét a zsidóüldözésben. A Nemzetgyűlés a felelősséget teljes egészében a náci Németországra és a befolyása alatt álló korábbi magyar kormányra hárította,³⁸ amely komoly aggályokat vetett fel a kompenzációt illetően. A Nemzetgyűlés korábbi politikai hatalomtól való éles elhatárolódása és az idegen hatalmi befolyás kiemelése felveti a kérdést, hogy az új politikai hatalom köteles-e bármilyen kompenzációban részesíteni a holokauszt áldozatait, hiszen velük szemben olyan politikai entitások követtek el visszaéléseket, amelyekkel semmiféle közösséget nem vállal. A jogszabály határozott egy, az örökös nélkül maradt zsidó vagyton kezeléséért felelős alap –, amely az Országos Zsidó Helyreállítási Alap (továbbiakban: OZSHA) nevet kapta – felállításáról is. Az újonnan létrehozandó szervezet jogköre az 1941. június 26. és 1946. december 31. között az üldöztetés eredményeként elhalálozott személyek vagyona terjedt ki. Az alap feladatát képezte az egykoron izraelita tulajdonban álló vagyonelemek kezelésén túl az üldöztetésük nyomán segítségre szorult személyek, illetve az érintettek megsegítésére létrehozott intézmények támogatása.³⁹ Az alap létrehozásáról az 1947. március 9-én kiadott 3200/1947. M. E. sz. rendeletet határozott. A rendelet természetesen a frissen felállított szervezet működési rendjét is megszabta.⁴⁰ Az OZSHA, amely végül 1947 októberében kezdte meg működését az 13160/1947. M. E. sz. rendelet értelmében vette át az EJK-től a kijelölt vagyonelemek kezelését.⁴¹

A kompenzáció szempontjából komoly relevanciával bírt a párizsi békeszerződést becikkelyező 1947. évi XVIII. tc. is, amelyet 1947. július 2-án fogadott el az országgyűlés. A törvény értelmében a magyar állam köteles volt az 1939. szeptember 1-ét követően a faji vagy vallási alapon végrehajtott valamennyi rendelkezését hatálytalanítani és az érintett személyek vagyonelemeit visszaszolgáltatni. Abban az esetben, ha ez valamely oknál fogva nem volt lehetséges, az állam köteles volt kártalanításban részesíteni az érintett személyeket. Az olyan helyzetekben, amikor az eredeti tulajdonos vagy annak örököse a békeszerződés aláírását követő 6 hónapon belül nem jelentkezett, az állam köteles volt az érintett vagyonelemet átadni az e személyeket képviselő szervezeteknek. A törvény értelmében ezeknek az intézményeknek a kezelésükbe került javakat a holokauszt életben maradt áldozatainak segélyezésére, illetve szervezeteik támogatására kellett felhasználniuk.⁴²

Az OZSHA létrehozásával párhuzamosan került sor az EJK felszámolására, amelyet az 1800/1948. M. E. sz. rendelet írt elő.⁴³ A hivatal 1948. február közepéig működött. Az intézmény megszüntetését a Pénzügyi Központ közreműködésével az Elhagyott Javak Felszámoló Bizottsága hajtotta végre. A bizottság feladata a kormánybiztosságnál elhagyottként bejelentett, nyilvántartott, illetve kezelt vagyonelemeket magába foglaló leltár elkészítése volt. A leltár célja az volt, hogy megállapítható legyen a javak állaga, világosan láthatók legyenek a rájuk vonatkozó jogi viszonyok, illetve az esetlegesen velük szemben támasztott igények is, annak érdekében, hogy azok az érvényben lévő jogszabályok értelmében átadhatók legyenek.⁴⁴

³⁷ 1946. évi XXV. tc. 1. § (1).

³⁸ 1946. évi XXV. tc. 1. §.

³⁹ 1946. évi XXV. tc. 2. §.

⁴⁰ 3200/1947. M. E. sz. rendeletet. https://jogkodex.hu/jsz/1947_3200_me_rendelet_5746564 (Letöltés dátuma: 2022. 11. 05.); Vö. Klacsmann 2019.

⁴¹ 13160/1947. M. E. sz. rendelet. https://jogkodex.hu/jsz/1947_13160_korm_rendelet_2233930 (Letöltés dátuma: 2022. 11. 05.); Klacsmann 2021, 114.

⁴² 1947. évi XVIII. tc. 27. cikk. 1–2.

⁴³ 1800/1948. M. E. rendelet

⁴⁴ Klacsmann 2021, 93.

Az 1948 májusában kiadott 1948. évi XXVIII. tc. újra definiálta az elhagyottnak tekintendő vagyonelemek fogalmát. A jogszabály értelmében azokat a vagyonelemet kellett elhagyottnak tekinteni, amelyek tulajdonosa 1939. szeptember 2. és 1945. április 4. között távozott az ország területéről, és Németországba, vagy a németek által megszállott valamely más ország területére, vagy náci szimpatizánsként valamely külföldi állam területére utazott és onnét 1945. október 31-ig nem tért vissza.⁴⁵ A jogszabály értelmében annak hatálybalépésével minden elhagyottnak tekintendő vagyonelem – azok kivételével, amelyek az alapot illették meg –, kompenzáció nélkül az államkincstár tulajdonába került.⁴⁶ A többi –, az új jogszabály értelmében már nem elhagyottnak tekintendő – ingatlan és ingóság a felszámoló bizottság kezelésében maradt. Ezeket a vagyonelemeket az igazolt tulajdonosoknak kellett visszaadni, akik beadvány formájába jelezheték igényüket. Térítés ellenében lehetőség volt továbbá az értéktárgyak más igénylők számára történő átadására is.⁴⁷ Kaposváron is akadtak olyan ingatlanok –, bár a pontos számuk nem állapítható meg –, amelyek az államkincstár tulajdonába kerültek.⁴⁸ A 8920/1948. Korm. sz. rendelet értelmében 1948 végén a felszámoló bizottság is megszűnt, hatáskörét ezt követően a Pénzügyminisztérium Elhagyott Javakat Felszámoló Ügyosztálya vette át.⁴⁹

Az imént ismertetett jogszabályok kaposvári hatásáról keveset tudni. Annyi bizonyos, hogy 1948 januárjában megalakult az Elhagyott Javak Felszámoló Bizottságának kaposvári kirendeltsége, amelynek élére dr. Mesterházy Tibort, a Pénzügyminisztérium Központjában ellenőrt neveztek ki. Dr. Mesterházy megbízatását, néhány hónappal később, április 12-én Kellner Béla, a Dunántúli Bank és Takarékpénztár tisztviselője vette át. Nyáron újabb váltásra került sor, ekkor Dobszay Dezső lett a szervezet vezetője.⁵⁰ Az OZSHA kaposvári kirendeltsége 1948. február 10-én kezdte meg működését.⁵¹ A kirendeltség felállítását megelőzően a városban már működött egy bizottság, amelynek a legfontosabb feladatát a szabályos átadás-átvétel előkészítése jelentette. Ennek részeként a bizottság kijelölte az OZSHA által a jövőben átveendő javak körét, illetve az EJK ügyiratait is leltárba foglalta.⁵² A későbbiekben egyébként 2 lakóingatlan és 149 ingóság került az OZSHA kezelésébe.⁵³ A Pénzügyigazgatóság helyi szerve a 8920/1948. Korm. sz. rendeletre hivatkozva utasította az Elhagyott Javak Felszámoló Bizottságának helyi megbízottját, hogy 1948. szeptember 29-én adja át hivatalát, míg az ezzel kapcsolatos feladatok koordinálásával dr. Marton Gyulát, pénzügyi tanácsost bízta meg. A Pénzügyigazgatóság ezzel párhuzamosan értesítette a még alkalmazásban álló Virágh Ivánt és Adler Dezsőt, hogy munkaviszonyukat az év utolsó napján megszüntetik.⁵⁴ Földes Károllyal szemben pedig ezzel egyidejűleg hivatali mulasztás vádjával fegyelmi eljárás indult, amelynek eredményeként felmentették pozíciójából.⁵⁵ Az ügyek felszámolására a Pénzügyminisztérium utasításának megfelelően külön bizottságot kellett felállítani, amelynek megalakulására augusztus elején került sor. A bizottságot Hencz Ferenc az MDP Megyei bizottságának küldöttje, Szabó Gyula és dr. Marton Kálmán alkották. Hencz Ferencet

⁴⁵ 1948. évi XXVIII. tc. 1. § (1).

⁴⁶ 1948. évi XXVIII. tc. 4. § (1).

⁴⁷ 1948. évi XXVIII. tc. 4. § (2).

⁴⁸ 41024., MNL SVL XXIV. 101.

⁴⁹ 8920/1948. Korm. sz. rendelet. 1. §.; 3. § (1).

https://jogkodex.hu/jsz/1948_8920_korm_rendelet_4625505 (Letöltés dátuma: 2023. 09. 19.)

⁵⁰ 20/1948., MNL SVL XXIV. 101.

⁵¹ 17/1948., MNL SVL XXIV. 101.

⁵² Az iktatószám nem olvasható. MNL SVL XXIV. 101.

⁵³ 90/1948., MNL SVL XXIV. 101.

⁵⁴ 41044/1948., MNL SVL XXIV. 101.

⁵⁵ 41034/1948., MNL SVL XXIV. 101.

betegség miatt a későbbiekben Herczeg Lajos váltotta a bizottságban. A bizottság november 25-i jelentése szerint „*az ügyek java része [...] befejezést nyert, csak néhány nyomozás alatt álló ügy letárgyalása van még hátra.*”⁵⁶ Kaposváron ezzel az EJK-nak és utódszervezeteinek –, eltekintve az OZSHA helyi szervezetétől, amelynek működéséről csak nagyon kevés információ áll rendelkezésre – munkája lényegében befejeződött.

A bizottság jelentéséből és az OZSHA kezelésébe került vagyonelemek alacsony számából arra következtethetnénk, hogy a városban sikeresen zajlott le a kompenzáció, és az egykori tulajdonosok, illetve örökösök többségében vissza-, illetve megkapták az őket megillető vagyonelemeket, de a valóságban –, ahogy az az alábbi fejezetekből kiderül – nem ez történt.

A lakóingatlanokat érintő kártérítés, kárpótlás és jóvátétel

A lakóingatlanokat érintő események alapvetően kétféleképpen alakulhattak. Akadt példa arra –, bár ez volt a ritkábbik eset –, hogy az eredeti tulajdonos visszatérjen, és visszaigényelje korábbi lakóingatlanát. Ekkor egy viszonylag egyszerűbb és rövidebb ügymenet vehette kezdetét.⁵⁷ Abban az esetben, ha a tulajdonos nem tért vissza, a vele rokonságban állók jelezhetik örökösödési igényüket az elhunyt hozzátartozó ingatlanvagyonára.⁵⁸ Ebben az esetben kiemelt jelentősége volt a holtta nyilvánítási eljárásnak, ugyanis amíg ez nem történt meg az érintett vagyonelemet nem lehetett elhagyottnak tekinteni. Abban az esetben, ha megtörtént a tulajdonos holtta nyilvánítása, az árvaszék visszavonta az érintett gondnok megbízatását, míg az érintett vagyontárgyak ezzel párhuzamosan a kormánybiztosság kezelésébe kerültek.⁵⁹ Az örökösöknek csak ezt követően volt lehetőségük igénylést benyújtani. Az eljárás a hagyatéki tárgyalással és a mentesítési kérelem benyújtásával folytatódott.⁶⁰ A mentesítési kérelmet az örökösöknek kellett benyújtaniuk a kormánybiztosság számára. Az eljárás a tulajdonigény jogosságát volt hivatott alátámasztani. Amennyiben az örökös a hagyatéki tárgyalás során is bizonyítani tudta tulajdonjogát a kormánybiztosság a birtokba helyezési illeték megfizetését –, hacsak a kérvényező szociális helyzete miatt nem illette meg illetékmentesség – követően kiutalta az érintett vagyonelemet. A telekényvi hatóság pedig ezzel párhuzamosan bejegyezte az új tulajdonjogot.⁶¹

Jól szemlélteti az eljárás menetét, és egyben kiválóan világít rá a korabeli lakásviszonyokra Vollák István ingatlanának ügye. Vollák István deportálását követően a Kossuth tér 4. szám alatti ingatlana Erdélyi Józsefné és háromtagú családjának lett a bérleménye. Időközben azonban visszatért a városba Vollák István gyermeke, Erdős Istvánné, aki 1943 novemberéig élt szüleivel az ingatlanban. Erdőst a partizán mozgalomban való részvétele miatt körözték, ezért arra kényszerült, hogy elhagyja a várost, később pedig deportálták. A deportálásból való visszatérését követően, 1946 januárjában kérvényezte a kaposvári árvaszéknél a lakóingatlan kiutalást. Az árvaszék szűkös lakásviszonyokra hivatkozva az ingatlan megosztása mellett döntött. Az ingatlant érintő hagyatéki tárgyalásra – Vollák István halottá nyilvánítást követően, – 1948 októberében került sor. A bíróság az ingatlan értékét 83592 forintra, míg az ingóságok értékét 2000 forintra becsülte. Az Erdős Istvánnét –, aki ekkor már Budapesten élt – képviselő ügyvéd tekintettel arra, hogy az örökbe hagyó után nem maradt fent végrendelet a lemenőági törvényes öröklés jogcímén kérte az ingatlan átadását, amelyet a Kaposvári Járásbíróság jóvá is hagyott. Az eljárást követően

⁵⁶ 46249/1949., MNL SVL XXIV. 101.

⁵⁷ 775/1947., MNL SVL XXIV. 101.

⁵⁸ 746/1946., MNL SVL XXIV. 101.; 1891/1946., MNL SVL XXIV. 101.

⁵⁹ 43/1947., MNL SVL XXIV. 101.; 52/1947., MNL SVL XXIV. 101.

⁶⁰ 41060/1950., MNL SVL XXIV. 101.

⁶¹ 2024/1946., MNL SVL XXIV. 101.

a bíróság továbbította a jegyzőkönyvet a telekkönyvi hatóságnak, hogy ott is megtörténhessen a szükséges adminisztráció, illetve az adóhivatalnak is, hogy az az örökösödési és vagyonátruházási illetéket megállapíthassa. A tárgyalás során egyéb költségek is felmerültek. Az örökösnek a leltározásért 66 forintot, az értékbecslésért 75 forintot, míg közjegyzői díj gyanánt 544 forintot kellett fizetnie. Az eljárást követő napokban Erdős Istvánné benyújtotta mentesítési kérelmét az Elhagyott Javakat Felszámoló Ügyosztályának.⁶² Amíg a vagyonelemek elkobzása mindennemű ellentételezés nélkül történt, addig azok visszaszerzése különféle illetékek, járulékok és díjak megfizetésével járt együtt, amely komoly anyagi terhet jelentett az egyébként sok esetben nincstelen túlélők számára. Arra vonatkozóan, hogy Erdős Istvánné részesült-e a lakbérből befolyt összegből nem rendelkezünk információval.

A lakóingatlanokban elhelyezkedő ingóságokat érintő kártérítés, kárpótlás és jóvátétel

Az egykoron zsidó tulajdonban álló ingóságokkal kapcsolatosan az 1946. január 5-én kiadott 300/1946. M. E. sz. rendelet határozott. Az előírás értelmében az izraelita állampolgárok lehetőséget kaptak arra, hogy az 1941. március hó 19-ét követően elvont ingóságokat visszaköveteljék. A rendelet hatálya nem vonatkozott azokra az „életszükségleti tárgyakra”,⁶³ amelyek hatósági úton szociálisan rászoruló személyek tulajdonába kerültek. Ilyen esetekben a zsidó tulajdonos az EJK-hoz fordulhatott, és rászorultsági alapon kérhette a mindennapi életviteléhez nélkülözhetetlen ingóságok kiutalását. Az eredeti tulajdonos nem érvényesíthette jogigényét abban az esetben sem, ha az ingóság a háborús események eredményeként, vagy más az új birtokos számára fel nem róható ok miatt elpusztult vagy ellenérték nélkül kikerült annak tulajdonából. A rendelet hatálya alá tartozó ingóságok a rendelet kihirdetésével zár alá kerültek, és tulajdonosuk köteles volt bejelenteni azokat az EJK-nál. Abban az esetben, ha a visszakövetelésre jogosult személy 1946. december 31-ig nem jelentkezett, a kormánybiztos jogosultságot nyert az ingóság őrizetbe vételére.⁶⁴

Földes Károly az imént említett rendelet végrehajtásával kapcsolatosan 1946 májusában arról tájékoztatta az EJK-át, hogy a Kaposvári Izraelita Tanács még a kormánybiztosság helyi szervezetének felállítását megelőzően visszavette az egykoron zsidó tulajdonban álló ingóságokat, majd visszajuttatta azokat eredeti tulajdonosaiknak. Ennek megfelelően a kormánybiztosság részéről csak néhány vitás esetben volt szükség beavatkozásra. Ezek elsősorban abból adódtak, hogy a hatósági úton zsidó vagyontárgyakhoz jutó személyek a megszerzett ingóságokra nem elhagyott vagyontárgyként tekintettek és ennek megfelelően nem mutattak hajandóságot azok átadására. A helyi megbízott közbelépésének köszönhetően viszont sikerült ezeket a problémákat is –, az érintett ingóságok az eredeti tulajdonosok számára történő visszaadásával – megoldani. A jelentés szerint „*elenyészően csekély*”⁶⁵ volt azoknak a vagyontárgyaknak a száma, amelyek a kormánybiztosság kezelésébe kerültek.⁶⁶ Földes jelentését erős fenntartásokkal kell kezelnünk. A valóságban ugyanis ennél sokkal problémásabbnak bizonyult az ingóvagyonról illető kompenzáció. Az ingóságok egy jelentős része könnyen mobilizálható volt, így a háború utáni felkutatásuk egyáltalán nem bizonyult egyszerű feladatnak.

⁶² 41090/1950., MNL SVL XXIV. 101.

⁶³ 300/1946. M. E. sz. rendelet 3. § (1). https://jogkodex.hu/jsz/1946_300_me_rendelet_8635337 (Letöltés dátuma: 2022. 11. 05.)

⁶⁴ 300/1946. M. E. sz. rendelet 1–9. §. https://jogkodex.hu/jsz/1946_300_me_rendelet_8635337 (Letöltés dátuma: 2022. 11. 05.)

⁶⁵ 87/1946., MNL SVL XXIV. 101.

⁶⁶ 87/1946., MNL SVL XXIV. 101.

Arról sem szabad elfeledkezni, hogy a lakóingatlanoktól jelentős értékű vagyontárgyakként pontos nyilvántartás állt a hatóságok rendelkezésére, de az ingóságokról nem feltétlenül készült nyilvántartás. Abban az esetben, ha az ingóságokat mégis leltárba foglalták, azok nem feltétlenül maradtak fent, illetve nem minden esetben voltak elérhetőek az illetékes szervek számára. A tulajdonjog megállapítása tehát egyáltalán nem bizonyult egyszerű feladatnak.

Az eljárás során tehát alapvetően két nehézség jelentkezhetett: az egykori vagyontárgyát illető tulajdonjog igazolása, illetve annak eltűnése, megsemmisülése. Itt szükséges megemlíteni az 1945. május 25-én kiadott 2490/1945. M. E. sz. rendeletet, amely az elhagyatottak tekintendő vagyontárgyakra vonatkozóan bejelentési kötelezettséget rendelt el. A rendelet meglehetősen szigorú szankciókat helyezett kilátásba. Az előírást megszegőkkel szemben a sikkasztásra megállapított szabályok szerinti büntetőeljárás indult, amely hat hónapig terjedő börtönbüntetéssel, legfeljebb 8000 pengőnyi pénzbüntetéssel, továbbá internálással is járhatott.⁶⁷ A bejelentést részletesen szabályzó 471/1945. E. J. K. sz. rendelet definiálta, hogy mely vagyonelemek tekintendők elhagyottnak. Az előírás szerint az 1944. március 19. után az addigi tulajdonos a háborús események okán való távozásának eredményeként –, ebbe beletartozott a deportálás, a munkaszolgálat és minden egyéb a háborús viszonyokkal összefüggésben álló lakhelyválttatás – új személy birtokába vagy kezelésébe került vagyonelemeket kellett elhagyottnak tekinteni és bejelenteni.⁶⁸ A kompenzáció során azonban komoly kihívást jelentett, hogy a helyi lakosok közül sokan nem tettek eleget a rendeletbe foglalt előírásoknak, és nem jelentették a birtokukban álló, elhagyottnak tekintendő vagyontárgyakat. Földes Károly beszámolójából pedig az derül ki, hogy a kormánybiztosság emberi és anyagi erőforrások hiányában nem tudott kellőképpen hatékony lenni a vagyonelemek felkutatásban. Elsősorban a vidéki kiszállások és az ott elhelyezkedő elhagyottnak tekintendő vagyonelemek felkutatása jelentett problémát.⁶⁹ A helyi rendőri állomány szintén alacsony létszámmal működött, így nem tudott részt venni a vagyontárgyak felkutatásában, és nem tudta hatékonyan segíteni a kormánybiztosság munkáját. A tények függvényében egyáltalán nem meglepő, hogy a jogszabály előírásainak ellenére elenyésző volt a bejelentett vagyontárgyak száma.⁷⁰ Abból adódóan, hogy a kormánybiztosság meglehetősen szűk anyagi mozgástérrel rendelkezett a zsidó állampolgároknak alapvetően saját maguknak kellett felkutatniuk korábbi vagyontárgyaikat. Az egykori vagyonelemek fellelése esetén kezdetét vehette az alkudozás a korábbi és a jelenlegi tulajdonos között. Abban az esetben, ha nem sikerült a feleknek egyezsége jutniuk, a korábbi zsidó tulajdonos a kormánybiztossághoz fordulhatott és kérhette vagyontárgyainak visszajuttatását. A kormánybiztosság az ilyen esetekben általában házkutatást rendelt el. Az eljárás megindításához tehát sok esetben a zsidó tulajdonos 'nyomozati' tevékenysége szolgáltatta az aprópót, amely szerencsés esetben a kétes eredetű vagyontárgyak őrizetbe vételével és az eredeti tulajdonos számára történő visszajuttatásával végződött.⁷¹ A tulajdonjog igazolása általában tanúk bevonásával történt,⁷² de arra is akadt példa, hogy a kormánybiztosi megbízott személyes elbeszélgetésre, szembesítésre magához rendelte az érintett feleket.⁷³ A korszakban

⁶⁷ 2490/1945. M. E. sz. rendelet. In: Magyarországi Rendeletek Tára. 79. évfolyam. Szikra Irodalmi és Lapkiadó Vállalat, Nyomdai Rt., Budapest, 1946. 151–152.

⁶⁸ 471/1945. M. J. K. sz. rendelet. In: Magyarországi Rendeletek Tára. 79. évfolyam. Szikra Irodalmi és Lapkiadó Vállalat, Nyomdai Rt., Budapest, 1946. 540–542.

⁶⁹ 308/1946., MNL SVL XXIV. 101.

⁷⁰ 12/1945., MNL SVL XXIV. 101.

⁷¹ 22/1946., MNL SVL XXIV. 101.; 26/1946., MNL SVL XXIV. 101.

⁷² 810/1945., MNL SVL XXIV. 101.

⁷³ 234/1945., MNL SVL XXIV. 101.

továbbá szokásnak bizonyult a ruhaneműk monogrammal való ellátása is, amely szintén segítette a beazonosítást, de ez nyilván csak a vagyonelemek egy szűk körénél volt alkalmazható.⁷⁴ Abban az esetben, ha a vagyontárgyak birtokosa a kormánybiztosság felszólításának ellenére sem volt hajlandó átadni a vagyontárgyakat eredeti tulajdonosuknak, a szervezet a rendőr-főkapitánysághoz fordult, és kérte annak közreműködését az eljárás lefolytatásában.⁷⁵ Kaposváron erre szolgáltat példát Links Józsefné dombóvári lakos esete. Links Józsefné Kőszegi Árpád néhai kaposvári fogtechnikus testvére volt, akit egyébként Kőszegi gondokául is kijelöltek. Linksnek tudomására jutott, hogy testvére ingóságai Pócs András tulajdonába kerültek, aki azonban nem mutatott hajlandóságot az ingóságok átadására, Links ezért a kormánybiztossághoz fordult, és kérte az ingóságok kiadását. A kormánybiztosság a megkeresést követően el is rendelte a házkutatást, és az érintett vagyontárgyakat lefoglalta, majd Links Józsefné gondokásába helyezte.⁷⁶

A másik nehézséget a vagyonelem eltűnése, elpusztulása jelentette. Erre az alábbi eset szolgál jól példával. Kárpelesz Riza mint háborústávollévő lakóingatlanának gondnokává Kárpelesz Máriát, a tulajdonos Siófokon élő testvérét jelölte ki az árvaszék. Kárpelesz Mária 1947 januárjában ügyvéd útján kereste fel a kormánybiztosságot, és érdeklődött, hogy áll-e a hivatal nyilvántartásában olyan ingóság, amely néhai testvére tulajdonában állt. A válaszüzenet szerint a kormánybiztosság leltáraiban nem szerepelt olyan ingóvagyon, amely korábban Kárpelesz Riza tulajdona volt. A hivatal továbbá arról tájékoztattott, hogy a deportálást követően több ezer szegedi menekült költöztettek át Kaposvárra, akik között a zsidó ingóvagyon egyrészét szétosztották, amely ellehetetlenítette az eredeti tulajdonos személyének későbbi megállapítását. A megmaradt ingóságot egy másik jelentős hányadát pedig a deportálásból visszatért zsidók, illetve a baloldali menekültek között osztották el.⁷⁷

A kártérítés, a kárpótlás és a jóvátételi eljárás során jelentkező nehézségek

Háborút veszített ország révén, amelyen még a front is keresztül vonult jelentős anyagi ráfordítást igényelt a lepusztult infrastruktúra helyreállítása, továbbá kulcsfontosságú feladatként jelentkezett az ország gazdasági talpra állítása is. Ezek a szempontok pedig egyértelműen prioritást élvezetek a kártérítéssel, kárpótlással és jóvátétellel szemben.⁷⁸ Az ország gazdasági helyzete természetesen az EJK működésére is kihatott. A szervezet szűk anyagi mozgásteréről és alulfinanszírozott voltáról tanúskodik egy, a kormánybiztos által 1946 márciusában kiadott körrendelet is, amely kimondta, hogy *„az államháztartás súlyos helyzetére való tekintettel [...] a legnagyobb takarékoskosságot kell érvényesíteni.”*⁷⁹ A rendelet szigorú gazdálkodást írt elő: beszerzéseket csak az illetékes osztályvezető engedélyével lehetett lefolytatni; megkövetelte a rezsiköltségek csökkentését; előírta a nyomtatványokkal és a papíryanaggal való takarékoskodást; továbbá a távolsági telefonhívásokat is előzetes bejelentéshez kötötte. A rendelkezés kiemelt jelentőséget tulajdonított a takarékoskossági intézkedések betartásának, és arra igyekezett felhívni a figyelmet, hogy azok nélkül ellehetetlenül az EJK megfelelő működése.⁸⁰ Az első hároméves terv kiadásával tovább csökkent a szervezet anyagi mozgásterére. A kormánybiztos

⁷⁴ 402/1945., MNL SVL XXIV. 101.

⁷⁵ 322/1946., MNL SVL XXIV. 101.; 383/1946., MNL SVL XXIV. 101.

⁷⁶ 186/1946., MNL SVL XXIV. 101.

⁷⁷ 41192/1947., MNL SVL XXIV. 101.

⁷⁸ Klacsmann 2021, 9.

⁷⁹ 68/1946., MNL SVL XXIV. 101.

⁸⁰ 68/1946., MNL SVL XXIV. 101.

1947. augusztusában újra a kiadások csökkentésére szólította fel a helyi megbízottakat és az előírások esetleges megszegésének esetére szigorú szankciókat, fegyelmi vizsgálatot, illetve bűnvádi eljárást helyezett kilátásba. A rendelkezés továbbra is érintette az elektromos áram, a gáz, az irodai cikkek és a távbeszélőkészülékek használatát, amelyeket illetően szigorú mértéktartást írt elő. A rigorózus rendelkezés még az irodahelyiség méretére is kitért. A vármegyeházán székelő kaposvári kormánybiztosság a rendelkezés következményeként arra kényszerült, hogy korábbi háromszobás irodahelyiségéből egy kétszobás irodába költözzön át.⁸¹

Gátat jelentett az is, hogy az egykori zsidóvagyon sok esetben azoknak a szegényebb néprétegeknek a tulajdonába került, amelyek a pártok potenciális szavazóit adhatták, így szempontjukból káros következménnyel járhatott volna az egykori zsidóvagyon birtokló csoportokkal való konfrontáció. Továbbá gyakoriak voltak az újonnan erőre kapó pártok általi visszaélések is. A pártok nincstelen helyi szervezetei ugyanis sok esetben az elkobzott izraelita vagyon megszerzésével igyekeztek megalapozni jövőbeni tevékenységüket. A politikai és pártérdekek Kaposváron is jelen voltak, és veszélyeztették a jogos korrekciót. Földes Károly több ízben is arról számolt be, hogy a pártok a részükre kiadott vagy a lefoglalást követően a használatukban hagyott vagyontárgyak után nem fizetnek használati díjat, illetve az elhagyottnak tekintendő vagyonelemeket nem hajlandók átadni a kormánybiztosság számára.⁸²

További nehézséget okozott, hogy a keresztény lakosok az árjásítás révén megszerzett vagyonelemekre sok esetben jelentős költségeket fordítottak: az ingatlanokat felújították, az ingóságokat megjavíttatták. A megszerzett izraelita tulajdon további értékesítésére is akadhatott példa, amely tovább bonyolította az egyébként sem egyszerű kártérítési és kárpótlási folyamatot.⁸³ A jelenség Kaposváron is tapasztalható volt. A kormánybiztosság által kiutalt ingóságok számos esetben nagyon rossz, esetenként pedig használhatatlan állapotban voltak, így a kedvezményezett kénytelen volt azok megvásárlását követően javíttatásokat eszközölni, amelyek adott esetben akár még többre is kerülhettek, mint amennyit maga az ingóság ért.⁸⁴ Arról sem szabad elfeledkezni, hogy az érintett vagyontárgyakhoz keresztény lakosok számos esetben ellentételezés fejében jutottak hozzá.⁸⁵ Többek között ebből fakadt az, hogy keresztény lakosok a sajátjukként tartották számon ezeket a vagyonelemeket, és többségében nem mutattak hajlandóságot azok visszaadására.⁸⁶

Említést kell tenni az országban továbbra is jelenlévő zsidóellenes hangulatról. A kormány, teljesen magalapozottan tartott attól, hogy az egykori üldözöttek kompenzációja tovább szítaná az antiszemita légkört és pogromokat váltana ki.⁸⁷ A nehéz gazdasági körülmények ugyanis újabb impulzust adtak a lappangó antiszemitizmusnak. A háború után, 1946 tavaszán több településben is olyan abszurd rémhírek kezdtek el terjedni miszerint a zsidó kereskedők és orvosok gyermekeket szednek össze és gyilkolnak meg. Kunmadarason 1946. május 21-én, Miskolcon pedig 1946. július 30–31-én még emberáldozatokat követelő antiszemita tüntetésekre, zavargásokra is sor került.⁸⁸ A zsidóellenes légkör Kaposváron is érzékelhető volt. A helyi közösség tagjait a hatóságok részéről még 1946 februárjában is érte negatív megkülönböztetés.⁸⁹

⁸¹ 265/1947., MNL SVL XXIV. 101.

⁸² 308/1946., MNL SVL XXIV. 101.; 18/1948., MNL SVL XXIV. 101.

⁸³ Klacsmann 2021, 9.

⁸⁴ 1661/1946., MNL SVL XXIV. 101.

⁸⁵ 413/1945., MNL SVL XXIV. 101.

⁸⁶ 402/1945., MNL SVL XXIV. 101.

⁸⁷ Klacsmann 2021, 9.

⁸⁸ Romsics 2010, 206.

⁸⁹ Somogyi Hírlap. 1946. febr. 26. 2.

Nem szabad elfeledkezni a civil lakosság általi fosztogatásokról és a háborús rekvirálásokról sem, amelyek szintén akadályozták a kompenzációs eljárás sikerességét. A jelenség Kaposváron is tetten érhető volt. Az egykoron zsidó tulajdonban álló értéktárgyakat a korábbi államhatalom kezdeményezettjei a városból történő elmenekülésük alkalmával magukkal vitték, de a Pénzügyigazgatóság is értékesítette a kezelésébe került vagyontárgyak egy bizonyos részét. A felszabadulást követő zűrzavarban pedig a központi gyűjtőhelyek, a helyi lakosok általi kirablása vezetett a korábbi zsidó vagyontárgyak eltűnéséhez. Nehézséget jelentett az is, hogy a németektől megkaparintott, egykoron szintén zsidó tulajdonban álló javakat a szovjetek hadizsákmányként kezelték, így azok visszaszerzésére szintén nem mutatkozott reális lehetőség.⁹⁰ Jelentős problémát okozott, hogy a szovjet, bolgár és jugoszláv csapatok a hadijogra vonatkozó alapelveket teljesen figyelmen kívül hagyva garázdálkodtak a városban, és okoztak jelentős károkat a különféle vagyonelemek eltulajdonlásával.⁹¹ Források hiányában azonban nem állapítható meg, hogy fosztogatásuk mekkora mértékben érintette a zsidó tulajdonú vagyonelemeket.

Továbbá nehezítette a kompenzációt a korrupció jelenléte is: „*az ingók felkutatásánál manapság sok jogtalanság történik*” – olvasható az egyik korabeli dokumentumban.⁹² A visszaélések egyik megnyilvánulási formája az illetékes hatóságok tisztségviselőinek lefizetése volt. Kaposváron is akadt példa arra, hogy a törvények értelmében elhagyottnak tekintendő ingóvagyonot birtokló állampolgárok kísérletet tegyenek az illetékes szervek lepénzelésére. A korrupció mellett jelentkezett a hivatali visszaélés is. A forrásokból megállapítható, hogy több helyi kormánybiztossági megbízott saját maga, illetve beosztottjai részére az EJK engedélye nélkül utalt ki a szervezet kezelésében álló ingatlanokat.⁹³ Kaposváron a hivatali visszaélés más formában jelentkezett. Ennek kapcsán Halmos Miklósné Adler Dezsővel, a kormánybiztosság munkatársával szemben emelt panaszát érdemes kiemelni. Halmos Miklósné beadványából kiderül, hogy kérésére Korody Gyula lakásában Weisz és Lőwy nyomozók házkutatást fogantatosítottak, amely során azonban nem találtak olyan vagyonelemeket, amelyek korábban Halmos Miklósné tulajdonát képezték volna. A panaszos beszámolója szerint ez azért történhetett meg, mert Adler, akit személyes jó kapcsolat fűzött Korodyhoz, előzetesen értesítést adott a várható házkutatásról, így lehetőséget biztosítva a tulajdonosnak az érintett vagyonelemek elrejtésére.⁹⁴

Összegzés

A kártérítés előkészítése már a háború lezárását megelőzően megkezdődött, majd a jogszabályi háttér kidolgozását követően sor került annak gyakorlati végrehajtására is. A kárpótlást illető jogszabályi háttér kidolgozása viszont csak a háborút követő években történt meg, míg az előírások gyakorlatban történő alkalmazására egyáltalán nem került sor. A jóvátétel pedig még csak törvényi szinten sem jelent meg. A vizsgált időszakban tehát csak kártérítésre került sor, azonban ez egy meglehetősen terhelt eljárás volt, amelyet számos elvi és pragmatikus tényező nehezített. Továbbá jelen volt a korrupció és a hivatali visszaélés is, amely tényezők szintén akadályozták a jogos korrekciót. Arról sem szabad elfeledkezni, hogy számos olyan eset is volt,

⁹⁰ 12/1945., MNL SVL XXIV. 101.; 113/1945., MNL SVL XXIV. 101.

⁹¹ Füzes 1993, 113–114.

⁹² 116/1946., MNL SVL XXIV. 101.

⁹³ 75/1946., MNL SVL XXIV. 101.

⁹⁴ 1875/1945., MNL SVL XXIV. 101.

amikor ab ovo nem kínálkozott lehetőség az egykori vagyontárgyak visszaszerzésére, mert azok elpusztultak, vagy rászorulóok, illetve valamelyik párt tulajdonába kerültek.

A deportálásból, illetve a háborúból visszatérők számára az újrakezdéshez nélkülözhetetlen, és így kulcsfontosságú volt, hogy vissza tudják-e szerezni korábbi vagyontárgyaikat. Ehhez azonban az állam hathatós támogatására lett volna szükség, amelyet nem kaptak meg, önerőből pedig nem tudtak elég hatékonyak lenni. Az ingóságok visszaszerzésére minimális lehetőség mutatkozott, az szinte teljes egészében a szerencse függvénye volt. A lakóingatlanok visszaszerzése már jóval reálisabb opció volt, de ez sem bizonyult könnyű feladatnak. Az ingatlanok esetében a procedúra meglehetősen hosszú és bonyodalmas volt. Általában évekre volt szükség ahhoz, hogy döntés szülessen, és a jogos tulajdonos hozzájusson az őt megillető vagyonelemhez.

Az Ichud⁹⁵ 1946-ban kiadott tájékoztató füzeté a következőképpen summázta a háború utáni eseményeket: *„hazakerültek, beültek az elhagyott s valamiképpen visszaszerzett, sokszor vissza sem szerezhető vidéki hazácskába, ahol legtöbbször a négy pusztánál egyéb nem várt rájuk. Megindították a küzdelmet holmijaik visszaszerzéséért s ez éppenséggel nem volt könnyű feladat, fizikailag és lelkileg egyaránt nem. Kis vidéki helyeken, ahol mindenki ismeri egymást s mindenki tud mindenkiről, bizony legtöbbször csak az antiszemitizmust növelte, mikor a hazatért zsidó olykor erőszakosan is, de mindenkor telve végső elkeseredettséggel, nem egyszer gyűlölettel, megpróbálta újból berendezni lakását, újból berendezni életét.”*⁹⁶ Ahogy azt láthattuk, a megállapítás Kaposvár esetében is teljesen helytálló.

⁹⁵ Az Ichud egy zsidó politikai szervezet volt, amely egy kettős nemzetiségű, zsidó–arab államot kívánt létrehozni Palesztina területén.

⁹⁶ Dénes Béla 1946, 27.

Bibliográfia

Levéltári forrás

Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Vármegyei Levéltára (MNL SVL)

- V. 73. Kaposvár Rendezett Tanácsú Város polgármesterének iratai (1908–1949)
- XXIV. 101. Elhagyott Javak Kormánybiztossága Somogy megyei és kaposvári megbízottjainak iratai (1945–1950)

Felhasznált irodalom

Andrássy Antal 1994, Zsidóüldözés Somogyban (1944. március-július). In: Szili Ferenc (szerk.): *Zsidósors Délkelet-Dunántúlon a XVIII. századtól a holocaustig*. Somogy Megyei Levéltár, Kaposvár, 123–150.

Botos János 2019, A zsidó vagyonok sorsa Magyarországon a második világháború után, 1945–2007. In: Geccsényi Lajos (szerk.): *Tanulmányok a magyarországi zsidóság történetéből*. Milton Friedman Egyetem, Budapest, 219–240.

Bősze Sándor (szerk.) 2005, *Újrakezdések: zsidósors Somogy megyében a 18. századtól napjainkig*. Kaposvár: Somogy Megyei Levéltár, BÉT OLÁM Alapítvány.

Braham, Randolph Louis 1997, *A népirtás politikája – A holokauszt Magyarországon I–II*. Belvárosi Könyvkiadó, Budapest.

Csász László 2002, Őrségváltás? Az 1944-es deportálások közvetlen gazdasági-társadalmi hatásai. In: Karsai László – Molnár Judit (szerk.): *Küzdelem az igazságért: tanulmányok Randolph L. Braham 80. születésnapjára*. MAZSIHISZ, Budapest, 75–98.

Dénes Béla 1946, A zsidók anyagi restitúciójának akadályai. *Ichud füzetek*. 4. (1946) 23–31.

Füzes Miklós 1993, Háborús utóhatások Somogyban. In: Szabó Péter, Szili Ferenc (szerk.): *Somogy megye a II. világháborúban*. Somogy Megyei Levéltár, Kaposvár. 113–170.

Gerlach, Christian – Aly, Götz 2005, *Az utolsó fejezet. Reálpolitika, ideológia és a magyar zsidók legyilkolása 1944/1945*. Noran Kiadó, Budapest.

Gyenesei József 2005, A zsidótörvények végrehajtása Somogy vármegyében – a Kaposvári Népbíróság periratainak tükrében. In: Bősze Sándor (szerk.): *Újrakezdések: zsidósors Somogy megyében a 18. századtól napjainkig*. Somogy Megyei Levéltár BÉT OLÁM Alapítvány, Kaposvár, 171–181.

Hack Péter 1994, A zsidótörvények háttere. In: Králl Csaba (szerk.) *Holocaust emlékkönyv a vidéki zsidóság deportálásának 50. évfordulója alkalmából*. Budapest: TEDISZ. 32–36.

Kádár Gábor – Vági Zoltán 2005, *Hullarablás – A magyar zsidók gazdasági megsemmisítése*. Jaffa Kiadó és Kereskedelmi Kft., Budapest.

Karády Viktor 1985, A magyar zsidóság helyzete az antiszemita törvények idején. *Medvetánc* (5) 2–3., 41–90.

Karsai László 2019, A magyarországi zsidótörvények és rendeletek, 1920–1944. In: Molnár Judit (szerk.) *A holokauszt Magyarországon európai perspektívában*. Budapest: Balassi. 140–163.

Klacsman Borbála 2019, Elhanyagolt Kárpótlás – Az Elhagyott Javak Kormánybiztossága és a magyar zsidók kapcsolata, 1945–1948. *Századok* (2019) 4. 715–730.

Klacsman Borbála 2021, *A holokauszt túlélőinek kárpótlása és jóvátétele Pest megyében, 1945–1989*. doktori disszertáció. Szegedi Tudományegyetem Történelemtudományi Doktori Iskola.

- Kovács M. Mária 2015, A numerus clausus és a zsidótörvények. In: Randolph L. Braham – Kovács András (szerk.) *A holokauszt Magyarországon hetven év múltán: történelem és emlékezet*. Budapest: Múlt és Jövő. 49–58.
- Kovács Tamás: *A II. világháború éveiben (1940–1944)*. In: Bősze Sándor (szerk.): *Újrakezdések: zsidósors Somogy megyében a 18. századtól napjainkig*. Somogy Megyei Levéltár BÉT OLÁM Alapítvány, Kaposvár, 2005. 147-169.
- Romsics Ignác 2010, *Magyarország története a XX. században*. Osiris, Budapest.
- Romsics Ignác 2019, *A Horthy-korszak*. Helikon, Budapest, 2019.
- Szabady Balázs (2005): A XX. századi magyarországi zsidótörvények. *Valóság* (48) 2. 12–24.
- Szántó László 2005, Adatok a somogyi zsidóság és a Kaposvári Izraelita Hitközség II. világháború utáni történetéhez. In: Bősze Sándor (szerk.): *Újrakezdések: zsidósors Somogy megyében a 18. századtól napjainkig*. Somogy Megyei Levéltár BÉT OLÁM Alapítvány, Kaposvár, 183–191.
- Szili Ferenc (szerk.) 1994, *Zsidósors Délkelet-Dunántúlon a XVIII. századtól a holocaustig*. Kaposvár: Somogy Megyei Levéltár.
- Szita Szabolcs 1994: A zsidók üldözése Magyarországon 1944-ben. In: Szili Ferenc (szerk.): *Zsidósors Délkelet-Dunántúlon a XVIII. századtól a holocaustig*. Somogy Megyei Levéltár, Kaposvár, 113–122.
- Ungváry Krisztián 2002, Nagy jelentőségű szociális akció. Adalékok a zsidó vagyon begyűjtéséhez és elosztásához Magyarországon 1944-ben. In: Rainer M. János – Standeisky Éva (szerk.): *Évkönyv X. Magyarország a jelenkorban*. 1956-os Intézet, Budapest, 287–321.
- Vági Zoltán – Csősz László – Kádár Gábor 2013, *The Holocaust in Hungary: Evolution of a Genocide*. AltaMira Press, Plymouth.
- van Boven, Theo 2009, Victims' Rights to a Remedy and Reparation: The New UN Principles and Guidelines. In: Carla Ferstman – Mariana Goetz – Alan Stephens (eds.): *Reparations for Victims of Genocide, War Crimes and Crimes against Humanity*. Leiden–Boston: Martinus Nijhoff, 19–40.
- Vértes Róbert 2002, *Magyarországi zsidótörvények és rendeletek 1938–1945*. Budapest: PolgART.

Lagzi István, a lengyel-magyar kapcsolatok kiváló kutatója, 1942. július 17-én született Békés községben, és 2022-ben hunyt el.¹ Lagzi Istvánról nem túlzás azt állítani, hogy életét szentelte a lengyel menekülttörténelem kutatásának. Ez az életmű, Lagzi István összes személyes gyűjteményével, a lengyel menekültek visszaemlékezéseivel, a magyarok lengyel menekültekkel kapcsolatos memoárjaival, a Hadtörténelmi Levéltár 1953-ban kiselejtezett dokumentumaival, Baló Zoltán és Gunde Géza ezredes visszaemlékezésével, temérdek tábori fényképpel, (negatívval együtt) 2023 decemberében, Lagzi István fiának, Lagzi Gábornak köszönhetően a Lengyel Kutatóintézet és Múzeum birtokába került. Lagzi István hagyatékának vizsgálata során kirajzolódik személyiségének, egy kitartó, rendkívül alapos, elővigyázatos, forráskritikus kutatói attitűdje.² Igazi polihisztor volt, történelem és földrajz szakon diplomázott, majd politológiát tanult, végül 1972-ben Doctor Philosophiae címet szerzett.³ Életének, feltehetőleg egy igen fontos mérföldkövét jelentett az a 9 év, amit a Varsói Magyar Intézetnél töltött, kezdetben titkárként, végül 1984-1988 között igazgatóként látta el feladatait.⁴ Ez az időszak, forrásgyűjtés tekintetében rendkívül termékeny volt, amiről tanúskodik számos publikációja, melyek között kiemelt helyet foglal el, a 2022-ben megjelent két kötetes: *Magyarok a lengyelekért* című monográfiája, és nem utolsósorban a Lengyel Kutatóintézetnek és Múzeumnak ajándékozott óriási kincs: „*Lagzi István hagyatéka*”.⁵

A II. világháború alatt, a Minisztérium 21. osztálya mellett működő Lengyel Katonai Képviselőlet („A Magyarországon Internált Lengyel Katonai Személyek Képviselőlete” - Przedstawicielstwo Internowanych Żołnierzy Polskich w Królestwie Węgier”) munkáját kívánja ismertetni „*Lagzi István hagyatékának*”, valamint a Varsói Archiwum Akt Nowych lengyel menekültekkel kapcsolatos forrásgyűjteményének: „*A lengyel menekültek Magyarországon 1939. szeptember 21-től 1946. július 31-ig-a segítségével*”.⁶

Magyarország és Lengyelország közeledése a II. világháborút megelőzően, már az 1930-as években megkezdődött.⁷ 1934. október 21-én megkötötték a lengyel-magyar kulturális egyezményt, mely során döntés született a magyar és lengyel intézetek megnyitásáról. A Varsói

¹LAGZI, István: *Lengyel katonák evakuációja Magyarországról 1939-1941*. Életrajzi ismertető, METEM, Budapest-Szeged-Varsó,2015.

² Lagzi István szinte minden releváns forrást több példányban sokszorosított, ami egyaránt igaz a fénykép dokumentációjára is.

³ LAGZI,2015, Életrajzi ismertető.

⁴Uo.

⁵Lagzi István, mintegy 36 műve a lengyel- magyar kapcsolatok témájában íródott. <https://magyarnemzetinevter.hu/szemelyi-nevter/?id=684592&date=2024-02-11>

⁶ Uchodźstwo polskie na Węgrzech w okresie od 21 września 1939 r. do 31 lipca 1946 r.”

⁷ Klebelsberg Kunó miniszter 1930-ban Varsóba látogatott. A találkozó során tárgyaltak a Varsói Magyar Kulturális Intézet megalapításáról: „Nagy örömmel értesültem arról, hogy a lengyel irányadó tényezők hajlandók számunkra alkalmas helyiséget átadni egy Magyar Történelmi Intézet alapítására Varsóban. Másrészről mi is segíthetnők ezt az intézetet munkájában, ifjú történészeket, magyar állami ösztöndíjasokat küldve Varsóba, akik Divéky Adorján tanár úr, e kiváló tudós vezetésével, ki már hosszú ideje együtt dolgozik önökkel, megkezdhetnénk magyar szempontokból a módszeres kutatást a lengyel levéltárakban.” GERENCSÉR, Tibor: *Ellentétek vonzásában*, Napkút Kiadó, 2020,67.

Magyar Intézet 1935. november 4-én nyitotta meg kapuját, azonban a Budapesti Lengyel Intézet megnyitása, még váratott magára annak ellenére, hogy már 1935. november 6-án Varsóban, Konstanty Chylisnki és Hóman Bálint kultuszminiszterek tárgyalást folytattak az intézet megnyitásáról.⁸ A feszült nemzetközi helyzet miatt, az ünnepélyes megnyitóra csak 1939. május 24-én került sor.⁹ A lengyel-magyar diplomácia közeledésének egy újabb megnyilvánulása, az 1938. szeptember 8-án Hory András varsói követ, és Józef Beck külügyminiszterek közötti megállapodás- a *gentlemen's agreement* volt, amely szóbeli információcserét és kölcsönös tájékoztatást jelentett.¹⁰ A lengyel-magyar kapcsolatok kulcsfontosságú következő állomása, az 1939. március 16-án megnyitott közös lengyel-magyar határ, melynek jelentősége a II. világháború kirobbanását követően „életmentő” volt.

Az 1939. szeptember elsején kirobbant II. világháborúban, Lengyelország hősiessen küzdött a Wehrmacht csapataival, és hiába volt két erős szövetségese Anglia és Franciaország, érdemi segítséget egyik sem nyújtott.¹¹ 1939. szeptember 17-én miután Lengyelországot a Szovjetunió is hátba támadta, a Molotov-Ribbentrop paktum záradékának megfelelően, az ország sorsa ekkor megpecsételődött.¹² Még ezen a napon Leon Orłowski, budapesti lengyel követ felkereste Csáky István külügyminisztert, és érdeklődött a lengyel menekültek fogadásával kapcsolatos magyar álláspontról.¹³ A magyar külügyminiszter a következőt válaszolta: „Magyarország a genfi egyezmények értelmében jár el, a katonákat lefegyverzi, és az ország belső területén felállítandó szállásokon helyezi el őket. A magyar földre érkezett polgári személyekkel kapcsolatban két lehetőséget látott: a magukról gondoskodni tudókat idegen állampolgárként kezelik, míg az anyagi eszközök hiányában levőket a magyar állam veszi gondozásba, részükre menekülttáborokat állít fel.”¹⁴

1939. szeptember 18-án Teleki Pál miniszterelnök megnyitotta a határt több tízezer lengyel menekült előtt, akik menedékként, valamint ideiglenes megállóként tekintettek hazánkra.¹⁵ A civil menekültekkel a Belügyminisztérium IX. osztálya foglalkozott Antall Józseffel az élen. A katonai menekültek ellátását a Honvédelmi Minisztérium 21. osztálya látta el. Mind a Belügyminisztérium IX. osztálya, mind a Honvédelmi Minisztérium (HM.) 21. osztálya mellett működött egy legális lengyel szervezet, amely a civilek esetében a („Komitet Obywatelski dla Spraw

⁸ GERENCSÉR, 2020, 75.

⁹ Az ünnepélyes megnyitót a magyar és lengyel zászlókkal feldíszített Pázmány Péter Tudományegyetem dísztermében tartották. A köszöntőt Leon Orłowski követ kezdte és Hóman Bálint kultuszminiszter folytatta. GERENCSÉR, 2020,76.

¹⁰ http://www.multunk.hu/wp-content/uploads/2022/08/kornatm_21_3.pdf

¹¹ Lengyelországot 1939. szeptember elsején 4 óra 45 perckor támadta meg Németország, amikor a „baráti látogatáson” tartózkodó „Shlewsig-Holstein” csatahajó kilötte lövedékeit a gdanski erődre, a Westerplattéra. Ezután a Wehrmacht csapatai mind légi mind szárazföldi csapást mértek az országra. NORMAN, Davies: *Lengyelország története*, Osiris Kiadó, Budapest, 2006, 760.

¹² 1939.augusztus 23-án Molotov szovjet és Ribbentrop német külügyminiszterek titkos záradéka érdekszférelhatárolást tartalmazott:” Meghatároztuk a Németország és Oroszország között fekvő országokkal kapcsolatos érdekszférákat. Finnországot a balti országok nagyobbik részével és Besszarábiával együtt orosz szférába soroltuk. Megállapodtunk a demarkációs vonalban egy Németország és Lengyelország közti fegyveres konfliktus esetén.”

https://epa.oszk.hu/03100/03112/00029/pdf/EPA03112_somogy_2017_2_067-075.pdf

¹³ 1939. szeptember 30-án Horthy Miklós kormányzó, titkos audienciára hívta a budapesti lengyel követet, és hangsúlyozta a magyar kormány lengyelbarát politikáját. VARGA., E. László: *Orłowski budapesti lengyel követ tárgyalásai a kormányzóval 1938/39-ben*. In.: Századok, 2003 (1),140.

¹⁴ Országos Levéltár, K.63.Küm.,16/7/6999.

¹⁵ Az országunkba érkezett lengyel civil és katonai személyek számát illetően Lagzi István a következőket állítja: „A magyar területre érkezettek összlétszáma (kis kerekítéssel) 50 000 volt”. LAGZI, István: *Magyarok a lengyelekért I-II*. Magán kiadás, Budapest- Szeged- Varsó, 2022,55.

Opieki nad Uchodźcami Polskimi na Węgrzech” -Lengyel Menekültek Ügyeit intéző Polgári Bizottság Magyarországon) Lengyel Polgári Bizottság volt, élén Henryk Sławikkal, aki szoros barátságba került Antall Józseffel.¹⁶

Baló Zoltán ezredes munkáját, a Honvédelmi Minisztériumon belül a Lengyel Katonai Képviselő (Magyarországon Internált Lengyel Katonai Személyek Képviselője) segítette, melynek élére Stefan Dembiński dandártábornok került, aki összekötő tiszti feladatokat is ellátott. A képviselő irodája kezdetben a Váczi utca 36., majd a Tükör utca 2., végül a Honvéd utca 28. szám alatti épületben volt. Dembiński két tisztet kapott magam mellé, akik kellő német nyelvtudással rendelkeztek.¹⁷A Lengyel Katonai Képviselő működését 1939. szeptember 24-től-1944.november 9-ig öt szakaszra lehet bontani.

Az első időszak 1939. szeptember 24-től- 1940 áprilisáig, Dembiński távozásáig tartott.¹⁸A képviselő első időszakában a dandártábornak meg kellett birkóznia a logisztikai kihívásokkal, fel kellett mérni az összes katonai tábor állapotát.¹⁹ Stefan Dembiński ezért szoros kapcsolatban állt az a tábor rangidősével (starszy obozy), aki folyamatosan tájékoztatta a tábornokot a bekövetkezett változásokról.²⁰ A tábor rangidősének jelentőségét támasztja alá az tény, hogy a 21. osztály az áthelyezési kérelmek, a szabadság, a táboron kívüli lakhatás elbírálásakor a tábor rangidőse véleménye alapján döntött.²¹ Dembiński több gyűlést is szervezett a tábor rangidőseinek, ahol a következő napirendi pontokat tárgyalták: tábor megszervezése, birtokba vétele, tüzelőanyag, villany, ruházat. A lengyel tisztek számára, tiszti táborokat létesítettek, melyhez helyszínt biztosítottak: laktanyák, tiszti üdülők, villák.

A legénységet laktanyákban, üzemek kívüli gyárépületekben, majorságban helyezték el. „A legénységi táborba megfelelő számú/: a m. kir. honvédség szervezete szerinti létszámban:/lengyel tiszt osztatot be és a lengyel legénység ezen parancsnokság alatt osztályokba és alosztályokba tagozódik be.”²² Míg a tisztek számára zömében biztosították az ágyat, fapótyágot, addig a legénység: „padlón, szalmaszőnyegon fekszik mert ágyak nem állnak rendelkezésre.”²³

A katonai internáltak zsoldot kaptak, melyet a 21. osztály a lengyel hatóságokkal egyetértésben állapította meg, s mely összeget időről- időre emeltek az inflációnak köszönhetően.²⁴ Az illetmény mértéke a rendfokozattól függött. 10 naponként előre fizetett zsoldot kaptak. A tábornok: napi 8 pengőt, a törzstiszti napi 6 pengőt, a főtiszt 4 pengőt; a tisztjelölt 2 pengőt, a tiszti családtagok 2 pengőt. A legénység, hivatásos altisztek az ellátáson felül napi egy pengőt, nem hivatásos altisztek napi 50 fillért kaptak. Egyéb legénység az ellátáson felül napi 20 fillér illetményhez jutott.”²⁵

A 21. osztály, a különböző magyar és lengyel intézmények képviselői számára engedélyezte a katonai táborok látogatását többek között az: YMCA, a Vöröskereszt, a Lengyel Polgári Bizottság

¹⁶ Henryk Sławik, az emigráns lengyel kormány megbízottjaként érkezett Magyarországra. A német megszállás után Mauthausenbe szállítják és 1944. augusztus 23-án végezték ki a guseni táborban. LAGZI, 2022, 522.

¹⁷ LAGZI, 2022 (I),524.

¹⁸ AAN 2/140/0/1/I/1. *Uchodźstwo polskie na Węgrzech w okresie od 21 września 1939 r. do 31 lipca 1946 r. Opracowanie.*

¹⁹ A II. világháború alatt felállított internálótáborok létszáma megközelíti a 155-öt. LAGZI, István: *Magyarok a lengyelekért.* Magán kiadás, Budapest- Szeged- Varsó, 2022,444.

²⁰ AAN 2/140/0/1/I/1

²¹ AAN 2/140/0/1/I/1

²²LKM *Lagzi István hagyatéka*, Melléklet 957/21.1940. számhoz

²³Uo.

²⁴ A zsold 1943-ban a nőtt: a tábornok 12 pengőt, a törzstisztek 10 pengőt, a tisztek a századosig 8 pengőt kaptak. AAN 2/140/0/1/I/1

²⁵LKM *Lagzi István hagyatéka*,2023

tagjai is tarthatták tábori szemlét.²⁶ Ezek az ellenőrzések, elsősorban a tábori állapotok, hiányok felmérését majd orvoslását tűzték ki célul. A szemlét követően született döntés az anyagi támogatás, segélyek elosztásáról. A legjobb körülmények között azok a táborok voltak, ahol Baló Zoltán ezredes jóváhagyásával, az YMCA gyakrabban tarthatott ellenőrzést.²⁷ Minden tábori szemle dokumentációján fel volt tüntetve a táborparancsnok, a tábor rangidőse, a létszám, az internáltak elhelyezése, ellátása, valamint, hogy létesítettek-e klubhelyiséget vagy sem, amennyiben a közösségi szobát még nem alakították ki, akkor azt sürgősen orvosolni kellett.²⁸ A kezdeti nehézségeket, hiányokat is jól tükrözi a Komáromi tábori szemle, amelyre 1939. december 29-én került sor: „A táborparancsnok Martini ezredes; a tábor rangidőse: Kapczynski Tadeusz volt. A tábor állományában összesen 236 fő volt, ezek közül 2 tiszt, 7 zászlós, 57 altiszt, 170 közlegény. Az internáltakat egy erődben és egy régi istállóban szállásolták el, rendkívül rossz körülmények között...a szállás hideg, nyirkos, nincsen normális fekvőhely, szalmán alszanak a katonák. Faszén, tüzelőanyag hiánnyal küzdenek. Az étkezés elviselhető. Nincsen társalgóhelyiség, nincsen elegendő fehérneműjük a menekülteknek, valamint takaró, szappan, és gyógyszerhiánnyal küzdenek... A klubhelyiség, társalgó kialakítására 200 pengőt küldtek.”²⁹

A tábori élet közötti különbségek, a magyar táborparancsnokok eltérő hozzáállásából is adódott. Összességébe véve a magyar parancsnokokra a lengyelbarát attitűd volt a jellemző, azonban előfordult ennek ellenkezője is, mint például az ipolybalogi vagy kiskunlacházi internálótáborban, ahol a lengyel menekültek a mozgásukban, szabadságukban, vallásgyakorlásukban is korlátozva voltak. A visszaélés ellen Dembiński interveniált, és megtette a szükséges lépéseket a 21. osztály felé.³⁰

A képviselő vezetőjének hivatalos, legális munkáján kívül, volt egy különleges megbízatása: a lengyel katonák szökésének, az evakuációnak az előkészítése.³¹ Dembiński a titkos küldetés végrehajtásában, szorosán együttműködött a lengyel katonai attaséval, Jan Emisarki Pindellával.³² A szökés első szakaszában, a katonának kapcsolatba kellett lépnie a Lengyel Katonai Képviselővel, a tábor rangidősének a közvetítésével. Ezután egy belső nyilvántartásba került az internált, majd ezt követően az evakuációs irodában, az úgynevezett EWA-ban, a konzulátus épületében felvették a Lengyel Hadsereghez csatlakozni szándékozó katonát az „evakuációs listára.”³³ Ezután egy -két napot, de előfordult, hogy hosszabb ideig is várakoznia kellett a

²⁶ A Young Men's Christian Association (YMCA)

²⁷ AAN 2/140/0/1/1/1

²⁸ AAN 2/140/0/1/1/1

²⁹ Uo.

³⁰ Uo.

³¹ Władysław Eugeniusz Sikorski, a lengyel emigráns kormány miniszterelnökéeként és a Lengyel Hadsereg főparancsnokaként felszólította a lengyel internált katonákat, az evakuációra: teljesítsék „Hazájuk iránti szent kötelezettségüket” szökjenek el a táborokból, és csatlakozzanak a Franciaországban alakuló Lengyel Hadsereghez.”

³² Emisarskit az illegális tevékenysége miatt (lengyel katonák evakuálása) 1940. augusztus 17-én kiutasították ki az országból, majd 1940. szeptember 15-én előre egyeztetett napon hagyta el az országot. Szokatlan módon a távozása előtt búcsúvacsorát rendeztek számára: „Egy kiutasított katonai attasé tiszteletére, akit kémtevékenységgel vádolnak – tehát ellenségnek tekintenek –, búcsúvacsorát adnak. Különös dolog. Alighanem egyedülálló a katonapolitikai történelemben. A magyar katonai hatóságok ezzel akarták tudatni vele – és talán üzenet is volt ez a lengyel kormánynak Londonba –, hogy a kiutasításnak meg kellett történnie. A „meg kellett” alatt a német nyomást kell érteni, s ezt Emisarski is jól tudta. In.: VARGA E. László: *Jan Emisarski vezérkari alezredes, budapesti lengyel katonai attasé működése, 1938–1940.* https://epa.oszk.hu/00800/00861/00048/pdf/aetas_2010-01_113-130.pdf

³³ Az iroda vezetését 1939. 09.28-tól- 1939. november 25-ig, Adam Rudnicki ezredes, majd Adam Bogoria-Zakrzewski ezredes majd Keler- Szeligowski és Sokołowski vette át. Az iroda személyzeti állományához

katonának a szükséges igazolványok elkészítésére. Ebben az időintervallumban a lengyel szökésben lévő katona, egy összekötő személy segítségével Pesten volt elszállásolva egy titkos menedéken.³⁴

Az evakuáció sikeréhez jelentős mértékben hozzájárultak a civil lakosok, a lengyel és magyar szervezetek, többek között a Magyar-Lengyel Menekültügyi Bizottság, a Magyar Vöröskereszt, a KEOKH (Külföldiekkel Ellenőrző Országos Központi Hivatal).³⁵ A KEOKH élén vezetőjével, Pásztóy Ámonnal, a vízumok kibocsátásával járult hozzá az evakuáció sikeréhez.³⁶ A hivatalnál áldozatkész munkát végzett a lengyelbarát Glázer Elemér, és Marian Chomranski is, aki miután megkapta az evakuációs irodától az útleveleket, továbbította Glázernak, aki azokat aláírta.³⁷ A vízum kiadásával kapcsolatban azonban voltak korlátozások és nehézségek, egyrészt a zsidók számára tilos volt vízumot kiadni, és ezzel egyidejűleg az árja származás igazolását is kötelezővé tették. Az árja igazolást, a Lengyel Követségen a konzul pecsétjével állították ki, ami könnyebbséget jelentett. Másrészt volt még egy kihívást jelentő kitétel: vízumot nem lehetett kiadni 18 és 42 éves kor között. Ezért rendkívül gyors fiatalodás vagy épp öregedés jelei voltak megfigyelhetők a lengyel katonákon: „olykor a különbségek igen kirívóak voltak, azonban ezekben az esetekben is, Glázer ezredest a megértő, és elfogadó hozzáállás jellemezte, és aláírta a megfiatalodott vagy épp drasztikus gyorsasággal megöregedett katonák vízumkérelmeit.”³⁸

A magyar kormány attitűdjét, jól tükrözik Teleki Pál miniszterelnök, Dóró Gáborhoz intézett szavai, melyben felszólította a Magyar- Lengyel Menekültügyi Bizottság prominens képviselőjét, hogy támogassa a hazájukért harcolni vágyó lengyel katonákat: *„minden támogatást meg kell adni, akik harcolni akarnak, elő kell segíteni, hogy Franciaországba utazhassanak Minél kevesebb lengyel katona marad Magyarországon, őrzésük és ellátásuk annál kevesebbe kerül a magyar kincstárnak, Ha kevesen maradnak nálunk, a németeknek sem adunk okot a tiltakozásra.”*³⁹

Teleki Pál német tiltakozással kapcsolatos álláspontja, azonban nem állta meg a helyét. Az internálótáborok drasztikus állomány csökkenése, az evakuáció sikere, szemet szűrt a budapesti német követségnek. Erdmannsdorff, a budapesti német követ a külügyminisztériumnak a következő táviratot küldte 1939. október 27-én: *„meglepően nagy számú lengyel katonai személy magyar területre történt átlépése azt eredményezte, hogy ezeket először ideiglenesen falusi magán szállásokon helyezték el... Lengyel tisztak franciaországi lengyel légióba belépését célzó propaganda a katonák csekély harci szelleme ellenére kedvező talajra talált tetsző mivel nagyon primitív*

tartozott: Rzeszotarski, Witkowski, Sosabowski ezredes, Wasung, Młotek, Niwinski, Jaworski, Szczurowski, Kowerski, Słowinski, Pawłowiec, Hadała, Podgorecki Franciszek és sokan mások. AAN 2/140/0/1/I/1

³⁴ LAGZI, István: *Lengyel katonák evakuációja Magyarországról 1939-1941*. METEM, Budapest-Szeged-Varsó, 2015.

³⁵ A Lengyel-Magyar Menekültügyi Bizottság titkára, Salamon Rácz Tamás nem egyszer saját személygépkocsijával szállította a lengyel menekülteket a Jugoszláv határ felé, amikor a németek tudomást szereztek Salamon Rácz Tamás tevékenységéről, tiltakozni kezdtek, aminek köszönhetően a fent említett személy 6 hónapra börtönbe került. Ez azonban nem tartotta vissza, hogy a későbbiekben is segítse a lengyelek szökését. Salamon Rácz Tamás mellett óriási kockázatot vállalt dr. Szecsei József és Alföldi László őrnagy is, akik a szökésben lévő katonák búvóhelyeinek megszervezéséért feleltek. Az egyik búvóhelyet Alföldi vezette, és a fent maradt a nyilvántartás szerint 1939 novembere és decembere között 1482 személy tartózkodott benne. AAN 2/140/0/1/I/1

³⁶ AAN 2/140/0/1/I/1

³⁷ Az evakuációs irodán belül egy titkos konspirációs osztályt is létesítettek, melynek munkatársai között volt Kejna Leon őrnagy, és Chomranski Marian alezredes is. Ez az osztály egy okmányhamisító üzemként működött, kezdetben a Konzulátus egyik mellékhelyiségében, majd a Váczi utcában, később a Lengyel Követség irodájában a Szentháromság utcában végeztek hatékony munkát. AAN 2/140/0/1/I/1

³⁸ AAN 2/140/0/1/I/1

³⁹ LKM, *Lagzi István hagyatéka-Dóró Gábor visszaemlékezése*. In.: LAGZI, István: *Magyarok a lengyelekért. Magán kiadás, Budapest- Szeged- Varsó, 2022.*

internálótáborokat mindenáron el akarják hagyni...Megbízható jelentések szerint francia követség egyes esetekben lengyeleknek hamis útleveleket állít ki, bár ezt a francia követ a külügyminiszter előtt letagadta. Újabb terhelő anyag alapján oda futárral megküldendő részletes tényálladék csatolásával ma a külügyminiszternek a semlegesség megsértése miatt ismét legélesebben tiltakoztam.”⁴⁰

A német tiltakozások ellenére, a kiadott vízumok száma látványosan megnövekedett: 1940 februárjában 314; 1940 márciusában 737; 1940 áprilisában 19 659 vízumot bocsátottak ki.⁴¹ Dembiński, és közvetlen munkatársainak szerepe a lengyel katonák szöktetésében, a német hatóságok számára 1940 áprilisában teljesen nyilvánvalóvá vált. A német presszió következményeitől tartva, a Lengyel Katonai Képviselőlet vezetőjének irodáját bezárták, és a HM. 1940. április 23-án felszólította a tábornokot, hogy összekötő tisztjeivel a Pasaréti úti lengyel katonai gyűjtőtáborba vonuljon be.⁴² Dembiński és kollégáinak evakuációja várható volt, annak ellenére, hogy a Magyar-Lengyel Menekültügyi Bizottság tagjai, a lengyeleket támogató prominens személyek: Szapáry grófnő, Odescalchi Károlyné Andrassy Klára grófnő, Károlyi gróf, Zichy báró, két rendkívüli tanácskozást is összehívtak, annak érdekében, hogy Stefan Dembiński továbbra is Magyarországon maradhasson, de a segítőszándék, kezdeményezés nem járt eredménnyel. A dandártábornok szökéséről már döntést hozott a lengyel kormány, és ennek szócsöve Kornaus-Dohnal ezredes volt.⁴³ Stefan Dembiński, Teleki Pál miniszterelnök tudtával hagyta el az országot, Maciejowicz Anton, 58 éves gazdaként, 5766-os vízumszámmal.⁴⁴

A képviselőlet első időszakának mérlege, a háború okozta nehézségek, kihívások ellenére pozitív irányba billen, melyről a Magyarországról sikeresen evakuált mintegy 22.000 lengyel katona létszáma is tanúskodik.⁴⁵

A Lengyel Katonai Képviselőlet II. időszaka 1940 májusától-1941 októberéig tartott. A képviselőlet élére Bartha Károly honvédelmi miniszter javaslatára dr. Steiffer Marian vezérezredes került, akik együtt szolgáltak az Osztrák–Magyar Monarchia közös hadseregében, és Steiffer egy alkalommal Bartha főhadnagy életét is megmentette.⁴⁶

A képviselőlet személyzetéhez tartoztak: Dyndowicz Witold százados, a kancellária vezetője; Wilk József-őrnagy a szállásügyekért felelt; Chomranski Marian alezredes a nyilvántartást vezette; Król Aleksander mérnök alezredes, a kulturális ügyek intézésért felelt; dr. Kołtataj Srzednicki Jan tábornok az egészségügyi osztály vezetője; Chelmikowski őrnagy -hivatalnok; Cichonewski Stanisław hadnagy a pénzügyért felelt; Wukin Irena és Hauer Janina gépirónőként és Kiniarz

⁴⁰ *A Wilhelmstrasse és Magyarország - Német diplomáciai iratok 1933-1944.* Szerk.: Ránki György, Pamlényi Ervin, Tilkovszky Loránt, Juhász Gyula. Kossuth Kiadó, Budapest, 1968. 73/52 095-6.

⁴¹ A „legális” ország elhagyás mellett számottevő volt az illegális „szökés” is. A HM. 21. osztályának nyilvántartása alapján 1939 októberében a katonai internáló táborokban lévő internáltak száma: 45 225 fő, majd 1942-ben az állomány nem éri el a 7000-et. 1945.január 20-án a katonai táborokban nyilvántartottak létszáma 5667. AAN 2/140/0/1/1/1

⁴² LKM, *Lagzi István hagyatéka.* HL H.M. 1940-21-21-3553-4176.

⁴³ Az első értekezletre meghívták a lengyel követet Leon Orłowskit, aki azonban gyorsan távozott az ülésről és ekképp nyilatkozott: „hallottam az üggyről, de nem keveredhetek ebbe bele, és a Lengyel Katonai Képviselőlet likvidálását illetően sem tudok semmit mondani.” AAN 2/140/0/1/1/1

⁴⁴ A dandártábornokkal tartott Gołebowski Tadeusz (5767 vízumszám); Gutkowski Aleksander (5770 vízumszám); Solak Andrzej (5769 vízumszám); Traczewski Stefan (5768 vízumszám), és Krzeczunowicz Jerzy (5765 vízumszám). AAN 2/140/0/1/1/1. Dembiński április 27. és május 7. közötti Belgrádba, majd a Közel-Keletre távozott. In.: LAGZI (2022 II.),873.

⁴⁵ Lásd. LAGZI, István: *Lengyel katonák evakuációja Magyarországról 1939-1941.* METEM, Budapest-Szeged-Varsó, 2015.

⁴⁶ LAGZI, (2022 II.),874.

Marian sofőrként teljesített. Tolmácsként tevékenykedett Morvay Kazimierz, Pietrzykowski Władysław és Kastyak Rudolf alhadnagy.⁴⁷

Steiffer rengeteget tett azért, hogy a táborokban az életkörülmények javuljanak, amihez elsősorban pénzre volt szüksége. A civil menekültek több anyagi támogatásban részesültek a Lengyel Polgári Bizottság részéről, mint a katonai internáltak.⁴⁸ Ezért a képviselő vezetője többször interveniált a Lengyel Polgári Bizottságnál, és került konfliktusba a pénzügyminiszterrel, Bohdan Stypinskiel is. Kitartó hozzáállását, végül siker koronázta meg, a Lengyel Polgári Bizottság 20.000 pengőt írt jóvá a Lengyel Katonai Képviselőnek, melynek köszönhetően sikerült az internáltakat ellátni megfelelő ruházattal, szövetekkel.⁴⁹

Steiffer igyekezett közbenjárni a Honvédelmi Minisztériumnál, mind az áthelyezési kérelmek mind a zsold pozitív elbírálásának érdekében, ahogy ez Borzecki Bronisław hadnagy és Petruska Kornélia esetében is történt.⁵⁰ Steiffer Marian vezetése alatt a képviselő szervezetten működött, és az internáltak körében is pozitív visszhangja volt. Ennek ellenére egy súlyos rágalom miatt, mely szerint a „németekkel kollaborál” kénytelen volt lemondani. A fő intrikusok, a Lengyel Katonai Képviselő állományához tartozó Morvai Kazimierz hadnagy, és Dyndowicz Witold százados voltak. Steiffer ezredes, hogy tisztázza magát a súlyos vádak alól, kezdeményezte a Polgári Bíróság összehívását (*Sad Obywatelski*) melynek tagjai voltak: Słoninski Wacław törvényszéki bíró, Stypinski Bohdan, Stanisław Lubelski és dr. Stanisław Opoka-Loewenstein ügyvédek, dr. Stefan Benedykt őrnagy, Piotr Wilk-Witosławski lelkipásztori hivatal vezetője, Stanisław Łaski-Rzepko pap, Marcin Lubomirski herceg és dr. Jan Kołtataj -Srzednicki orvos.⁵¹ Az 1941. május 9-én megalakult Polgári Bíróság elnökévé Lubelski Stanisławot, titkárává Słoninski Wacławot választották.⁵² A bíróság Budapesten a Pálos kolostorban – Wilk-Witosławski irodahelyiségében ülésezett. A vád alól a képviselő vezetőjét felmentették, de ezzel egyidőben elmarasztalták, annak ellenére, hogy: „*a németekkel való tényleges kapcsolatfelvételt sem, de magát a szándékot sem sikerült konkrétan bebizonyítani.*”⁵³ Steiffer ártatlanságát, Lagzi István kutatásai, valamint a Varsói AAN anyagai is alátámasztják.⁵⁴

Marian Steiffer lemondását követően, a Képviselő életében a III. szakasz vette kezdetét. A Lengyel Katonai Képviselő élére dr. Król Aleksander került, aki 1941 októberétől- 1944 áprilisáig látta el feladatait. Ebben az időszakban folytatódott a Steiffer alatt megkezdett munka. A képviselő vezetője szorgalmazta az internáltak munkavállalását, akiknek száma 1942 végén 82%-ra nőtt.⁵⁵

⁴⁷ AAN 2/140/0/1/I/1

⁴⁸ A civil menekültek száma ekkor 3000 főt tett ki, és több 10.000 pengőt költöttek rájuk, míg az internált katonák létszám 6000-7000 főt tett ki, és csak pár ezer pengő támogatást kapott.” AAN,2/140/0/1/I/1

⁴⁹ Mach Leon posztógyár igazgató önzetlen segítőkészségének köszönhetően a katonai egyenruha hiányt sikerült orvosolni. Marian Chomranski, dr. Frank Viktor százados és Géczy Sándor ezredesnek köszönhetően sikerült bőrt vásárolni a cipőkhöz. Magyar Vöröskereszt elnökhelyettese Lukács Sarolta pedig a flanel anyag vásárlásához nyújtott segítséget. AAN 2/140/0/1/I/1

⁵⁰ Borzecki Bronisław feleségül vette Petruska Kornélia magyar honpolgárt, és kérelemmel fordul újdonsült feleségének tiszti zsoldjának kifizetése kapcsán. Marian Steiffer kérelmezte, hogy Borzecki Kornélia kerüljön a tiszti hozzátartozói névjegyzékbe. LKM *Lagzi István hagyatéka*- L.420-940.

⁵¹ LAGZI (2022, II),875. Lásd.: AAN 2 /140/0/1/I/1

⁵² LAGZI (2022, II), 875.

⁵³ Uo.

⁵⁴ „Steiffer az egyik legkiválóbb tiszt, aki kiváló szakember...nagyon gyors gondolkodású, edzett, energikus, igazságos, képzett, tanult ember, aki kellő komolysággal kezelte az ügyeket, igaz lengyel volt...A képviselő élén minden tőle telhetőt elkövetett, hogy azt megfelelően vezesse. A lengyel ügy, és a katonák érdekében cselekedett.” AAN 2 /140/0/1/I/1

⁵⁵ 1943-ban Antall József, Henryk Sławik vezetésével egy értekezletet hívott össze, amelyen a lengyel táborok rangiósei is részt vettek. A konferencia célja egy összegzése volt az internáló táborok eddigi működésével, hiányaival kapcsolatban. Az értekezleten elhangzott, hogy a menekültek körében a depresszió

Król támogatta a kulturális programok szervezését, és különböző képzések indítását: Bény községében Kertészeti és kereskedelmi Szakiskola működött, Esztergomban teázót üzemeltek és gépjárművezető tanfolyamot indítottak; Kiskunlacházán méhészettel foglalkoztak, valamint intarzia tanfolyamot indítottak 15 fő részvételével, akiket később Mahunka Imre, a legnagyobb magyarországi bútorgyáros egy nagyszabású projekt keretén belül alkalmazott.⁵⁶ Az internáltak munkavállalása javított az anyagi helyzetükön, és nagy mértékben hozzájárult a mentális állapot javulásához is. Król Aleksanderhez gyakran érkeztek be a különböző táborok lakóitól kérelmek. Az internáltak szívesen hagyták volna el a Siklósi büntetőtábor, de a Vámosmikolai zsidó táborból is sűrűn érkeztek áthelyezési kérelmek. A képviselő vezetője igyekezett pozitívan elbírálni a leveleket, a zsidó internálótábor esetében azonban gyakran falakba ütközött.⁵⁷

Magyarország német megszállása 1944. március 19-én súlyos krízist hozott mind a magyarok mind a lengyelek számára. A Lengyel Katonai Képviselő vezetőjét, Król Aleksandert a Gestapo letartóztatta⁵⁸. Ebben a kritikus időszakban vette át a vezetést Cieśliński Witold ezredes, aki 1944 májusától 1944 októberéig látta el feladatait. A képviselő működésének IV. szakasza, az egyik legmegterhelőbb időszak volt a Magyarországon internált lengyel katonák és civilek életében. A megszállás pillanatában, azok a személyek, akik részt vettek a lengyelek megsegítésében feketelistára kerültek.⁵⁹ A németeknek ez az akciója még a magyar hatóságokat is meglepte.⁶⁰ A német presszió ellenére 1944. március 19-én, a hajnali órában telefonon keresztül, és küldöttek útján felhívták a vezető pozícióban lévő lengyelek figyelmét a közelgő német veszélyre és felszólították, hogy vagy semmisítsék meg a kompromittáló dokumentumokat, és meneküljenek el az országból.⁶¹ A Magyar-Lengyel Menekültügyi Bizottság, hogy segítsen az életveszélyben lévő lengyeleken, magyar igazolványokkal látta el őket, ennek köszönhetően sikerült időt nyerniük.

Edmund Fietowiczot a W -Kirendeltség vezetőjét, Antall Józsefhez hasonlóan, a megszállás hajnalán telefonon tájékoztatták a közelgő veszélyről, és utasították a dokumentumok megsemmisítésére.⁶² Fietowicz nem végzett időben a lengyel menekültekre nézve kritikus anyagok eltüntetésével, és délután 2-kor, amikor a Gestapo megszállta a lakását, Fietowiczot, Opoka- Lewensteint, és Gurgul professzort is letartóztatták, az archívumot és a készpénzt pedig lefoglalták.⁶³

Az egészségügyi szolgálat vezetőjét, dr. Kołtataj Sezednicki Jant, a megszállás napján 1944. március 19-én 16:30 perckor a rendelőjébe érkezve halálos lövés fogadta. Másnap 1944. március 20-én a Lengyel Orvosok Szekciójának vezetőjére, dr. Kandoffer Janra is hasonló sors várt, és vele együtt az orvosára várakozó Sikorski Mária is.⁶⁴ A Lengyel Polgári Bizottság, Géza utca 3. szám alatti épületét március 1944. március 20-án szállta meg a Gestapo, és megkezdte a sorozatos

megnövekedett, azonban a katonák nagy része alkalmazkodott a megváltozott életkörülményekhez. A tábor rangidősei jelezték, hogy az anyagi helyzet rosszabbodott: fehérnemű és takaróhiánnyal is küzdenek. Antall József ekkor felhívta a figyelmet az ország nehéz gazdasági helyzetére. A Polgári Bizottság 1943 decemberében az internált katonákat ellátta 100 matrózblúzzal 100 flanelinggel 50 garnitúra atlétával 50 pár zoknival 200 törülközővel... mindezeknek az értéke 22500 pengő. AAN 2 /140/0/1/I/1

⁵⁶ AAN 2 /140/0/1/I/1

⁵⁷ LKM, *Lagzi István hagyatéka*. Konczynski Jerzy internált lengyel százados áthelyezési kérelme. 47324. 1943.VII.9.

⁵⁸ AAN 2 /140/0/1/I/1

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ Uo.

⁶¹ Uo.

⁶² AAN 2 /140/0/1/I/1

⁶³ AAN 2 /140/0/1/I/1

⁶⁴ Uo.

letartóztatásokat. Áldozatul esett Andrzej Pysz elnökhelyettes, a gondnok Kiełtyk, a sofőr Jabłonski, Pielok Stafania gépíró, Koziorowski, és mintegy 30 gyanútlanul besétáló lengyel. A német akció sikeréhez a házmester, Szabó Imre is hozzájárult, aki egyrészt nem figyelmeztette a lengyeleket a rájuk leselkedő életveszélyre, másrészt a menekülőket visszatartotta, útjukat elállta.⁶⁵ A Gestapo megszállta a Wiesci Polskie újság szerkesztőségét, a Lengyel Intézetet és a Lengyel Könyvtárat, a Lelkipásztori Hivatalt, amelynek vezetőjét Wilk Witosławski Piotrot letartóztatták.⁶⁶

A KEOKH épületét a németek 1944. 03. 19-én reggel 6:00 és 7:00 között foglalták el és pecsételték le. Az utolsó pillanatban Glázer Elemérnek, valamint munkatársainak Czinglery József őrnagynak, és dr. Némethy Józsefnek sikerült időben megsemmisíteni az aktákat, amelyek az evakuációval voltak kapcsolatosak.⁶⁷ Berlini telefonos felszólításra a Gestapo letartóztatta Chomranski Marian alezredest, és feleségét Annát, akiket pár hétig a Fő utca, majd Melinda utcában található börtönben tartottak fogva. Ezt követően Chomranskit Mauthausenbe, a koncentrációs táborba szállították, feleségét pedig Németországba vitték.

A balatonboglári professzorok ellen hajtóvadászat indult. A pedagógusokat fegyvercsempészéssel és katonai kiképzések tartásával vádolták meg. Az egész tanári kar, az igazgatóval az élen dr. Jedrasik professzorral a Mauthauseni koncentrációs táborba került. Antall Józsefet is letartóztatták, aki 2 hónapon keresztül ült a Gestapo fő utcai épületében, majd a Melinda utcában tartottak fogva. Az egyik legsúlyosabb vád a következő volt: *„segítette, jóváhagyta a lengyelek szökését, mintegy tízezer lengyel menekültet segített, akik később az afrikai fronton vettek részt és több 100 németet öltek meg.”*⁶⁸

A lengyel menekültek helyzete tovább súlyosbodott, amikor német rendelkezésre a Belügyminisztérium kénytelen volt 1944. április elsejétől befagyasztani a kifizetéseket, ezzel egy időben a londoni emigráns kormány küldeménye is vissza volt tartva. A londoni kormány végül 1944 áprilisában a súlyos helyzetre való tekintettel 2 millió pengőt küldött, a Nemzetközi Vöröskereszt budapesti képviseletén keresztül a lengyel menekültek részére. 1944. október közepén a nyilasok letartóztatták Utassy Lorándot, aki 1943 óta a Honvédelmi Minisztérium 21. osztály vezetőjeként a folyamatos német presszió ellenére is próbált segítséget nyújtani a lengyeleknek, neki köszönhetően 1944 októberében a katonák nagy része még szabadon élhetett az internálótáborokban.⁶⁹ Utassy letartóztatása után, úrrá lett a félelem a katonai képviseleten belül. A helyzet tovább eszkalálódott, amikor a 21. osztályhoz került lengyel referensként, Bem de Cosban őrnagy, akiről köztudott volt, hogy német kollaboráns és fennállt a veszélye a lengyelek tömeges koncentrációs táborba szállításának. A képviselet vezetője, ebben a különösen feszült időszakban, ahol a 21. osztály vezetőjét (Utassyt) már letartóztatták, és germanofil lengyel referenst helyeztek az irodába, racionálisan felmérte a helyzetet, és egészségügyi okokra hivatkozva nem ment be az irodába, és Nyugatra menekült. A képviselet vezetését pedig Tadeusz Prochowski-nak adta át.⁷⁰

A Lengyel Katonai Képviselet utolsó, legrövidebb ideig tartó egyben lezáró időszaka 1944 októberétől 1944 november 9-ig, a képviselet likvidálásáig tartott. A képviselet szakszerű felszámolásához Prochowski a Lengyel Szekció vezetőjétől kapott útmutatást: a készpénzt, 70.000

⁶⁵ Szabó Imre lengyelelles, német kollaboráns tevékenységéről, Z. Antoniewicz 1945. augusztus 23. jelentése is tudósít, AAN 2 /140/0/1/I/1

⁶⁶ Uo.

⁶⁷ Uo.

⁶⁸ AAN,2 /140/0/1/I/1

⁶⁹ Uo.

⁷⁰ Uo.

pengőt a Lengyel Szekció (Nemzetközi Vöröskereszt) pénztárához kell átfolyósítani; minden aktát, számlakönyvet a háborús helyzetre való tekintettel meg kell semmisíteni; mivel a képviselő irodája egy magáncégtől volt bérelve, ezért a az irodának a bútorokat vissza kell adni és a képviselő tulajdonát képező 3 asztalt és 2 nagyobb szekrényt a Lengyel Szekciónak kell átadni; 2 írógép átadásra kerül a Szekcióhoz; az élelmiszer áruk, ruhák a hónap végén szétosztandók a táborokon belül; az apróbb dolgokat pedig a Lengyel Szekcióhoz kell átvinni, 1947 cipőtalp melynek értéke 50.000 pengő, megmarad a zugligeti tábori boltban, alhadnagy Varjúnál.⁷¹ Prochowski Tadeusz 1944 november 9-én, a képviselő felszámolásának napján körlevelet bocsátott ki a katonai internáló táborok rangidősei számára, melyben tájékoztatta a tisztet, hogy segély kapcsán a Nemzetközi Vöröskereszt Lengyel Szekciójához fordulhatnak, a Kossuth Lajos utca 5. szám alatt. Ha a kapcsolattartás, a háború következtében lehetetlenné válna, dr. Mielech őrnagyot és dr. Stanisławot érdemes felkeresni. A katonai képviselőnél lévő 4435 pengő 24 fillért a tiszt és altiszt között osztják szét.⁷²

A Lengyel Katonai Képviselő mintegy 5 éves fennállása alatt, 1939. szeptember 24-től-1944. november 9-ig mindvégig a lengyel internáltak sorsát tartotta szem előtt. Az első időszakban a tábori életkörülmények javítása volt a cél, és a titkos küldetés teljesítése- az evakuáció támogatása. A második időszakban, a hangsúly a lengyel internáltak anyagi helyzetének javításán, a munkahelyek teremtésén és a pozitív kérelmek elbírálásán volt. A harmadik szakasz, mely egy nyugodtabb és hosszabb periódus volt, az internáltak további magyarországi életének berendezkedését tűzte ki célul: még több lengyel menekült munkavállaló alkalmazása a magyar gazdaságban, képzések szervezése. A negyedik szakasz, a német megszállással vette kezdetét, mely során mind a civil mind a katonai internáltak ismét „menekülő menekültekké” váltak. Ebben az időszakban a legfontosabb feladat a lengyelek biztonságba helyezése, és a pénzügyi segély megbízható helyre folyósítása volt. Az ötödik, utolsó szakaszban a Lengyel Katonai Képviselő szakszerű felszámolása zajlott Tadeusz Prochowski vezetésével. A Lengyel Katonai Képviselő hosszú fennállása páratlannak tekinthető. Különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a Budapesti Lengyel Követség likvidálása már 1941 januárjában megtörtént. A képviselő 5 éves működése, nem valósulhatott volna meg, a magyar kormány, magyar hatóság (KEOKH) és számos lengyelbarát szervezet (Lengyel-Magyar Menekültügyi Bizottság) és civil támogatás nélkül, amely a német presszió ellenére, lehetőségeihez mérten kitartott a lengyel-magyar barátság mellett.

Epilógus

A Szálasi-kormány hatalomra kerülése után (1944.október 16-án) a lengyel menekültek helyzete tovább súlyosbodott. A Nemzetközi Vöröskereszten belül működő Lengyel Szekció hiába tett közé egy védelmet nyújtó listát, ezt figyelmen kívül hagyták. Folytatódott a letartóztatások, kihallgatások, majd a haláltáborokba szállítások és gyalogmenetek következtek.⁷³ A letartóztatott személyeket először a Svábhegyre vitték a Melinda utcához, ahol kíméletlen kihallgatásnak és tortúrának voltak kitéve a foglyok. Szomorú szerepet játszott a menekültek között Krzemienowa Zofia, aki tolmácsként volt jelen a vallatásokon, és a foglyok visszaemlékezései szerint önszántából, és önszándékkal vezérelve dolgozott a Gestaponak.⁷⁴ A Svábhegyi börtön után a foglyokat átszállították a német börtönbe, a Fő utca 71.-be A Magyar Vöröskereszt elérte, hogy heti egy élelmiszer-csomagot kapjanak a rabok. Ezek a csomagok azonban alapos kontroll után jutottak

⁷¹ AAN,2 /140/0/1/I/1

⁷² Uo.

⁷³ Uo.

⁷⁴ Uo.

a fogvatartottakhoz jelentős hiányt szenvedve. A több heti vattatás után elkezdődtek a transzportok, melyeknek végállomásai: Dachau, Auchwitz, és Mauthausen voltak.⁷⁵

A Varsói levéltár (AAN) „A lengyel menekültek Magyarországon 1939. szeptember 21-től 1946. július 31-ig” dokumentumgyűjteménye, egy olyan listát is tartalmaz, amelyen azok a lengyel civil és katonai személyek szerepelnek, akiket a Gestapo a Fő utca 71. alatt tartott fogva. A táblázat a következő rubrikákat tartalmazza: I. név; II. cellaszám; III. születési év olykor helyszínnel; IV. a letartóztatás napja és parancsszáma; V. a letartóztatott személy további sorsa (munkatábor, koncentrációs tábor, azonnali kivégzés). A listán jelenleg 311 lengyel menekült személy neve olvasható, azonban szükségszerű a hiányos rubrikák kiegészítése és pontosítása, mely segítségével a II. világháború alatti lengyel-magyar kapcsolatok történelmének egy rendkívül kritikus, és nehéz időszakáról még pontosabb képet kaphatunk.

Melléklet

A listában szereplő azok a személyek, akiket a Gestapo a Fő utca 71. alatt tartott fogva.

Opis ten niestety nie zawiera nazwisk wszystkich uwięzionych w więzieniach przy ul. Piłsudskiego w Warszawie. Wskazano tylko nazwiska niektórych z nich. Wskazano także nazwiska niektórych uwięzionych w więzieniach przy ul. Piłsudskiego w Warszawie. Wskazano także nazwiska niektórych uwięzionych w więzieniach przy ul. Piłsudskiego w Warszawie.

1. p. nazwisko i imię Nr. cell. Uwaga

1. Albert Włodarski 430 nr. 1313 Kraków nr. 20/VI.44 Nr. aktów aresztowania 8562 wywieziony do Mauthausen

2. Jędrzejewski Jan 536

3. Baskiewicz Ignacy Bastrzelewo

4. Bałani hr. Stefan 246... Mauthausen

5. Barzdziej Adam 430

6. Barnert Franciszek wywieziony do obozu kono. Włocławek

7. Bartosik Stanisław 426

8. Basaj - legia Zygmunt plk. 420 Mauthausen

9. Basiak Franciszek 305

10. Bańka Wiesław 430 roboty w Niemczech

11. Białik Janusz 427

12. Bekak Jan /Roman? 209 Mauthausen

13. br. Bojan Stanisław 205 Mauthausen

14. dr. Boczna Bernhard 326

15. dr. Breczowski Edward roboty w Niemczech

16. Brzez Józef 430 nr. 1307 Warszawa nr. 20/VI.44

17. Bukowski Czesław Inspektor TMOI Mauthausen

18. Burbiela Józef prof. Katedra Biologii 426 Mauthausen

19. dr. Chęciński Alfred plk. szef szpil. Przedstawicielstwo Int. Szarych nr. 1009 Gdansk nr. 13/VI.44

271. Tolmasz Gerhard	306				
272. Traha Leopold szlachciz	1899	Janina	1944.03.24.		
273. Trojan Stanisław	430				
274. Trzaskowski Józef	304				Mauthausen +
275. Tschertnow Grzegorz	537				
276. Turcotte Janina	537				
277. Turcki Tomasz Adam					Włocławek
278. Turka Barbara					
279. Tybota Kazimierz	430				
280. dr. Tymoski Józef cywil	1894	Jagielnica	1944.10.19.	1944.11.16.	Nr. 49090/eln.
281. Unger Janina		1921	Warsz.	1944.10.19.	
282. Włocławski Józef Stanisław					Włocławek
283. Włocławski Stanisław					Włocławek
284. Włocławski Stefan	200				
285. Włocławski Józef YMCA szlachciz		1890	Strachna	1944.03.29	Mauthausen
286. Włocławski Stanisław	332				
287. Włocławski Zygmunt szlachciz		1899	Lodz	1944.03.21.	
288. Włocławski Józef	215				
289. Włocławski Władysław Inceza	508	Idy	1944.03.24.		
290. Włocławski Kazimierz	420				
291. Włocławski Stanisław	332				
292. Włocławski Zygmunt					Włocławek
293. Włocławski Piotr szlachciz	206				Mauthausen
294. Włocławski Władysław Inceza	332				Dachau
295. Włocławski Maksymilian					
296. Włocławski Jan	431				
297. Włocławski Marian	306				
298. Włocławski Jerzy	511				
299. Włocławski Benedykt ksiądz		1899	Włocławek	1944.04.21.	Nr. 56643/470044/21
300. Włocławski Władysław	427				
301. Włocławski Franciszek		1914		1944.10.19	
302. Włocławski Krzysztof młody	430	1907	Brzesk		
303. Włocławski Zygmunt					Włocławek
304. Włocławski Zygmunt	431				Mauthausen
305. Włocławski Jerzy					Włocławek
306. Włocławski Józef	536	1920	Przemysl	1944.06.23	Włocławek

AAN-„A lengyel fogolylista”

STAROSTA POWIATOWY KIELCEKI.
L.345/K.38.

Zaświadczenie

możę którego potwierdzam, że p. Kpt. Jerzy Koncziński dwca. Zandarmerii 2. D.P. zamieszkały w Kielcach przy ul. Zamkowej jest obywatelstwem polskim, relig. rzymskokat. i pochodzenia aryjskiego. Zaświadczenie to wydano celem przedstawienia go wiadomości konsularnej dla uzyskania transytowych wiza ograniczonych w związku z zamiarem wyjazdu p. Konczińskiego na kurację sanatoryjną. Kielce dnia 2. sierpnia 1938.

Starosta powiatowy
Wojciechowski

LKM, *Lagzi István hagyatéka*: Wojciechowski, kielci járási főszolgabíró igazolása, Jerzy Koncziński lengyel százasdos állampolgárságáról és vallási hovatartozásáról

⁷⁵ Uo.

Bibliográfia

Levéltári források

Archiwum Akt Nowych (AAN) W Warszawie
AAN 2/140/0/1/1/1
Lengyel Kutatóinézeti és Múzeum (LKM)
Lagzi István hagyatéka 2023
Magyar Nemzeti Levéltár
Magyar Királyi Külügyminisztérium

Folyóiratok

VARGA E. László: *Orłowski Leo budapesti lengyel követ tárgyalásai a kormányzóval*, Századok, 2003(1)

Szakirodalom

A Wilhelmstrasse és Magyarország - Német diplomáciai iratok 1933-1944. Szerk.: Ránki György, Pamlényi Ervin, Tilkovszky Loránt, Juhász Gyula. Kossuth Kiadó, Budapest, 1968.
GERENCSÉR, Tibor: *Ellentétek vonzásában*, Napkút Kiadó, 2020.
LAGZI, István: *Lengyel katonák evakuációja Magyarországról 1939-1941*, METEM, 2015.
LAGZI, István: *Magyarok a lengyelekért I-II.* Magán kiadás, Budapest- Szeged- Varsó, 2022.
NORMAN, Davies: *Lengyelország története*, Osiris Kiadó, Budapest, 2006.

Online irodalom

<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyarorszag-a-masodik-vilaghaboruban-lexikon-a-zs-F062E/v-w-F0E70/volksbund-F0EA7/>
https://epa.oszk.hu/00800/00861/00048/pdf/aetas_2010-01_113-130.pdf
<https://magyarnemzetinevter.hu/szemelyi-nevter/?id=684592&date=2024-02-11>
https://epa.oszk.hu/03100/03112/00029/pdf/EPA03112_somogy_2017_2_067-075.pdf

I. Biblioterápia és irodalomtudomány¹

A *biblioterápia* vagy más elnevezéssel *irodalomterápia*, a gyógyító, egészségmegőrző, személyiségfejlesztő olvasás, az irodalmi befogadás újabban egyre elterjedtebb alkalmazási területe. Népszerűsége abba a tendenciába illeszkedik, amely az irodalomtudományban az 1960-as évek végétől vált uralkodóvá a recepcióesztétika megjelenésével. Ennek lényege, hogy nincs jelentés befogadó nélkül, minden olvasás értelemadás is egyúttal. A mű szinte végtelenül nyitott, a szöveg partitúra, amit az olvasó szólaltat meg a maga ismereteivel. (Eco, 2006; Jauss, 1997) A szöveg üres helyeket tartalmaz, amelyek – mint Wolfgang Iser Fielding regényei kapcsán megfogalmazza – „az olvasónak felajánlott gondolkodási szünetek”. Ezek teszik lehetővé számára „oly módon elmélyülni a történetbe, hogy annak értelmét képes legyen megállapítani.” (Iser, 1980b: 152.) Hozzátehetnénk ehhez, hogy biblioterápiás helyzetben az üres helyet – nem csupán az Iser által említett fókuszváltásváltások következtében létrejött vagy a szembenálló helyzetek között keletkező üres helyet, amely „valamit jelenlévővé tesz, ami a szövegben nincs kimondottan adva”, (Iser, 1980b: 150.) hanem mondjuk egy részletesen le nem írt helyszínt vagy tárgyat – a befogadó egyéni tapasztalata – identitása – szerint tölt meg érzelmileg eltérő tartalommal. (Lásd Norman N. Holland pszichoanalitikus DEFT-modelljét: Holland, 1990.) Az irodalmi mű ebben a megközelítésben nem pusztán formálisan leírható nyelvi konstrukció, hanem bonyolult szövetű kommunikációs felület, amelynek kapcsán nem az a fontos, hogy mit jelent, hanem hogy hogyan hat. (Iser, 1980a: 41.) Képes láttatni, megszólaltatni, megindítani az olvasó belső világát, mely gyakran a maga számára is rejtve van. Az esztétikum azt jelenti ebben az értelemben, hogy a mű rétegzett, többféle értelmezésre nyitott, és a koronként változó kérdésekre újabb és újabb válaszokat kínál. (Jauss, 1997: 329.) Reflexióra és önreflexióra szólít fel. Végző célja ősidőktől fogva ugyanaz, amit Rilke az *Archaikus Apolló-torzó* című, nálunk Tóth Árpád fordításából ismert költeménye zárszavában megfogalmazott: „Változtasd meg élted!”

A *biblioterápia*, mely bármely könyv befolyásoló hatására alapoz, valamint az *irodalomterápia*, mely az esztétikailag értékes művek megelőző-gyógyító hatásával számol, (Jeney, 2012: 23.) abban különbözik a befogadasközpontú irodalomtudománytól, hogy szemben az előbbivel, amelynek szeme előtt mégiscsak a szöveg létmódja, jelentéseinek megképződése áll, a szöveget eszköznek tekinti, a fókusz a terápiába bevont személy énjén belülré helyezi. (Béres, 2022: 13.) Vagyis a közös metszet a befogadás aktusa, de a súlypont az irodalomtudomány esetén a szövegre esik (érthetünk ez alatt a szövegen túlterjedő jelentésdimenziókat is, amilyen a hagyományra vagy az értelmezésekre gyakorolt hatás, amint azt a hermeneutika hangsúlyozza), míg a biblioterápia esetén az individuális befogadó aktuális érzelmi-lelki állapotára kerül a hangsúly. A biblioterápia abban is sajátos hermeneutikai beállítódást jelent, hogy – a többnyire csoportban zajló munka során – a jelentések egy több személy között folyó beszélgetésben bomlanak ki, és a mű úgy tárulkozik fel, mint egy kaleidoszkóp. Ám a különféle mintázatok csakis az egyéni, személyes

¹ E tanulmányba, főként pedig a bevezető rész irodalomtudomány és biblioterápia kapcsolatát fejtegető gondolatmenetébe beépítettem lektorom, Szilágyi Gábor értékes meglátásait, melyekért itt szeretnék köszönetet mondani.

olvasat visszajelzéseiben tűnnek elő, míg a munka végén kibomlik egy többbretű közös értelem. Aki vett már részt biblioterápiás ülésen, az tapasztalhatta, hogy akár egyetlen alkalom is milyen gazdag mélységeit tárja fel egy-egy irodalmi mű rejtett értelemtartományainak, de még ennél is csodálatosabb az a sokféle, teljesen ellentétes érzelmi reakció, amit ugyanannak a szövegnek az olvasása képes kiváltani. A biblioterápia lényege éppen az, hogy a műről folyó beszélgetés egy idő után áttevéődik a saját élményekről szóló beszélgetésre, az egymást segítő, egymás tapasztalatait kiegészítő én- és világértelmezésre. Ki vagyok én? Hol tartok az életemben? Miért jutottam idáig? Milyen eszközeim vannak a továbblépéshez? Ilyen és hasonló kérdésekkel kapcsolodom a szöveghez, ezekre a kérdésekre keresem a válaszokat a szöveg segítségével.

Én e kétféle megközelítés együttes alkalmazásának lehetőségeit keresem. A műveltség, az esztétikai minőség, a katarzisz átformáló, építő erejében hiszek, éppen ezért egy olyan biblioterápiás munkamódszert szeretnék kidolgozni, amelyben nem egyszerűen csak eszköznek használjuk a szöveget a közös munka során, hanem esztétikai élményt nyújtó műalkotásként is bejárjuk és magunkévá tesszük mint a kulturális hagyomány közvetítőjét. Ez bizonyosfajta emelkedettséget feltételez, az olvasó részéről pedig hermeneutikai ráhangolódást. A csoportvezető itt már több, mint irányító, facilitátor – lélekvezető (hiszen a lelki tartományokba kalauzol), aki maga is felfedező egyben. A szöveg e fölfogásban nem lehet csak ugródeszka, hiszen a segítségével megfogalmazott kérdésekre a válaszokat is ő fogja megadni, mint afféle orákulum. Van ennek a beállítódásnak valamiféle szakrális jellege, nem tagadom. Itt hívnám föl a figyelmet személyes tapasztalatomra az újraolvasás, sőt: a többszöri újraolvasás rendkívüli erejére, a „nagy művel” való együttélés, a vele folytatott kitartott párbeszéd jelentőségére, mely hasonlatos a szerzetesi olvasáshoz. (Erről írtam a legutóbbi PEME-kötetben a Tolsztoj-csoportom kapcsán, vö: Hamvas, 2023)

E bevezető végén szeretném hangsúlyozni, hogy tapasztalatom szerint a biblioterápiás műfeldolgozás gyakorlata az egyszerre megnyíló különféle jelentéssíkok, az ellentétes érzelmi reakciók révén a szoborszerű emlékművé merevedett, megporosodott kanonikus művek új életre keltésében, a hagyományközvetítésben is hasznos szerepet játszhat a jövőben, gondolok itt a felsőfokú oktatásban való alkalmazására.

II A biblioterápia kezdetei, hazai megjelenése és jelentősége

Az irodalom terápiás alkalmazásának gondolata Amerikában jelent meg az 1800-as évek elején. Benjamin Rush amerikai orvos nemcsak az Egyesült Államok alapító atyáinak egyike, a *Függetlenségi Nyilatkozat* aláírója volt, de a biblioterápia egyik megalkotója is. Egy 1802-ben közreadott írásában minden kórház számára javasolta könyvtár felállítását. Két csoportra osztotta a betegek számára hasznos könyveket. Egyrészt ott vannak az útikönyvek, amelyek üdítően hatnak a lábadozókra, másrészt vannak a filozófiai, az erkölcsi és a vallási tárgyú művek, de például az újságokban is mindenki találhat unaloműzőt, vallotta Rush.

Amint azt egy 1810-ben kelt leveléből tudjuk, Rush elsőként javasolta irodalmi művek olvasását elmebetegek számára. Műfaji felfogása is érdekes. Búskomorságra regények olvasását vagy fordítást javasolt, hipochondria ellen vers és próza memorizálását, sőt: kéziratok másolását. A *Bibliát* pedig egyenesen olyan gyógyszerházhoz hasonlította, ahol minden betegség ellenszere megtalálható, de különösképpen a bágyadtság és depresszió ellen hatásos. Rush szerint az irodalom leköti a figyelmet és elvonja az elmét önmagától. Ma talán úgy mondanánk, hogy kikapcsolja a külvilágot, és az olvasó figyelmét belső világa felé fordítja. (Weimerskirch, 1965) Rush zsenialitását nem lehet eléggé hangsúlyozni. Mindaz, amit ötlet szintjén felvázolt, a biblioterápia különféle irányzatait és módszereit is meghatározza.

A *biblioterápia* szó megalkotása és a mai értelemben vett módszer leírása szintén egy amerikai orvos nevéhez fűződik. Samuel McChord Chrothers az *Atlantic Monthly* című lapban tette közzé *A literary Clinic – Egy irodalmi klinika* című írását 1916-ban. McChord Chrothers az első világháborúban traumatizált katonák kezelése során figyelte meg az olvasás gyógyító hatását.

Magyarországon már a 19. század közepén létesült könyvtár a Rókus Kórházban, de más művészetterápiás kezdeményezések is megjelentek. Az 1960-as, 1970-es években Oláh Andor körzeti orvos, etnográfus, a népi természetgyógyászat mellett olvasásterápiát is alkalmazott. Ezekben az években kísérleti jelleggel jelent meg a biblioterápia a Tolna megyei kórház rehabilitációs osztályán alkoholbetegek kezelésében az Országos Széchényi Könyvtár ma is élő és aktív egykori vezető munkatársa, Bartos Éva közreműködésével. A könyvtári területen mint az olvasás fejlesztését célzó könyvtári kiegészítő szolgáltatás terjedt el, és ez ma is a biblioterápia egyik fontos irányzata. (Jeney, 2012: 20–23.)

A biblioterápia vagy irodalomterápia – e két fogalmat én itt most egymás szinonimájaként használom – ma világszerte az intézményesülés felé tart. Idehaza két helyen, a Pécsi Tudományegyetemen és a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen folyik másoddiplomás képzés, hozzájuk kapcsolódik több szakmai társulás. Az irodalomterápia jelenleg a népszerű művészetterápiák egyike, melynek számos fajtája létezik. Vannak, akik inkább a szépirodalmi művekkel folyó munkára fektetik a hangsúlyt, míg mások bármit bevisznek a csoportba: dalszöveget, újságcikket, haikut, asszociációs kártyákat. Az angol *poetry therapy* elnevezés, mely a szakterület jeles kortárs amerikai képviselője, Nicolas Mazza mérvadó könyvének címében is szerepel, a „nyelvalapú” művészetek integratív alkalmazására utal. (Béres, 2012: 12.)

Béres Judit, a diszciplína hazai tekintélye úgy fogalmaz, hogy az irodalomterápia „a szövegek mentáthigiénés és személyiségfejlesztő célú, egyéni vagy csoportos segítő kapcsolatban való, interaktív felhasználását jelenti,” melynek során „a kreatív fókusz a személy énjén belül van.” (Béres, 2022: 11, 13.)

Az intézményesüléssel párhuzamosan egyre több diplomamunka és doktori disszertáció íródik idehaza e szakterületen. Felvetődik hát a kérdés, hogy miképpen válhat a biblioterápia a tudományos kutatás területévé? Véleményem szerint úgy, ha elméleti keretbe helyezzük, és megtaláljuk a gyakorlatba átvihető módszert. Doktori munkám célkitűzése ehhez igazodik.

Az olvasás korszerű irodalomtudományi megközelítése ma vagy dekonstruktív vagy hermeneutikai. Mi köti össze a kettőt? A „kimondott” és a „nem kimondott”, más szóval a kimondhatatlan. (Fehér, 2012) A biblioterápia azt jelenti, hogy a benső, rejtett világunk segítségével olvasunk szövegeket, illetve, hogy a szövegek segítségével szólaltatjuk meg ezt a számunkra is titkokkal teli tartományt, amelyben életünk számos kérdésére válaszokat találhatunk.

Ebből kiindulva Jung lélekkonceptcióját és álomelméletét választottam elméleti keretül. Jung ugyanis olyan komplex személyiségmodellt alkotott, amely az emberi lét egyetemes, mitológiai síkján kínál kulcsokat az emberi élet egyes jelenségeinek megértéséhez. Így véleményem szerint alkalmas összetett, rétegzett, magas esztétikai minőséget képviselő irodalmi szövegek önreflexív olvasásához. Jung terápiás szemléletében kiemelt szerephez jutnak az álmok. Az álom a kép nyelvén szól, ezért a „ki nem mondott” lelki tartalmakat jeleníti meg. Az álommunka – némileg leegyszerűsítve – a szavak keresését jelenti, ami voltaképpen az irodalmi szövegek önlebontó-építő struktúráinak dekonstruktív és hermeneutikai megközelítésével rokon.

III Egy biblioterápiás workshop tanulságai

Ennek az elméleti koncepciónak a gyakorlatba átvihető módszertani alkalmazását kívántam demonstrálni azon a szakmai workshopon, amelyet a Pécs-decentrum Kulturális Egyesület, Kortárs Világirodalmi Kutatócsoport szervezésében (melynek én is tagja vagyok) rendeztünk meg témavezetőmmel, V. Gilbert Edittel és többedmagunkkal a munkahelyemen, a Budapest VII. kerületi Pesti Mozi mozitörténeti kiállítás klubhelyiségében 2024. február 10-én. A program keretében témavezetőm, két jelenlegi egyetemi szakdolgozója és még egy szakember tartott módszertani bemutató foglalkozást rajtam kívül. A foglalkozások nagyon vegyes témájúak és szemléletűek voltak, érdeklődő laikusok is részt vettek, a csoporttagok közt ugyanakkor képződő biblioterapeuta is volt.

Én ennek a szakmai körnek a visszajelzéseiben bízva vittem be a csoportba egy olyan szerzőt, aki nem mondható már kortársnak, ugyanakkor a posztmodern magyar irodalmi kánonban megkérdőjelezhetetlen helyet bír. Hajnóczy Péter *Az elsőhegedűs* című rövid novellájáról, melyet erre az alkalomra választottam, szakirodalmi elemzés alig-alig áll rendelkezésre. Legrelevánsabbnak tartom Cserjés Katalin kutatásait, aki doktori disszertációját Hajnóczy Péter életművéből írta.

Pesti Mozi. Fotó: Szerző

A csoportmunkát háromórásra terveztem, de a workshop során csupán negyven perc állt rendelkezésemre, ezért egyes szakaszokat kihagytam, és csak utaltam a folyamatban játszott szerepükre. A foglalkozást két részre osztottam. Az első részt „hermeneutikai” olvasásnak neveztem, ennek során a rövid novella három, látszólag véletlenszerűen egymáshoz kapcsolt részének összefüggéseit igyekeztünk megragadni a szövegszerűség szintjén. A második részben arra kértem a csoportot, hogy tekintsenek a szövegre úgy, mint egy álomleírásra, lehetőleg, mintha saját álom lenne. Ezt követően igyekeztünk a csoporttagokkal behelyezkedni a műbe, hogy ki melyik szereplővel azonosul, kinek mit jelent a novellában szereplő „vendégkarmester”, aki makacs kérdések sorával, mintegy szigorú terapeuta kényszeríti megdöbbenő vallomásra az elsőhegedűst, akiről kiderül, hogy nem szeret hegedülni. Az utolsó jelenet és a záró mondat egyértelműen terápiás szituációt idéz, de szó szerint megjelenik egy szanatórium képe is a szövegben, valamint az örület, illetve a módosult tudatállapot is megragadható a novella világában, szövegépítkezésében.

Az alábbiakban kissé részletesebben is bemutatom a minimum háromórás munkához igazodó foglalkozástervezetemet, majd a megvalósult negyvenperces munka eredményeit, végül összefoglalom a tanulságokat, egy jövőbeni „Hajnóczy-terápia” figyelembe veendő szempontjait.

IV. Tervezet egy elképzelt Hajnóczy-csoport biblioterápiás munkájához

ELSŐ RÉSZ: Hermeneutika, értelmező interpretáció

1. rész: történet, gömbűjság, szerkezet

- Mi a történet? Van-e történet? (Keret?)
- Gömbűjság: mi ez? Mi a szerepe a szövegben?
- Mi a szerepe a szövegbe helyezett szövegeknek? Hogyan képezik le a valóságot?
- Az áptaltak példázata: hogyan kapcsolódik az előző részekhez? Áldemokrácia?
- Miérttek: feltehetőek-e a miérttek? Milyen „miérttek” lennének lehetségesek?

- Visszatérés: a történet. Miről-kiről szól a történet? Az újságolvasóról? Az ápolitakról? A hetvenes évek magyar társadalmáról? Ki az elsőhegedűs? És mi a viszonya az újságolvasóhoz?

2. rész: Milyen kérdésre válaszolt a szöveg a maga korában?

- Vannak-e még elmondható történetek? Van-e valami, ami nem kérdőjeleződött meg? Ehhez tudunk-e nyelvet találni?

- Az orwelli valóságból van-e kiút? Az irodalmon keresztül?

- Milyen kérdésekre válaszolhat a szöveg ma? Menekülés az álomba, saját világunkba?

MÁSODIK RÉSZ: Biblioterápia, álom

1. rész: Hol vagyok én a szövegben?

- Ki vagyok én a történetben?

- Ki lehetek: a narrátor (van ilyen?), az újságolvasó, az újságcikk szereplője, az ápolitak egyike, az ápoló, a zenekar tagja, a karmester, vagy netán az elsőhegedűs?

- Vagy lehetek-e mind egyszerre?

2. rész: Ha én álmodnám?

A szöveg mint saját álom. Egyes elemek, epizódok kicserélhetők-e saját álomelemekre? Pl. a gömb vagy az elsőhegedűs?

Gömb: Hogyan képzeljük el? Mit érzünk? Mit üzen?

Elsőhegedűs: Ki ő? Kire emlékeztet? Van-e megváltás a számára?

Képzeljük el, hogy egy álomleírást olvasunk! Ha például én álmodnám. (Koltai, 2022: 38.)

- Hogyan kapcsolódna jelenlegi élethelyzetemhez?
- Milyen konfliktust vet fel?
- Milyen érzéseket, testi élményeket hív elő?
- Milyen kapcsolati kérdéseket hoz elő: más emberekhez való viszonyok hogyan jelennek meg a szövegben? És ez hogyan kapcsolódik életemhez?
- Mitől félek, menekülök? Mit kell meglátnom?
- Milyen belső erőforrások fedezhetők fel a szövegben?
- Hogyan tárul fel a múlt-jelen-jövő hármassága, egyedi életem, sorsom, lehetőségem a szövegben?

HARMADIK RÉSZ: Feladat

Álominterpretáció. Ha ez a szöveg az én álmom lenne... Írjunk értelmezést a fenti kérdések alapján, mintha álomanalízist készítenénk!

V. Előzetes kérdések

A szöveg feldolgozásához szakirodalmi segítségül Cserjés Katalin doktori értekezését használtam. (Cserjés, 2007) Cserjés Katalin *Az elsőhegedűst* Thomka Beáta nyomán ama Hajnóczy-novellák közé sorolja, amelyekben a történetyszerűség háttérbe szorul. „A fikció: egy »férfi« (?) , valamikor a nem túl távoli jövőben újságolvasásba merül. Az újság gömb alakú, lebeg és forgatható.” (Cserjés, 2007: 203.) A történet helyett tehát a szövegben egy kitüremkedő tárgy (gömb alakú újság) válik meghatározóvá. A gömbűjság – hangsúlyozza Cserjés Katalin – emblematikus tárgy, objekt, tartós, magas szavatossági idejű, időnek ellenállóbb, mint olvasója. Szemben az újságpapírral, mondhatnánk, amely kétdimenziós, ez gömb: abszolút, tökéletes térbeli test, háromdimenziós. Vagyis olyan, mint az agy, az univerzum. (Ezt az egyik csoporttagunk fogalmazta meg, mint majd látni fogjuk.)

Az átélt-olvasott határa elmosódik itt. Azaz a kérdés adódik: mi a „valóság”? Ami az olvasottból jön? De az blóddli. Bulvárhír, szaktanulmány egy alkoholista elméjén átszűrve, kocsmahumorba csomagolva. A lázadás lehetséges módja itt úgy tűnik, az alkoholizmus, mint Hajnóczy saját élete is példázta. De mit példáz az ápoltak példázata, és hogyan kapcsolódik az előző részekhez? Áldemokrácia? „A »miért«-ek – mondja Cserjés Katalin – nem felteendők az irracionális felé lóduló szövegvilágban.” (Cserjés, 2007: 203.) Persze az olvasóban ilyenkor megszólal a kíváncsiság: milyen miértek lennének mégis felteendők? „A szöveg nem az elsőhegedűsről szól, vagy ha igen, nem tudjuk meg, miért épp róla” – hangsúlyozza Cserjés Katalin, majd hozzáteszi: „Az elsőhegedűs története éppúgy zárvány a hasonló című főszövegben, mint az egyéb betéttörténet-kezdemények.” (Cserjés, 2007: 204.) Adódik tehát a kérdés: az értelmet, összefüggéseket kereső befogadó milyen kapcsolatokat találhat mégis a novella részei között?

A fentiek alapján a szöveggel kapcsolatban feltehető kérdések, melyek bennem fölmerültek a csoportmunka előkészületei során, a következőképpen hangzanak: Miről-kiről szól a történet? Az újságolvasóról? Az ápoltakról? A hetvenes évek magyar társadalmáról? Belső, rejtett énünkről, mely az alkoholista tudathoz hasonló álomszerű esetlegességgel kapcsolja össze a külvilág jelenségeiből leszűrt benyomásokat, képeket, érzéseket, hangulatokat?

VI. A megvalósult negyvenperces foglalkozás bemutatása és értékelése²

Az első, ún. „hermeneutikai” részben – miután ismertettem koncepciómat, hogy miért hoztam egy posztmodern szöveget, illetve, hogy először a szöveg értelmezését végezzük el, összetevőinek, szerkezeti részeinek egymáshoz való viszonyát elemezzük, majd a jungi álomanalízis mentén magunkra olvassuk, belső világunkra vetítjük a szöveget – azzal a kérdéssel indítottam, hogy mi lehet a kapcsolat a részek között. Többen úgy értelmezték, hogy a férfi olvassa a gömb alakú, színes újságban a további két bekezdés eseményeit is. A csoport szerint a szöveg humoros, viszont csapongó, élesek a váltások. Valaki szerint olyan, mintha egy részeg ember monológját hallgatnánk. Hajnóczy alkoholista volt, jegyeztem meg. Talán a részeg ember képzettársításait érzékelteti?

A három bekezdés közül a vendégkarmester és az elsőhegedűs párbeszédére esik a legnagyobb hangsúly. Az egyik csoporttag szerint olyan ez a részlet, mint egy zseniális bohóctréfa: vicc, de a végén mégis egy komoly egzisztenciális kérdés fogalmazódik meg. Többen felteszik a kérdést: hogyan játszhat szívesen a zenekarban az elsőhegedűs, ha nem szeret hegedülni? Válasz: a jó társaság, a siker és a tehetség lehet rá ilyen hatással. Többen megjegyzik azt is: érdekes, hogy az elsőhegedűs zavaró játéka csak a vendégkarmesternek tűnik fel.

A második, „biblioterápiás” részben úgy néztünk a novellára, mintha álomszöveg lenne. Elmondtam, hogy Jung szerint az álom minden szereplője „én vagyok” – tudattalan tartalmaim, belső tendenciáim kifejeződései. Melyik szereplővel azonosultok leginkább? – hangzott a csoportvezetői kérdés. Valaki az ápolóval azonosult. Van, aki a vendégkarmesternek tekintette magát, aki figyel másokra. Többen az elsőhegedűst nevezték meg. Velük is előfordult már, hogy egy általuk nem kedvelt tevékenységet folytattak azért, hogy ne szoruljanak ki a társaságból. Felmerült a kérdés, hogy akik az elsőhegedűssel azonosították magukat, azoknak az életében vajon ki vagy mi lehet a vendégkarmester. Az egyik résztvevő a gömbbel azonosult, ami olyan, mint egy agy: a felettes én és az én viszonya, belső iránytű. Ez a tudat: a történetek gyűjteménye.

A csoportmunka végén közösen behallgattunk a szövegben idézett zenemű, Beethoven VI. szimfóniája nyitó taktusaiba. A mű csodálatos harmóniáját alig észrevehetően szakítják meg az

² A csoportmunka ismertetéséhez saját jegyzeteimen túl felhasználtam Vörös Nóra diplomamunkáját. (Vörös, 2024)

ismétlődésekben gazdagon kibontakozó részek közti szünetek – szinte érzékeljük az elsőhegedűs afeletti izgalmát, hogy a vendégkarmester mikor állítja meg a játékát. A zene ennek megfelelően fokozódik is, a feszültség és a kioldódás egészen elbűvölő játéka magával ragadó. A szöveg világán túl tehát nemcsak a gömbújság terjeszkedik tovább, hanem a műben megidézett zene is!

A foglalkozás legfőbb tanulsága az volt számomra, hogy a jungi fogalomkör mentén irányított szövegértelmezés során egyértelműen egységesnek mutatkozott a szöveg, nem jelentett problémát a megértés, és mindenki megtalálta a maga benső világából előlépő alakot, aki üzent számára valamit önmagáról. A csoportmunkára szánt idő rövidsége megnehezíti az értékelést. Az egyik szakdolgozó csoporttag azóta elkészítette diplomadolgozatát, ebben a csoportmunka

Garaguly Károly. Fortepan: 138559.
Adományozó: Szalay Zoltán

ambivalens értékelését adja. Szerinte a jungi fogalmak és a posztmodern fogalom használata zavaróan hatott, ellenben a szereplőkkel való azonosulás megmutatta, hogy a novella kiválóan alkalmas a biblioterápiás feldolgozásra. (Vörös, 2024) Természetesen mindig a csoport összetételétől, érdeklődésétől, műveltségétől függ, hogy igényli-e a tudományosabb megközelítéseket (volt olyan csoportom korábban, ahol a csoporttagok előszeretettel hivatkoztak neves szerzők tanulmányaira, és ezeket el is küldték a közös levelezőbe). Jelen esetben azonban érdemes hangsúlyozni, hogy a workshop elsősorban szakembereknek szólt, egyszerre volt biblioterápiás jellegű (de csak jellegű) sajátélményű foglalkozás és módszertani bemutató. Ezért hozakodtam elő azzal, hogy egy posztmodern szöveget hoztam, amitől a nagyközönség többnyire még ma is idegenkedik, de a jungi személyiségmodell és az analitikus terápia, mindenekelett az álmokkal való munka kiváló szempontokat kínál egy ilyen szöveg biblioterápiás feldolgozásához.

VII. Összefoglalás

Összefoglalásként elmondható, hogy bebizonyosodott: az első olvasásra szokatlan, mert – amint Szilágyi Gábor alábbiakban szabadon interpretált, a szövegválasztást méltató lektori véleményében és személyes beszélgetésünkben is erre felhívta a figyelmemet – a *Szabad ötletek jegyzékét* író József Attilához hasonlóan a terápiás elméletben és gyakorlatban egyaránt jártas, a tudattalan dinamikáját a szövegépítkezésben talán szándékosan alkalmazó Hajnóczy diszharmónikus, disztópikus, kihagyásos, fókuszváltó, műfajilag sem konvencionális, mert a középkori tanmeséket és a huszadik századi viccet egyszerre megidéző szövege, melynek főhőse egyidejűleg van személyiségen belül és társadalmon kívül – nos, ez a vájtfulú irodalmároknak is fejtörést okozó, noha nem lebírhatatlan kihívást jelentő novella életre kelt, elevenen hatott biblioterápiás csoportban. Jung álomkonceptiója és a jungiánus analízisben bevett álominterpretáció kulcsot adott a hagyományos irodalmi normákat szándékosan elutasító szöveg egységeseleg eszként való önreflexív befogadásához.

Bibliográfia

- Béres Judit (2022): *Élet a sorok között. Irodalomterápiás gyakorlatok mindenkinek*. Budapest, Libri.
- Cserjés Katalin (2007): *Applikációk a Hajnóczy-korpusz szövetén. A hagyományos szövegformálás elhagyásának módozatai Hajnóczy Péter életművében (Egy Hajnóczy-kalauz első fejezetei)*. Doktori értekezés. Szeged, SZTE Irodalomtudományi Doktori Iskola, 2007.
- Eco, Umberto (2006): *Nyitott mű*. Ford. Dobilán Katalin. Budapest, Európa.
- Fehér M. István (2012): Hermeneutika és applikáció – destrukció és dekonstrukció. *Irodalomtörténet*, 93. 2. sz. 143–160.
- Hamvas Levente Péter (2023): A Háború és béke biblioterápiás feldolgozása jungiánus megközelítéssel. In: Koncz István – Szova Ilona (szerk.): *A PEME XXVI. PhD-konferenciájának előadásai. Budapest–Miskolc, 2023. november*. Budapest, PEME. 51–57.
- Holland, Norman N. (1990): Tranzaktív beszámoló a tranzaktív irodalomtudományról. *Helikon – Világirodalmi Figyelő*, 36. 2–3. sz. 246–258.
- Iser, Wolfgang (1980a): Az irodalom funkciótörténeti szövegmodellje. *Helikon – Világirodalmi Figyelő*, 26. 1–2. sz. 40–65.
- Iser, Wolfgang (1980b): Az olvasó szerepe Fielding „Joseph Andrews” és „Tom Jones” című regényeiben. *Helikon – Világirodalmi Figyelő*, 26. 1–2. sz. 132–157.
- Jauss, Hans Robert (1997): A költői szöveg az olvasás horizontváltásában. Ford. Kulcsár-Szabó Zoltán. In: Jauss, Hans Robert: *Recepcióelmélet – esztétikai tapasztalat – irodalmi hermeneutika*. Irodalomelméleti tanulmányok. Budapest, Osiris. 320–372.
- Jeney Éva (2012): *Nyitott könyv. Irodalom, terápia, elmélet*. Budapest, Balassi.
- Koltai Mária (2022): Az álomfejtés mitikus története. In: Árkovits Amaryl – Osváth Péter (szerk.): *Az álom alagútján*. Budapest, Oriold.
- Vörös Nóra (2024): *Az irodalomértés személyes útjai: biblioterápiás módszertanok összehasonlítása. Diplomadolgozat*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, 2024.
- Weimerskirch, Philip J. (1965): Benjamin Rush and John Minson Galt, II. Pioneers of Bibliotherapy in America. *Bulletin of the Medical Library Association*, 53. 4. sz. 510–526.

I. Vizsgálendő probléma

Írásom célja annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy a bullying problémájának vizsgálatakor mi az a módszertani megközelítés, amely alkalmazkodik az iskolai zaklatásról alkotott társadalmi képzetek kultúránkként eltérő voltához. A korábbi tanulmányokhoz képest nagyobb mértékben be kell-e emelnünk a kutatásokba azokat a különböző, főként önértékelésen alapuló módszereket, amelyek kellően érzékenyek ezekre a különbségekre? Esetleg megérett-e az újragondolásra a bullying 1970-es években megalkotott definíciója? Ha igen, mi lehet az az új definíció, amely képes összehangolni az eltérő képzeteket?

Mint látni fogjuk, a különböző országok jelentősen eltérő társadalmi felfogással rendelkeznek a bullying kapcsán, ami gyakran komoly gátja a nemzetközi összehasonlító kutatásoknak. Bár létezik a problémára vonatkozó hivatalos definíció¹, ennek ellenére azzal még az iskolai dolgozók zöme sincs tisztában, a jelenség szélesebb társadalmi meghatározása pedig gyakran élesen eltér a tudományos fogalomtól és kultúránként is szembetűnő különbségeket mutat, mely különbségek erősen kapcsolódnak az adott társadalmak értékrendjeihez, illetve az erőszakkal szembeni attitűdjeihez.

A fentiek megválaszolásához különböző országok bullying témájában született kutatásainak eredményeit kívánom összegezni, mely kutatások szinte mindegyike az önértékelés módszerével dolgozott, vagyis a hivatalos definíciót mellőzve a megkérdezettekre bízta a bullying meghatározását.

Írásom összefoglalásaként végül olyan javaslatokat fogalmazom meg, amelyek segíthetnek megválaszolni a feltett kérdéseket – ideértve egy új definíció megalkotását.

II. A kutatás relevanciája

Egy USA-ban végzett, a diákok bullying értelmezése és a bullying hivatalos definíciója közötti kapcsolatot vizsgáló közel kétezer fős mintás kutatás eredményei szerint a gyerekek zaklatásra vonatkozó definícióiban ritkán említették a kutatók által hangsúlyozott három fő kritériumot (szándékosság, ismétlődés, hatalmi egyensúly hiánya). Kiemelendő az is, hogy a fiatalabb gyerekek gyakrabban említették fizikai agressziót és explicit szóbeli agressziót a definíciójukban, míg a kapcsolati agresszió csak az idősebbeknél volt jellemzőbb, és a lányok többet számoltak be ilyen esetekről, mint a fiúk. A tanulmány azt is hangsúlyozza, hogy a zaklatás meghatározása kulcsfontosságú a pontos méréshez, és felveti azt a kérdést, hogy mennyire megbízhatók a zaklatás előfordulásáról szóló gyermekek által adott jelentések, különféle meghatározások és kritériumok

¹ Bullyingről akkor beszélhetünk, ha a következő három feltétel van jelen: „a) az agresszív viselkedés vagy sérelem szándékos okozása, b) amelyet ismétlődően és hosszú időn keresztül követnek el c) olyan interperszonális kapcsolatban, ahol a hatalmi egyensúly hiányzik” (Dóczi-Vámos 2016: 68)

alkalmazása nélkül. (Vaillancourta, McDougallb, Hymelc, Krygsmana, Millera, Stivera, és Davis, 2008).

Hasonlón eredményekre jutott egy körülbelül 2000 fős mintás, a diákok és a tanárok bullying értelmezését összehasonlító 2006-os brit tanulmány, mely szerint az iskolás diákok egyharmada (33,5%) szűkíti a zaklatás definícióját annak közvetlen formáira (fizikai és/vagy verbális bántalmazásra) (Naylor, Cowie, Cossin, Bettencourt, Lemme, 2006). Viszonyításképpen, csak körülbelül 10%-a a tanároknak szűkíti a zaklatás fogalmát annak közvetlen formáira, azaz anélkül, hogy bármilyen utalást tennének a társadalmi kizárás, szándék, hatalmi egyensúly vagy ismétlődés fogalmaira. A tanulmányban a tanulók (5,3%) a tanárokkal (12,9%) összehasonlítva kevésbé valószínű, hogy a társadalmi kizárás fogalmát bevonják a zaklatás definíciójukba. A tanulmány azt is kimutatta, hogy csak körülbelül 9%-a a tanulóknak használta a ismétlődés fogalmát a zaklatásuk értelmezésében. Továbbá míg körülbelül 70%-a a tanároknak említette a hatalmi egyensúly hiányát kritériumként a definícióikban, csupán 40%-a a diákoknak tette ezt meg. A tanulmány megállapította, hogy csupán 3,9%-a a diák válaszadóknak (összehasonlítva a tanáraik 25%-ával) tartalmazta a zaklató szándékát a sértés okozására. Ehhez hasonlóan, a diák válaszadók (31,4%) sokkal kevésbé valószínűen említették tanáraikhoz képest (76,0%) a zaklatás bármelyik lehetséges áldozatra gyakorolt hatását. Végül míg a diákok csupán 7,6%-a válaszolta azt, hogy a közvetett zaklatási formák félelmet indukálnak az áldozatban, a tanárok esetében ez az arány 44,9% (Naylor, Cowie, Cossin, Bettencourt, Lemme, 2006).

Ugyancsak feltűnő jelenség, ahogy a bullying közbeszédben való használata országonként élesen eltér, jellemzően nagyban függ az adott kultúra erőszakról alkotott felfogásától (Smorti, Menesini, Smith, 2003). Egy 2014-ben megjelent, 30-55 éves szülők részvételével öt országban (Olaszország, Spanyolország, Portugália, Anglia és Japán) a bullying köznyelvben való használatát vizsgáló nemzetközi összehasonlító kutatás az egyes országok között eltérő szóhasználatot és érzékenységet figyelt meg a bullying kapcsán. A tanulmány kiemeli a nyelvi és kulturális különbségek fontosságát a zaklatás vizsgálatában, különösen az országok közötti összehasonlításoknál. A kutatás arra is rámutat, hogy az egyes országokban a szóhasználat különféle szempontokat emel ki, ami befolyásolhatja a zaklatási esetek jelentéseit és a beavatkozási stratégiákat (Smorti, Menesini, Smith, 2003).

Az országok tehát sok szempontból különböznek, beleértve az oktatási politikákat, személyes hitrendszereket, attitűdöket, értékeket stb. Egy másik fontos tényező, amelyet figyelembe kell venni a nyelvi probléma, amely a zaklatás fordításához és definíciójához kapcsolódik különböző kultúrákban (Samara, Foody, Göbel, Altawil, Scheithauer, 2019).

A nemzetközi összehasonlító kutatások eredményeit ugyanis befolyásolja az is, hogy milyen definíciót használnak, és hogyan értelmezik a kérdéseket különböző kulturális és kontextuális beállításokban. Michaud (2009) cikkében kimutatta, hogy azoknak az aránya, akik zaklatva érzik magukat, különbözőképpen változik a zaklatás meghatározásától függően. Emellett a zaklatást bejelentők számai is változtak az etnikumtól függően, ahol a kisebbségi fiatalok kevésbé jelentették a zaklatást egyetlen tételre válaszolva, de gyakrabban, amikor a zaklatást tágabban határozták meg több specifikus tényezővel. Ez a kulturális különbségeket tükrözi abban, ahogyan a zaklatást az diákok érzékelik vagy hajlandók bejelenteni azt.

A nyelvi és terminológiai különbségek is hozzájárulnak a fogalom jelentésének zavarosságához. Emellett a tanulmány hangsúlyozza az életkor hatását is, azzal, hogy a viselkedések közötti megkülönböztetés képessége az életkorral javul. (Michaud 2009)

A fent leírt eredmények is mutatják, mennyire kiemelt jelentősége lenne egy olyan módszer alkalmazásának a bullying vizsgálatokhoz, amely kellően érzékeny mind a diákok, mind az iskolai dolgozók, mind a társadalom egyéb szereplőinek bullying-felfogására, emellett pedig a bullying hivatalos definícióját is érdemes lehet újragondolni.

A jövőbeli elemzéseknek emellett figyelembe kell venniük a különböző zaklatási és áldozattá válási formákat, ideértve a fizikait, verbálist, kapcsolati és a cyber bullyingot is.

Samara és mtsai (2019) tanulmányának eredményei a fenti gondolathoz kapcsolódóan alapvető követelményként vetettek fel, hogy különböző szempontokat kell figyelembe venni, amikor a zaklatás és áldozattá válás előfordulását országokon belül és közöttük összehasonlítjuk. A tanulmány hozzájárul ahhoz a vitához, hogy más nemzetek és/vagy kultúrák eredményeit lehet-e és hogyan lehet összehasonlítani. Bár már régóta meghatározták a kultúrák közötti kutatásokra vonatkozó szabványokat, ezek a szabványok még nem váltak részévé a nemzetközi zaklatás kutatásának (Samara, Foody, Göbel, Altawil, Scheithauer, 2019).

A tanulmány eredményei felvetik azt a problémát is, hogy bármilyen adott anti-bullying beavatkozást vagy megelőző programot egyik kulturális kontextusból érdemes-e átvinni egy másikba. Az tanulmány összegzése szerint ezek használhatósága valószínűleg függ a potenciális kulturális vagy etnikai értékektől és észlelésektől (Samara, Foody, Göbel, Altawil, Scheithauer, 2019).

Hasonló problémát feszeget írásukban Griffin és Gross (2003), amellyel érvelve, hogy egyértelmű képet kell kapnunk a zaklatás és áldozattá válás adott kulturális kontextusban meglévő tendenciáiról, illetve a zaklatás természetéről és gyakoriságáról egy adott populációban, ha sikeres intervenciók stratégiákat akarunk kidolgozni, emellett a kutatási kérdéseket minél specifikusabban kell megfogalmazni és definiálni.

Nem lehet eltekinteni attól sem, hogy merőben különböző viszonyban rendelkeznek az áldozat iránt a különböző kultúrákban, aminek részben társadalmi okai vannak. Fontos, hogy a gyermekek és fiatalok társadalmában egy görbe tükre az adott ország felnőtt társadalmának. A felnőtt társadalomban pedig létezhetnek olyan képzetek a zaklatásról, amelyeket az iskola intézményén keresztül tovább örökítenek. Például a felnőttek bizonyos része úgy véli, hogy a zaklatás a felnövekedés normális része (vagy egyfajta „beavatás”), vagy hogy ez csak csipkelődés és játék, vagy hogy a zaklatás valójában „karakterfejlesztés” (Martinez-Criado, 2014).

A versengő magatartás (nyerj minden áron) és a vesztes megvetése jelenlévő gyakorlatok a felnőtt társadalomban. Bár a legtöbb gyerek és fiatal negatív érzéseket táplál a zaklatás iránt, és együttérzést érez a zaklatott társak iránt, mégis az erőszakos viselkedés elfogadása nem idegen sem a diákok, sem a felnőttek a társadalmától (Martinez-Criado, 2014).

Ha az előbb említettek megfontolva legalább megközelítőleg reális képet akarunk nyerni adott társadalmak zaklatás képzeteiről nyitottnak kell maradnunk a különböző módszerek kombinációjára a zaklatás-szerű jelenségek tanulmányozásában, és tudatában kell lennünk a etnocentrizmus veszélyeinek, amikor kulturális összehasonlításokat végzünk. A nagyobb nyitottság ezeken a területeken nem csak a bullying értelmezéseket vizsgáló kutatásokat gazdagíthatja, de az intervenciók stratégiák számára is pozitív következményekkel járhat, és segíthet megérteni azt is, hogyan kell a kulturális sajátosságokra tekintettel megfelelően adaptálni a zaklatásellenes programokat, amikor azokat más kulturális kontextusokban próbálják ki (Smith, Kwak, Hanif, Kanetsuna, Mahdavi, Lin, Olafsson, Ucanok, 2016).

Szem előtt kell tartanunk azt is, hogy nagyban torzíthatja a különböző országok eredményeit, hogy a zaklatás előfordulásának becslése a mérési módszertől is függ. Minél tágabb egy skála, annál magasabb az előfordulási arány (Bjelerd, Augustine, Thorberg, 2020). Néhány olyan tanulmány, amely a zaklatást kívánja tanulmányozni, ahelyett például két azonos hatalmi súllyal bíró diák egyszeri konfliktusát is bullyingként perceptálja. Ahhoz, hogy olyan tanulmányokat tervezzenek, amelyek jó megbízhatósággal és érvényességgel bírnak, a zaklatás mérésének tisztának kell lennie a kontextust (iskola és tágabb társadalmi környezet), a tettesek (diákok, mások) és az időkeret (jelenlegi helyzet vagy korábbi tapasztalatok) terét. A mérésnek meg kell határoznia a zaklatás összetevőit (bántó viselkedés, szándék, ismétlődés és hatalmi egyensúly), és ezeket az összetevőket be kell építenie a kérdőívbe és az interjú kérdések közé. Amikor ezek az összetevők nem világosak a mérésben, megkérdőjelezhető az eredmények megbízhatósága (Bjelerd, Augustine, Thorberg, 2020).

Mindennek megoldásaként Chang (2020) kutatása hangsúlyozza az ún. „társadalmi tartományelmélet” hasznosságát, minek lényege az ugyanolyan típusú zaklatások fogalmának megértése különböző kulturális kontextusokban, melyekben szerepe lehet a társadalmak konvencionális gyakorlatának, erkölcsi nézeteknek, személyes döntések és kontextuális tényezők összjátékának stb.

Gyakorlati szempontból a jövőbeli kutatási erőfeszítéseknek a játékos csínytevés és a konkrét zaklatás közötti ítéletek különbségeinek vizsgálatára és megkülönböztetésére kell összpontosítaniuk, valamint a különböző szerepekben résztvevő emberek ítéleteinek feltárására a zaklatási esetekben (Chang, 2020).

III. Bullying külföldön és hazánkban

Írásom ezen részében a világ nagyobb országainak, Nyugat- és Észak-Európának, és hazánknak a bullying tendenciáit összegzem abból a célból, hogy az írásom végén megkíséreljek egy – a különböző kultúrák közös jellemzőit ötvöző – olyan általános definíció megalkotásához javaslatokat megfogalmazni, mely a jelenleg alkalmazottnál talán pontosabban képes feltárni adott társadalmak bullyingról alkotott képzeteket.

USA

Az amerikai oktatók különösen érzékenyek a bullying minden formájára, a probléma kevésbé explicit, közvetettebb, inkább a verbális síkon való megnyilvánulásait is hasonlóan komolyan szankcionálják, mint az agresszió fizikai formáit - ilyesfajta differenciálás más országok oktatói között sokkal kevésbé jellemző (Cornell, Limber, 2015).

Jól jelzi az amerikai pedagógus társadalom problémával szembeni komolyságát, hogy a diákok csupán 5%-t érintő (Freiberg, 2010), és az offline zaklatással általában átfedésben lévő cyberbullying-ot is a zaklatás egy elkülönített formájaként kezelik és büntetik, valamint a témában született kutatások is önálló kategóriaként tekintenek rá (Kennedy, 2021).

Szintén pozitív tendencia, ami az elemzésekből kiderül, hogy a diákok jelentős része együttérzést érez azok iránt, akiket zaklatnak. Átlagosan az összes évfolyamon lévő lányok 93 százaléka és a fiúk 82 százaléka fejez sajnálatot a zaklatott diákok iránt. Azonban, bár túlnyomó többségük együttérzéssel viszonyul a zaklatott társaikhoz, sokkal kevesebben számolnak be arról, hogy valójában segítenek nekik (Freiberg 2010).

A bullyinget elkövetők és elszenvedők karakterizálását illetően az USA a világ más részére is jellemző általános trendeket mutatja: az elkövetőket jellemzően az áldozat iránt gyenge

empátiával rendelkező, a közösségben dominanciára törekvő, konfliktusos családi háttérrel rendelkező diákokként írják le, míg az áldozatokat valamely tulajdonságuknál fogva az osztályközösségből kirekesztődött, szorongó, önbizalomhiányos személyekként jellemzik (Olweus, 1997).

Összegezve: Az USA-ban a felnőtt társadalom a diákokkal szembeni bármilyen formájú bántalmazást bullying-ként könyveli el, és azokkal szemben igyekszik is komolyan fellépni. A diákok esetében a probléma hasonló komolyan vétele figyelhető meg, bár számukra gyakran nehézséget okoz segíteni bajbajutott társaikon.

Dél-Afrika

Dél-Afrikában a zaklató viselkedéshez a megkérdezettek hajlamosak antiszociális személyiségjegyeket társítani, az iskolai zaklatás és a törvénysértés átfedésben van egymással. Az elkövetőket általában sokat italozó és erőszakos, antiszociális viselkedésű személyekként írják le, akik gyakran a hatóságokkal is összetűzésbe kerülnek (Lian, Flisher, Lombard, 2007).

Mégis, ami ezen ország esetében a legszembetűnőbb, hogy az áldozatok karakterét szintén magas erőszakra való hajlammal írják le – mindez szemben áll a legtöbb országban tapasztaltakkal, ahol is az áldozatok jellemzése során az olyan vonások vannak túlsúlyban, mint például a féltékenység és a szigorú szabálykövetés. Másik lényeges eleme az áldozatok karakterizálásának az ellentmondásosság vagy zavartság, mely elem sokszor az elkövetők profiljában is előfordul (Lian, Flisher, Lombard, 2007).

Szintén érdekes sajátossága az Dél-Afrika bullying-trenjeinek, hogy - szemben a legtöbb országgal, ahol ezen típus elkövetői nagy arányban lányok - Dél-Afrikában a fiúk között is ugyanolyan elterjedt bullying forma a verbális bántalmazás, mint a lányok között (Donnay, Sabirah, Mulalo, Shaaazly, 2021).

Összegezve: Dél-Afrikában mind az elkövetők, mind az áldozatok jellemzésénél nagy hangsúlyt kap az nyílt erőszakosság, miközben az országban a verbális bántalmazást – szemben a legtöbb országgal - ugyanolyan gyakran követik el fiúk, mint lányok.

Japán

A bullying japán fogalmát, az *Ijime*-t kevésbé jellemzi a fizikai erőszak. Legelterjedtebb formája az osztályközösségből való kiközösítés. Ez részint a csoportkonformitáson alapuló japán oktatás eredménye, mely egy olyan teret alakít ki, amiben a csoportból bármilyen tulajdonságuknál fogva kilógó egyének elleni zaklatással a szigorúan rögzült normákon álló rendet igyekszik fenntartani. Vagyis szerepe a csoport egyformaságának fenntartása a konformitás által gyakorolt nyomáson keresztül, és kevésbé a nem konformista diákok kiközösítésének vágya (Futoshi, 1999).

Az *ijime* kialakulásában (sem) elhanyagolható magyarázat a társadalmi tényező. A japán társadalom meghatározó felfogása a kollektívizmus, amely hangsúlyozza, hogy a csoport előnyei felülmúlják az egyéni előnyöket. Japánban a csoportéletre, mint szentségre szokás tekinteni, mely fenntartásáért néha a magánéletet is feláldozzák. A gyerekek és fiatalok szocializációjuk során hamar megtanulják, hogy a többségi csoport tagjának lenni a legjobb módja a boldogulásnak a japán társadalomban. Mindez pedig egy olyan íratlan szabályrendszer alakít ki a japán diákok között, amiben a különbözőséget kirekesztéssel szankcionálják (Futoshi, 1999).

Feltűnő jelenség továbbá, hogy Japánban – élesen szemben a nyugati országokban tapasztaltakkal – még a serdülőknél is megvetendő, a zaklatásra mintegy feljogosító tulajdonságként vagy elkönnyelve a felnőtt társadalom által szabott normákkal való szembekerülés, a lázadás. Az osztályokban még a végzősöknél is a hierarchia legfelső szintjén lévő diákokra a szigorú szabálykövetés, a konformizmus jellemző (Tamaki, 2006).

Összegezve: A bullying japán formájában, az ijime-ben kevésbé hangsúlyos a fizikai erőszak, legjellemzőbb megnyilvánulása azon diákok kirekesztése, akik valamilyen okból feltűnően különböznek társaiktól. Mindennek egy – inkább akaratlan – regulatív jellege van, amely a csoportkonformitás fenntartását szolgálja, és erősen kötődik a japán társadalom kollektivistá szelleméhez.

India

India esetében az irodalmak fontosnak tartják kiemelni, hogy az ország gyenge infrastruktúrája problémássá teszi a nagyobb mintás kutatások elvégzését, ami mindenképpen jelentős torzító tényezője az ebben az országban végzett felméréseknek (Nazir, Thabasum, 2021).

Amit viszont a viszonylag kevés kutatásból nagyjából tudni lehet: hasonló tendenciák vannak jelen Indiában, mint a Távol Keleten: az áldozattá válást Indiában is nagyban befolyásolja egyrészt a diákok iskolai teljesítménye, másrészt a csoportnormáknak való megfelelésük – akik legalább az egyik téren gyengén teljesítenek, hajlamosabbak áldozatokká válni a jobban teljesítőknél. Mind a rossz osztályzatok, mind az uralkodó normáktól való eltérés olyan szégyenletes dolgoknak számítanak, amiket egyfajta indokként használnak fel az elkövetők társaik bántalmazására (Malhi, Bharti, Sidhu, 2014).

Továbbá – a távol keleti trendekhez szintén hasonlóan – Indiában részben a frusztráció és az akadémiai teljesítmény kudarca miatti reakcióként is lehet a bullying megjelenését értelmezni. Bully elkövetők pedig részben azok lesznek, akik a gyenge iskolai teljesítmény miatti frusztrációjukat a környezetükön vezetik le. Vagyis mind az áldozatok, mind az elkövetők között nagyban jelen vannak a gyengén teljesítő diákok (Malhi, Bharti, Sidhu, 2014).

Összegezve: Indiát a Távol-Keletet jellemző teljesítményorientáltság és csoportkonformitás jellemzi a bully-áldozat viszony terepén: akik rosszul teljesítenek és/vagy nem felelnek meg a normáknak, azok nagyobb eséllyel lesznek áldozatok. Viszont az indiai adatokat - mivel az országban nehézkes nagyobb mintás kutatásokat lebonyolítani – komoly fenntartásokkal kell kezelni.

Nyugat- és Észak Európa

Európa nyugati és északi felében érdekes kettő figyelhető meg az iskolai dolgozók bullyinggel szembeni attitűdjében. Bár az iskolai dolgozók - értéknilatkozataik alapján – USA-beli társaikhoz hasonlóan súlyos problémaként könyvelik el a zaklató viselkedés minden formáját, valójában egy eltérés figyelhető meg az iskola kifejezett etikája és a tanulmányokban vizsgált tanárok és diákok tényleges tapasztalatai között (Modin, Laftman, Östberg, 2017).

A gyakorlatban a tanárok differenciálják a nekik jelentett zaklatásos eseteket, hogy több figyelmet tudjanak szentelni az általuk súlyosabbnak vélt közvetlenebb, inkább fizikai formájú bullying esetekre. Emellett nehezen tudják eldönteni, hogy egy verbális bántalmazásos eset bullyingnek minősül-e vagy csak egyszeri „csipkelődés”, valamint ha fel is ismernek egy kevésbé látható esetet, nagyobb nehézséget okoz nekik annak kezelése a fizikai formákkal szembeni fellépéshez képest.

Mindez a közvetettebb bullying formákat elszenvedő diákok rovására történik, akikre így kevesebb figyelem irányul az iskolai dolgozók részéről (Thornberg, Pozzoli, Gini, 2021).

Valamint a közvetett, leginkább szóbeli bántalmazás határait meghatározva a tanárok az egyénre tekintenek bizonyítékként arra, hogy megalázták-e őket. Más szóval nem csak a magatartást veszik figyelembe, hanem a magatartás hatásait is, például, hogy a célponttá vált személy szomorúvá vált vagy keletkezett-e benne szégyenérzet. Ugyancsak, amikor eldöntik, hogy a megjegyzések zaklatásnak számítanak-e, a tanárok megfontolják azok készítőjének szándékait. Azokat a megjegyzéseket, amelyeket érzelmi kiváltó okokból hoztak létre, és a pillanat hevében "kicsúszottak", általában nem tekintik szándékos zaklatásnak (Thornberg, Pozzoli, Gini, 2021).

Az iskolai tanárok a zaklatási helyzetek megértése során arra törekednek, hogy a mikroszisztéma összefüggéseiben lássák a magatartást, figyelembe véve, hogy van-e hatalmi egyensúly, és hogy az érintett személy megtorolta-e, vagy "egyedül maradt-e az egész dologban" (Thornberg, Pozzoli, Gini, 2021).

Összegezte: Bár pozitív tendenciaként könyvelhető el, hogy a nyugat- és észak-európai tanártársadalom konzekvensen elítéli a bullying minden formáját, a gyakorlatban ez az attitűd már kevésbé érvényesül: a tanárok hajlamosak kiemeltebb odafigyeléssel kezelni a bullying láthatóbb, fizikai formáit a közvetettebb formákhoz képest.

Magyarország

Hazánkban komoly probléma, hogy túl azon, hogy még az iskolai dolgozók jó része sincs tisztában a bullying jelentésével, az erőszak nem fizikai formáit a tanárok zöme sem tekinti iskolai zaklatásnak (Buda, 2015). Ennek oka részben, hogy a pedagógusok nagy része képzése során még mindig nem sajátít el megfelelő tudást ahhoz, hogy hatásosan kezelni tudja az iskolai zaklatásnak fokozottabban kitett gyermekek iskolán belüli problémáját (Tihanyi 2020).

Az aggasztó jelenség másik oka a magyar társadalom erőszak iránti hiányosságokat mutató viszonyában gyökerezik. Az UNICEF 2016-os online kérdőíves felmérése szerint a válaszadók 83%-a tudatában volt annak, hogy hazánk ratifikálta az ENSZ gyermekjogi egyezményét. Mindennek ellenére - a vizsgálat eredményei szerint - a pofont és a gyermek bezárását a válaszadók 16, illetve 9%-a nem tartja bántalmazásnak. A válaszadók 6%-a szerint nem számít pszichés bántalmazásnak az, ha szülőként azt mondja a gyermekének: „Bárcsak meg se születél volna”. Minden harmadik válaszadó nem véli problémásnak, ha rákiabál a gyermekére. A gyermek nyilvános megszégyenítése kapcsán minden nyolcadik megkérdezett azt válaszolta, hogy az nem minősül gyermekbántalmazásnak (Pintér, 2017).

Összegezte: Magyarországon mind a szülők, mind az iskolai dolgozók jelentős része nincs tisztában a bullying fogalmával, és iskolai erőszak alatt leginkább az agresszió fizikai megnyilvánulásait érti. A problémának társadalmi okai éppúgy jelentősek, mind azok az okok, melyek a tanárképzés hiányosságaiban fedezhetők fel.

IV. Összefoglalás

A bullyinggal kapcsolatos közgondolkodás országonként élesen különbözik és kivétel nélkül eltér a hivatalos, Dan Olweus által létrehozott definíciótól. Mégis, ami a különféle bullying értelmezések nagyjából közös pontja, hogy (mint azt az előbb több ország példáján keresztül is láthattuk) az áldozatok iskolai dolgozók és diákok általi jellemzése kivételesen hasonló formákat mutat. Vagyis bully áldozat jellemzően az lesz, aki valamilyen személyiségvonása, viselkedése, önkifejezése stb. által szembekerül az adott közösség normáival, helyzete az adott közösségben általában

perifériális vagy teljesen izolált². A bullying így tehát nem feltétlenül teljesen öncélú cselekedet, hanem – még ha ennek az elkövetők nincsenek is mindig tisztán tudatában – valamiféle regulatív jellege van az iskolai közösségen belül, mely a csoportnorma fenntartását szolgálja.

Ha tehát kísérletet akarunk tenni egy olyan új definíció kidolgozására, mely ötvözi a különböző kultúrák bullyingról alkotott képzetét, érdemes lehet ezt a fajta regulatív funkciót beépíteni az új fogalomba.

Emellett, ha legalább megközelítőleg hű képet akarunk kapni egy-egy ország bullying-trendjeiről, tanácsos lehet elszakadni egy tudományosan kreált definíció alanyokra való ráerőltetéséről és eddiginél nagyobb hangsúlyt helyezni az önértékeléses módszerekre, melyek lehetővé teszik, hogy a megkérdezettek szabadon kifejezzék saját, a problémához kötődő gondolataikat.

Az önértékelés módszerét viszont csak egy (lehetőleg a fenti módon újra gondolt) hivatalos definíció használatával párhuzamosan alkalmazhatjuk – másképp teljesen leheltelemmé válhat a témában születő nemzetközi szintű kutatásokat végezni és legfőképpen azok eredményeit összehasonlítani egymással.

Irodalom

1. Bjelerd Y., Augustine L., Thorberg R. (2020): Measuring the prevalence of peer bullying victimization: Review of studies from Sweden during 1993–2017. *Children and Youth Services Review* 119(8).
2. Buda Mariann (2015): Az iskolai zaklatás. Debreceni Egyetem.
3. Chang V. (2021): Inconsistent Definitions of Bullying: A Need to Examine People's Judgments and Reasoning. *Human Development* 2021;65:144–159.
4. about Bullying and Cyberbullying
5. Cornell D., Limber S. P. (2015): Law and policy on the concept of bullying at school. *Am Psychol* 2015 May-Jun;70(4):333-43.
6. Dóczi-Vámos G. (2016): Az iskolai erőszak és zaklatás megelőzésére és visszaszorítására irányuló beavatkozási programok metaelemzése. *NEVELÉSTUDOMÁNY: OKTATÁS KUTATÁS INNOVÁCIÓ* 2063-9546 (2) pp. 67-79 2016.
7. Donnay M., Sabirah A., Mulalo M., Shazly S (2021): Prevalence of bullying victimisation among primary school children in South Africa: a population-based study. *BMC Res Notes*. 2021 Aug 30;14(1):342.
8. Freiberg J. A. (2010): The Challenge of Bullying in U.S. Schools: Resistance and Reaction. *Counterpoints*, Vol. 376, *CRITICAL ESSAYS on Resistance in Education* (2010), pp. 159-177.
9. Futoshi K. (1999): Bullying in Japanese schools. The University of Texas.
10. Griffin R., S., Gross A. M. (2003): Childhood bullying: Current empirical findings and future directions for research. *Aggression and Violent Behavior* 9 (2004) 379 – 400.

² Az áldozatok effajta jellemzését Dan Olweus svéd-norvég pszichológus 1997-ben megjelent, több országban végzett nagymintás kutatások eredményei alapján írt „Bully/victim problems in school: Facts and intervention” című munkájában is részletesen leírja.

11. Liang H., Flisher A. J., Lombard C. J. (2007): Bullying, violence, and risk behavior in South African school students. *Child Abuse & Neglect* 31 (2007) 161–171.
12. Malhi P., Bharti B., Sindu M. (2014): Aggression in Schools: Psychosocial Outcomes of Bullying Among Indian Adolescents. *Indian J Pediatr* (November 2014) 81(11):1171–1176
13. Martinez-Criado G. (2014): The World of Bullying: An Overview and Reflexion. *Coolabah*, No.13, 2014.
14. Michaud P, A. (2009): Bullying: We Need to Increase Our Efforts and Broaden Our Focus. *Journal of Adolescent Health* 45 (2009) 323–325.
15. Modin B., Laftman S B., Östberg V. (2017): Teacher Rated School Ethos and Student Reported Bullying—A Multilevel Study of Upper Secondary Schools in Stockholm, Sweden. *Int. J. Environ. Res. Public Health* 2017, 14, 1565.
16. Naylor P., Cowie H., Cossin F., Bettencourt R., Lemme F. (2006): Teachers' and pupils' definitions of bullying. *British Journal of Educational Psychology* (2006), 76, 553–576.
17. Kennedy R. S. (2021): Bullying Trends in the United States: A Meta-Regression. *TRAUMA, VIOLENCE, & ABUSE* 2021, Vol. 22(4) 914-927.
18. Nazir T., Thabassum L. (2021): THE ROLE OF SOCIAL SYSTEMS IN THE CONCEPTION AND PERPETUATION OF BULLYING CULTURE IN INDIA. *International Journal of Current Approaches in Language, Education and Social Sciences (CALESS)*, 3 (1), 69-82.
19. Olweus D. (1997): Bully/victim problems in school: Facts and intervention. *European Journal of Psychology of Education* , DECEMBER 1997, Vol. 12, No. 4, SPECIAL ISSUE: CHILDREN WITH SPECIAL NEEDS (DECEMBER 1997), pp. 495-510
20. Pintér Á. (2017). A bántalmazott gyermekek – Gyermekjogok és gyermekbántalmazás. *Statisztikai Szemle*, 95 (8–9).
21. Samara, M., Foody, M., Göbel, K., Altawil, M., & Scheithauer, H. (2019). Do cross-national and ethnic group bullying comparisons represent reality? Testing instruments for structural equivalence and structural isomorphism. *Frontiers in Psychology*, 10, Article 1621.
22. Smith P. K., Kwak K., Hanif R., Kanetsuna T., Mahdavi J., Lin S. F., Olafsson R., Ucanok Z. (2016): Linguistic issues in studying bullying-related phenomena: data from a revised cartoon task. In. Smith, P.K., Kwak, K, & Toda, Y. (eds) (in press). *School bullying in different cultures: Eastern and western perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press.
23. Smorti A., Menesini E., Smith P. K. (2003): Parents' definitions of children's bullying in a five-country comparison. *Journal of cross-cultural Psychology* 34 (4), 417-432
24. Tamaki M. (2006): "Ijime (Bullying) in Japanese Schools: A Product of Japanese Education Based on Group Conformity." *Second Annual Rhizomes: Re-Visioning Boundaries Conference of The School of Languages and Comparative Cultural Studies*. No. 1. 2006.
25. Thornberg R., Pozzoli T., Gini G. (2021): Defending or Remaining Passive as a Bystander of School Bullying in Sweden: The Role of Moral Disengagement and Antibullying Class Norms. *Journal of Interpersonal Violence* 37(19-20)

26. Tihanyi K. (2020). Iskolai zaklatás és kirekesztés – Szakemberek tapasztalatai a 2019/2020-as tanévben. Budapest: Háttér Társaság.
27. Vaillancourt D., McDougall P., Hymel S., Krygsman A., Miller J. L., Stiver K., Davis C. (2008): Bullying: Are Researchers and Children/Youth Talking about the Same Thing? *International Journal of Behavioral Development* 32(6):486-495

Absztrakt A járműipari tervezési folyamatban kulcsfontosságú a hajtáslánc-szimuláció, melynek hatékonyságát a Romax és Adams szoftverek különböző módon biztosítják. A Romax, melyet a Romax Technology fejleszt, az erőátviteli rendszerek tervezésére és NVH analízisére koncentrált, míg az Adams szoftver, amely az MSC Software terméke, a mozgásdinamika és komplex mechanikai rendszerek modellezésére specializálódott. E tanulmány célja, hogy összehasonlítsa a két szoftvert, kiemelve azok specifikus erősségeit és alkalmazási területeit. Az összehasonlítás alapján a mérnökök jobban megérthetik, melyik szoftver felel meg jobban specifikus projektjeik igényeinek. A tanulmány végül is kiemeli mindkét platform fejlesztési irányait, beleértve az elektromos hajtásláncok és a mesterséges intelligencia területén történő innovációkat, amelyek várhatóan tovább növelik ezeknek a rendszereknek a versenyképességét a gyorsan változó mérnöki környezetben.

Kulcsszavak: Romax, MSc Adams, hajtáslánc, erőátviteli rendszer, szimuláció, NVH

1. Bevezetés

Az erőátviteli rendszerek-szimulációja kulcsfontosságú eszköz a járművek tervezési és fejlesztési folyamatában. Ezek a szimulációs eszközök lehetővé teszik a mérnökök számára, hogy virtuális környezetben értékeljék a hajtáslánc komponensek teljesítményét, zaját, rezgését, és egyéb paramétereit. Két vezető szoftver, a Romax [1] és az Adams [2], különböző megközelítéseket kínál. A Romax, a hajtóművek és különböző erőátviteli rendszer tervezésének és NVH (zaj, rezgés és durvaság) analízisének szakértője, míg az Adams a mozgásdinamika és a komplex rendszerek szimulációjában kiemelkedő. Jelen tanulmánynak az a célja, hogy összehasonlítsa a két szoftvert, kiemelve azokat a területeket, ahol az egyes szoftver eszközök a legjobban teljesítenek, segítve ezzel a mérnököket a számukra legmegfelelőbb eszköz kiválasztásában.

1.1 A Romax szoftver áttekintése

A Romax Technology által kifejlesztett Romax szoftvercsomag erőátviteli rendszerek és hajtóművek szimulációjára és elemzésére specializálódott. Széles körben alkalmazzák az autóipartól a nehézipari gépekig. A Romax integrált megoldásokat kínál, amelyek lehetővé teszik a sebességváltók, hajtóművek és hajtáslánc rendszerek tervezését, elemzését és tesztelését. Ennek a szoftvernek egyik legnagyobb előnye, hogy képes előre jelezni a fogaskerekek és csapágyak teljesítményét, zaját, rezgését és tartósságát, melyek kritikusak a járműiparban és más iparágakban is.

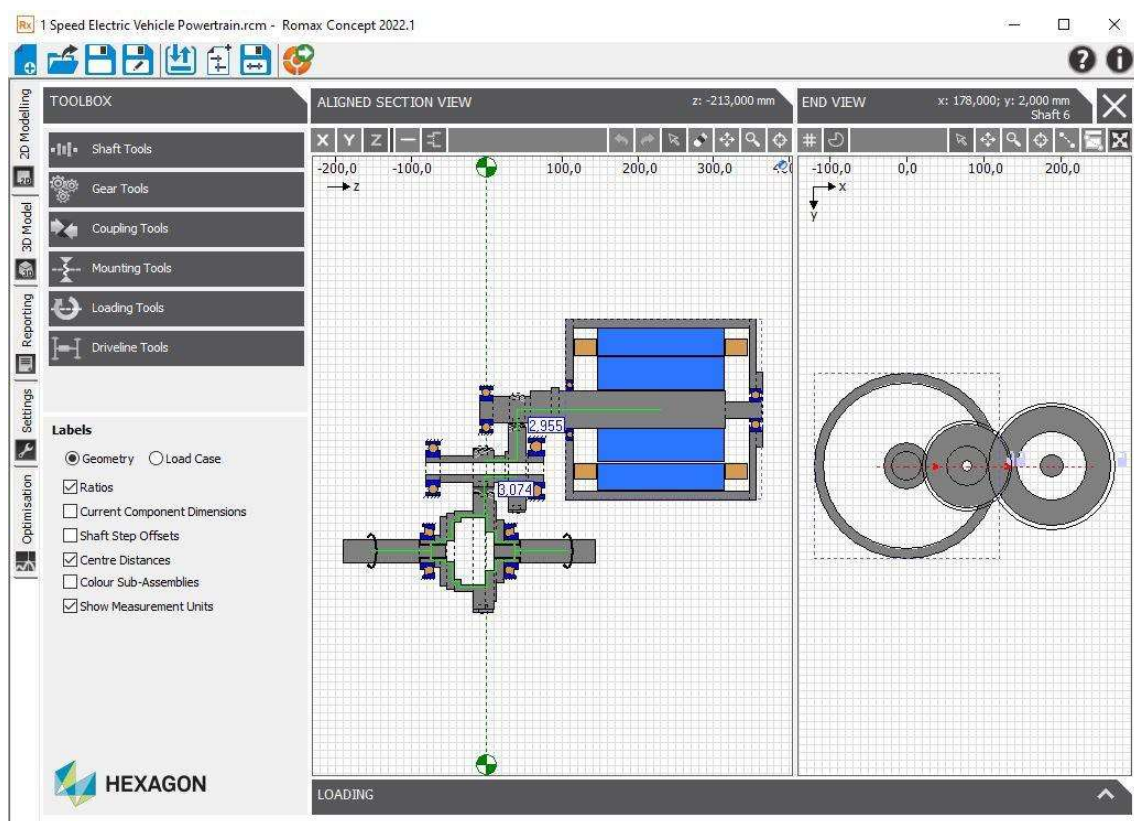
¹ Járműfejlesztési Tanszék, Audi Hungária Járműmérnöki Kar, Széchenyi István Egyetem, - Egyetem tér 1, 9026, Győr, Magyarország - horvath.krisztian@ga.sze.hu

A Romax lehetőséget biztosít a mérnökök számára, hogy részletesen modellezzék és elemezzék a hajtáslánc komponenseinek viselkedését különböző működési állapotokban, így támogatva a tervezési folyamatot. Továbbá, a Romax támogatja a komplex erőátviteli rendszerek integrált szimulációját, beleértve a fogaskerekek, csapágyak és tengelykapcsolók viselkedésének előrejelzését is. Az erőteljes analitikai képességeinek köszönhetően a Romax segíti a tervezési hibák korai felismerését, ezzel csökkentve a prototípusok szükségességét és gyorsítva a termékfejlesztési ciklust.

A Romax nem csupán a hagyományos erőátviteli rendszerek területén nyújt támogatást, hanem kiemelkedő megoldásokat kínál az elektromos hajtások fejlesztésére is. Erre a célra szolgál a Romax Evolve [3], egy önálló modul, amely kifejezetten az elektromos hajtáslánc rendszerek szimulációjára és elemzésére lett kifejlesztve, lehetővé téve a mérnökök számára.

A Romax szoftvercsomag különböző modulokat tartalmaz, amelyek különféle aspektusokra összpontosítanak az erőátviteli rendszerek és hajtásláncok tervezése és elemzése során [4]:

- **Romax DT (Designer)** az erőátviteli rendszerek teljes körű tervezésére és elemzésére szolgál.
- **Romax Enduro** célja a hajtáslánc rendszerek szerkezeti tartósságának és élettartamának előrejelzése.
- **Romax Spectrum** zaj- és vibráció elemzésekre specializálódott
- **Romax Spin** a csapágyak és forgó alkatrészek tervezésére és analízisére összpontosít.
- **Romax Concept** gyors, korai szakaszú tervezési iterációkat tesz lehetővé a hajtáslánc koncepcióinak fejlesztésére.
- **Romax Energy** az energiahatékonyság és a CO₂-kibocsátás csökkentésére összpontosít.
- **Romax Evolve** az elektromos gépek tervezésére és elemzésére szakosodott.

1. ábra: egy elektromos járműhajtás 2D modellje a Romax Concept szoftverben

Ezek a modulok integrált módon működnek együtt ezáltal a rendszerek teljesen átfogóan vizsgálhatóak, az alkatrész tervezéstől kezdve a teljes rendszer NVH elemzésén át, egészen az energiahatékonyság és a tartósság optimalizálásáig. Az egyes modulok speciális funkciókat biztosítanak, amelyek segítségével a felhasználók testreszabott megoldásokat hozhatnak létre.

1.2 Az Adams szoftver áttekintése

Az MSC Adams View (Automatic Dynamic Analysis of Mechanical Systems) egy széles körben alkalmazott szoftver a többtest-dinamika területén, amelyet a mozgó alkatrészek dinamikájának és a mechanikai rendszerek belső terheléseloszlásának és erőinek tanulmányozására alkalmaznak a mérnökök [5]. Az Adams szoftver számos iparágban elismert, beleértve az autópárt, a nehézipart és a repülőgépipart is.

Ez a szoftver különösen erős a többtest-dinamikai szimulációk terén, lehetővé téve a mérnökök számára, hogy pontosan modellezzék és elemezzék a mechanikai rendszerek mozgását és ezzel párhuzamosan az erőhatásokat. Az Adams alkalmazása kulcsfontosságú lehet azoknál az összetett rendszereknél, ahol a mozgások, erők és kapcsolatok precíz megértése elengedhetetlen a hatékony tervezéshez. Az autópárban például az Adams használható a járművek dinamikai viselkedésének elemzésére, beleértve a futóművek, felfüggesztési rendszerek és az egész jármű mozgásának szimulációját.

Az MSC Adams Car modul [6] lehetőséget biztosít a teljes hajtáslánc integrálására a jármű szimulációs modelljébe, ahol azt együtt lehet vizsgálni a jármű többi elemével, mint például a futóművel, a kormányművel vagy a fékrendszerrel. Ez a modulált és integrált megközelítés lehetővé teszi a tervezők számára, hogy részletesen elemezzék, hogyan hatnak egymásra a különböző járműkomponensek. Például a hajtómű dinamikai viselkedésének vizsgálata során figyelembe vehetők a jármű többi részének reakciói, beleértve a vibrációt, a zajszintet és a jármű általános teljesítményét befolyásoló egyéb tényezőket. Ezek a funkciókat a szoftverbe ágyazott template modellek támogatják akár teljes járműre vagy annak részeire vonatkozóan.

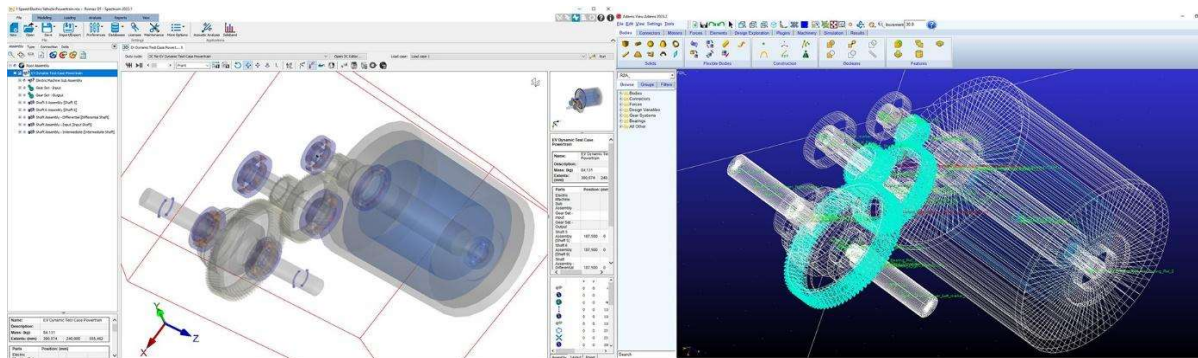
Az Adams Car segítségével a felhasználók összetett járműdinamikai szimulációkat futtathatnak, amelyek magukban foglalják a hajtáslánc elemeinek és a jármű többi részének összehangolt működését. Ez lehetővé teszi a mérnökök számára, hogy pontosabban előre jelezzék a jármű viselkedését különböző működési körülmények között. Az ilyen típusú integrált elemzés kulcsfontosságú a járműfejlesztés minden szakaszában, a koncepció tervezéstől egészen a prototípus teszteléséig és a végtermék validálásáig.

2. Összehasonlító elemzés

A Romax különösen erős az erőátviteli rendszerek és elektromos motorok zaj és vibráció problémáinak (NVH) elemzésében. Ezzel szemben az Adams szoftver nemcsak a mozgásdinamikai analízisek terén kiváló, hanem az Adams Acoustics [7] és Adams Vibration [8] moduloknak, valamint az MSC Actran [9] akusztikai szoftver integrációjának köszönhetően az NVH analízisek terén is kiterjeszti képességeit. Az Adams Acoustics az Adams szoftvercsomag részeként plugin-ként működik az Adams View-ban, lehetővé téve az Actran által hajtott akusztikai szimulációk futtatását egy Adams elemzés után. Ez az akusztikai szimuláció az Adams időtartományú elemzésében kiszámított rugalmas test vibrációs mozgásán alapul, és előrejelzi a választott Adams rugalmas testének távoli akusztikai hangkibocsátását. Az Adams Vibration modul lehetővé teszi a frekvenciatartománybeli analízisek elvégzését az Adams modellen, amely lehetőséget biztosít a kényszerített rezgéseket izolált események során tanulmányozni [10]. Az Adams Vibration által

nyújtott eredmények felhasználhatók az NVH tanulmányokban, ezáltal bővítve az Adams alkalmazási spektrumát, és lehetővé téve a felhasználók számára a járművek NVH teljesítményének átfogóbb elemzését és optimalizálását.

Mindkét szoftver platform ergonomikus felhasználói felületet kínál, bár a preferenciák személyfüggőek lehetnek. A 2. ábra az elektromos jármű hajtómű modelljét mutatja be, amelyet a Romax és Adams szimulációs szoftverekkel valósítottak meg, és a Romax példa könyvtárából származik.

2. ábra: Elektromos járműhajtás modellje, balra Romax, jobbra Adams

Az Adams kiemelkedik integrációs képességeivel, könnyen összekapcsolható más CAE szoftverekkel és rendszerekkel, ami jelentősen bővíti alkalmazási körét. Bár a Romax is kínál integrációs lehetőségeket, az Adams széleskörű kompatibilitása ezen a területen különösen figyelemre méltó.

A Romax főként az erőátviteli rendszerekre és azok komponenseire összpontosít, és különösen erős a sebességváltók és fogaskerekek rugalmasságának szimulációjában. Ezzel szemben az Adams általánosabb alkalmazási területet kínál, beleértve a rugalmas testek dinamikai elemzését is. Mindkét szoftver támogatja a rugalmas testek fejlett modellezését, azonban a Romax specifikus eszközöket kínál a hajtáslánc elemeinek és rugalmasságának pontosabb elemzésére.

Noha a Romax integrálja a rugalmas testek dinamikai elemzését, az Adams szoftver átfogóbb megoldásokat nyújt a többtest-dinamika (MBD) szimulációk terén. Az Adams numerikus megközelítései, amelyek a Newton-Euler egyenleteken alapulnak, lehetővé teszik a komplex mechanikai rendszerek dinamikai viselkedésének szimulációját.

A Romax különösen erős a fogaskerekek fogkontaktus elemzésében (TCA, Tooth Contact Analysis) és a mikrogeometria hatásainak vizsgálatában, részletes modellezéssel és analízissel. Az Adams, bár általánosan kiváló a mechanikai rendszerek dinamikai elemzésében, még az Adams Machinery [11] moduljával együtt is kevésbé részletezi a fogaskerekek mikrogeometriai módosításainak specifikus hatásait.

1. táblázat: Romax és Adams szoftvereket főbb funkcióinak összehasonlítása

Funkciók	Romax képessége	Adams képessége
Alkalmazási terület	Tervezés és validáció	Elsősorban validáció
Problémamegoldás	Frekvencia tartományban	Időtartományban
Elemzés típusa, frekvencia elemzés	Legjobb az állandó állapot elemzésére	Legjobb a nemlineáris és tranziens elemzésre
Alkalmazási szint: Specifikus és általános iparági megoldások	Vertikális megközelítés, hajtáslánc megoldásokra specializálódott	Horizontális megközelítés, általános ipari alkalmazásokra terjed ki
Futtatási idők, elemzés sebessége	Gyors, másodpercekben mérve	Hosszabb, a frekvencia tartománytól függ
Csapágyelemzés, csapágyak részletes analízise	Beépített katalógusok (FAG, Koyo, stb.), szabályozható csapágy osztályozás, augmentált ISO/TS 16281	Csapágyazási terhelési és sebességi eredmények exportálása, (KISSsoft használatával)
Fogaskerék elemzés, fogaskerék kapcsolódási modellek	2 DoF és 6 DoF analitikai kapcsolati modellek, eltérésekkel és mikro-geometriával	AT eszközkészlet, amely az FEA-ból származó egyéni fogaskerék méretezést használja importált információ elemzésre
Zaj és vibráció elemzés támogatása	Támogatja a gyenge és erősen átmeneti feltételeket, gyors elemzést kínál	Erősen átmeneti feltételeket hosszabb szimulációs időkkal támogatja
Elektromos gép zajanalízis	Strukturális modelleket épít be, gyors frekvenciatartomány-szimulációt nyújt	Teljesen nemlineáris átmeneti elemzést támogatja, az Ansys-Maxwell eredményadatok importálásával
Bolygóműves elemzés	Gyors megoldást kínál az uralkodó oldalsáv-hatásokra, nem összetett bolygóműves elrendezésekben	Teljes komplexitást támogat, nincs korlátozás a hajtáslánc/fogaskerék-elrendezésre
Beépített akusztikai megoldások	Automatizált hálózásra készült, nem igényel szakértőt	Exportálás Actranba a továbbfejlesztett elemzéshez

Az 1. táblázatban a Romax és Adams szoftverek összehasonlítása látható. Mindkettőnek megvannak a saját erősségei, amikor mérnöki kihívások megoldásáról van szó. A Romax kiemelkedik a statikus és frekvencia tartományban végzett tervezésben és validációban, gyors és pontos elemzést biztosítva, amely ideális függőleges hajtáslánc-megoldások számára. Különösen alkalmas csapágys, fogaskerekek részletes elemzésére, ahol a beépített katalógusok és a szabályozható osztályozások segítségével a mérnökök képesek specifikus követelményeknek megfelelően tervezni.

Ezzel szemben az Adams szoftver a validációs folyamatban nyújt erőteljes támogatást, különösen az időtartományban végzett elemzések terén. Alkalmas a nemlineáris és tranziens jelenségek elemzésére, ami általában hosszabb futási időt igényel, de ezáltal a frekvencia tartományban részletesebb és mélyrehatóbb elemzést tesz lehetővé. Az Adams horizontális megközelítést alkalmaz, általános ipari alkalmazásokat támogat, így szélesebb körű használatot biztosít, míg a Romax vertikális megközelítést alkalmaz.

A Romax gyors megoldásokat nyújt gyenge és erősen átmeneti feltételek esetén, míg az Adams hosszabb szimulációs időket támogat az erősen átmeneti feltételek elemzésében, ami általában komplexebb, de átfogóbb elemzést eredményezhet.

Az elektromos gépek zaj elemzésében a Romax strukturális modelleket épít be, gyors szimulációkat kínál, míg az Adams teljes nemlineáris átmeneti elemzést támogat. A bolygóműves elemzésnél a Romax ismét a gyorsaságot helyezi előtérbe, ahol nem összetett elrendezésekben kínál megoldásokat, ellentétben az Adams-szel, ami a teljes komplexitást képes támogatni, így a tervezési folyamat során nagyobb szabadságot biztosít.

Az akusztikai képességek terén a Romax egyszerűsített, automatizált hálózásra támaszkodik, ami kevésbé igényel szakértelmet, míg az Adams lehetőséget nyújt egy összetettebb, rugalmas test akusztikai elemzésére, és az Actran programba történő exportálással további, speciális analízist tesz lehetővé [12].

2.1 Felhasználási esetek és iparági alkalmazások

Az Adams szoftvert általában alacsony frekvenciájú, nemlineáris tranziens elemzésekhez használják, mint például, a hajtáslánc rezgése és az út okozta gerjesztés vizsgálata. A Romax Spectrum magas frekvenciájú, lineáris állandó állapotú (steady state) elemzésekhez ideális, például a magas frekvenciájú dinamikák, motorzaj, fogaskerék zöreje és inverter harmonikus zaj elemzéséhez, amelyek a hallás érzékenységi csúcsának tartományába esnek.

A Romax és az Adams szoftverek különböző iparágakban és projekteknél használhatók előnyösen. A Romax ideális választás az erőátviteli rendszerek tervezésére és az NVH analízisre, különösen az autópárhban [13-16]. Az Adams kiválóan alkalmazható a mozgásdinamika és a mechanikai rendszerek teljesítményének elemzésére, így gyakori választás a járműdinamikai vizsgálatokhoz, robotika és más összetett gépészeti rendszerek tervezéséhez. Mindkét szoftver fontos eszköz a fejlesztőmérnökök kezében, segítve őket a kihívások leküzdésében és az innovatív megoldások kifejlesztésében [17].

2.2 Felhasználói vélemények és tanulmányok

A Romax és az Adams szoftverek hatékonyságát és megbízhatóságát számos felhasználói vélemény és esettanulmány támasztja alá. Ezek a visszajelzések és tanulmányok

kulcsfontosságúak a Romax és az Adams szoftverek valós világban történő teljesítményének megértéséhez.

A Romax felhasználói gyakran kiemelik a szoftver részletes hajtáslánc-analízisét és a tervezési folyamatban nyújtott segítségét. A Romax lehetővé teszi a mérnökök számára, hogy pontosan modellezzék és elemezzék a hajtáslánc különböző komponenseinek viselkedését, ezáltal csökkentve a tervezési hibák előfordulását és gyorsítva a fejlesztési ciklust. A felhasználók különösen értékelik a szoftver NVH analízisére vonatkozó képességeit, ami kritikus a járműipari alkalmazásokban.

Az Adams felhasználói viszont a szoftver rugalmasságát és mozgásdinamikai szimulációs képességeit emelik ki. Az Adams különösen erős a többtest-dinamika (MBD) szimulációk terén, lehetővé téve a mérnökök számára, hogy komplex mechanikai rendszerek viselkedését vizsgálják különböző körülmények között. A felhasználók dicsérik a szoftver integrációs képességeit is, amelyek lehetővé teszik az Adams számára, hogy zökkenőmentesen működjön együtt más CAE szoftverekkel és mérnöki eszközökkel.

Mindkét szoftver esetében a felhasználók hangsúlyozzák, hogy ezek az eszközök jelentősen javítják a tervezési ciklus hatékonyságát. A Romax és az Adams szoftverek integrálása más mérnöki eszközökkel lehetővé teszi a teljes rendszerek átfogó elemzését és optimalizálását, ami végső soron jobb termékek fejlesztéséhez vezet.

Továbbá, a felhasználói esettanulmányok gyakran bemutatják, hogy ezek a szoftverek hogyan segítettek konkrét projektekben, megoldva olyan kihívásokat, mint a hajtáslánc zajcsökkentése vagy a járművek dinamikai teljesítményének javítása. Ezek az esettanulmányok részletes példákat nyújtanak arra, hogy a Romax és az Adams szoftverek hogyan alkalmazhatók valós világban, és milyen konkrét előnyt biztosítanak a mérnökök számára [13-17].

3. Jövőbeli fejlesztések és irányok

A Romax és az Adams szoftverek folyamatosan fejlődnek, hogy megfeleljenek az iparág változó igényeinek. A Romax esetében a jövőbeli fejlesztések várhatóan az elektromos hajtásláncok és az alternatív energiaforrások területén történő innovációra összpontosítanak. Az Adams fejlesztései pedig valószínűleg a mesterséges intelligencia és gépi tanulás integrációjára fognak összpontosítani, hogy finomítsák a mozgásdinamikai elemzéseket és támogassák az egyre összetettebb mechanikai rendszerek szimulációját. Mindkét platform arra törekszik, hogy megkönnyítse a mérnöki tervezési folyamatokat és javítsa a termékfejlesztés hatékonyságát.

A Romax és az Adams szoftverek fejlesztései folyamatosan igazodnak a gépjárműipar, a repülőgépgyártás, a nehézipar és más iparágak növekvő igényeihez. A jövőbeli fejlesztések várhatóan az alábbi területekre fognak összpontosulni:

Mesterséges Intelligencia (AI): Az AI integrálása a szoftverekbe hatékonyabbá teheti a hajtáslánc és a járműdinamika szimulációját. Az AI algoritmusok képesek automatizálni a munkaigényes feladatokat, például a modellek hálózását és a paraméterek optimalizálását, ami gyorsabb és pontosabb eredményeket biztosít.

Nagy teljesítményű számítástechnika (HPC): A HPC eszközök, mint például a felhőalapú számítástechnika és a GPU-k, lehetővé teszik a szimulációk gyorsabb és pontosabb futtatását. Ez

elősegíti a komplexebb rendszerek modellezését és a szimulációs eredmények részletesebb elemzését.

Virtuális valóság (VR) és kiterjesztett valóság (AR): A VR és az AR technológiák használata még inkább magával ragadó és interaktív szimulációs élményt nyújthat. Ez segíthet a mérnököknek jobban megérteni a modellek viselkedését és optimalizálni a tervezési folyamatokat.

Digitális ikrek (Digital Twin): A digitális ikrek a fizikai rendszerek virtuális másolatai, amelyeket szimulációhoz és valós idejű monitorozáshoz használnak. A Romax és az Adams szoftverek egyre magasabb szinten lesznek integrálhatóak a digitális ikrekkel, lehetővé téve a hajtáslánc és a járművek valós idejű viselkedésének pontos nyomon követését.

Ezek a fejlesztések nemcsak a szoftverek funkcionalitását növelik, hanem hozzájárulnak ahhoz is, hogy a mérnökök hatékonyabb és innovatívabb megoldásokat találjanak a tervezési kihívásokra. A folyamatos innováció és a legújabb technológiák integrálása révén a Romax és az Adams szoftverek továbbra is vezető szerepet fognak betölteni a mérnöki szoftverek piacán, biztosítva a felhasználók számára a legfejlettebb eszközöket a tervezéshez és szimulációhoz.

3.1 Iparági trendek

Elektromos hajtásláncok: Az elektromos hajtásláncok egyre növekvő jelentősége a gépjárműiparban új kihívások elé állítja a szoftverfejlesztőket, ugyanakkor számos új lehetőséget is teremt. A Romax és az Adams jelenleg is kínál funkciókat az elektromos hajtásláncok modellezésére, és várhatóan tovább fejlesztik képességeiket ezen a területen, hogy még pontosabb és megbízhatóbb szimulációkat biztosítsanak. Az elektromos járművek speciális igényeihez igazodva a szoftverek fejlesztései lehetővé teszik az energiagazdálkodás és a hőkezelés részletes elemzését is.

Könnyűszerkezetek: Az autóiiparban a könnyűszerkezetek iránti kereslet növekedése újabb kihívások elé állítja a szoftvereket. A Romax és az Adams szoftvereknek képesnek kell lenniük a kompozit anyagok és a nemlineáris viselkedésű anyagok, valamint a bonyolult geometriák pontos modellezésére. Az új anyagok és technológiák integrációja lehetővé teszi a mérnökök számára, hogy csökkentsék a járművek súlyát, miközben megőrzik vagy javítják azok teljesítményét és biztonságát.

Az iparág ezen trendjei azt mutatják, hogy a szoftvereknek folyamatosan alkalmazkodniuk kell az új technológiákhoz és anyagokhoz. Az elektromos hajtásláncok és könnyűszerkezetek fejlesztése nemcsak technológiai, hanem környezeti szempontból is jelentős előrelépéseket hoz, hiszen hozzájárulhat a járművek energiahatékonyságának és fenntarthatóságának növeléséhez.

4. Következtetés

A Romax és az Adams szoftverek összehasonlítása rámutat arra, hogy mindkét rendszer jelentős előnyökkel bír a gépjárműipari mérnöki alkalmazások széles spektrumában. Együtt használva ezek a szoftverek kiegészítik egymást, lehetővé téve egy átfogó megoldást a tervezési és elemzési feladatokra.

A Romax különleges erőssége a fogaskerekek és hajtóművek tervezésében és elemzésében rejlik, mivel precíz és részletekbe menő NVH elemzést kínál, különösen a hajtásláncok és elektromos hajtásláncok tervezésére és elemzésére összpontosítva. Ez a vertikális megközelítés, a gyors futási

időkkel és a személyre szabott hajtáslánc-megoldásokkal különösen hasznos a koncepció tervezési szakaszában.

Az Adams viszont egy széleskörűen alkalmazható eszköz, amely kiterjedt CAE (Computer-Aided Engineering) integrációs képességeket és általános mozgásdinamikai elemzést kínál. Az Adams előnyei a fejlesztési folyamat későbbi szakaszaiban tűnnek ki, különösen a tranziens körülmények és a teljes járműrendszer dinamikájának részletes elemzése során. Az Adams képességei magukban foglalják a valós útviszonyok és sokkhatások modellezését is, ami létfontosságú lehet a járműrendszerbe való integrálás és a végleges validálás szempontjából. Kiemelendő, hogy az Adams Car modul lehetővé teszi a hajtáslánc integrálását a járműszimulációs modellbe, és az egyéb járműelemekkel való kapcsolatban történő vizsgálatot, így az egymásra gyakorolt hatásokat részletesen elemezhetjük.

Bizonyos projektek esetében, ahol átfogó tervezésre és validációra van szükség, a Romax és az Adams kombinált használata kínálhatja a legjobb megoldást. A két szoftver között jelenleg is lehetséges a fájlcsere, ami elősegítheti a teljes hajtáslánc fejlesztési folyamatát az első tervezési koncepcióktól a végleges termékig, kihasználva mindkét rendszer egyedi erősségeit.

Specifikusan, a fogaskerekes hajtóművek és hajtáslánccok tervezésében, elemzésében és optimalizálásában a Romax a preferált választás, mivel erre a célra fejlesztették, és különösen erős az ilyen típusú elemek részletes modellezésében és elemzésében. Amennyiben azonban a cél a szélesebb körű dinamikai viselkedés és a rendszer komponensei közötti interakciók elemzése, az MSC Adams mélyebb betekintést kínál, kiterjedtebb CAE integrációs képességeivel és általános mozgásdinamikai elemzési képességeivel.

Mindkét szoftver erőteljes eszközként szolgál a hajtáslánc és a járműdinamika terén, a projekt specifikus igényei és a mérnöki csapat preferenciái alapján történő kiválasztással. Az egyes szoftverek, vagy azok kombinációjának alkalmazása lehetővé teszi a mérnökök számára, hogy kihasználják a rendelkezésre álló technológia legjobbait, biztosítva a tervezési és elemzési folyamatok hatékonyságát és pontosságát.

Referenciák

- [1] Hexagon, "Romax," Hexagon AB. [Online]. Available: <https://hexagon.com/products/product-groups/computer-aided-engineering-software/romax>. [Accessed: 13-Feb-2024].
- [2] Hexagon, "Adams," Hexagon AB. [Online]. Available: <https://hexagon.com/products/product-groups/computer-aided-engineering-software/adams>. [Accessed: 13-Feb-2024].
- [3] Hexagon, "Romax Evolve," Hexagon AB. [Online]. Available: <https://simcompanion.hexagon.com/customers/s/article/Romax-Evolve>. [Accessed: dd-Mmm-yyyy].
- [4] Hexagon, "Romax 2023.1 Release Information," Hexagon AB, 2023. [Online]. Available: https://nexus.hexagon.com/documentationcenter/hu-HU/bundle/romax_2023.1_release_documentation/page/Romax-2023.1-Release-Information_130286312.html. [Accessed: 09-jan-2024].

- [5] Hexagon, "Adams 2023.4 Adams View User Guide," Hexagon AB, 2023. [Online]. Available: https://nexus.hexagon.com/documentationcenter/hu-HU/bundle/Adams_2023.4_Adams_View_User_Guide/resource/Adams_2023.4_Adams_View_User_Guide.pdf. [Accessed: 05-01-2024].
- [6] Hexagon, "Adams 2022.4 User's Guide." Hexagon Documentation Center, 2022. Elérhető: https://nexus.hexagon.com/documentationcenter/hu-HU/bundle/Adams_2022.4_Using_Adams/resource/Adams_2022.4_Using_Adams.pdf [Accessed: 21-01-2024].
- [7] Hexagon, "Adams 2023.4 Getting Started Using Adams Acoustics," Hexagon AB, 2023. [Online]. Available: https://nexus.hexagon.com/documentationcenter/hu-HU/bundle/Adams_2023.4_Getting_Started_Using_Adams_Acoustics/resource/Adams_2023.4_Getting_Started_Using_Adams_Acoustics.pdf. [Accessed: 19-12-2023].
- [8] Hexagon "Adams Vibration User Guide." Hexagon Manufacturing Intelligence, 2020. Elérhető: https://help-be.hexagonmi.com/bundle/Adams_2020_Adams_Vibration_User_Guide/raw/resource/enus/Adams_2020_Adams_Vibration_User_Guide.pdf [Accessed: 19-12-2023].
- [9] Hexagon "Actran." Hexagon, n.d. Elérhető: <https://hexagon.com/products/product-groups/computer-aided-engineering-software/actran> [Accessed: 21-12-2023].
- [10] Hexagon, "Adams 2022.4 User's Guide." Hexagon Documentation Center, 2022. Elérhető: https://nexus.hexagon.com/documentationcenter/hu-HU/bundle/Adams_2022.4_Using_Adams/resource/Adams_2022.4_Using_Adams.pdf [Accessed: 21-01-2024].
- [11] Hexagon, "Adams 2023.4 Getting Started Using Adams Machinery," Hexagon AB, 2023. [Online]. Available: https://nexus.hexagon.com/documentationcenter/hu-HU/bundle/Adams_2023.4_Getting_Started_Using_Adams_Machinery/resource/Adams_2023.4_Getting_Started_Using_Adams_Machinery.pdf. [Accessed: 22-01-2024].
- [12] Hexagon, "Actran 2022.1 User Guide Vol. 2," Hexagon Manufacturing Intelligence, 2022. [Online]. Available: https://help-be.hexagonmi.com/bundle/Actran_2022.1-User_Guide_Vol.2/raw/resource/enus/Actran_2022.1-User_Guide_Vol.2.pdf [Accessed: 22-01-2024].
- [13] Hexagon "Right First Time: Optimising Designs at Planning and Concept Stages," White Paper, Hexagon, 2022. [Online]. Available: https://go.mi.hexagon.com/l/980223/2023-09-29/36d4l5/980223/1696003735bZOjy0Nq/EMEA_UK_2022_D_E_Right_First_Time_Planning_Concept_Stages_White_Paper_.pdf. [Accessed: 27-01-2024].
- [14] Hexagon "Driveline Design: From Trial and Error to Right First Time," White Paper, Hexagon, 2022. [Online]. Available: https://go.mi.hexagon.com/l/980223/2023-09-29/36d4jn/980223/1696003469E2cGmOwq/EMEA_UK_2022_D_E_Right_First_Time_Design_White_Paper_EN_RLL3_1462.pdf. [Accessed: 27-01-2024].
- [15] Hexagon "Engineering Innovation into Driveline Design," White Paper, Hexagon, 2022. [Online]. Available: <https://go.mi.hexagon.com/l/980223/2023-09->

29/36d4h5/980223/1696003099AEL56aci/EMEA_UK_2022_D_E_Engineering_Innovation_White_Paper_EN_RLL3_1461.pdf. [Accessed: 28-01-2024].

[16] M. Fitton-Hayward, "NVH Optimisation for an eDrive Tram Gearbox," White Paper, Hexagon's Manufacturing Intelligence division, [Online]. Available: <https://hexagon.com/-/media/project/one-web/master-site/magazines/er-mag/2023-volume-1/pdfs/nvh-optimisation.pdf>. [Accessed: 28-01-2024].

[17] Efficient Powertrain for Improved Vehicle Performance, White Paper, Hexagon, 2022. [Online]. Available: https://go.mi.hexagon.com/1/980223/2023-04-03/35t76h/980223/16805125295eHPtsCW/EMEA_UK_2022_D_E_Efficient_powertrain_for_improved_vehicle_performance.pdf. [Accessed: 28-01-2024].

A szintetikus textilszálak jellemzői eltérnek a természetes szálaktól. Ezért ezek kezelését meg kell érteni és meg kell különböztetni tőlük azért, hogy a megfelelő műtárgykörnyezetről gondoskodhassunk. Egy restaurátor mindenkor kötelessége, hogy a rábízott műtárgy épségét, annak értékét a tőle telhető leghatékonyabb módon megóvja. Cél az állapotromlás megakadályozása, valamint minden olyan körülmény megszüntetése, amely a tárgy további degradálódását okozhatja. Ez minden műtárgyra vonatkozik, az ókoritól a legmodernebbig, így a 21. századi, modernkori, szintetikus szálból készült műtárgyakra is. A lebomlás mértéke, gyorsasága a textíliák környezetétől függ. Régóta tudva lévő, hogy a szerves alapú műtárgyak élettartamát különféle tényezők befolyásolják, amelyek közül döntő jelentőséggel bír a hőmérséklet, a relatív páratartalom, a fény, és sokszor a légköri szennyezés mértéke, amelyek külön-külön vagy együtt, de a műtárgyak integritásának jelentős elvesztését és végül megsemmisülését okozhatják. A műszálak különösen nagy kihívást jelentenek a textilrestaurátorok számára, mivel egyelőre fiatal koruk miatt (alig 100 évesek) nagyon kevés tapasztalatunk van a szintetikus szálak időállósága terén, azonban az biztos, hogy a jövőben a degradálódás jeleit fogják mutatni. Az általam választott poliészter alapú lamé anyagok hosszútávú viselkedésének kutatását azért tartom fontosnak, mert – bár fiatal koruk miatt még nem észlelhetők, de – idővel megjelennek rajtuk a lebomlás jelei, a fémes bevonatuk besötétedhet, korrodálódhat, betöredezhet, vagy akár leválhat egy idő után. Ezen anyagok konzerválásának kérdésével mindenképp fontos tehát foglalkozni.

A lamé anyagok

A lamé a 20. század végének és napjainknak az egyik legdivatosabb anyagfajtája. A divattervezők és a hollywoodi sztárok kedvencei közé tartozik, hiszen a lamé anyagnál a szépség belülről sugárzik, A csillogó hatást nem a flitterek, ékszerek, strasszok vagy láncok adják, hanem maga az anyag.

A „lamé” francia eredetű szó, amely pontosan lefordítva „fémlemez” -t jelent. A lamé kelme egyfajta fémmel társított textília. Általában természetes anyagokból, például selyemből, viszkózból, pamutból, gyapjúból vagy szintetikus szálakból, például poliészterből, poliamidból készül [Tissura 2022].

Csillogó kelméket már régóta készítenek. Történeti időktől ismertek olyan szövetek, amelyek különböző konstrukciójú és összetételű fémfonallal vannak beszöve. Költséges nyersanyaguk révén (arany-, ezüst-, aranyozott ezüst- stb. fonalak) a felsőbb osztály, gazdag nemesség és az egyházi társadalmi réteg engedhette meg magán ennek viseletét. Az úgynevezett *fémfonalas*

¹ textilrestaurátor, Magyar Nemzeti Múzeum

PhD hallgató, Óbudai Egyetem, Anyagtudományok és Technológiák Doktori Iskola
ÚNKP ösztöndíjas

textileknek széleskörű szakirodalma van mind készítéstechnológiai, mind történeti szempontból. Annál kevesebbet tudunk azonban 20. századi verziójukról, azaz a lurex szálakról, illetve a lamé kelmékről.

A csillogó anyagok népszerűsége az 1920-as években rövid időre újraéledt, amikor a flapper mozgalom hanyatlása felélénkítette az érdeklődést a rikító vagy drága szövetek iránt. A flapper egy női divatidőszak elnevezése, amely extravagáns ruhákból és kiegészítőkből állt. A mozgalom az erkölcsstelségéről híresült el a flitteres, rojtos, rövid szabású szoknyáik miatt többek között. Majd az 1960-as években váltak ismét népszerűvé, amikor filmsztárok és zenészek öltötték magukra ezeket az anyagokat. Ekkorra azonban lehetővé vált a szintetikus anyagok felhasználása, és ezek ötvözése alumíniummal, és ez jelentősen csökkentette az tiszta fémfonalas típusú kelmék kizárólagosságát, hiszen a fémbevonatú műanyag előállításával jóval olcsóbb. Nem volt utolsó szempont az sem, hogy a szintetikus szálak fizikailag könnyűvé, továbbá varráskor kezelhetőbbé és viselést követően pedig könnyebben ápolhatóvá tették a kelmét. Ezt a fajta kelmét szinte kizárólag ruházati cikkek és kiegészítők gyártásához használják. Majdnem minden évben jelentkezik egy neves divattervező olyan kollekcióval, amelyben lamé kelme található, így ez a textília soha nem áll távol a vörös szőnyegtől. Szemet gyönyörködtető vonzereje miatt a jelmeztervezők általában lamé kelmét használnak színházi produkciók anyagaként. Az animékban és képregényekben előforduló, gyakran furcsa karaktertervek újraalkotása során a cosplayereknek szintén igen kedvelt alapanyaga a lamé. Érdekesség, hogy a lamét elektromos áramot vezető tulajdonsága miatt a vívásban is használják. A vívóruhákat „lamék” néven ismerik, és mivel vezetnek az elektromosságot, lehetővé teszik a találatok elektronikus eszközökön történő regisztrálását.

Küllemre a lamé kelmének két oldala van. Az egyik fényes, a másik matt. Lamé kelme többféle változatban készülhet, minden az összetételtől és a készítés során alkalmazott technikától függ. Színoldaluk fémes bevonatuk miatt fényes, a szintetikus szál alapú hátoldaluk matt. Hodakel [Hodakel 2022] több altípust is elkülönít (úgy mint lamé fólia, hologram lamé, gyöngylamé, folyékony lamé, spandex lamé, alumínium lamé), amelyek közül doktoranda kutatásaim során kettőnek vizsgálatával foglalkozom: az alumínium eloxálásával nyert arany színű alumínium laméval, valamint az irizáló, holografikus hatást keltő hologram laméval.

1. kép Az arany színű alumínium lamé

2. kép A hologram lamé

Konzerváló bevonatok

A lamé kelmék kutatása kapcsán a mesterséges öregítés mellett felmerült az anyag konzerválásának kérdése is. Mivel az anyag fényességét fémes összetevője adja, ennek védelméről fontos lenne gondoskodni. Az eltérő védőbevonatok különböző szempontok szerinti összehasonlítására sok kutatás fókuszált a múltban, ezért szakirodalma széleskörű. A bevonatokat sokféle anyagtípusra tesztelték már: üvegre, fémre, kerámiára, így textilre is. Ez utóbbinál azonban jellemzően csak természetes alapú mintákat vizsgáltak, szintetikus szálakra gyakorolt hatásukat kevésbé. Nem találtam szakirodalmat a lamé anyagok konzolidálásával kapcsolatban, ezért doktori kutatásomnak ez iránya újszerű lehet, és érdekes eredményeket hozhat.

A szilárdítószerként használt bevonóanyagok két fő csoportra oszthatók: természetes és szintetikus polimerek. Bár a természetes polimerek viszonylag stabilak, a szintetikus polimereket mégis jelentős előnyben részesítik a konzerválás során a sok évtizedes kísérleti és laboratóriumi kutatások során szerzett nagy mennyiségű adat és tapasztalat alapján. A kutatások alátámasztják stabilitásukat és egyéb kedvező tulajdonságaikat. Egyes szintetikus anyagok, különösen az akrilok, jó öregedési tulajdonságokat mutatnak. A szintetikus epoxi gyanták fényállósága és tisztasága elfogadható [Tennent 1979; Down 1986]. Számos epoxit sikeresen alkalmaznak főként ragasztóként és kiegészítőanyagként. Kevésbé sikeresnek bizonyultak az oldószerekben, például acetonban oldott epoxigyanták vagy az alacsony viszkozitású, szobahőmérsékleten keményedő epoxik. [Weintraub és Greenland 1984; Cole 1989; Femenella 1994]. Az akril-, vinil- és cellulózgyantákat rendszeresen alkalmazzák túllök és törékeny selyemszövetek megszilárdítására, valamint párták és egyéb régészeti textilleletek megerősítésére a forma megtartása érdekében. A termikus lebomlásra, termikus oxidációra és fotokémiai oxidációra vonatkozó vizsgálatok eredményei azt mutatják, hogy a poli(butil-metakrilát) (Paraloid típusok) nagyobb stabilitásúak, összehasonlítva más polimerek vagy kopolimerek, amelyek hajlamosak sárgulni és oldhatatlanná válni [Verdu, Bellenger, Kleitz 1984]. A legfontosabb, hogy mivel a Paraloid gyanták az oldószer elpárologtatása közben térhálósodnak, a megbízható konzolidáció attól függ, hogy a gyantaoldat képes-e hatékonyan behatolni a kezelni kívánt anyagba, mielőtt kikeményedne. Minél gyorsabban párolog el az oldószer, annál gyorsabban növekszik a viszkozitás, és annál nagyobb a kockázata annak, hogy a gyanta nem megfelelően hatol be a porózus anyagba. A lassabban párologó oldószerek esetén pedig a lassabb felszabadulás hosszabb kötési időt és oldószervisszatartást eredményezhet a kezdeti térhálósodás után.

Kutatásom során hat különböző bevonatot próbáltam ki, amelyek közül kettő vizes bázisú természetes eredetű, négy pedig szintetikus eredetű. Ez utóbbiakat poláros és apoláros oldószerben oldott formában alkalmaztam. A bevonatok teljes száradása után a felületeket sztereomikroszkópokkal (Keyens VX1000, polarizációs mikroszkóp) különböző nagyítások alatt, valamint színmérővel és fényességmérővel vizsgáltam. Ezen vizsgálatokat Új Nemzeti Kiválósági Program keretén belül volt lehetőségem elvégezni. A bevonó anyagok közül legjobbnak a *Plexisol P550* nevű butil-metakrilát alapú akrilgyanta emulzió bizonyult. Ennek oldószere lakkbenzin volt, valamint a párologási sebesség csökkentése érdekében hexán is került az oldatba, 1:1 arányban. Ez az oldat, felkenve a felületre, nem okozott elváltozást egyik anyag típusban sem, sem a szintetikus alapszövetben, sem pedig a fémes összetevőjükben. Meg kell jegyezni azonban, hogy a kezelt területen az anyag némileg megkeményedett, ami bárminemű bevonóanyag alkalmazása esetén

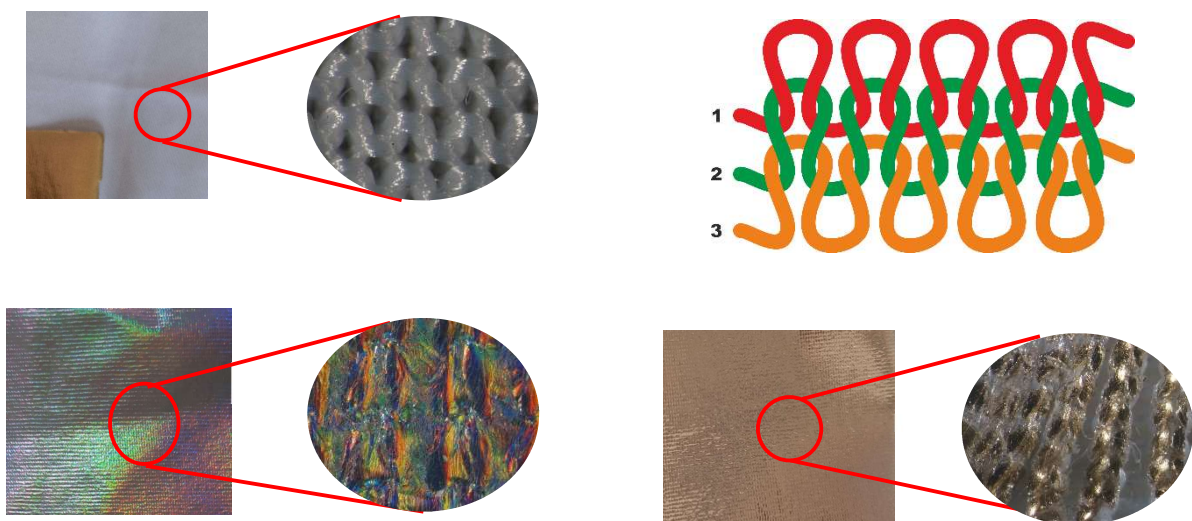
várható volt annak műgyanta tartalma miatt. Fontos, hogy a megkeményedés mértéke minél alacsonyabb legyen, és így a textil lehetőleg megőrizze légységát, flexibilitását. Ennek objektív lemérésére a lehajlási teszt volt alkalmas. A megkeményedés mértéke a Plexisol P550 esetében elfogadható volt, továbbá nem okozott felhősödést, kifehéredést, fakulást vagy akár sötétedést az anyagon (amely a többi bevonó anyagnál jellemző volt).

Kutatási terv

Doktori kutatásom célja egy olyan összefoglaló szakanyag írása, ami virtualizálja, rendszerezi és összegzi 2 fajta, poliészter alapú speciális műszálas anyag (*arany színű alumínium lamé és hologram lamé*) szövet mesterséges öregedési tesztjei során nyert tapasztalatokat és információkat. Továbbá ezen anyagok konzerválására is kísérletet teszek a *Plexisol P550 bevonó-konzerváló anyag* felületre való felvitelével, amellyel további mesterséges öregítésnek vetem alá a mintadarabokat. A mesterséges öregedési tesztek során szisztematikusan szabályzott fény viszonyok közé helyezem a mintadarabokat egyre növekvő időintervallumokra, 0-tól 150 évnek megfelelő időszakokra. Mindegyik fajtából idő függvényében legalább négy mintadarab lesz, amelyek vizsgálati eredményeiből már lehet diagrammot szerkeszteni, és következtetéseket levonni az anyagok öregedési mutatóit illetően összehasonlítva azokat egymással, illetve az eredeti öregítetlen mintákkal.

Az elvégzett vizsgálatok

Az Új Nemzeti Kiválósági Program keretében lehetőségem nyílt a kelmék alapszövetének, illetve színoldalának megvizsgálására sztereomikroszkóp alatt különböző nagyításokban, ráeső-, surló- és polarizációs fény alatt. A felvételekből jól látszik, hogy mindkét lamé anyag alapszövete egyszerű vetülékrendszerű kötött kelme. Továbbá a képekből jól látszik, hogy az alumínium lamé anyagon lévő arany színű bevonat fémpor formájában, míg a hologram lamé esetén a bevonat egy egységes réteggént van jelen az alapszöveten.

3. kép A lamé anyagok alapszövetének kötésanalízise (felül),
színoldali mikroszkópos képük (alul)

Szintén a fent említett program keretében folyt a hat féle bevonattal ellátott mintadarab objektív színmérése Colorimeter, valamint fényességmérése Glossmeter eszköz segítségével. A színmérés a színezettség objektív megadását jelenti. A spektrofotométeres színmérés során a felületről visszavert vagy általa kibocsátott sugárzás relatív színképi összetételét határozzák meg és ebből számítják a színmérőszámokat. A fényesség [wikipedia/Glossmeter] a felületről visszaverődő közvetlen fény érzékelt fényességéhez kapcsolódó vizuális érzet. Egy tárgy fényességét úgy határozzák meg, hogy meghatározott intenzitású és szögű fénysugarat vetítenek a felületre, és a visszavert fény mennyiségét mérik egyenlő, de ellentétes szögben. A felületek tükröreflexiós fényének mérésére alkalmas eszköz, a fényességmérő - azaz a Glossmeter - számszerűsíthető módot biztosít a fényesség intenzitásának mérésére, így a pontos megvilágítási és látási feltételek meghatározásával biztosítja a mérés következetességét.

4. kép Színmérés a hologram lamén

5. kép Fényességmérés az arany színű alumínium lamén

A fluoreszcens röntgenspektrometria (XRF vagy FX vagy angolul az XRF röntgen fluoreszcencia) egy elemzési technika, amely az anyag fizikai tulajdonságát, a röntgensugarak fluoreszcenciáját használja, így ez a fajta mérési módszer elemanalitikára alkalmas. A módszer előnye, hogy roncsolásmentes eljárás. Erre azért volt szükség, hogy a szakirodalmi kutatás alapján feltételezett alumínium alapú anyagi összetétel bizonyítható legyen. A vizsgálatot a hordozható XRF készülékkel Mozgai Viktória, az MTA Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont, Földtani és Geokémiai Intézetének munkatársa végezte. A vizsgálati eredmények egyértelműen bizonyították az alumínium jelenlétét (átlagosan 94%) a textilminták felületi fémes bevonatában.

Az infravörös spektroszkópiában leggyakrabban a közepes infravörös sugárzási tartományt használják, amely 1500 cm^{-1} alatt vegyületazonosításra is alkalmas, ezért ezt a tartományt ujjlenyomat tartománynak is hívják. A spektroszkópia a minta és az elektromágneses sugárzás (azaz a fény) kölcsönhatásán alapuló módszer. A kölcsönhatás eredménye a fény hullámszámának (cm^{-1}) vagy hullámhosszának (cm) függvényében felvett intenzitás eloszlás, azaz a spektrum, amelyből következtetnek a vizsgált anyagban lévő molekulák milyenségére és mennyiségére, azaz a tulajdonságaira, továbbá nyomon lehet követni a kémiai kezelések, módosítások hatását, a degradáció mértékét, amely utóbbi fontos lesz a kutatásaim során. A mérések kivitelezésében Fél Kornél, a HUN-REN Energiatudományi Kutatóközpont munkatársa volt segítségemre, amikor is a

háttér lemérése után transzmittancia formájában vettük fel a spektrumokat az öregítetlen mintadarabokon.

6. kép FTIR mérés a hologram lamén

A Composites and Nano Materials Laboratory (CNM) Institute of Chemical Engineering Sciences (ICE-HT) Foundation for Research and Technology (FORTH) munkatársai kísérletet tettek egy grafén alapú védőbevonat felületre való felvitelére. A grafén réteg védelmet biztosít a felületeknek, például színromlás ellen, amelyet az UV-sugárzás okoz, valamint szennyeződés, por, nedvesség, vegyi és/vagy oxidálószer, VOC hatása ellen, amelyek fakulást, sárgásodást és elszíneződést okoznak számos egyéb degradáló hatás mellett. Azonban ez a kísérlet negatív eredménnyel zárult, a grafén réteg sajnos nem tapadt meg a felületen.

További tervezett vizsgálatok

Az anyagok fizikai tulajdonságainak meghatározására szolgáló alapvető eljárások egyik csoportja a húzó- és szakító vizsgálatok. Húzóigénybevétel alkalmával a textilanyag megnyúlik, belső szerkezeti elemeiben feszültség ébred. A feszültség és a nyúlás is függ a húzóigénybevétel időbeli kifejtésének módjától, vagyis mindkettő az időnek függvénye. Vizsgálni fogom, hogy a húzófeszültség, a nyúlás és az idő között milyen összefüggés van, és ezek milyen fizikai deformációkkal, esztétikai megjelenésbeli eltéréssel járnak a bevonat nélküli és a bevonattal ellátott anyagok, különböző szintre legőregített szövetek esetében. A ciklikus húzó-, szakító-, és kúszó vizsgálatok paramétereinek meghatározását az Óbudai Egyetem RKK karán kezdtük el témavezetőmmel, Dr. Halász Mariannával és Borka Zsolt, az egyetem tanárának segítségével.

A kémiai vizsgálatok sorát bővítendő, tervbe van véve a mintadarabok differenciális pásztázó kalorimetria (DSC OIT) vizsgálata, ahol olyan anyagi tulajdonságokat tudunk nyomon követni, mint a (bevonat) üvegesedésének alakulása hőmérséklet függvényében. Ez a vizsgált szövetből készült műanyagok optimális raktározási vagy kiállítási hőmérséklet meghatározásában bír jelentőséggel. A fizikai vizsgálatok sorát bővítendő méretváltozás, vastagságváltozás, területi sűrűség meghatározása van tervbe véve. Továbbá mechanikai vonalon adatok nyerhetők

golyónyomással a kelme deformációs és teherviselő képességét illetően, amely információk egy műtárgy tárolásánál és kiállításánál hasznos és szükséges.

Felhasznált irodalom

Cole, F. (1989): Stained glass conservation at Canterbury Cathedral. In *Conservation of stained glass*. United Kingdom Institute for Conservation Occasional Papers 9. London, 1989. pp. 3–4.

Down, J.(1986): The yellowing of epoxy resin adhesives: Report on high intensity light aging. *Studies in Conservation Vol.31*, 1986, pp. 159–70.

Femenella, A. J. (1994): Restoring stained glass paint. *Stained Glass. Vol 89/1*, 1994, pp. 43–48.

Hodakel, Boris (2022): <https://sewport.com/fabrics-directory/lame-fabric>, 2022. 05. 01.

<https://en.wikipedia.org/wiki/Glossmeter>

Tennent, N. H. (1979): Clear and pigmented epoxy resins for stained glass conservation: Light ageing studies. *Studies in Conservation, Vol.24*, 1979, pp. 153–64.

Tissura luxury and exclusive fabrics: <https://tissura.com/articles/lame-fabric>, 2022. 05. 01.

Verdu, J., Bellenger, V., Kleitz, M.O. (1984): Adhesives for the consolidation of textiles, *Studies in Conservation, Vol. 29*, 1984, pp. 64-69.

Weintraub, S., and M.Greenland (1984): Field application of stained glass conservation techniques. In *Adhesives and consolidants*, ed. N. S. Brommelle et al, London: International Institute for the Conservation of Historic and Artistic Works. 1984, pp. 199–201.

Köszönetnyilvánítás

Kutatásaim lehetőségéért köszönettel tartozom doktori iskolámnak, az Óbudai Egyetem, Anyagtudományok és Technológiák Doktori Iskolájának. A vizsgálatok kivitelezéséért a fentebb említett kutatóintézetek mellett a Magyar Nemzeti Múzeumot illeti köszönet, ahol a mikroszkópos felvételek, fényességmérés és színmérés történt.

„A Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-23-3-II-OE-67 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.”

BEVEZETÉS

Jelen írás témája a kapitalista logika fejlődésének és különböző értelmezéseinek bemutatása napjainkkal bezárólag. Az elemzés során elsősorban Marx és Habermas kapitalizmus értelmezésére helyeződik a vizsgálat fókuszra. Emellett célunknak tekintjük, hogy a neoliberális ideológia és a harmadik utas elgondolás közötti különbségeket ábrázoljuk, külön hangsúlyt fektetve a kapitalista logika megjelenésére az említett modellekben. A kapitalizmus végéről szóló elméletek gyakorlatilag a kapitalizmus kialakulásának kezdetétől jelen vannak. Elsősorban természetesen Marx oldaláról, aki a kapitalizmust átmeneti jelenségnek tekintette, ami idővel a proletár forradalom kitörését követően szocializmusba majd kommunizmusba fordul át (Marx 1993a).

A kapitalizmus kritikája már a 19. században megjelenik számos műben, irodalmi alkotásban, elég csak Madách méltán híres *Ember Tragédiája* című korszakos alkotásának Londoni színeire gondolni, ahol a megjelenő haláltánc irodalmi motívuma utal az akkor még szabadpiaci, kontrollálatlan kapitalizmus önmagát elpusztító és saját végzetébe nagy örömmel haladó jellegzetességére. Mégis közel 200 év kapitalizmust követően úgy tűnik a Marx-i formációelmélet a fejlett világ nagyrésztében betetőzött a kapitalizmusban, ami a világ országainak új etikájává, az összes többi alrendszer felett álló makrostruktúrává vált. Erről a folyamatról értekezik Reich (2008) a *Szuperkapitalizmus* című könyvében, ahol a kapitalizmusról, mint olyan makrostruktúráról ír, ami mind a politikai mind a társadalmi rendszer működését erodálja. Szerinte az igazi veszély nem a kapitalizmus maga, hanem sokkal inkább a szuperkapitalizmus, amit egy olyan gépként határoz meg, amelynek a motorja mi magunk, mint fogyasztók vagyunk.

A KAPITALIZMUS LOGIKÁJA

Első körben kívánatos meghatározni a kapitalizmus logikáját, annak érdekében, hogy ábrázoljuk a szabadpiaci logika neoliberalizmusban és harmadik útban megjelenő jellegzetességeit. A kapitalista logikát eredendően a közgazdasági emberképből a homo ökonomikusból vezetjük le. A homo ökonomikus a haszonelvű, racionális emberkép ideáltipikus megnyilvánulása. Ez az ideáltípus költségminimalizáló és haszonmaximalizáló jellegzetességeket mutat. Egyedüli célja a minél nagyobb profit, anyagi és szimbolikus tőke megszerzése, felhalmozása. A közgazdaságtani emberkép és a kapitalizmus egyik legnagyobb bírálója Karl Marx dialektikus materializmusával mind a mai napig meghatározó szerző, aki a kapitalizmus viszonyainak részletes leírását adja közre. A kapitalista logika a tőke oldaláról elméletében a

¹ PhD hallgató, Debreceni Egyetem, Humántudományok Doktori Iskola, Szociológia és Társadalompolitika Doktori Program, 4032 Debrecen, Egyetem tér 1, markovics.marton@arts.unideb.hu, ORCID: 0000-0001-6235-1939 MTMT: 10088678

² PhD hallgató, Debreceni Egyetem, Humántudományok Doktori Iskola, Szociológia és Társadalompolitika Doktori Program, 4032 Debrecen, Egyetem tér 1, kovacsfruzsi97@gmail.com MTMT: 10085247

munkás fizikai erejének és munkaidejének megvásárlása. A munka ideje alatt keletkező termék pedig a piaci viszonyok között értéktröbbletet képvisel (Marx 1993b). Természetesen napjainban egyre kevésbé a munka fizikai jellege dominál (Pettinger 2019). Ellenben a munkaidő megvétele és eladása még mindig nagy jelentőséggel bír a kapitalista logika kiteljesedésének eszközként. A kapitalista logika abszolúttá válásáról Reich (2008) értekezik bővebben, aki szerint nem tudunk már kilépni a kapitalista logikából, mivel a "játék" már a kapitalizmus rendszerén belül zajlik, az a legkülső fal, ami mindent átsző. Ebből is kifolyólag tanulmányunkban a kapitalista logika Marx-i megközelítését mind a mai napig alapvetőnek és megkerülhetetlennek tartjuk, továbbá az elemzésben alapul vesszük.

A KAPITALIZMUS, MINT ETIKA

Weber *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme* című írásában világosan kifejti, hogy szerinte a kapitalizmus, mint társadalmi jelenség mögött a reformáció során létrejött és megszilárdult protestáns vallás jellegzetességei húzódnak meg. A protestáns vallás lényegi tanai a predesztináció és az aszketizmus. A predesztináció az eleve elrendelés tana arra vonatkozik, hogy az ember sorsa már a születésének a pillanatában determinálva van. Az egyén nincs tudatában annak, hogy őt az Isten üdvözülésre méltónak választotta-e vagy pedig kárhozatra ítélte. A gondviselés azonban időről-időre jeleket küld a kiválasztottaknak arra vonatkozóan, hogy ők bizony üdvözülésre méltónak, aminek egyik formája lehet az üzleti életben való sikeresség és haszonszerzés. A haszon gyarapítását az aszketizmus normája teszi hatékonyvá, ami arra vonatkozik, hogy a megszerzett tőkét újra és újra be kell fektetni, azt tilos felélni és hedonista élvezetekre fordítani. Ez a logika igen hatékonynak bizonyult a tőke felhalmozásában azokon a területeken, ahol a protestánsok többségben voltak így az egykori Németalföldön és Svájc egyes részein. A felhalmozott magántőke által pedig megnyílt az út a kapitalista termelés penetránsabbá válásához (Weber 1982).

Berger ezt az elgondolást azzal egészítette ki, hogy a kapitalizmus globálissá válásához elengedhetetlen volt a fejlett kapitalista elven termelő nagyhatalmak katonai és gazdasági gyarmatosítása főleg a harmadik világ országaiban, ami elsősorban az input oldalon biztosította az olcsó munkaerő által a tőke exponenciális mértékű gyarapítását (Berger 1998). A gyarmatosítás Berger szerint napjainkban a kultúraipar területén figyelhető meg leginkább, ami a kapitalizmus és a meritokrácia fellegránának számító Egyesült-Államokból áramlik nyugatkeleti irányba (Berger – Luckman 1998). A gyarmatosítást Habermas nyomán nem kizárólag úgy értjük, hogy trendek és divathullámok átvétele történik meg csupán, hanem a kommunikáció adója és vevője közötti kétirányú kapcsolatnak egy egyirányú lineáris kommunikációra történő redukálódása figyelhető meg. Ennek a kommunikációnak a szinte ideáltipikus megjelenés helye a reklámok világa, amik az embereket passzív befogadókká szocializálják. Ennek nyomán viszont a nyelv egyre kevésbé strukturálja az emberek gondolkodását olyan módon, hogy értelmes emberekké váljanak és végső sorban az egyén elveszti azon képességét, hogy kritikusan gondolkodjon (Habermas 1991). Ezek a folyamatok viszont hosszútávon ahhoz vezetnek, hogy a rendszer gyarmatosítja az életvilágot és az instrumentális cselekvés uralkodóvá válik a hétköznapi intim relációkban is (Habermas 1993). Ha a fentieket elfogadjuk akkor azt is állíthatjuk, hogy az instrumentális cselekvés által vezetett egyén szintjéből kiinduló kapitalizmus lesz az, ami például a reklámok közvetítésével – amelyek napjaink kapitalizmusának kulcsfontosságú elemei – visszahat a társadalom tagjaira és a rendszer integratív funkcióit erősíti az egyén szintjén is. Áttételesen ezáltal azt is állíthatjuk, hogy a társadalom önmagát gyarmatosítja a kapitalista országokban, igaz egy több mint 200 évet felölelő folyamat eredményeként.

A KAPITALIZMUS, MINT AZ EMBERI TERMÉSZET ÖSZTÖNÖS VELEJÁRÓJA

A kapitalizmust úgy is meghatározhatjuk, mint az emberi természet kontrollálatlan többle vágyásából fakadó következményét. Durkheim szerint az egyén képtelen a vágyának korlátot szabni ezért kell az állam, ami az adott társadalom értékeit és normáit betartatja. Ezt az elgondolást erősíti Reich (2008), akinek értelmezésében a fogyasztók "gazdasági állatok", akik minél több jövedelmet szeretnének elérni, minél kevesebb munkával. Ugyanakkor a gazdasági állat szerep jelentős kettőségeket is hordoz magában, hiszen emellett állampolgárok is vagyunk, akik nem szeretik, az alacsony bérű foglalkoztatást, a munkahelyek harmadik világba való kihelyezését. Az emberi-állampolgári lét ezen kettősége viszont egyfajta "skizofrén" állapotot okoz az emberek többségében, ami egyszerre vezet a kapitalizmus támogatásához és elutasításhoz.

Rendszerszinten a kapitalizmus esetében a jóléti állam lesz az, ami a piaci elosztás igazságtalanságait kompenzálja a redisztribúció által (Esping-Andersen 1990). Jól lehet Durkheim eredendően nem a jóléti államra értette a fentebbi kijelentését, hiszen az ő korában még nem létezett a jóléti állam ma ismert állapotában. Azzal azonban Durkheim is egyetértett, hogy a szegényebb országokban kisebb az anómia és az abból fakadó öngyilkosság is, mivel minél kevesebbje van valakinek annál kevesebb az igénye arra, hogy vég nélkül tágítsa a szükségleteinek a körét (Durkheim 2013). Benjamin Franklin fogalmazta meg talán a legtalálóbban a protestáns etika éthoszáét, aki szerint a protestantizmus és az aszketikus munkaetika erkölcsi, morális kötelességet jelent, aminek korlátozó jellegzetessége, hogy a pénz „fialtatását” a haszon újbóli befektetését helyezi előtérbe annak felélése helyett. (Franklin: idézi Weber 1982). Weber azonban annyival kiegészíti az emberi természetre vonatkozó Durkheim-i leírást, hogy pont az aszketikus etika lesz az, ami az egyéni törekvéseknek, és a hedonizmusnak gátat szab. Tehát, ami Durkheim esetében makro szinten az állami korlátozást jelenti, az Webernél mikro szinten az egyénbe belenevelt vallási etikának a szerzési vágyak élvezetét korlátozó jellegzetessége lesz (Weber 1982).

A kapitalizmus kialakulásához elengedhetetlen a közgazdasági emberkép a homo ökonomikus uralkodóvá válása, ami szorososan kapcsolódik a neoliberalizmus emberképéhez is. Ennek az emberképnek a leírását Hayek fogalmazta meg részleteiben. Szerinte nem arról van szó, hogy az egyének alapvetően önző és érdekorientált szereplők lennének, hanem mivel teljes mértékben nem tudják magukat beleképzelni más társadalmi cselekvők vagy politikai és társadalmi csoportosulások helyébe ezért minden esetben a saját személyes preferenciáik alapján fognak dönteni. Ebből az okból kifolyólag Hayek a kormányokat és a parlamenteket alkalmatlannak találja arra, hogy gazdasági ügyekben eredményesen járhassanak el, hiszen a képviselők és az egyének rendkívül eltérő preferenciákkal rendelkezhetnek arra vonatkozóan, hogy melyik gazdaságpolitikai döntés a legjobb mindenki számára. Emiatt valódi többség Hayek szerint nem alakulhat ki a gazdasági természetű döntések esetében. Következésképpen a gazdaság irányítását inkább a cégekre, vállalatokra kellene bízni, mint sem az államokra.

Ezzel tulajdonképpen át is kanyarodunk a neoliberalizmus kapitalista jellegzetességeihez. Nem állítunk nagyot akkor, amikor azt feltételezzük, hogy neoliberalizmus magának a kapitalizmusnak az emberi történelem során tapasztalható egyik legtisztább kifejeződése, eltekintve a 19. századi szabadpiaci liberális kapitalizmustól, ami Habermas szerint a gazdaság állami kontroll nélküli féktelenségét jelentette (Habermas 1994).

A NEOLIBERALIZMUS KAPITALISTA JELLEGZETESSÉGEI

A neoliberalizmus megjelenése elválaszthatatlan a jóléti állam 70-es évektől végbemenő válságától. Az 1973-mas arab-izraeli háború során az arab olajkitermelő országok szankcióinak következtében a 70-es évek közepétől az infláció a világ fejlett országaiban felvetette a jóléti állam korlátozásának szükségességét (Pogátsa 2015). Az átalakuláshoz jelentős mértékben hozzájárult a neoliberális gondolkodók (Hayek, Friedman, Mises) lobbitevékenysége, amivel sikeresen győzték meg a világ fejlett országainak, elsősorban az USA-nak a vezetőit a dereguláció mellett (Pogátsa 2011). Az említett gondolkodók sikeresen hatottak a társadalom felsőbb rétegeire, amikor azt állították, hogy a redisztributív kiadások csökkentésével, illetve a vállalatokat terhelő adók mérséklésével az előbb említett csoportok tovább gazdagodhatnak. Ezzel párhuzamosan szintén állították, hogy az egyre több területre begyűrűző gazdasági válság mérséklése is alkalmasak a fent említett intézkedések (Friedman 1962). A piacosításnak a következménye a gyakorlatban a vagyoni és jövedelmi különbségek további növekedése és a középosztályi csoportok szűkülése lett előbb Reagan-i Amerikában majd Angliában a Thatcher-i kormányok alatt. Ezeknek a kormányoknak az államszervezetét nevezzük összefoglaló néven foglyul ejtett államnak, ahol a gazdasági szereplők érdekei a politikai szereplők tevékenységeinek az irányát határozzák meg (Attila 2019). Ebben a rendszerben a gazdasági rendszer a politikai rendszer felé helyeződik és az alap és felépítmény Marx-i modellje a gyakorlatban is megnyilvánul, amikor a gazdaság és a gazdasági rendszer lesz minden intézményi irányának a meghatározója (Marx 1993b). A társadalmi alrendszerek közötti harmonikus működés a foglyul ejtett állam keretei között megbomlik és a Parsons-i létszférák közül a politikai célelérési funkció és a gazdasági adaptív funkció közötti viszony megfordul, mégpedig olyan irányba, hogy a gazdasági alrendszer ruházódik fel a célelérési funkcióval, míg a politikai alrendszer adaptív jellegzetességeket fog tükrözni (Parsons 2013). Habermas (1991) terminológiájában a neoliberalizmust úgy tekintjük, mint a rendszer két alkotó eleme (gazdaság, politikai) közötti erőviszonyok felborulását, egyúttal pedig a rendszer életvilág gyarmatosítása melletti öngyarmatosító törekvéseit. A gyarmatosítás során a gazdasági érdekből eredeztetett gazdasági racionalitás a rendszeren belül jelenlévő politikai, hatalmi racionalitást írja felül. A neoliberalizmus vitathatatlanul káros társadalmi következményeire válaszul született meg 80-as évek során egy új ideológia a harmadik út gondolata, ami a piaci viszonyok és a társadalmi igazságosság megbékítését tűzte ki célul.

A harmadik út célja, hogy meghaladja azt az évszázados megosztottságot, ami a politikai szinten értelemzett jobb és baloldalt jellemezte. A társadalmi igények biztosításának érdekében a harmadik út a két oldal kooperációjában érdekelt (Feldan et al. 1998). A harmadik út egy reakció volt a megváltozott gazdasági és politikai környezetre a nyolcvanas évek végétől kezdődően. A gazdaság területén a termelés fejlett országokból fejletlen országokba történő áthelyezése, illetve a politikai szférában szupranacionális szervezetek, mint az EU hatalmának és befolyásának a növekedése jelentősen erodálta a nemzet szinten folytatott politika, politikai pártok, és politikai szereplők jelentőségét (Giddens 2005). Azonban a kezdeti sikerek után bebizonyosodott, hogy a harmadik út inkább a neoliberalizmus álcájába bújtatott jól hangzó politikai ígéret és a gyakorlatban a társadalmi érdekek a gazdasági érdekek alá rendelődték. Ebben közrejátszott az is, hogy a nemzetek feletti szinten jóval nehezebb a konszenzus kivívása, ezért egy egységes harmadik út koncepció gyakorlatban történő megvalósítása, az eredendően gazdasági érdekek nyomán szerveződő szupranacionális szervezetek esetében gyakorlatilag lehetetlen vállalkozásnak tűnt (Merkel 2001). A harmadik út továbbá nem rendelkezett egy olyan átfogó és egyértelmű gazdaságpolitikával, ami a nemzetállalom gazdasági természetű érdekeit globális szinten érvényre juttatta volna (Latham 1998).

A harmadik utat mind a jobb, mind a baloldaltól érték erős kritikák. A modell által erősítendő progresszív jövedelemadó gondolata Hayek szerint rendkívül káros a gazdasági szereplőkre nézve, hiszen a nagyobb értéket előállító vállalatok megadóztatása szerinte a gazdasági növekedést éppen, hogy korlátozza (Hayek 1991). A harmadik út ráadásul magában hordozta a nemzetállami politikai szintéren történő bukását is. Merkel szerint amennyiben a jóléti államot a hátrányos társadalmi helyzetű csoportok javára szervezzük át, abban az esetben a jóléti rendszer legitimitása csökkenhet. Ennek hátterében az áll, hogy a középosztályi társadalmi pozíciót elfoglaló társadalmi osztályok nehezményezhetik, hogy egyre kisebb mértékben részesülnek a redisztribúcióból, aminek következtében elfordulnak a harmadik utas politikai pártoktól. Ennek a társadalmi csoportnak a csalódása azért jelentős, mivel ők képezik a demokrácia évszázados bázisát és magas politikai részvételüknek köszönhetően számottevő létszámban képviseltetik magukat a parlamenti választásokon. Végeredményben a középosztályi csoportok olyan neoliberais pártokat juttathatnak hatalomra, amik az ő elgondolásukban a javak elosztását inkább az ő érdekeik mentén szervezik (Merkel 2001).

Ebből a folyamatból az is következhet, hogy a legitimitás megszerzésének szempontjából jóval előnyösebb a társadalmat egyfajta passzív tömeglojalítás állapotában tartani és a politikától, politikai folyamatoktól a parlamenti választások kivételével távol tartani az állampolgári érdeklődést. Ez az a folyamat, ami Habermas szerint a modern társadalmakban zajlik (Habermas 1993). Talán éppen ez az a tényező, ami miatt a harmadik út sem lehetett sikeres, hiszen úgy próbálta megbékíteni az piacot az államot és a társadalmat, hogy figyelmen kívül hagyta a kapitalizmus, a piac és a kapitalista logika mindenek felettiségét, ami nem csak a politikát, hanem egyéni szinten az egyének társadalmi cselekvéseit is befolyásolja. A harmadik út látszólag a rendszer és az életvilág közötti viszony megbékítését tűzte ki célul, azonban a gyakorlatban mégis csak a rendszer szempontjai és cselekvéstipológiája érvényesült.

A NEOLIBERALIZMUS VÉGE?

A 2008-as pénzügyi válság többek szerint bebizonyította, hogy a neoliberális politika megfelelő állami és politikai felügyelet nélkül jelentős társadalmi és gazdasági válságok előidézője lehet. Végeredményben pedig éppen az általa célként szereplő gazdasági növekedést erodálhatja, hiszen Ágh szerint a neoliberális politika nyomán kettéhasadt társadalom hosszú távon a gazdasági növekedésben is érezteti a hatását. A gyakorlat azt mutatta, hogy éppen azok az országok vészelték át eredményesen a válságot, akik pénzügyi segélyeket nyújtottak az állampolgároknak ahelyett, hogy jelentősebb megszorításokat alkalmaztak volna. A kapitalizmusba vetett hit, azonban a 2010-es évektől ismételten helyreállni látszott és egy olyan évtizedes konjunktúra vette kezdetét, amely páratlan a kapitalizmus történetében (László 2017). A kapitalizmus átvészelte az átmeneti megtorpanást, aminek az egyik oka éppen a gazdasági válságok és konjunktúrák ciklikus voltára vezethető vissza (Atkinson 2017). Habermas pont a kereslet és kínálat egyensúlyának a helyreállítását nem vonta bele a kapitalizmus végéről szóló írásába, ami nem is feltétlen a politikai szereplők tevékenységétől, sokkal inkább olyan piaci folyamatoktól függ, amelyeknek a leírására most nem vállalkozunk.

Mi történik akkor, amikor azt állítjuk, hogy a fő probléma a kapitalizmussal nem maga a kapitalizmus, hanem a kapitalizmus kontrollálatlansága? Jó példát erre a skandináv országok esetében találunk, ahol az állami redisztribúció nagymértékűnek és eredményesnek mondható. Jól lehet több szerző és elemző is megjegyzi, hogy a hatékony jóléti rendszerek kialakításához Norvégia és Svédország esetében elengedhetetlen volt a norvég olaj, illetve a svéd acél (Pogátsa

2017). Ezzel szemben viszont a finnek esetében ezen erőforrások egyike sem volt meg. Finnország az eredményesnek mondható jóléti modelljét kizárólag, a szisztematikus és tudatos építkezésnek, az oktatásba, illetve a kutatás-fejlesztésbe való állami befektetésnek köszönheti (Pintér 2006). Emellett a finn példa azt is bizonyítja, hogy a növekvő társadalmi újraelosztásból finanszírozott humántőkébe való befektetés által eredményesen küszöbölhetőek ki a piaci által jelentett kockázatok. Szintén lényeges azonban a társadalmi konszenzus kérdése, ami finn esetben elengedhetetlen feltétele volt a jóléti rendszer felépítésének (Korhonen 2012). Ezt a konszenzust azonban a gazdasági és politikai érdekek különbözősége a legtöbb ország esetében jelentősen erodálhatja. Nem állítható, hogy a finn modellt az országok többségében meg lehetne valósítani, amennyiben feltételezzük, hogy a társadalmak jóléti rendszerei az évszázadok alatt kialakult általánosan elfogadott értékeken és normákon alapulnak. Erre a szerves történeti fejlődésre a Szűcs Jenői tradícióban találunk példát, aki szerint a nemzetekre jellemző stílusjegyeket és hatalmi rendszereket a történeti fejlődés szervesen kialakult majd intézményesült viszonyai alakították ki (Szűcs 1981).

A neoliberais hegemonia talán veszített a súlyából azonban nem állítható, hogy a verseny igazságosabbá vált volna. Erre a folyamatra Pogátsa hívja fel a figyelmet, aki szerint a nemzeti elittek a globális elittek kapcsolati hálójába szerveződnek és az egymással való kapcsolataik révén a globális gazdaságban egy olyan rendszert alakítanak ki és tartanak fenn, amely a tőkét még nagyobb mértékben növeli, mint korábban bármikor az emberi történelem során (Pogátsa 2022). Ebben az értelemben a munka, tőke konfliktus továbbra is értelmezhető, immár azonban az egész világot átszövő globális ellentét révén, ami Habermas szerint a nemzetállamok által van pacifikálva (Habermas 1994). Ez a fragmentált, globálisan Marxi értelemben mindenképpen látensnek tekinthető osztálytudat a munka oldaláról ellehetetleníti az egységes fellépést és érdekérvényesítést. Ahogy Pogátsa fogalmaz a verseny a legtöbb munkavállaló számára továbbra is élesnek tekinthető, míg a globális nagytőkét inkább az egymással való együttműködés és a kooperáció jellemzi. Összességében ez önmagában is a kapitalizmus paradox jellemzőiről árulkodik. (Pogátsa 2022).

A KAPITALIZMUS PARADOX MŰKÖDÉSE NAPJAINKBAN

A globális tőke uralkodásától függetlenül számos olyan paradox jellemző figyelhető meg napjaink kapitalizmusának működésében, melyet Axel Honneth, és Martin Hartmann szemléltet „*A kapitalizmus paradoxonjai*” című művében. Mielőtt ezeket a jellemzőket ismertetnénk fontos leszögeznünk, hogy mit tekint Honneth és Hartmann paradoxonnak. A kutatók, tanulmányukban a Giddens által megfogalmazott definíciót alkalmazzák. Giddens szerint egy adott ellentmondás akkor paradoxon, ha egy adott szándék megvalósítása során, csökken a valószínűsége annak, hogy a szándék megvalósul (Giddens 1988). Mivel a kapitalizmus alapvető célja az állandó növekedés és az az általi fejlődés, ezért akkor tekinthetjük a kapitalizmus folyamatát paradoxikusnak, ha a kitűzött cél megvalósítása által csökken a növekedésre és fejlődésre való esély. A szerzők munkájuk révén ennek az esélynek a lehetőségét ismertetik a különböző történelmi korszakokban, majd napjainkban.

Tanulmányuk alapját a Parsons-i létszférák képezik - intézményesült individualizmus, modern jogrend, jogegyenlőség, társadalmi elismerés a munka révén, személyes kapcsolatok - mely létszférák leírását és történeti beillesztését azért tartjuk jelen esetben is indokoltnak, mert mi is ezen keretek mentén kívánjuk elemezni napjaink kapitalizmusának működését a továbbiakban. Bár az állam szerepvállalásának térnyerése már a 19. század végétől megfigyelhető volt Európában, a mérhető változások csak az 1940-es évek közepétől következtek (Tomka 2008).

A második világháborút követően tendenciózus növekedés állt be a Nyugat-Európai országok jóléti kiadásainak expanziójában. Az ötvenes évek közepétől az említett államok összejeléti kiadását tekintve, Nyugat-Európa négyszer annyit költött jóléti politikára, mint a második világháború előtti időszakban. A jóléti kiadások az ötvenes évek végére, akár a nemzeti költségvetések 40-50 %-át is elérték (Berend 2003). A szociáldemokrata időszakban az intézményesült individualizmus korábban nem ismert csoportokat is érintett. A jogrend változása, a szabadságjogok és szociális jogok kiterjesztésre, illetve a társadalmi egyenlőtlenségek mérséklése révén a legtöbb társadalmi réteg lehetőséget kapott a saját életút, illetve a saját szerepkör kialakítása. A korábban ismert teljesítményelv a női mozgalmak által átértékelődött, majd a női egyenjogúság előretörése révén, az intim kapcsolatok terén is változások álltak be, mivel a korábban ismert társadalmi és gazdasági elvek (házasság társadalmi státusz alapján) háttérbe szorultak (Hartmann - Honneth 2007). A jóléti kiadások expanziója, illetve a jóléti szolgáltatások kiszélesedése az 1970-es évek olajválságát követő recesszióig tartott, mely időszak után a jóléti állam egyre több ideológia kihívással és ellentmondással szembesült (Quadagno 1987). Az állam meggyengülése magával hozta az intézményesült individualizmus csorbulását, a globalizáció térnyerése és nagyvállalatok pozíciójának erősödése maga után vonta a jogrend állampolgárokra vonatkozó negatív irányba való átfordulását. A teljesítményelv ismét átértékelődött, a különböző típusú és képességű munkaerő helyét a projekt alapú működés vette át. A társadalmi kapcsolatok vonatkozásában szintén változás állt be, mivel a gazdaság érdekében a társadalmi tőke gazdaságba való átfordítása vált kívánatossá (Hartmann - Honneth 2007). Hartmann és Honneth szerint a globalizáció, az információs technológia modernizációja, illetve az ezekből következő demográfiai változások napjainkra magukkal hozták a kapitalizmus paradoxikus változásait, mely paradoxonok nyomán követhetők az összes korábban említett létszférában. A következőkben ezeket a paradoxikus jellemzőket kívánjuk áttekinteni.

Az intézményesült individualizmus paradoxona, hogy a rendszer lehetőséget ad az önmegvalósításra, viszont e mellett fokozott rugalmasságot és kötelességteljesítést követel a társadalom minden tagjától, a piaci elosztási mechanizmus pedig a legsokoldalúbb leginkább „értékesíthető” csoportok munkáját és tehetségét honorálja (Hartmann - Honneth 2007). A globális piacnak és a fogyasztói igények gyors változásának köszönhetően az egyes iparágak napról-napra fejlődnek és változnak, a munkavállalóknak pedig alkalmazkodniuk kell az adott változásokhoz (Friedman 2005). Az a munkavállaló, aki releváns tudással és megfelelő rugalmassággal rendelkezik értékesse válik a piacon, értékének beárazása pedig a munkáltató akarata és a piaci környezet függvénye. A flexibilis munkaerő ilyen mértékű versenyeztetésének és kiárításának legfőbb nyertese az ipar, az ipar mentén pedig a kapitalista gazdaság és a fenti fejezetekben említett elit. Az önmegvalósítás lehetősége által tehát gyakorlatilag párhuzamosan növekszik a munkavállalók terhelése, és a globális tőke, viszont az újraelosztás hiánya révén a megtermelt javak a társadalom felső tizedeinél maradnak, e közben pedig a tőkét megtermelő munkavállalók a piaci értékük növelését elősegítendő lehetőségekre koncentrálnak (Hartmann - Honneth 2007).

A fentiekhez kapcsolódik a teljesítmény elv paradoxona, mely folyamat révén napjainkban csak az a tudás, és képesség tekinthető sikeresnek, ami a piacon értékesíthető (Hartmann - Honneth 2007). A 20-21. században számos iparág és az egyes iparágakhoz kapcsolódó pozíció szűnt meg, ami a 20. század folyamán a társadalom egy jól körül határolható csoportjának biztosított megélhetési lehetőséget. Ide tartozik a nyomtatott sajtó piacának hanyatlása, a bányászat, a távvezetékek piaca, vagy például a hagyományos kiskereskedelem (Schumpeter 1976). A folyamat fő okainak a technológiai modernizáció, a fogyasztói magatartás változása, illetve a globalizáció tudható be. A globális piac, és ezáltal a munkaerőpiac számos olyan pozíciója

szűnt meg, amelynek betöltéséhez olyan tudás és készségek birtoklása volt elengedhetetlen, amely készségek értékesítése a mai globális piacon gyakorlatilag lehetetlen (Klein 2008). A folyamat eredménye nem pusztán az, hogy a munkaképes korú társadalom egy jól körül határolható része piacosítható készségek hiánya révén munkaképtelen, hanem az is, hogy napjainkban a klasszikus értelemben vett önmegvalósítás csak úgy lehetséges, ha az önmegvalósítás eredménye egy a piacon eladható termék, vagy készséggé válik. Összességében tehát az adott helyzetben a teljesítmény elv paradoxona az, hogy az a szellemi és piaci szabadság, amit a neoliberalis kapitalista ideológia ígér, nem valósulhat meg, pontosan a neoliberalis kapitalista gazdaság igényei, és térnyerése miatt.

A kapitalista modernizáció terjedése és a jóléti állam hanyatlása révén következett be a jogegyenlőség paradoxona, ami létrehozta a szociális jogok egyenlőségét, az univerzális anyagi ellátottság megléte nélkül (Hartmann - Honneth 2007). Bár Esping-Andersen (1990) jóléti állammal kapcsolatos kutatásainak alapvetése, hogy a szociális jogok minden jóléti modellben garantáltak, Honneth és Hartmann elméletükben kiemelik, hogy a szociális jogok biztosítása mit sem ér, ha e jogok mellé nem társul univerzális alapon működő anyagi ellátottság. A szociális jogok biztosítása az emberi méltóság, a méltányosság és az egyenlőség biztosítása érdekében valósul meg, de ezen eszmék megvalósításában döntő szerepe van a megfelelő pénzügyi háttérnek. Megfelelő példa erre a lakhatáshoz, vagy épp oktatáshoz való jog. Minden állampolgárnak univerzálisan joga van a lakhatáshoz, viszont a legtöbb állam nem biztosít alanyi jogon a lakhatáshoz szükséges anyagi feltételeket minden, az adott országban élő állampolgár számára. Az Európai Unióban minden gyermeknek joga van az oktatáshoz, viszont nem minden uniós ország biztosít a gyermekek számára korszerű tanszercsomagot, iskolai buszjáratot, vagy ingyenes étkeztetést. Összességében tehát, bár a szociális jogok térnyerése töretlen a második világháborútól napjainkig, a szociális jogok kielégítéséhez kapcsolódó anyagi ellátottság szintje már nem mutat ugyanilyen kedvező tendenciát. Ez a paradox folyamat pedig az egyenlőtlenségek térnyeréséhez és az elszegényedés mértékének növekedéséhez vezet Európa szerte (Hartmann - Honneth 2007).

Az intim kapcsolatok vonatkozásában szintén változások álltak be a közelmúltban, mivel napjaink párválasztási tendenciáiban megfigyelhetően a fogyasztási és gazdasági racionalitás tekinthető domináns elemnek (Hartmann - Honneth 2007). Míg a történelem során az elrendezett, illetve az anyagi racionalitás mentén létrejött házasságoktól, nemtől függetlenül eljutottunk a szabad párválasztásig, addig napjainkban ez a tendencia átalakulni látszik. Bár a párválasztás ma is szabad, de úgy a kiválasztási mechanizmus, mint a gyermekvállalási hajlandóság egyik alapvető fokmérőjévé vált a potenciális partner anyagi és egzisztenciális helyzete, illetve munkaerőpiacon betöltött szerepe (Becker 1993). Nem véletlenül, hiszen a fentiek összessége hozzájárul a potenciális partner várható egészségi állapotához, az anyagi biztonság megteremtésének lehetőségéhez, illetve a családdal töltött idő mennyiségéhez és minőségéhez. Összességében tehát a folyamat paradox jellegét az adja, hogy míg a szabadság, az egyenjogúság, vagy épp a feminizmus jegyében az intim szféra tiszteltben tartásáért, vagy épp a munka és a magánélet egyensúlyáért harcoltunk, ma már eljutottunk arra a pontra, hogy a fogyasztási és gazdasági racionalitás kezdi felülírni ezen eszmék értékét és létjogosultságát.

A KAPITALIZMUS KRITIKÁJA

A kapitalizmus napjainkban ismert működését számos kritika érte az elmúlt évtizedek során. A legtöbb tudományos bíráló a szociológusok és szociálpolitikusok részéről érkezett, épp ezért keltett nagy visszhangot Thomas Piketty 2013-ban megjelent „A tőke a 21. században” című munkája. Az utóbbi évtizedekben ez volt az első olyan eset, hogy egy neves közgazdász hívta fel a figyelmet azokra a kapitalizmus révén elterjedő problémákra, amik úgy a gazdaságot, mint a társadalmat érintik világszerte. Piketty elemzésének középpontjában a tőkefelhalmozás, és annak negatív következményei állnak. Eredményei szerint a legtöbb kapitalista modellt követő országban a tőke megtérülési rátája meghaladja a gazdasági ütem növekedését, ez a folyamat pedig jelentős mértékű vagyoni koncentrációhoz vezet a társadalom egy jól körül határolható csoportjának körében. Megfelelő redisztribúciós politika hiányában azonban a társadalom hosszútávú rétegződése Piketty szerint garantálhatóvá válik, az egyenlőtlenségek pedig tovább súlyosbodnak (Piketty 2013).

Piketty nem csak a gazdasági és tőkenövekedés aránytalanságára hívja fel a figyelmet, de megoldási alternatívákat is javasol a probléma megoldására és az egyenlőtlenségek mérséklésére (Piketty 2013). A kutató alternatívaként ajánlja a progresszív vagyonadót, az örökösödési adó átalakítását, a vezetői bérek csökkentését, illetve a globális együttműködést az adópolitikák terén. A közgazdász szerint ezek a változások segítenék meggátolni a globális vagyon koncentrációját, az egyenlőtlenségek növekedését, és elősegítenék az igazságosabb újraelosztást a társadalmon belül (Piketty 2013). A tanulmány heves vitákat váltott ki a közgazdászok és a döntéshozók körében a kutatás módszertanát és adatsorait illetően, noha a központi tézisének – miszerint az állami beavatkozás nélküli vad kapitalizmus társadalmi szakadékokat produkál – nem igazán vitatta senki a tudományos, illetve politikai elit körében.

ÖSSZEGZÉS

Ebben a tanulmányban a kapitalista logika neoliberais és harmadik utas megnyilvánulásának az eseteit mutattuk be elsődlegesen Habermas és Marx munkássága alapján, napjainkkal bezárólag. A kapitalizmust olyan ideológiaként ábrázoltuk, ami a társadalmi rendszerek felett álló és megkérdőjelezhetetlen. A kapitalista etikát egy egyéni szintről kiinduló és aztán a makro szintről a mikro szint felé visszaható jelenségként ábrázoltuk, ami jelentősen hozzájárul a rendszer integrációs mechanizmusainak az erősítéséhez, egyúttal pedig a társadalmi cselekvés szerepének, jelentőségének erodálásához. Konklúzióként azt állapítjuk meg, hogy a kapitalizmus még erős állami beavatkozás mellett is olyan etikává és erkölccsé vált, ami az emberek tudatában él tovább. Pogátsa Zoltánnal egyetértve azt gondoljuk, a kapitalizmus, amely napjaink társadalmát formálja a legintenzívebb fajta, amellyel a történelmünk során valaha találkoztunk, ebből a tulajdonságából adódóan pedig a legnagyobb mértékű gazdasági és társadalmi változást hozza magával a 21. század vonatkozásában.

BIBLIOGRÁFIA

- Atkinson, A. B. (2017): Egyenlőtlenség - Mit tehetünk ellene? Kossuth Kiadó, 2017
- Attila, A. (2019): Neoliberális hegemonia Magyarországon: Elemzés és kritika. Noran Libro Kiadó.
- Beck, U. (2005): Mi a globalizáció? A globalizmus tévedései - válaszok a globalizációra, Belvedere Meridionale, Szeged
- Becker, G. (1976): The Economic Approach to Human Behavior. Chicago, University of Chicago Press
- Becker, G. (1993): A Treatise on the Family. Harvard University Press
- Berend, T. I. (2003): A jóléti állam: válság és kiutak. Magyar Tudomány. 2003/10.
- Berger, L. P. – Luckman, T. (1998): A valóság társadalmi felépítése. József Műhely, Budapest
- Csoba, J. (2017): Gondoskodó állam, aktiváló állam, befektető állam. Társadalomtudományi Szemle, 7(1), 1-26.
- Esping-Andersen, G. (1990): The three worlds of welfare capitalism. Princeton, NJ, Princeton University Press. <https://doi.org/10.1177/095892879100100108>
- Durkheim, E. (2003): Az öngyilkosság. Osiris Kiadó, Budapest
- Feldman, K. S. – Bergman, B. – Cairns, A. J. G. – Chaplin, G. B. – Gwilt, G. D. – Lockyer, P. R. – Turley, F. B. (1998). Report of the fixed-interest working group. British Actuarial Journal, 4(2), 213-263.
- Friedman, M. (1962). Capitalism and Freedom. Chicago, University of Chicago Press.
- Friedman, T. L. (2005): The World Is Flat: A Brief History of the Twenty-first Century. Farrar, Straus and Giroux. New York
- Piketty, T. (2013): A Tőke a 21. században. Kossuth Kiadó. Budapest
- Giddens, A (1988): Die Konstitution der Gesellschaft. Grundzüge einer Theorie der Strukturierung. Frankfurt a. M.: Campus.
- Giddens, A (2005): Az elszabadult világ- Hogyan alakítja az életünket a globalizáció? Napvilág Kiadó. Budapest.
- Giddens, A. (2001): The Global Third Way Debate. Cambridge, Polity.
- Habermas, J. (1993): A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. Vizsgálódások a polgári társadalom egy kategóriájával kapcsolatban. Ford. Endreffy Zoltán. Budapest, Századvég – Gondolat
- Habermas, J. (1994): Válságtendenciák a kései kapitalizmusban. In: Válogatott tanulmányok. Felkai Gábor (szerk.). Budapest. Atlantisz, 59–140.
- Hartmann, M. – Honneth, A. (2007): A kapitalizmus paradoxonjai. Replika (59), 117-133.
- Hayek, F. A. (1991): Megjelenés előtt: Út a szolgáshoz. Aula, 13(3), 143–151.
- Hayek, F. A. (1991): Út a szolgáshoz. Aula, 13(3), 143–151.
- Schumpeter, J. (1976): Capitalism, Socialism and Democracy. Routledge,

- Korhonen, J. (2012): Ten paths to populism: How silent Finland became a playing field for loud populism. In (Catherine Fieschi – Marley Morris – Lila Caballero szerk.): Populist Fantasies: European revolts in context. Counterpoint, 209–283.
- Latham, M. (1998): Economic Policy and the Third Way. Australian Economic Review, 31, 384-398. <https://doi.org/10.1111/1467-8462.00082>
- László, A. (2017): Jóléti modellek, európai válságok. Noran Libro Kiadó.
- Marx K. (1993a): A tőke. III. kötet. Kossuth. Budapest.
- Marx, K. [1993b): A tőke. I. kötet. Kossuth, Budapest.
- Merkel, W. (2001): A szociáldemokrácia harmadik útjai a 21.században. Politikatudományi szemle, 10(1-2), 139-175.
- Klein, N (2008): The Shock Doctrine: The Rise of Disaster Capitalism. Picador, London
- Parsons, T (2013): The social system. Routledge
- Pettinger, L. (2019): What's wrong with work?. Policy Press.
- Pogátsa, Z. (2011): Mekkora válságban vagyunk? Nagyobban, mint a Nagy Gazdasági Világválság óta bármikor. <https://ujegyenloseg.hu/az-eszaki-modell-relevanciaja-magyarorszagon/> (Utolsó letöltés: 2023.05.24.)
- Pogátsa, Z. (2015) Társadalmi egyenlőtlenségek a neoliberális Harmadik Köztársaságban, 1989–2010. In: Tíz Éves a Területfejlesztési Szabadegyetem.
- Pogátsa Z. (2022): A globális elit. Kossuth Kiadó, Budapest
- Polányi, K. (2004): A nagy átalakulás - Korunk gazdasági és politikai gyökerei. Napvilág Kiadó, Budapest
- Rimler, J. (1999): A munka jövője. Új fogalmak, feltételek, forgatókönyvek
Közgazdasági Szemle Közgazdasági Szemle Alapítvány, 9.sz. 772-788.
- Szűcs, J. (1981): Vázlat Európa három történeti régiójáról. Történelmi Szemle 24. évf. 313-359.
- Tomka, B. (2008): A jóléti állam Európában és Magyarországon. Corvina Kiadó, Budapest
- Quadango, J. (1987): Theories of the Welfare State. Annual Review of Sociology ,13 sz. 109-128.
- Weber, M. (1979): Gazdaságtörténet. Vál.: Bertalan László, ford., jegyz.: Erdélyi Ágnes. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- Weber M (1982): A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. Gondolat Kiadó, Budapest

Absztrakt

Az emberiség életmódját alapvetően átalakították az információs korszak újításai és az ezeket tömegesen elérhetővé tevő multinacionális technológiai óriáscégek. A technológiai óriásvállalatok kapcsán szabályozási szempontból fontos tényező, hogy ezen intézmények jellemzően összetett struktúrákban működnek, mind intézményi, mind geográfiai szempontból bonyolult tulajdonosi és irányítási rendszerben. Csaknem megkerülhetetlenek, mivel olyan óriási ügyfélállománnyal és az aktivitásukhoz kapcsolódó adatbázissal rendelkeznek, amelyek a hálózatos hatások miatt jelentős versenyelőnyt biztosíthatnak számukra számos szolgáltatás esetében. Új digitális világ születik, amely annak tulajdonosán kívül mindenki előtt rejtve marad. Nehéz olyan mozzanatra gondolni az életünkben, ami valamelyik ponton ne menne át elektronikus információfeldolgozáson. A mindennapi életünk szerves részét képezi, így legtöbb esetben, sem kimaradni, sem pedig másik szolgáltatót választani sem vagyunk képesek, a monopol vagy oligopol helyzetű platformok térnyerésnek köszönhetően. Csekély a valódi mozgástér a felhasználó számára Richterich nem is a platformok átláthatatlan adatkezelési gyakorlatát tekinti aggályosnak, hanem sokkal inkább azt, hogy az embereknek nincs meg a szabad választásuk abban, hogy igénybe veszik-e ezeket a platformokat. Az informatika, a digitalizáció, globalizáció és a társadalmi kontrollfolyamatok hatásainak eredőjeként megjelenő datafikáció társadalmi és intézményi kontroll lehetőségeit jelentősen megsokszorozza, amit a digitális technológia folyamatos fejlődése, a hálózatosodás és összekapcsoltság csak tovább erősít. A nem személyes adatnak minősülő digitális lábnyomokból rekonstruálhatóak eddig rejtett szerkezetek és összefüggések, továbbá módosul a megismerés eszköztára, módszertana és eredményei is. Ettől még nem lesz a „privacy halott”, ahogyan ezt sokan gondolják – egyszerűen csak arról van szó, hogy a személyes adatok védelme helyett talán inkább a személyes adatok kezelésének szabályain lesz a hangsúly. Megállapíthatjuk, hogy a személyiség igen sérülékennyé vált, az érintett magánszférája a róla szóló adatok sokasága révén igen alaposan feltérképezhető, kiismerhető, profilozható, a személyiségi jogok védelmének klasszikus eszközrendszere pedig már elégtelen a kiépülő információs túlhatalom kordában tartására, a személyiség magánszférájának adekvát biztosítására. Álláspontunk szerint az első és talán legfontosabb adatvédelmi aggály a jogpolitikai célok és a technológia működési elvének összeütközéséből ered.

Kulcsszavak: mesterséges intelligencia, adatvédelem, technológia, globális hatalom

¹ Harmadéves hallgatói jogviszonyomat töltöm a Széchenyi István Egyetem Állam és Jogtudományi Doktori Iskola Phd képzésén, mely során a mesterséges intelligencia alapú rendszerek adatvédelmi vonatkozásait kutatom. 2021 évben a Károli Gáspár Református Egyetemen infokommunikációs szakjogászti mesterlevelet szereztem, ezt megelőzően egy évtizeddel korábban pedig a Pázmány Péter Katolikus Jogtudományi Egyetemen diplomáztam. Gazdasági informatikus mérnöki és számítástechnikai gépész technikus alapvégzettséggel és közel harminc éves vállalkozásfejlesztési tapasztalattal rendelkezem. ORCID-ID: 0009-0004-7049-682X

Előszó

Dani Rodrik² a globalizáció ellentmondásos hatásait tárgyaló könyvében a globalizáció trilemmájának nevezte, hogy a demokrácia, a szuverenitás és a globalizáció hármásából egyszerre csak kettő fér össze egymással. Egy teljesen globalizált világ gazdaságban vagy a nemzetállam, vagy a demokrácia esik áldozatul. A globalizáció fő problémája a transznacionális vállalatok közülük is a digitális platformok profitéhsége, a munkavállalói, a környezeti és a helyi érdekek semmibevétele³. Sűrűn visszaélnék monopóliumhelyzetükkel⁴, ami az egyre nagyobb vállalati méreteikből ered, és nem ritkán korrumpálják a helyi politikusokat számukra kedvező döntések elérése céljából⁵. A hatalom legfőbb célja a globalizmus⁶ úján, hogy minden és mindenki úgy viselkedjen miként azt ők akarják⁷. Ezek a jelentős digitális jelenléttel rendelkezők⁸ vagy más néven kapuőrök, mint minősített adatkezelők⁹ tekintetében megvalósuló személyes adatok kezelése során megszűnik a hatóság és a vállalkozás között fennálló alá-fölé rendeltségi viszony, és átalakul egy kölcsönös együttműködési partnerséggé. Ez képezi az új társadalmi-, politikai-, strukturális berendezkedés, így a jogalkotás, és jogalkalmazás alapját. Ilyetén mértékű piaci erejük kialakulásának egyik oka, hogy a fúziókontrollt a versenyhivatalok

² Rodrik, D. (2020) Globalization after Covid-19.: My plan for a rewired planet. Prospect Magazin, Jun. 20. <https://www.prospectmagazine.co.uk/essays/40158/globalisation-after-covid-19-my-plan-for-a-rewired-planet> (2023.07.25.,)

³ BAYER JÓZSEF Merre tart a globalizáció? Társadalomtudományi Kutatóközpont, Politikatudományi Intézet, Budapest (2022. augusztus 28.) *Educatio* 31 (4), 531–541.o (2022) DOI: 10.1556/2063.31.2022.4.1. 534-537.o. GLOBALIZÁCIÓ 2063-article-p531.pdf (2023.01.16.)

⁴ A globalizáció narratívája a transznacionális társaságok (TNC) túlhatalmát állítja kritikája középpontjába. Ezek némelyike nagyobb gazdasági erőt képvisel, mint sok közepes nemzetgazdaság. Ezek az óriásvállalatok már elszakadnak azoktól az országoktól, amelyek talaján létrejöttek. Ha régen igaz volt, hogy „ami jó a General Motorsnak, az jó Amerikának is”, ez ma már nem feltétlenül van így, mivel a telephelyüket gyakran a legalacsonyabb adót szedő országokba helyezik át.

⁵ A külföldi beruházásaik során az egyes kormányoktól olyan feltételeket csikarnak ki, mint a jól kiépített infrastruktúra, minél kisebb adókulcs, minél alacsonyabb bérek, a rugalmas munkaidőkeret és a szakszervezeti szervezkedés tilalma; ugyanakkor a nemzetközi beruházási egyezmények jogi feltételeinek kialakítását is befolyásuk alatt tartják.

⁶ A globalizáció az egész világot átfogó, mélyreható folyamat. Alapját a világ gazdaság kialakulása képezi. Hosszú és komplex történelmi folyamatról van szó, amelynek a globális integráció meghatározó dimenziója. Ez utóbbi döntően a második világháborút követő legutóbbi több mint hét évtizedben bontakozott ki, és a XX. század második felében vált meghatározó irányzattá.

⁷ GONDOLATOK A MESTERSÉGES INTELLIGENCIA, A GÉPI TANULÁS KAPCSÁN (III. RÉSZ) Szerző: Prof. Dr. Gyarmati Péter, emeritus

Simonyi Professor for the Public Understanding of Science and Professor of Mathematics & Computer Science. gyarmati@gyarmati.dr.hu Lektorok: Szabóné Balogh Ágota (Ph.D.) Gál Ferenc Egyetem Mező Ferenc (Ph.D.) Eszterházy Károly Katolikus Egyetem

⁸ A digitális gazdaság sajátosságai miatt néhány meghatározó „kapuőr” platform kikezdehetetlen pozíciókra tett szert, amellyel képes kontrollálni a digitális gazdasági ökoszisztémák fejlődési irányait, egyúttal a verseny előnyös hatásai is korlátozottá váltak. A platformfogalom minősített adatkezelői szintre történő formálódásában fontos mérföldkő a digitális piacokról szóló (DMA), valamint a digitális szolgáltatásokról szóló (DSA) rendelettervezet, amely a platformszolgáltatásokon belül is képez két újabb platformkategóriát, az egyiket funkcionális alapon „alapvető platformszolgáltatások”, a másikat pedig méret szerint, az „óriásplatformok” kategóriáját tovább szűkítve a legnagyobbakra, a „kapuőrökre”, és rájuk többletkötelezettségeket telepítve.

⁹ Óriásplatformokra differenciált követelményrendszert telepít a DSA-rendelet, amely alapján a kifejezetten népszerű, ezáltal potenciálisan nagy társadalmi hatást, következményeket kiváltó szolgáltatók nagyobb fokú felelősséget viselnek és szigorúbb követelményeknek kell eleget tenniük, míg a kisebb hatást gyakorló szolgáltatóknak enyhébb, a felelősségmentességet éppen csak kiegészítő előírásokat kell teljesíteniük megfelelőségükhöz. Genç-Gelgeç, 2022, 25-60.

„alulértécsényesítették” a technológiai szektorban¹⁰. A 2008 és 2018 közötti években a Google, Apple, Amazon, a Facebook (Meta) és a Microsoft együttesen több mint 400 felvásárlást hajtottak végre, de egyik sem került tiltásra¹¹.

Bevezető

Az információs és kommunikációs technológiák áttörést okozó fejlődése és konvergenciája hatására alapvető átalakulás indult meg a 20. század végén. Az információ termelése, forgalmazása és alkalmazása vált a gazdaság és társadalom legfőbb erőforrásává. Kialakult az „adat, tudás és kommunikáció” hármasa, az emberek közti kommunikáció, kölcsönhatás szorosabbra fonódott, a modernizáció, a társadalmi innováció és a globalizáció felgyorsult. Az információ, az információs ágazat társadalmi, gazdasági súlya immár nemcsak meghatározó lett, hanem alapvető fontosságú, megkerülhetetlen módon épült be az egyének, szervezetek és intézmények mindennapjaiba. Lessig az informatikai kódnak az úgynevezett új világban betöltött meghatározó szerepét vizsgálva arra mutatott rá, hogy a kibertér a szabályozás működésének új felfogását követeli meg tőlünk¹². A mesébe illő növekedést - nem nagy meglepetésre - több egymással szinergiában álló tényező együttes hatásának tulajdonítják az elemzők¹³, így többek között a komplex rendszerré alakulás környezete (AI, 5G, IoT, Cloud), valamint a társadalmi folyamatok (globalizmus, tőkekoncentráció, multitasking), szervezési struktúrák (interoperabilitás, hálózati infrastruktúra, konnektivitás).

Fő kérdés talán, hogy hogyan élnek meg az információs társadalom állampolgárai a megfigyelés társadalmának hatásait. Mondhatjuk, hogy az érintettek bárhol viselkednek, bármilyen attitűdöt mutatnak a megfigyeléssel, digitális adatainak feldolgozásával kapcsolatban, az nem változtat azon a tényen, hogy a hibrid felhőben tárolt adataik mesterséges intelligencia alapú IoT eszközökön keresztül, big data rendszerben és 5G infrastruktúrában vagy esetleg OSINT- elemzésben¹⁴ vesznek részt, online tevékenységeiket, posztjaikat naplózzák, a közterek kamerái rögzítik nyilvános tevékenységüket¹⁵, ismerősök és ismeretlenek követik digitális lábnyomukat, közterületi tevékenységükről civil vagy hivatalos kamerák által felvétel készül. Ha pedig mindenképpen megtörténik az információgyűjtés, megfigyelés, adatelemzés, akkor mit számít, hogyan viszonyulnak mindehhez az érintettek. E hatások nem kerülnek el senkit, és lassan nincs olyan személy, aki elmondhatja, hogy nem hagyott maga mögött valamilyen digitális lábnyomot, adatot. A megfigyelés társadalmában élők, vagyis mi mindannyian, meg kell hogy birkózzunk azzal a gondolattal, hogy adataink, viselkedéses nyomaink értékékké váltak, amelyet lehet, hogy éppen most dolgoz fel, elemez valaki, valahol¹⁶. Nem tudjuk elkerülni, hogy digitális

¹⁰ Mike Walker: Competition Policy and Digital Platforms: Six Uncontroversial Propositions. European Competition Journal, 16. (2020), 1. 4. <https://doi.org/10.1080/17441056.2020.1730063>

¹¹ Mike Walker: Competition Policy and Digital Platforms: Six Uncontroversial Propositions. European Competition Journal, 16. (2020), i.m.5. <https://doi.org/10.1080/17441056.2020.1730063>

¹² Lessig, Lawrence: Code 2.0. New York, Basic Books, (2006), 84.-112.o.

¹³ WACHTER, Sandra – MITTELSTADT, Brent – FLORIDI, Luciano: Why a Right to Explanation of Automated Decision-Making Does Not Exist in the General Data Protection Regulation. International Data Privacy Law, Volume 7, Issue 2, 2017. p. 81.

https://www.researchgate.net/publication/312597416_Why_a_Right_to_Explanation_of_Automated_Decision-Making_Does_Not_Exist_in_the_General_Data_Protection_Regulation; (2022.04.21.)

¹⁴ Vida, Cs. (2013): Nyílt forrású adatszerzés (OSINT). In Kobilka I. Nemzetbiztonsági alapismeretek. Budapest, Nemzeti Közzolgálati és Tankönyv Kiadó, 115–124.o.

¹⁵ Palicz T. – Bonnyai T. – Bencsik B. –Pintér L. – Dombrádi V. – Joó T. – Bor O. – Hornyik Zs. (2022): Biztonságtudatosság a kibertérben – a 2020-as országos lakossági felmérés eredményei. Belügyi Szemle, 70. évf. 2. sz. 395–418. <https://ojs.mtak.hu/index.php/belugyiszemle/article/view/8192/6715> (2022.03.27.)

¹⁶ Specht, H. (2020): Facebook mint a társadalmi megfigyelés eszköze. In Polyák Gábor (szerk.): Algoritmusok, keresők, közösségi oldalak és a jog – a forgalomirányító szolgáltatások szabályozása. Budapest, HVG-ORAC, 60–74.o.

lábnyomunk maradjon, és azt sem tudjuk elkerülni, hogy ezeket folyamatosan különböző struktúrákban feldolgozzák hisz¹⁷ ez a szolgáltatás alapja ez képezi annak motorját. A megváltozott, tudásgazdaságra és hálózatosodásra épülő digitális világban azonban előnyökre is szert tettünk¹⁸, mely során mi magunk is több ismeret, információ, tudás birtokába juthatunk, felvehetünk adatgyűjtő, információszerző, megfigyelő szerepet, s így mi akár vállalkozóként is profitálhatunk a digitális adatóceán által nyújtott lehetőségekből. A mesterséges intelligencia által támogatott big data alapú¹⁹ adatgyűjtő és elemző technikák szemléltetésével szeretnénk rámutatni arra, hogy az egyén kezébe adott jogvédelmi eszköz, az információs önrendelkezési jog mint alapjog ilyen magas szintű technológiai fejlettség mellett már nem feltétlenül adekvát. Az önrendelkezési jog hatályát veszti amikor az érintett választási lehetősége megszűnik, mivel a platformok piaci erejüknél fogva és a digitális ökoszisztéma felett gyakorolt kontrollálási képességük, valamint a felhalmozott adatvagyonuk révén monopol vagy oligopol helyzetben vannak²⁰.

¹⁷ A több milliárd IoT eszközökből származó robusztus mennyiségű adatok elemzése a hagyományos relációs adatbázisokkal nem jól kezelhetők. A nagy adathalmaz jelenséget az alapozza meg, hogy az információs társadalomban szinte már mindennek azonnal valós időben digitális nyoma marad, vagyis így mérhetetlen adatmennyiség jön létre nap mint nap. De nem a méret a lényeg, hanem a korlátlan növekedési képesség és az adatelemzés, valamint, hogy a statisztikával ellentétben nem az egyént kérdezi hanem a viselkedésüket monitorozza, és nem befolyásolja a rendszert, hogy mi miért történik, csak gyűjti az adatokat. A Big Data a generált adathalmazokat összekapcsolja, s ezáltal olyan következtetések és predikciók előtt nyitja meg a kaput, amelyekkel akár beleláthatunk az emberek legbelsőbb gondolataiba is. A prediktív adatelemzés során a profilokat felállítva rendkívül pontos előrejelzések tehetők az érintett jövőbeli döntéseivel kapcsolatban, vagyis az egyén digitális lábnyoma már előre konstruált, és tudják, hogy bele fog lépni, mert tudják előre, mit fog csinálni. Zódi Zsolt Privacy és a big data 19.o <http://fundamentum.hu/sites/default/files/fundamentum-17-1-2-02.pdf>. (2022.06.23.)

¹⁸ Walsh, J.P. (2019). "Countersurveillance". In Deflem, Mathieu (ed.). *The Handbook of Social Control*. John Wiley & Sons Ltd. 374–388.o. https://www.researchgate.net/publication/329222054_Countersurveillance (2022.04.22.)

¹⁹ A különféle döntéseket támogató, tömeges adathalmazok elemzését és értékelését végző algoritmizált eljárások törvényszerűen jelentek meg az utóbbi évtizedben, amelyet a big data korának is neveznek. A jelenlegi definíció úgy hangzik, hogy az érintett természetes személyre vonatkozó bármely információ vagyis nem minden adat személyes adat, annak az érintettre természetes személyre kell vonatkoznia. A nem természetes személyre vonatkozó vagy már álnevesített adatbázisok, összekapcsolva más, nyilvános adatbázisokkal, igen könnyen vissza nevesíthetők a nagy adatok korszakban, így már minden adat személyes, sőt legtöbbször szenzitív adat. Ezek az álnevesített adatbázisok, összekapcsolva más, nyilvános adatbázisokkal, igen könnyen vissza nevesíthetők a big data-korszakban (European Convention on Human Rights.).

²⁰ A szerzői jogi és iparjogvédelem alá tartozó oltalmi tárgyak védelmének közös célja, hogy olyan szellemi produktumokat részesítsenek mértéke szerint különböző, de minden esetben kizárólagos, monopoljellegű, abszolút szerkezetű védelemben, amelyek vagyoni vagy egyéb jelentőséggel bírnak a jogosultjuk és szélesebb értelemben a társadalom számára. A tág értelemben vett szellemi tulajdonjogok a modern piacgazdaságban meghatározó jelentőséggel bírnak, mivel a tudásalapú társadalomban az információ igen gyakran nagyobb értéket képvisel, mint a fizikailag megfogható tárgyak.

Alapjogi megközelítés

A mai minősített adatkezelés mesterséges intelligencia alapú big data²¹ technológia, valamint vezeték nélküli kommunikációs²² infrastruktúra és hibrid felhőszolgáltatás együttesének²³ felhasználásával valósul meg. Ezek a platformok döntően nagy adathalmazokkal, jelentős tárolási kapacitással és algoritmikus döntésekkel dolgoznak²⁴. Az adatkészletek nem adatfelvételi céllal keletkeznek, hanem valamilyen más céllal de leginkább cél nélkül, előre meg nem határozott jövőbeni felhasználásra, egyszerűen naplózva bizonyos digitális aktivitásokat. Adatok tárolása rendszerint már az adatgyűjtési stációban is valamilyen távoli (ismeretlen, beazonosíthatatlan) szerveren kerültek ideiglenesen tárolásra, hogy a szükséges műveleteket²⁵ el lehessen rajtuk végezni. A technológia fejlesztésének stratégiai célja minden tekintetben ellentétes az általános adatvédelmi rendelet jogpolitikai céljait szolgáló alapelvekkel így többek között a célhoz kötöttség, vagy a korlátozott tárolhatósággal. És mivel a felek (európai hatósági szervezetrendszer és a digitális platform) között együttműködés és nem alá-fölé rendeltségi jogviszony van, így hatósági szerepkör gyakorlása során közelíteni sem képes a konvergáló érdekeket. Mesterséges intelligencia szabályozása a társadalom jólétét csak akkor segítheti elő, ha az ember szabadságának a kiteljesítését és e szabadságjogokat garantáló alkotmányos intézményrendszer működését garantálja, akár a jelentős hatalmi asszimetria ellenére is. Az egyes technológiák alapjogokra gyakorolt hatásainak vizsgálata során tisztázandó, hogyan érvényesül az információs önrendelkezés az ilyen komplex rendszerek használatán alapuló adatkezelés esetén. Az adatkezeléshez történő hozzájárulás, a szolgáltatás igénybevételének feltételeit jelentő beleegyezés akkor tekinthető szabadnak, ha az erről meghozott döntés önkéntes és informált, valamint, ha az érintettnek elutasító döntése esetén van - hasonló minőségű szolgáltatás tekintetében - választási lehetősége. Álláspontunk

²¹ A Big Data a generált adathalmazokat összekapcsolja, s ezáltal olyan következtetések és predikciók előtt nyitja meg a kaput, amelyekkel akár beleláthatunk az emberek legbelsőbb gondolataiba is. A prediktív adatelemzés során, a profilokat felállítva rendkívül pontos előrejelzések tehetők az érintett jövőbeli döntéseivel kapcsolatban, vagyis az egyén digitális lábnyoma már előre konstruált, és tudják, hogy bele fog lépni, mert tudják előre, mit fog csinálni. Ld. Zódi, 2017, 19.

²² A több milliárd IoT-eszközből származó, robusztus mennyiségű adatok elemzése a hagyományos relációs adatbázisokkal nem jól kezelhető. A nagyadathalmaz-jelenséget az alapozza meg, hogy az információs társadalomban szinte már mindennek azonnal, valós időben digitális nyoma marad, vagyis így mérhetetlen adatmennyiség jön létre nap mint nap. De nem a méret a lényeg, hanem a korlátlan növekedési képesség és az adatelemzés, valamint, hogy a statisztikával ellentétben nem az egyént kérdezi, hanem a viselkedésüket monitorozza, és nem befolyásolja a rendszert, hogy mi miért történik, csak gyűjti az adatokat.

²³ A komplex rendszerek attól válnak érdekessé, hogy fellép a szinergia jelensége, vagyis a részek közötti kölcsönhatás eredményeképpen a részek viselkedése oly módon változik meg, hogy az egész rendszer minőségileg új, a részek tulajdonságaitól eltérő viselkedési mintákat, új törvényszerűségeket követnek, amelynek okán nem lehet a rendszert képező egyes technológiák alapjogainkra gyakorolt hatását sem külön-külön vizsgálni. Az igazi fejlődést meglátásom szerint elsősorban nem az egyes technikák és technológiák erőforrást nem kímélő innovációja jelenti, hanem az, hogy ezek a technikák és technológiák megannyi területen összekapcsolódnak, s együtt, egymást kiegészítve képeznek komplex technológiai rendszereket. Ld. Kollár, 2019, 66-67.

²⁴ Vö. Margrethe Verstagernek az algoritmusok szabályozói hatalmáról és versenyjogi vonatkozásairól szóló, Algorithm and competition című beszédével, amely a Bundeskartellamt konferenciáján hangzott el, 2017. március 16-án.

²⁵ Az adatkezelés műveletek nagy mennyiségű, általában nem strukturált és gyakran folyamatosan keletkező adatok tárolását és feldolgozását jelenti elosztott rendszer architektúra segítségével, illetve az elemzési eszközök szoros integrálása a rendszerbe, ami jelentősen növeli a feldolgozási folyamat hatékonyságát. A tisztított adatok általában a felhő alapú számítástechnika által kínált szolgáltatások révén nem csak a megfelelő adatbázisokban és adattárházakban tárolódnak, hanem a feldolgozás, az elemzés, az adatvizualizáció, a döntés előkészítés, illetve támogatás, valamint a szabályozás úgyszintén a felhőben történik meg.

szerint az algoritmus olyan mennyiségű adatot elemez és mérlegel a végeredmény meghatározása előtt, hogy annak közérthető módon történő követése szinte lehetetlen²⁶, arról tájékoztatás adni egy átlagos érintet részére nemhogy nagyon nehéz, de nem találkozik a platformtulajdonos érdekeivel sem. Mára az adatkezelés nem a születési adataink, anyja neve, lakcím és személyigazolvány számunk kezelését jelenti, hanem napi több terrabájt digitális lábnyom²⁷ feldolgozását. A teljesség igénye nélkül: algoritmus szűri a spameket az e-mailek közül²⁸, segíti az online vásárlásokat²⁹, állít össze szerződéseket³⁰, minősít hitelkérelmeket³¹, állít föl orvosi diagnózisokat³², vezet autót³³, őrzi a határt³⁴, választ az állásra jelentkezők közül³⁵, és akár a szabadságelvonásról döntő büntetőbíró is támogathatja döntésében³⁶. A platform folyamatosan, nagyon széles körben megfigyeli és profilozza az érintetteket, amely során megvalósított adatkezelést, átlátni, megérteni, esetleg nyomon követni évtizedek óta nem vagyunk képesek. Csak egy példa a 2004-ben a tőzsdén is megjelent Google (ma már Alphabet) összességében napjainkra az egyik legnagyobb IKT-„behemót” lett³⁷. Idővel drótnélküli hálózati szolgáltatásba, hardvereszközök gyártásába és még egy sor egyéb iparági tevékenységbe is kezdett. Ezáltal nemcsak az internetes böngészés (Chrome), az elektronikus levelezés (Gmail) és a multimédia-tartalommegosztás (YouTube) vagy a mobil operációs rendszer (Android), vagy a felhőszolgáltatások (Google Drive) terén tett szert erőpozícióra. Hanem a nevével fémjelzett digitális vagy számítástechnika-alapú kommunikációs technológián átívelő hatalmi-gazdasági koncentráció immár a különféle hardvereszközök forgalmazására és internetszolgáltatásra is kiterjed. Előbbiekre példa a Google Pixel telefonkészülék, utóbbira a Google Fiber szélessávú internet-hozzáférés és a Google Fi (korábban Project Fi), amely egy vezeték nélküli és mobilinternetet egyaránt használó, úgynevezett virtuális mobilszolgáltató (MVNO). A platformok világa a mindennapi életünk szerves részévé vált. A legnagyobb platformoknak bőven milliárd feletti felhasználójuk van, és több tucat vagy akár több száz országban

²⁶ Az algoritmizált döntéshozatali mechanizmusokkal – és egyáltalán: a big data alapú technológiákkal – szemben legtöbbször elhangzó érv, hogy ezek a módszerek átláthatatlanok, vagyis a folyamat, amelynek a végén valamilyen eredményre jutnak az általunk feltett kérdésben, egyáltalán nem transzparens. Az átláthatóság követelményét hangsúlyozók mindenekelőtt az indokolhatóságot kérik számon ezeken a mechanizmusokon, másrészt a döntéshozatal kiszámíthatóságának elvárásával szembesítik őket. Temme (2017) i. m.; Frank Pasquale: *Black-box society. The secret algorithms that control money and information*. Cambridge MA – London, Harvard University Press, 2015.

²⁷ A Big Data 6 V-vel leírható jellemzői közül ez a „Variety”: az összes online és offline tevékenység növeli az ember digitális lábnyomát (pl. online aktivitás monitorozása, CCTV, GPS, IoT [Internet of Things], banki tranzakciók, stb.).

²⁸ Thiago S. Guzella – Walmir M. Caminhas: A review of machine learning approaches to Spain filtering. *Expert Systems With Applications*, 36. (2009), 10206.

²⁹ Cade Metz: Now anyone can tap the AI behind Amazon’s recommendations. *Wired*, <https://www.wired.com/2015/04/now-anyone-can-tap-ai-behind-amazons-recommendations/> (2022.11.12.)

³⁰ Lauren Henry Scholz: Algorithmic contracts. *Stanford Technology Law Review*, 20. (2017), 2. 128–170.o.

³¹ Danielle Keats Citron – Frank Pasquale: The Scored society. Due process for automated predictions. *Washington Law Review*, 89. (2014), 1. 1–33.o.; Mikella Hurley – Julius Adebayo: Credit scoring in the era of big data. *The Yale Journal of Law and Technology*, 18. (2016), 1. 148.o.

³² William Nicholson Price II: Black-box medicine. *Harvard Journal of Law and Technology*, 28. (2015), 2. 432–434.o.

³³ Alexis C. Madrigal: The trick that makes Google’s self-driving cars work. *The Atlantic*, 2014. május 15.

³⁴ Jose Sanchez del Rio – Daniela Moctezuma – Cristina Conde – Isaac Martin de Diego – Enrique Cabello: Automated border control e-gates and facial recognition systems. *Computers & Security*, 62. (2016), 49.o.

³⁵ Marianne Bertrand – Sendhil Mullainathan: Are Emily and Greg more employable than Lakisha and Jamal? A field experiment on labor market discrimination. *NBER Working Paper Series*, Working Paper No. 9873.

³⁶ *State v. Loomis*, 881 N.W.2d 749 (Wis. 2016); Megan T. Stevenson – Christopher Slobogin: Algorithmic Risk Assessments and the Double-Edged Sword of Youth. *Washington University Law Review*, 96. (2018), 681.o.

³⁷ Iványi Márton Pál (2023) Az infokommunikációs technológiák és a mesterséges intelligencia intézményeinek nemzetközi gazdaságtani keresztmetszete. *Közigazgatás Tudomány*, 2023/1. 51–67. DOI: 10.54200/kt.v3i1.47.60.o

tevékenykednek. Mivel a platform folyamatosan, nagyon széles körben³⁸ megfigyeli és profilozza a felhasználóit, képes igen pontosan felmérni és előre jelezni a viselkedésüket, ami a hatalom és a kiszolgáltatottság egy teljesen új dimenzióját nyitja meg. Nem vagyunk képesek átlátni az adatkezelés útját, sem pedig megérteni az adatbányászat, a korreláció- és regresszió számítás, valamint további bonyolult matematikai műveletek, információ-kinyerő algoritmusok során megvalósuló műveleteket, így a hozzájárulás megadása színlelt, az önrendelkezési joggyakorlás - álláspontunk szerint - pedig semmis. Az információs önrendelkezési jog gyakorlásának feltétele³⁹ és egyben legfontosabb garanciája a célhoz kötöttség. Ez azt jelenti, hogy személyes adatot feldolgozni csak pontosan meghatározott és jogszerű célra szabad, amely célt úgy kell az érintettel közölni, hogy az megítélhesse az adatfeldolgozás hatását jogaira, és megalapozottan dönthessen az adat kiadásáról, valamint, hogy a céltól eltérő felhasználás esetén élhessen jogaival. A célhoz kötöttségből következik, hogy a meghatározott cél nélküli, úgynevezett készletre, előre nem meghatározott jövőbeni felhasználásra való adatgyűjtés és tárolás alkotmányellenes.

Az alapjogaink védelmét szolgáló szabályozás az ember jólétét csak akkor segítheti elő, ha az ember szabadságának a kiteljesítését és e szabadságjogokat garantáló alkotmányos intézményrendszer működését szolgálja. Máskülönb Aldous Huxley csábítóan kényelmes, kívánatos, szép új világának⁴⁰ szabadság paradoxon-csapdájába navigáljuk magunkat, egy olyan világba, ahol a fogyasztói jólét, a materiális kényelem oltárán önként áldozzuk fel nemcsak a szabadságunkat, hanem emberi mivoltunk (méltóságunk) alapvető létfeltételeit is. Az európai adatvédelmi biztos már 2014. márciusi írásában szemlélteti⁴¹, hogy a személyes adatok online szolgáltatások által történő megszerzése piaci erőhöz, illetve hatalomhoz vezet, továbbá az egyes szektorokban egyre növekvő arányú ingyenes szolgáltatások tekintetében az nyilvánvaló, hogy nagy hatalomra tettek szert a felhasználók tömeges adatainak birtoklásán keresztül. Kialakult új világ, mint digitális szuverenitás, úgynevezett - minden kívülálló részére átláthatatlan, érthetetlen - technológiai hatalmi viszonyt teremtett, amely viszonyrendszerben kétséget kívül megállapítható, hogy a jelen technológiai fejlettség mellett az adataink védelme tekintetében az önrendelkezési jog már nem feltétlenül adekvát. A biztos újfajta kárfogalom bevezetését veti fel a piaci erőfölény és személyes adatok birtoklása vonatkozásában a szolgáltatás visszautasítása és átláthatatlan adatkezelési szabályok esetén.

Technológiai megközelítés

Mivel a mai gyors technológiai változás egyetlen generáció életén belül zajlik le⁴², szinte lehetetlen hozzá alkalmazkodni. A mai minősített adatkezelés mesterséges intelligencia alapú big data⁴³ technológia,

³⁸ A platformokon a magánszemélyek nemcsak vásárolnak vagy üzleti tranzakciókat bonyolítanak, hanem a társas kapcsolataikat is azon élik, és igen gyakran tájékozódásra is használják azokat a platformok médiacégekként és a nyilvánosság új fórumaiként is működnek. A platformok a felhasználóikat sokkal szorosabban magukhoz láncolják, mint egy egyszerű cég mondjuk egy hűség kártyaprogrammal.

³⁹ 15/1991. (IV. 13.) AB határozat

⁴⁰ Aldous Huxley: Szép új világ. Budapest, Kozmosz, 1982.

⁴¹ Veronica Moro: Privacy and competitiveness in the age of big data. European Data Protection Supervisor.

⁴² A változások egy része elkerülhetetlen volt és régóta zajlik, amennyiben a posztindusztriális társadalomban egyre csökken az ipari munkások aránya (az Egyesült Államokban ez ma 8%-ot tesz ki). Könnyű azt mondani, hogy „tanulj, költözz el, változz meg!” – de aki egész életét egy vasöntödében dolgozta végig, aligha tudja átképezni már magát informatikussá.

⁴³ A Big Data a generált adathalmazokat összekapcsolja, s ezáltal olyan következtetések és predikciók előtt nyitja meg a kaput, amelyekkel akár beleláthatunk az emberek legbelsőbb gondolataiba is. A prediktív adatelemzés során, a profilokat felállítva rendkívül pontos előrejelzések tehetők az érintett jövőbeli döntéseivel kapcsolatban, vagyis az egyén digitális lábnyoma már előre konstruált, és tudják, hogy bele fog lépni, mert tudják előre, mit fog csinálni. Ld. Zódi, 2017, 19.o.

valamint vezeték nélküli kommunikációs⁴⁴ infrastruktúra és hibrid felhőszolgáltatás együttesének⁴⁵ felhasználásával valósul meg. A komplex rendszereket alkotó modulok közül, ha csak az egyiket kiemeljük is már látszik a technológiai fejlődés exponenciális mértéke. Az 1990-es években megjelenő 2G mobil távközlési rendszerek még kifejezetten beszédközpontú távközlési szolgáltatásokat nyújtottak. A 2000-es évek elején jelentek meg az első 3G-rendszerek, amelyek a hangszolgáltatás mellett széles sávú mobilinternetet is biztosítottak. A 2009-ben indult 4G⁴⁶ a széles sávú mobilinternetre összpontosított. Ezt követte az 5G⁴⁷ amely a New Radio (NR) rádiótechnológia bevezetésével nagyobb sebességeket tesz lehetővé, és kihasználja a virtualizáció fejlődését a szoftvervezérelt hálózatok (Software Defined Networks, SDN) és a virtuális hálózati funkciók (Network Function Virtualization, NFV) előnyeinek kihasználásával, a vezérlő és felhasználói sík szétválasztásával és a szolgáltatásalapú architektúrával⁴⁸. Fontos megjegyezni, hogy az 5G óriási mértékű változást hoz a korábbi távközlési rendszerekkel kapcsolatosan, és teljesen új hálózati technológiai megoldásokat hoz létre. Mára pedig az Nvidia már bemutatta⁴⁹ a mesterséges intelligencia alapú, felhős szoftverplatformot, amely lehetővé teszi a 6G kutatását, oly módon, hogy a felhőben szimulálja a kommunikációs környezeteket⁵⁰. A

⁴⁴ A több milliárd IoT-eszközből származó, robusztus mennyiségű adatok elemzése a hagyományos relációs adatbázisokkal nem jól kezelhető. A nagyadathalmaz-jelenséget az alapozza meg, hogy az információs társadalomban szinte már mindennek azonnal, valós időben digitális nyoma marad, vagyis így mérhetetlen adatmennyiség jön létre nap mint nap. De nem a méret a lényeg, hanem a korlátlan növekedési képesség és az adatelemzés, valamint, hogy a statisztikával ellentétben nem az egyént kérdezi, hanem a viselkedésüket monitorozza, és nem befolyásolja a rendszert, hogy mi miért történik, csak gyűjti az adatokat.

⁴⁵ A komplex rendszerek attól válnak érdekessé, hogy fellép a szinergia jelensége, vagyis a részek közötti kölcsönhatás eredményeképpen a részek viselkedése oly módon változik meg, hogy az egész rendszer minőségileg új, a részek tulajdonságaitól eltérő viselkedési mintákat, új törvényszerűségeket követnek, amelynek okán nem lehet a rendszert képező egyes technológiák alapjogainkra gyakorolt hatását sem külön-külön vizsgálni. Az igazi fejlődést meglátásom szerint elsősorban nem az egyes technikák és technológiák erőforrást nem kímélő innovációja jelenti, hanem az, hogy ezek a technikák és technológiák megannyi területen összekapcsolódnak, s együtt, egymást kiegészítve képeznek komplex technológiai rendszereket. Ld. Kollár, 2019, 66-67.

⁴⁶ Ez a negyedik generációs mobilkommunikáció (Long Term Evolution, LTE) IP- alapú, széles sávú és differenciált szolgáltatásminőségű (Quality of Service, QoS) adathálózat kialakítására és üzemeltetésére adott lehetőséget. Az LTE támogatja a hálózatmegosztást, amely megnyitotta az utat a hálózati szeletelés felé, különösen akkor, amikor a virtuális funkciók és a szolgáltatásláncok összekapcsolása a kezelési sík fejlesztései révén lehetővé vált. Segítségével lehetővé vált a masszív Internet of Things (mIoT) telepítése, kihasználva a keskeny sávú IoT (NarrowBand IoT, NB-IoT) és az LTE for Machines (LTE-M) előnyeit, hogy hatékonyan alkalmazza a masszív összeköttetést az elszigetelt és dedikált maghálózat felé.

⁴⁷ Az 5G vezeték nélküli technológia célja, hogy nagy adatátviteli sebességet, megbízhatóságot, rendelkezésre állást, rendkívül alacsony késleltetési időt, hatalmas hálózati kapacitást és a korábbi generációs technológiákhoz képest egységesebb felhasználói élményt biztosítson több felhasználó számára. Az 5G segítségével számos új szolgáltatás vezethető be, amelyek nagyobb kapacitásra, másodpercenként terabitet (Tbps) elérő csúcsteljesítményre és alacsony késleltetésre támaszkodnak, miközben kihasználják az IoT és a nagy méretű adatok előnyeit.

⁴⁸ ⁴⁸ Tóth András Az 5G-technológia jellemzői és a kialakításában rejlő kihívások. 5G technológia 2024 1155_Új típusú kihívások az infokommunikációba-52-98.pdf. 53.o. (2023.11.23.)

⁴⁹ NVIDIA Unveils 6G Research Cloud Platform to Advance Wireless Communications With AI. The 6G Research Cloud platform is open, flexible and interconnected, offering researchers a comprehensive suite to advance AI for radio access network (RAN) technology. The platform allows organizations to accelerate the development of 6G technologies that will connect trillions of devices with the cloud infrastructures, laying the foundation for a hyper-intelligent world supported by autonomous vehicles, smart spaces and a wide range of extended reality and immersive education experiences and collaborative robots. <https://nvidianews.nvidia.com/news/nvidia-unveils-6g-research-cloud-platform-to-advance-wireless-communications-with-ai> (2024.04.15.)

⁵⁰ Egyetlen adótorony szimulációjára, de akár egész városok 6G-s tesztelésére is képes lesz valós időben. A platformot az Ansys, a Nokia, a Samsung, a SoftBank és egy bostoni egyetem is használja már. Az NVIDIA szerint az elképesztően sok új, összekapcsolt eszköz és új alkalmazás miatt a 6G-nek nagyot kell ugrania hatékonyságban.

magasabb spektrumfrekvencia kihasználásával megnövekedett kapacitás segítségével az 5G előreláthatólag százszor nagyobb adatforgalmat⁵¹ támogat majd, mint a 4G, a 6G pedig ennek az ezerszeresét. A jelenleg kiépítés alatt álló és már meglévő 5G infrastruktúra számos növekedési lehetőséget kínál, de kockázatokat is rejt magában, ezek egyike a biztonsági fenyegetések kockázata. Az 5G biztonsági kérdései különösen jelentősek, mivel a technológiája jellegéből adódóan nagyobb támadási felületet kínál, mint a korábbi távközlési rendszerek, különösen azért, mert az 5G nagymértékben szoftverfüggő. Mivel az 5G-hálózatok várhatóan a különböző szolgáltatások és alkalmazások gerinceként szolgálnak majd, e hálózatok rendelkezésre állása komoly kihívást jelent majd nemzeti és uniós biztonsági szinten. A gyorsan változó technológiai, gazdasági és szabályozói környezetben még hiányoznak a kellő tapasztalatok, kevés a megfelelően felkészült szakember, az ellenőrző szervezetek, hatóságok esetlenül mozognak az ismeretlen terepen, tehát gyengül a munkájuk hatékonysága, és a közvélemény sem kellően tájékozott a józan önvédelemhez. Már több mint egy évtizede nem vagyunk képesek átlátni az adataink keletkezését, útját, annak feldolgozását, hasznosításának menetét. Mára már illúzió a személyes adatok kezelésének következetes nyomon követése egy kapuőr, mint online platform szolgáltató⁵² vagy más néven egy minősített adatkezelő⁵³ esetében. Csekély a valódi mozgástér a felhasználó számára Richterich⁵⁴ nem is a platformok átláthatatlan adatkezelési gyakorlatát tekinti aggályosnak, hanem sokkal inkább azt, hogy az embereknek nincs meg a szabad választásuk abban, hogy igénybe veszik-e ezeket a platformokat.

És a fejlődés nem áll meg sőt volumene, valamint az eszközök, szolgáltatások mértéke exponenciálisan növekszik, már itt a 6G infrastruktúra, a mesterséges intelligencia alapú Kvantumtechnológia⁵⁵, vagy a hálózatba kötött 1,9 exaflop (kvintilliárd lebegőpontos művelet / másodperc, azaz 1000 000 000 000 000 000 000 000 000 000 művelet / másodperc) teljesítményű

⁵¹ Tóth András Az 5G-technológia jellemzői és a kialakításában rejlő kihívások.5G technológia 2024 1155_Új típusú kihívások az infokommunikációba-52-98.pdf. 53.o. (2023.11.23.)

⁵² A platform mai jelentésének kialakulásában Gillespie konkrét fordulópontot jelöl meg, mégpedig azt a pillanatot, amikor a Google felvásárolta 2006-ban a YouTube-ot. Gillespie szerint ezek a nagyvállalatok nemcsak a politikai befolyásolás, lobbizás, a szabályozói környezet finom alakítgatása révén igyekeznek saját maguk számára előnyös környezetet teremteni, hanem „diszkurzív munkával” is, és ennek a diszkurzív munkának, tudatos keretezésnek volt a része az is, hogy a Google a YouTube-ot következetesen elkezdte „platformnak” hívni, amikor a fel- vásárlás utáni marketingkommunikációban fokozatosan lecserélte a „weboldal”, „szolgáltatás”, „fórum”, „közösség” kifejezéseket egységesen a „platform” szóra.

⁵³ Az online óriásplatformok kiemelt kockázatot jelentenek a jogellenes tartalmak terjesztése és a társadalmi károkozás tekintetében. Külön szabályok vonatkoznak azokra a platformokra, amelyek legalább a 10%-át elérik az Európában élő 450 millió fogyasztónak. Digital Services Act AZ Európai Parlament és a Tanács (EU) 2022/2065 Rendelete (2022. október 19.) a digitális szolgáltatások egységes piacáról és a 2000/31/EK irányelv módosításáról (digitális szolgáltatásokról szóló rendelet) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32022R2065> 2021.02.16.

⁵⁴ A Bundeskartellamt a Facebook-határozatában megállapította, hogy technológiai óriáscég visszaél az erőfölényével, amikor a felhasználóknak az adataikkal való rendelkezésük csupán addig terjed, hogy elfogadják a Facebook adatgyűjtési és adatkezelési gyakorlatát – különösen harmadik felektől gyűjtött és a profilokkal összekapcsolt adatok vonatkozásában –, vagy elhagyják a közösségi oldalt.

⁵⁵ A fejlesztések jelenleg kísérleti fázisban vannak. A kvantumszámítógépek költségesek, létrehozásuk, üzemeltetésük és karbantartásuk ma még bonyolult mérnöki, informatikai feladat. De gondoljuk arra, hogy a hagyományos számítógépek is a ruhásszekrény nagyságú gépektől jutott el a pendrive méretig vagy a rádiócsövektől a „lábakon álló” tranzisztorokon át az apró chipekre miniaturizált tranzisztorokig. A chippek további kicsinyítése miatt vált szükségessé a szubatomi részecskék felé fordulni. A pendrive méret működtetéséhez kell képernyő, külső tároló, esetleg billentyűzet, ha a monitoron nem jelennek meg a betűk, számok.

szuperszámítógép. A kvantumszámítógép⁵⁶ a qubiteket⁵⁷ használja a többdimenziós algoritmus futtatásához, a kriptovaluták⁵⁸ és a blokklánc⁵⁹ technológia integrációja pedig a metaverzumokba elősegítheti egy új típusú digitális gazdaság létrehozását, ahol a felhasználók biztonságosan és átláthatóan cserélhetnek értékeket. Mint láthatjuk a technológiai innováció önmagában is felfoghatatlan léptékű és teljesítményű, amely már rég elvesztette a kapcsolatot az emberi képességekkel megérthető jelenségek tárházával.

Összegzés

Ami az adatmonopóliumok létrejötte kapcsán történt, egyáltalán nem meglepő a kapitalizmusban. Sikeres üzleti modellnek és a szabadpiaci versenynek köszönhetően felemelkedésüket majd becsúzták maguk mögött az ajtót⁶⁰. Az általános adatvédelmi rendelet a természetes személyek védelmének erősítése céljából meghozott intézkedései nem tudják kezelni a digitális piacokon egyértelműen és tendenciaként észlelhető problémát, a vállalkozások növekvő piaci koncentrációját és ennek hatásaként a csökkenő piaci versenyt. Az adatvédelmi rezsim ezzel az óriásplatformok helyzetét erősíti a digitális piacokon, ami jogvédelmi szempontból éppen ellentétes a kívánt eredménnyel⁶¹. Az adatkészletek⁶²

⁵⁶ A kvantumszámítógépek működése a kvantumfizikán alapul. A hagyományos és a kvantumfizika közötti különbséget abban ragadhatjuk meg, hogy amíg a hagyományos fizika a makroszkopikus objektumok tulajdonságait, mozgását vizsgálja. A klasszikus mechanikán alapul, és szigorúan betartja az ok-okozati törvényeket, amelyeket mindennapi életünkben megfigyelünk. A kvantumfizika ezzel szemben az a tudományág, amely olyan apró részecskéket vizsgálja, mint az atomok, elektronok és fotonok.

⁵⁷ Míg a hagyományos számítógép alapegysége a bit, ami „0” vagy „1” értéket jelöl, attól függően, hogy van-e áram vagy nincs (nyitva vannak-e a tranzisztorok vagy sem), addig a kvantumszámítógép alapegysége a qubit, ami „0” és „1”, azaz mindkét alapértéket jelenti (szuperpozíció). A szuperpozíció az észleléssel, méréssel stb. bomlik fel, addig azonban mindkét értéket kifejezi. A szuperpozíció előnyét kihasználva egyszerre több számítást is tudnak végezni, vagyis sokkal rövidebb idő alatt képesek több paraméterrel is rendkívül összetett problémákat kezelni a kvantum számítógépek. Nem beszélve az energiaköltségek megtakarításáról.

⁵⁸ A kriptovaluták digitális vagy virtuális eszközök, amelyeket kriptográfiai technikákkal védenek és ellenőriznek. A metaverzum, mint egy online, háromdimenziós világ, természetesen fogadja a digitális tranzakciókat, így a kriptovaluták ideálisak lehetnek a metaverzum gazdaságának alapjául. Ezzel a kriptovaluták, bár nem elengedhetetlenek, kiválóan integrálódhatnak egy metaverzumba. Segítségükkel digitális gazdaságokat hozhatunk létre, amelyek különféle unity tokenekkel és virtuális tárgyakkal, mint az NFT-k, rendelkeznek. A metaverzumokban létrehozott digitális gazdaságok lehetővé teszik a felhasználók számára, hogy valós értéket cseréljenek virtuális eszközökért.

⁵⁹ A blokklánc egy decentralizált adatbázis, amely tranzakciókat tárol blokkokban. Mivel a blokklánc tranzakciói átláthatóak és megváltoztathatatlanok, ez biztosítja a tranzakciók integritását és megbízhatóságát. A metaverzumokban a blokklánc technológia lehetővé teszi a felhasználók számára, hogy biztonságosan és átláthatóan végezzenek tranzakciókat.

⁶⁰ A GDPR és a Digital Markets Act viszonyának tisztázása Tóth András – Szabó Endre Győző - Németh Szabolcs – Rudics Regina – Rideg Gergely <https://inmediasresfolyoirat.hu/imr/article/view/283/559> <https://doi.org/10.59851/imr.12.2.3> In Medias Részt 2023/2. 45-68.o.(2023.11.23.)

⁶¹ Damien GERADIN – Theano KARANIKIOTIE – Dimitrios KATSIFISF: GDPR Myopia: how a well-intended regulation ended up favouring large online platforms – the case of ad tech. 17 (1) European Competition Journal (2021) 48.o.

⁶² E megközelítések szerint a digitális adat lényegében állapot tartó tranzisztorok által tárolt elektromágneses energia, pontosabban az elektromágneses energia egy állandósult formája. A digitális adatot, a bitek szintjén tehát ebben az értelemben fizikai jelenségnek, a dolog módjára hasznosított energia egy állandósult mintázatának tekinthetjük, az elektromágneses energia egy állandósult megjelenési formájának, ami a belé kódolt jelentéstől elválaszthatatlan. A digitális adatokat az adattároló perifériák oldaláról megközelítve, azt látjuk, hogy az adatokhoz való azonnali és könnyű hozzáférés az uniformizált adattárolási lehetőségekben rejlik. A merevlemezek mindkét oldalukon mágnesezhető korongokon tárolták az adatokat, amelyekhez olvasó és író fejek, továbbá vezérlő elektronika és forgatómotor társult és amelyeken az adatok sávok, szektorok, cilinderek és osztályok szerint tárolódtak. A napjainkban elterjedt Pendrive -ok, Flashdrive- ok, SSD-k pedig olyan áramkörök, amelyekben a bennük lévő tranzisztorok tápfeszültség jelenléte nélkül is - az úgynevezett NAND kapuk támogatásával - képesek megtartani azt az állapotot, amit tápfeszültség jelenlétében beállítottunk.

nem adatfelvételi céllal keletkeznek⁶³, hanem valamilyen más céllal de leginkább cél nélkül, egyszerűen naplózva bizonyos digitális aktivitásokat. A big data keretében értelmezhetetlenné válhatnak⁶⁴ az adatvédelem egyes alapvető elvei és fogalmai, mint például a személyes adata fogalma a célhoz kötöttség követelménye⁶⁵ vagy a tájékoztatáson alapuló, önkéntes hozzájárulás, illetve a transzparencia megvalósítása is nehézségekbe ütközik⁶⁶, sőt az óriás platformok digitális működésük tekintetében nehezen elszámoltathatók, ellenőrizhetőek⁶⁷.

Megállapíthatjuk, hogy a személyiség igen sérülékennyé vált, magánszférája a róla szóló adatok sokasága révén igen alaposan feltérképezhető, kiismerhető, profilozható, a személyiségi jogok védelmének klasszikus eszközrendszere pedig már elégtelen a kiépülő információs túlhatalom kordában tartására, a személyiség magánszférájának adekvát biztosítására. Álláspontunk szerint az első és talán legfontosabb adatvédelmi aggály a jogpolitikai célok és a technológia működési elvének összeütközéséből ered. A kapuőrök, mint minősített adatkezelők⁶⁸ tekintetében megvalósuló személyes

⁶³ Ámulva nézzük, ahogy a technológia kicsavarja az irányítást az emberiség kezéből. Lassan nem arról beszélünk, hogy miként használjuk a digitális világ vívmányait olyan területeken, amelyeken erre korábban gondolni sem mertünk, hanem arról, miként tudjuk megvédeni magunkat attól, hogy az új eszközök és megoldások észrevétlenül kússzanak be a bőrünk alá, és vegyék át az irányítást az életünk felett.

⁶⁴ A big data működésének lényege és egyben a legnagyobb előnye is hogy célzás nélkül képes robusztus mennyiségű adatot gyűjteni ráadásul egyszerre mindent, mindenhol, és bármilyen formában. A rendszer inputjaként az adatok nagyon széles körűek lehetnek származhatnak nyilvánosan elérhető szenzorokból, IoT eszközökből, közösségi médiából, különböző ügyletekből, mesterséges intelligenciától, lehetnek geolokációs adatok, lobbifájlok, egészségügyi adatok, vagyis összességében a rendszerről és a környezetéről, valamint a rendszer és alrendszerei, illetve az egyes rendszerek közötti kölcsönhatásokból, kommunikációból, állapotjelentésekből származó adatokra, valamint az adatok elemzésével, feldolgozásával, az elemzési és feldolgozási folyamatban alkalmazott módszerek és eljárások hatékonyságáról szóló adatokra is.

⁶⁵ 15/1991. (IV. 13.) AB határozat. Az információs önrendelkezési jog gyakorlásának feltétele és egyben legfontosabb garanciája a célhoz kötöttség. Ez azt jelenti, hogy személyes adatot feldolgozni csak pontosan meghatározott és jogszerű célra szabad. Az adatfeldolgozásnak minden szakaszában meg kell felelnie a bejelentett és közhitelűen rögzített célnak. Az adatfeldolgozás célját úgy kell az érintettel közölni, hogy az megítélhesse az adatfeldolgozás hatását jogaira, és megalapozottan dönthessen az adat kiadásáról; továbbá, hogy a céltól eltérő felhasználás esetén élhessen jogaival. Ugyanezért az adatfeldolgozás céljának megváltozásáról is értesíteni kell az érintettet. Az érintett beleegyezése nélkül az új célú feldolgozás csak akkor jogszerű, ha azt meghatározott adatra és feldolgozóra nézve törvény kifejezetten megengedi. A célhoz kötöttségből következik, hogy a meghatározott cél nélküli, „készletre”, előre nem meghatározott jövőbeni felhasználásra való adatgyűjtés és -tárolás alkotmányellenes. <http://jogszabalyfigyelo.hu/index.php?id=ued4efv12lnxii6uy&state=19920529&menu=view>

⁶⁶ Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság Hatóság. Szemelvények az információs jogok felügyeletének elmúlt 25 évéből. Szerkesztő: Dr. Péterfalvi Attila <https://www.naih.hu/files/NAIH-jubileumi-szemelvények-az-informacios-jogok.pdf> Szerző: Fülöp Réka. Iskola: Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar. Személyes adatok védelme az internetet különös tekintettel azok vagyoni jogi helyzetére. 140.o. (2023.02.27.)

⁶⁷ A német versenyhatóság Facebook- döntése, megállapította, hogy a Facebook visszaél az erőfölényes helyzetével akkor, amikor üzletfeleit (felhasználókat) lényegében korlátlan adatgyűjtést engedélyező és adatvédelmi szempontból is jogellenes feltételek elfogadására kényszeríti. Bundeskartellamt, B6-22/16. sz. Facebook-ügy, 526–527. pont. A sajátos német felfogás leginkább talán a Facebook-döntésnek abban a bekezdésében szembeötlő, amelyben a hatóság egy korábbi ügyből vezeti le, hogy ha egy fél erőfölényes helyzeténél fogva fogadtat el a másik féllel olyan szerződéses feltételeket, amelyek az olyan alkotmányos alapjogokat is korlátozzák, mint az információs önrendelkezéshez és a személyes adatok védelméhez való jog, akkor a versenytörvény alapján történő beavatkozás szükséges és megalapozott. Bundeskartellamt, B6-22/16. sz. Facebook-ügy, 527–529. pont.

⁶⁸ Óriásplatformokra differenciált követelményrendszert telepít a DSA-rendelet, amely alapján a kifejezetten népszerű, ezáltal potenciálisan nagy társadalmi hatást, következményeket kiváltó szolgáltatók nagyobb fokú felelősséget viselnek és szigorúbb követelményeknek kell eleget tenniük, míg a kisebb hatást gyakorló szolgáltatóknak enyhébb, a felelősségmentességet éppen csak kiegészítő előírásokat kell teljesíteniük megfelelőségükhöz. Genç-Gelgeç, 2022, 25-60.o.

adatok kezelése során az adatkezelő központú szabályozás felől nagymértékben el kellene tolni az adatkezelési szerződésen alapuló szabályozása felé.

Zárszó

A digitális technológia a mesterséges intelligencia képességeivel megerősítve, kifinomult eszközöket és módszereket biztosít az adatkezelők számára a társadalom és a magánszemélyek megfigyelésére és a személyiségüket részletesen leíró, reprezentáló személyiségprofil megalkotására. Az emberiség történelmében soha egyetlen államnak vagy más szervezetnek sem voltak olyan hatékony eszközei a társadalom ellenőrzésére és manipulálására, mint amilyeneket ma a mindennapi használatban láthatunk. A globális információs hálózatok 21. századi elterjedésével – általános etikai és gazdaság-etikai szempontból – középponti szerepű kérdés a digitális platform hálózatok politikai uralma és stratégiai ellenőrzése. Ugyanis a hálózatot többen egy új dimenzióknak, akár új földrésznek tekintik. Matolcsy György, szerint⁶⁹ egyetlen szuperhatalom, illetve Birodalom van, jelesül, az amerikai, amelynek állami hírszerzési, politikai és katonai ereje áll a digitális vállalatok globális terjeszkedése mögött. Ez ellen csak globális szinten történő nagyvállalati - elsősorban a DMA szerinti kapuőrök tekintetében megvalósuló - felelősség érvényesítésével lehet védekezni, feltéve, ha az Unióban székhellyel rendelkező technológiai vállalkozásokat is helyzetbe kívánjuk hozni.

⁶⁹ Matolcsy Gy. (2020). Amerikai Birodalom vs. Európai Álom. Pallas Athéné Books. 195.o.

Pető-Veres Kata¹: Kortárs református keresztelési prédikációk vizsgálata a magyarországi református egyházban² - Károli Gáspár Református Egyetem, Hittudományi Doktori Iskola

Lektorálta: Dr. Fürj Zoltán és Dr. Nagy László

Sákramentumaink kiszolgáltatásának gyakorlata, liturgiában elfoglalt helye, hossza és egyházi közbeszédünkben való megítélése időről időre nagy port kavarnak és beszédtemát szolgáltatnak lelkészek, egyházi vezetők, a Magyar Református Egyház istentiszteleti életéért fáradozó, aggódó hívők számára. Az elmúlt hónapok kutatásai arra világítottak rá, hogy sok gyülekezet, lelkész szeretné méltóképpen kiszolgáltatni a keresztséget, ezért a helyi igényekhez, szokásokhoz igazodva és feltehetőleg egyéni elképzelések és jóindulatú újító szándéktól vezérelve feldíszítik az Istentiszteleti Rendtartás egyszerű előírásait és hangulatosabb, személyesebb, család,- és gyermekbarát atmoszféra megteremtésére törekszenek. A keresztelési gyakorlatunk sokszínűségével foglalkozni egy másik tanulmány témája lehetne, de jelen írásban kizárólag a keresztelőkön elhangzott vagy folyóiratokban, kötetben megjelent keresztelési prédikációk vizsgálatára vállalkozom.

A covid vilájárvány óta számos gyülekezet él az online közvetítés adta lehetőséggel, ami a kutató számára lehetőséget ad arra, hogy beletekintsen az egyes gyülekezetek istentiszteleti életébe. Ennek köszönhetően több mint félszáz gyülekezet keresztelői közvetítését volt alkalmam megnézni. A kutatás során célul tűztem ki, hogy minden általam vizsgált gyülekezetnek több keresztelőjét is megnézzem és a nagyobb, több lelkésszel működő gyülekezetekben több lelkész szolgálatát is megismerjem. Jelenlegi tanulmányomban kizárólag a keresztelőkön elhangzott keresztelési beszédek tartalmát, témáját, textusait, a szereztetési ige és a keresztelés lényegi üzenetének meglétét kívánom vizsgálni, illetve azt, hogy jelen pillanatban mi az az üzenet, teológiai gondolat, amit a legtöbb lelkész releváns üzenetnek vagy elvárásnak tart egy keresztelői beszédben.

Munkamódszeremhez hozzá tartozott a Magyarországi Református Egyház reformatus.hu oldalán szereplő online eléréssel rendelkező gyülekezetek közvetítéseit kerestem fel először, feldolgoztam az Igazság és Élet című folyóiratban megjelent keresztelési prédikáció-vázlatokat, illetve figyelembe vettem a Dunántúli Református Egyházkerület gondozásában megjelent „Tegyetek tanítvánnyá minden népet...” című prédikációs kötet 55 lelkész által beküldött írásait is. Dr. Sándor Endre: Kazuális igehirdetések, keresztelési, esketési és temetési vázlatok³ című, Dr.

¹ Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP–23–3–II kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

² KRE-HDI hallgatója, gyakorlati teológiai alprogram résztvevője, Témavezető: Prof. Dr. Pap Ferenc, dékán (KRE–PK), tanszékvezető egyetemi tanár

³ Dr. Sándor Endre: Kazuális igehirdetések, Keresztelési, esketési és temetési vázlatok, Posztumusz kiadás, Olaszliszka, Kiadják a szerző özvegye és gyermekei, 2022.

Dékány Endre: Mécses⁴ című prédikációs és Ecsedy Aladár: Víz, vér, tűz⁵ című kizárólag kereszteleési beszédeket tartalmazó kötetet is figyelembe vettem hozzá téve azt, hogy utóbbi három munka inkább csak gazdagította a témakörben meglévő ismereteimet, de mivel ezeknek a prédikációknak java része 1985. előtt hangzott el, e jelen tanulmányban nem használhattam fel.

Jelen tanulmányban a könnyebb ellenőrizhetőség és hivatkozás miatt a publikált kereszteleési prédikációkat részesítettem előnyben, ahol találtam az alábbiakban megfogalmazott szempontoknak megfelelőeket.

Ezen felül igyekeztem korábban szolgáló lelkészek hangfelvételen vagy írásban fent maradt kereszteleéseit is gyűjteni. Ez utóbbi munka csak néhány személy hagyatékára korlátozódott, de a jövőbeli terveimhez hozzá tartozik, hogy az 1985-ben hatályba lépett Istentiszteleti Rendtartás óta elhangzott kereszteleési beszédeket minél nagyobb számban összegyűjtsem és feldolgozzam.

A gyülekezetek kiválasztásánál fontos volt, hogy minden egyházkerület képviseltetve legyen, illetve, hogy a gyülekezetek között legyen fővárosi, az adott egyházkerület székhelyéről származó igehirdetés, nagyvárosi, kisvárosi és egészen apró falusi gyülekezet is.

Előzmények a kereszteleési beszédek vizsgálatához

A kereszteleési beszédek tartalmára, formai, terjedelmi elvárásaira nézve a szolgálatát végző lelkész találhat némi segítséget. *Hirdesd az Igét – Az Igehirdetők kézikönyve* címet viselő 1980-ban kiadott kézikönyv jellegéből adódóan is foglalkozik a kereszteleéssel.⁶ A 2021-ben szintén ezen a címen napvilágot látott kézikönyv szintén tárgyalja a kereszteleést elődjéhez képest bővebben.⁷

Az 1980-ban kiadott Igehirdetők kézikönyve a kereszteleési igehirdetésre vonatkozó tételeit négy pontban osztotta fel. Első a keresztség homiletikumának bibliai gyökereinek felvázolása, melynek lényege, hogy Jézus misszióra vonatkozó utasításai mindig a keresztség gyakorlásának kontextusában hangzottak el.⁸ A második egység A kereszteleési igehirdetés homiletikumának hitvallási alapjai címet viseli.⁹ Utalás történik a Hiedelbergi Káté 69.,¹⁰ 70.,¹¹ 73.¹² és 74. ¹³ kérdésére, amely a víz és a bűnök eltörlésének kapcsolatáról, és a Szentlélek munkájáról

⁴ Dr. Dékány Endre: Mécses, Prédikációk, Pápa, Dunántúli Református Egyházkerület, 2020.

⁵ Ecsedy Aladár: Víz, vér, tűz, Tahitótfalu, Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság nyomása, 1939.

⁶ Fekete Károly: Keresztség, in Békési Andor – Boross Géza – Pásztor János – Szenes László (szerk.): „Hirdesd az Igét” – Igehirdetők kézikönyve, Budapest, Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1980, 197–202.

⁷ Igehirdetők kézikönyve, Szerkesztette: Fekete Károly – Literáty Zoltán – Steinbach József, Budapest, Kálvin Kiadó, 2021. A szerkesztők között szerepel ifj. Fekete Károly (1960-) a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke (2015-), a Debreceni Református Hittudományi Egyetem egyetemi tanára.

⁸ Fekete K.: *Keresztség*, 198.

⁹ Uo., 199–200.

¹⁰ *A Hiedelbergi Káté*, Budapest, Kálvin János Kiadó, 2013, 36.

¹¹ Uo., 36.

¹² Uo., 37.

¹³ Uo., 38.

beszélnek. A második helvét hitvallás XX. fejezete¹⁴ pedig a megkeresztelkedtek egész életen át tartó a gonosz ellen folytatott ádáz küzdelmét foglalja írásba.¹⁵

A harmadik egység a keresztelési igehirdetés elvi homiletikai kérdéseit tárgyalja. E szerint a keresztelési igehirdetésnek három kérdésre kell választ adnia: ki szerezte?, mit jelképez? és mire kötelez? E kérdések mentén világossá kell válnia, hogy a keresztség szerzője Jézus Krisztus, jelképezi a bűnök elmosását és a bűnös test és életmód megöklését. A mire kötelez kérdés kapcsán el kell hangozzon, hogy a keresztség nem végcél, hanem kezdete a Krisztus-követésnek.¹⁶

A negyedik egység a keresztelési igehirdetés homiletikumának formai homiletikai kérdéseit taglalja. A legfontosabb elvárás a szerző szerint a rövidség, hiszen ez már a második igehirdetés, amit a gyülekezet meghallgat.¹⁷ Ez azonban nem jelenthet tartalmatlanságot. Az igehirdetésnek egyszerre kell szem előtt tartania a keresztelésen megjelent családot, hogy ezáltal személyes legyen az igehirdetés, ugyanakkor a gyülekezethez is szólnia kell az igehirdetőnek. Fontos alapelvek az egyszerűség és a képszerűség. A fejezet szerzője, Dr. Fekete Károly szemléltetésre a bibliai képek használatát kevésbé tartja célra vezetőnek, mert azok magyarázatára kevés idő áll rendelkezésre. Hasznosnak tartja azonban az ellentétpárok használatát. Az imádságban szerepeljen hálaadás és könyörgés. Lehetőleg az igehirdető törekedjen a személyes hangvételre.¹⁸

Az 2021-ben megjelent *Igehirdetők kézikönyve* szerzője távolabbról indítja a sákramentum és igehirdetés kapcsolatát, és arra keresi a választ, hogy ez a két dolog hogyan kapcsolódik össze. Ennek a szoros kapcsolatnak a bemutatása után summázza, hogy a sákramentumi igehirdetés milyen jellemzőkkel bír. A sákramentumi igehirdetés jellege misszió-proklamatív. A sákramentumi igehirdetés exhortatív jellegű, buzdít a keresztyén életvitelre. Magyarázó-tanító jelleggel is bír. Közvetlenül magyarázza, amit a sákramentum mutat. A sákramentumi igehirdetés krisztologikus. Bizonyágtevő jellege is van, közösségi jellege is van, hiszen Krisztus közösségébe vezet. A sákramentumi igehirdetés eszkatalogikus jellegű is, mert emlékeztet Krisztus szenvedésére, bizonyító jele az ebből származó kegyelemnek és előre mutató jele a megígért jövődicsőségének. Ennek értelmében a sákramentumi igehirdetés emlékeztetés, bizonyítás és jövődőlés. Lehetetlen lehetőség.¹⁹

¹⁴ Bullinger Henrik: *XX. fejezet, A szent keresztségről*, A második helvét hitvallás – Vallástétel és egyszerű magyarázat az igaz hitről és a tiszta keresztyén vallás egyetemes tantételeiről, Budapest, A Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, 2017, 129–131.

¹⁵ A tanulmány szerzője id. Fekete Károly (1930 – 2008), gyülekezeti lelkész, esperes, a Debreceni Református Hittudományi Egyetem Gyakorlati Teológiai Tanszékének vezető tanára.

¹⁶ Fekete K.: *Keresztség*, 200–201.

¹⁷ 1980-ban az 1931. január 1-jén életbe lépett Istentiszteleti Rendtartás volt még használatban, amely az istentisztelet végére tette a keresztelőt. Ezért hivatkozik a szerző második igehirdetésnek a keresztelési beszédre. Az 1985-ben bevezetett és a mai napig használatban lévő Istentiszteleti Rendtartás szintén az istentisztelet végére javasolja a keresztelés kiszolgáltatását, de jellemzően a legtöbb gyülekezetben az istentisztelet legelején, sok esetben az apostoli köszöntés után végzik el. Az istentisztelet elején lévő keresztelések az általam elvégzett kutató munka alapján általánosan vehetők, kivételt képeznek az istentisztelet végi keresztelők.

¹⁸ Uo., 201–202.

¹⁹ Bogárdi Szabó István: *Prédikáció és a sákramentumok*, in. Fekete Károly – Literáty Zoltán – Steinbach József (szerk.): Budapest, Kálvin Kiadó, 2021, 411–430.

A keresztelési prédikációkat tartalmazó gyűjteményekről

2007-től jelenik meg az Igazság és Élet című folyóirat, amely prédikáció vázlatokat közöl, hogy ezzel segítség a szolgáló lelkészek munkáját a szószéki szolgálatokban. A vázlatok mellett kortörténeti, bibliai teológiai, exegetikai segítséget is találhat a folyóiratot használó lelkipásztor a felkészüléshez. A 2007-től megjelenő folyóiratnak vannak visszatérő szerzői, így megfigyelhető, hogy a szerzők többsége a Tiszántúli vagy a Tiszáninneri Egyházkerület keblén belül szolgál. Éppen ezért jónak láttam, hogy a Tiszántúlról és a Tiszáninneről származó keresztelési igehirdetéseket innen vegyem a könnyebb hivatkozás és az írásban közölt szöveg szerkesztettsége, átgondoltabb volta miatt. A Tiszántúli dominancia ellenére a Dunamelléki Egyházkerület gyülekezeti közül is néhány képviseltetve van, ezért ezeket is használtam, és ahol szükség volt rá, ott az interneten fellelhető prédikációk közül is válogattam. Hátránya ezeknek a prédikációknak, hogy a szerzők nem közlik, hogy az igehirdetés mikor hangzott el, de a személyes hangvétel, néhány esetben a család körülményeire, ünnepre való utalások miatt biztosra vehetjük, hogy ezek az igehirdetések elhangzottak a prédikációt jegyző lelkész gyülekezetében. Ennek ismeretében nem érheti őket az a vád, hogy fiktív, csak a folyóirat számára íródott bárhol, bármikor elmondható igehirdetések lennének. Az sem jelenthető ki, hogy nem adnak reális képet a mai református keresztelési igehirdetésekről. A Tiszáninneri Református Egyházkerület esetében nem találtam a folyóiratban elegendő prédikációt, amely az általam felállított szempontoknak megfelelt volna, ezért a Tiszáninneri Református Egyházkerület esetében online közvetítésen elhangzott igehirdetéseket is felhasználtam.

A Dunántúli Református Egyházkerület gondozásában 2018-ban megjelent egy 55 dunántúli református lelkipásztor keresztelési igehirdetését magába foglaló kötet „Tegyetek tanítvánnyá minden népet...” címmel.²⁰ A Dunántúli Egyházkerületben meglévő keresztelési igehirdetési gyakorlat vizsgálatához ebből a gyűjteményből választottam ki az igehirdetéseket. Sajnos a kötetben szereplő prédikációk adatai nagyon egyenetlenek. Valahol az elhangzás pontos dátuma nem szerepel, helyenként csak az év van feltüntetve, vagy semmilyen dátum nincs. Van olyan igehirdető, aki a megkeresztelt gyermek és szülei nevét is közölte. A kötetben szerepel olyan prédikáció is, ahol a lelkipásztor szolgálati helye, vagy a keresztelés helye nincs feltüntetve. A hiányos adatközlés miatt arra törekedtem az igehirdetések kiválasztásánál, hogy pontos dátum, az elhangzás helye, a lelkipásztor neve, a prédikáció címe és a szöveg szerepeljen. A gyermek és szülei nevének közlését nem tartom fontosnak, mert kutatásunkhoz semmit nem tesz hozzá, ellenben személyiségi jogokra vonatkozó kérdéseket felvet.

Az öt lényeges adat mellett ezeknek a prédikációknak a kiválasztásánál szempont volt, hogy mind a négy egyházkerületből szerepeljen keresztelési beszéd és a kutatás jelenleg eredményeihez mérten a kortárs igehirdetők legjellemzőbb keresztelési beszédeit jelenítsem meg. Ennek a szűkítésnek az oka a tanulmány terjedelmi megkötöttsége.

Néhány szó az 1985-ban életbe lépett Istentiszteleti Rendtartásról:

Az 1985. óta hatályban lévő Istentiszteleti Rendtartás így fogalmaz a keresztelési prédikációk kapcsán: „A mi nemzedékünk idejében elhomályosult sokak előtt a sákramentum evangéliumi

²⁰ „Tegyetek tanítvánnyá minden népet...” Szerkesztette: Köntös László – Steinbach József, Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei, Pápa, 2018, 30 – 31.

értelme. A keresztelés népszokássá, névadási ünneppé változott.²¹ Ezért mindent el kell követni az igehirdetés, tanítás és imádkozás eszközeivel azért, hogy a gyülekezet újra felismerje a szent keresztség sákramentumának evangéliumi értelmét.”²²

Fontos kiemelni, hogy a Rendtartás egyedül a szereztetési ígét (Mt 28, 18-20) tünteti fel, mint felolvasandó igehelyet a keresztelési liturgiában.²³ Ennek ellenére az általam vizsgált gyülekezetek nagy részében a szereztetési ige mellett másik ígét is felolvas a lelkész és erről az ígéről beszél.

Boross Géza 1988-ban megjelent homiletikájában fontosnak tartotta, hogy a keresztelési beszéd szóljon arról, hogy Isten szövetségébe fogadja a megkereszteltet, az eredendő bűn miatt szükség van a keresztségre, mert Jézus büntörlő ereje kiárad az emberre: Beszélni kell Isten kitüntető szeretetéről és minden eszközzel hangsúlyozni kell a szülők számára a hitben való nevelésnek rájuk nehezülő felelősségét. Boross Géza hangsúlyozza, hogy a keresztelési igehirdetés kizárólag a szereztetési ige alapján hangozhat el. Ezzel legitimitást nyer a sákramentum és elkerülhető annak veszélye, hogy a keresztség dogmatikuma háttérbe szorul.²⁴

Id. Fekete Károly 1993-ban megjelent homiletikájában a következő megállapításokra jut a keresztelési igehirdetések tartalmára vonatkozóan: A sákramentumok kiszolgáltatásakor a sákramentumi igehirdetésben a sákramentumok igei titkát kell kifejtetni és hirdetni. Arról kell szóban beszélni, amit a jelképes cselekedet jelent. A sákramentumi igehirdetés éppen ezért egy nagyon kötött beszéd, alkalomról-alkalomra ugyanazok a gondolatok kell, hogy előjőjenek. Az erdélyi ágendáskönyv tartalmilag meg is köti az igehirdetőt, hogy lehetőleg mindig ugyanazt mondja. A jelenleg is használt Istentiszteleti Rendtartás nem ad semmilyen keresztelési igehirdetési mintát,²⁵ ami megnehezíti a lelképászorok munkáját, készülését a sákramentum méltó kiszolgáltatására.

A keresztségi igehirdetésben mindenekelőtt hirdetni kell Isten kegyelmi szövetségét, melynek révén minket örök életre választott ki. A keresztelési beszédeknek hirdetnie kell, hogy a keresztség által alámerülünk Krisztus halálába, hogy örök életre támadhassunk fel. Új életben kell járnunk. Az új életben való lét megköveteli az ó-ember folytonos megöklését. A keresztség kezdet, felvétel az Anyaszentegyházba, a közösség kapuja, de innen a rendszeres úrvacsorával való élésig kell vezessen az út. A szülőknek, a családnak, a gyülekezetnek felelőssége, hogy a megkeresztelt olyan tanításban, nevelésben részesüljön, ami segít neki megismerni Jézus Krisztust, hogy az Urat dicsőítő élete legyen, a gyülekezet, az egyház szolgáló tagjává váljon.²⁶

²¹ A közel negyven éve napvilágot látott Istentiszteleti Rendtartás ezen a ponton biztosan korrekcióra szorul, mert a jelen megváltozott társadalmi körülmények között a többség már biztosan nem tekinti névadási ceremóniának a keresztelőt.

²² *Istentiszteleti Rendtartás a Magyarországi Református Egyház számára*, Megállapította a VIII. Budapesti Zsinat 1985. április 17-én megnyílt 5. ülészakának 17. sz. határozatával, Budapest, Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1985, 21.

²³ Uo., 70.

²⁴ Boross Géza: *Homiletika*, Budapest, 1988, 196–203.

²⁵ Fekete Károly: *Homiletika*, Debrecen, 1993, 121.

²⁶ Uo., 122.

A keresztelési beszédek egyházkerületenként csoportosítva

Dunamelléki Református Egyházkerület

Budapest-Budahegyvidéki²⁷ Református Egyházközség

Néhai Dr. Szűcs Ferenc 1999. karácsonyán saját unokáját keresztele meg. Az igehirdetés textusa is klasszikusan karácsonykor felolvasott ige.

A keresztelési igehirdetés textusa: Lk 2,12

A keresztelési igehirdetés címe: A keresztelési beszédnek nincs külön címe, mert egy karácsonyi igehirdetés után következik, melynek címe: Isten mindig közelebb van.

A textusban szereplő jel és a sákramentumokat látható jelekként magyarázó fogalmak vannak összekapcsolva és az igehirdető a két dolog között párhuzamot von. A keresztség látható jele a víz túlmutat önmagán és Isten szövetségét ábrázolja ki, amit Jézus Krisztusban, textusban szereplő gyermek személyében kötött az emberiséggel és személy szerint a most megkeresztelt kisleánnyal is. A megkeresztelt gyermek láthatóan Isten szövetségéhez tartozik, de ez az odatartozás maga után vonja, hogy a szülők, a család vállalja a gyermek keresztyén hitben való nevelését. Az a reménység, hogy a gyermek ezt az odatartozást önként is vállalja majd.²⁸

Az igehirdetés szertartási beszéd, mert a keresztség titkáról, értelméről akar elmondani valamit, a keresztség sákramentumát magyarázza és a textust is arra használja, hogy keresztség mibenléte világosabbá váljon. A textusban szereplő jel és a keresztség vizét jelként aposztrofáló református dogmatika gyönyörű összekapcsolását olvashatjuk ebben az igehirdetésben. A szerző, noha tulajdon unokáját keresztele, nem törekszik annál személyesebbre, mint ami már a keresztségben, Jézus meghívásában benne foglaltatik. A szoros családi kapcsolat ellenére nincsenek személyeskedő kiszólások, a gyermek jövőjére tett utalások. Jézus meghívása ennek a gyermeknek ugyanannyira szól, mint mindenki másnak.

Budapest- Budafoki Református Egyházközség²⁹

A Budapest-Budafoki Református Gyülekezet a Budapest-Déli Egyházmegyéhez tartozik, Budapest 22. kerületében, tehát a főváros budai oldalán, a külvárosban található.

A megkeresztelt gyermekről, családról nem tudunk meg semmilyen említésre méltó információt, de a gyermekekre való utalásból tudhatjuk, hogy csecsemőről, vagy pici gyermekről van szó.

Néhai Nagy Péter budafoki lelkipásztor a rövid igemagyarázat után egy külön bekezdésben megindokolja az igeválasztást, mert első olvasásra szokatlan az igeválasztás. „Úgy gondolom, valóban szokatlan, mégis érdemes a kisgyermekkel kapcsolatban egyet s mást átgondolni az idővel kapcsolatban. A modern ember kilépett, vagy kiesett a bibliai időszemléletből, és újra Kronosz isten gyermekévé lett, aki felfalja saját gyermekeit. Ebbe a rendbe neveljük fel őket, azt

²⁷ Az igehirdetést tartalmazó kötet nem tüntette fel, hogy pontosan melyik gyülekezetben volt a keresztelező, illetve hangzott el a prédikáció. Ezt a szerző fia adta tudtomra.

²⁸ Szűcs Ferenc: *Szabadság és megkötöttség*, Budapest, Dunamelléki Református Egyházkerület, 2022, 244–245.

²⁹ Nagy Péter: Fontossági sorrend, *Igazság és Élet*, 4. évf., 2011/4, 689–691.

gondoljuk, hogy azoknak a dolgoknak van itt az ideje, amit a több szülő is csinál.”³⁰ A magyarázat további részében tételes felsorolást kapunk arról, hogy a gyermekekkel mi minden taníttatnak a szülei, milyen foglalkozásokra járatják, illetve milyen elvárásokat támasztanak az egészen kicsi gyermekkel szemben is és milyen felfokozott félelem uralja a szülőket, hogy valamiről lemarad a gyermeke. A szerző az igehirdetésben reflektál erre a szülői attitűdre.

A kereszteselési igehirdetés textusa: Mt 28,18-20 és Préd 3,1

A kereszteselési igehirdetés címe: Fontossági sorrend

A kereszteselési igehirdetés egyetlen gondolatot szeretne hangsúlyozni és a gyermek nevelésében a legfontosabb helyre emelni. A gyermeket nem szabad úgy nevelni, hogy csak a „célszerű dolgokra” legyen idő. Nem szabad őket idejekorán egy versenybe állítani, aminek se hossza, se vége. A gyermeknek elsősorban a családi kapcsolatok megélésére van szüksége, és arra, hogy Istennel töltsön időt. Ez nem „elfecsérelt idő”,³¹ hanem mindig megtérül. Ebben az esetben lesz áldás a család életén, így élve futhatja meg az ember az Isten által neki szánt pályát.

Az igehirdetés itt is áttételesen a nevelés, tanítás gondolatán halad és egy helyes nevelési stratégia követésére ösztönzi a szülőket a gyermek egészen kicsi korától fogva.

Pécs-Belvárosi Református Egyházközség³²

A megkeresztelt személyéről, családjáról nem tudunk meg semmit, de az igehirdetés végén egyértelmű utalás van arra, hogy szülőknak szól az üzenet.

A kereszteselési igehirdetés textusa: Mt 28,18-20

A kereszteselési igehirdetés címe: A keresztesény ember élete- Isten képernyője

A prédikáció egy képpel nyit, amiben egy tv antennájának működését részletezi a szerző. Az igehirdetés 2008-as, ezért akkor ez a kép még aktuális lehetett. Az antenna akkor sugározza jól a műsort, ha megfelelően van beállítva. Ilyen a keresztesény ember élete is. Ha Istenre figyel, akkor mások számára is vonzó hívő életet él, ellenkező esetben azonban torz lehet az a látvány, ami mások szeme elé tárul.

Bevezető kép után három keresztesényi életre vonatkozó fogalmat olvashatunk: kiváltság, felelősség és küldetés. A három fogalmat a bevezető képpel magyarázza az igehirdető. Kiváltság, hogy a keresztesény ember életén keresztül ismerheti meg Krisztust. Felelősség, hogy milyen Krisztust látnak meg mások a keresztesény emberen keresztül. Végezetül küldetés is, mert permanens felelőssége az embernek, hogy korrigálja magát, kapcsolatban legyen Istennel és mindig törekedjen az Istennel való kapcsolatának helyreállítására.

A befejező gondolatok intik a szülőket, hogy az ő kiváltságuk, felelősségük és küldetésük, hogy gyermekük „elé éljék Krisztust. Ebben a gyülekezet is segítséget kíván nyújtani azzal, hogy egy gyermekbibliát ajándékozzunk nektek; hogy szeretettel hívunk alkalmainkra stb.”³³

³⁰ Nagy: *Fontossági sorrend*, 689.

³¹ Uo., 690.

³² Pécsen két református gyülekezet is működik, de a folyóirat nem jelzi külön, hogy Peterdiné Molnár Judit a Pécs-Belvárosi református gyülekezetben szolgál.

³³ Peterdiné Molnár Judit: A keresztesény ember élete— Isten képernyője, *Igazság és Élet*, 2. évf., 2008/2, 99.

Az igehirdetés egésze nagyon lazán kapcsolódik a textushoz. A prédikáció mögött azonban megérezhetjük azt a jószándékú törekvést, hogy a nevelés, neveltetés gondolkörén belül a lekipásztor igyekszik a szülők figyelmét felhívni arra, hogy a keresztséggel milyen feladatot vállalnak magukra. Krisztust a gyermek elé élni annyit tesz, hogy a második kérdésben foglaltaknak a család igyekszik eleget tenni. Olyan életet kell élniük, amelyből a gyermek számára nyilvánvaló a Krisztus-hit. A hitben való nevelés elkezdését a gyülekezet egy gyermekbibliával segíti és hívja, várja vissza a családot a gyülekezetbe, ahol minden segítséget megadnak ahhoz, hogy a fogadalmukat teljesíteni tudják.

Dunántúli Református Egyházkerület

Pápai Református Egyházközség

Pápa a Dunántúli Egyházkerület székhelye, s így a Pápai Egyházmegyéi is. Márkus Mihály keresztelési igehirdetése 2003. április 6-án hangzott el. A prédikációban nem találunk utalást a gyermek nevére, életkorára, de kiemelt státuszát feltételezhetjük két oknál fogva. Az igehirdető így fogalmaz: „Újra és újra azzal kell szembesülnie, hogy felmenőihöz hasonlítják. Állandó figyelmek kereszttüzében, elvárásokkal szembesítve kell megpróbálnia irányítania az életét. Újra és újra az orra alá dörgölik majd, hogy egy ilyen gyermeknek ezt vagy azt kell tennie, ezt vagy azt pedig szabad tennie, pedig ő is olyan gyermek, mint a többi. A majd felnőtt korában sem lesz semmivel könnyebb neki.³⁴ A másik körülmény, ami utalhat a gyermek kiemelt státuszára, az az, hogy az igehirdető egy 2003-ban elhangzott keresztelési igehirdetés közlését tartotta fontosnak egy 2018-ban megjelent gyűjteményben. Minden bizonnyal a szerző igehirdetéseivel gondosan vannak tárolva, ha 15 évvel korábbi prédikációját be tudta küldeni. A kiemelt sorok egy olyan gyermekről szólnak, akire sok tekintet szegeződik, figyelik a cselekedeteit, szem előtt van. A leírás tökéletesen ráillik egy lelkész gyermekére vagy unokájára.

A keresztelési igehirdetés textusa: Jer 32,17, 19

A keresztelési igehirdetés címe: Isten tervei nagyszerűek

Az igehirdetés felütése az, hogy „Istennek semmi sem lehetetlen.” Jeremiás és további bibliai példákkal kerül alátámasztásra ez az állítás. Az ember a saját életében is megtapasztalhatja ezt, amikor reménytelennek hitt helyzeteken Isten áldása felülkerekedik, és ad valamit, ami elérhetetlennek tűnt. Istennek hatalmasak a tervei, és nagyszerűek a tervei. Erre bizonyíték egy gyermek megszületése és Istentől való elfogadása. Isten már a fogantatás előtt ismerte a gyermeket (Jer 1,5).

Az igehirdetésnek két biztatása van. Az egyik, hogy Istennek nagyszerű tervei vannak. Ebben lehet bízni, a gyermek életét alapozni. A másik, hogy szemét rajta tartja az emberek minden útján. Ebből következik, hogy bármit hozhat az élet, Isten az ember mellett áll.

A két ígéret lefedi az egész emberi életet. A múltban megtapasztalhatók voltak Isten tettei, a jövőben pedig ott lesz Isten óvó tekintete.

³⁴ Márkus Mihály: Isten tervei nagyszerűek, in Köntös László – Steinbach József (szerk.) *„Tegyetek tanítvánná minden népet...”*, Pápa, Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei, 98.

A prédikáció üzenete a gyermek és az egész család életét igyekszik biztos talajra, szilárd meggyőződésre helyezni. A szerző nem számol könnyű élettel, nem is áztat ezzel senkit, de biztat egy Isten gondoskodásában nyugvó életet, ami reményt ad a jövőre, mert szemét rajta tartja az emberek útjain. Márkus Mihály így fogalmaz: „Így van, így lehet értelme élni, gyermekeket szülni, családot, nemzetet fenntartani.”³⁵

Fontos ez az üzenet egy olyan társadalmi kontextusban, ahol sokan azért nem vállalnak gyermeket, mert elbizonytalanítja őket a jövő. Elbizonytalanítja őket, mert nincs miben, kibeen bízniuk. 21 évvel ezelőtt talán kevésbé volt releváns ez az üzenet, mert kevesebbet hallhattunk a világunkat, civilizációnkat fenyegető eseményekről, de most nagyon aktuális.

Tiszáninneri Református Egyházkerület

Miskolc-Perecesi Református Egyházközség

A Miskolc-Perecesi Református Gyülekezet a Borsod-Gömöri Egyházmegyéhez tartozik. A gyülekezet kicsi, a külvárosban található.

Az igehirdetésnek vannak előzményei, a szülők éveken keresztül várták a gyermekáldást. Nehéz éveken vannak túl, és felelősségük tudatában vannak.

A textusról is olvashatunk néhány bevezető gondolatot, amelyben a szerző azt hangsúlyozza, hogy Jézus missziói parancsai mindig összefonódnak a keresztség felvételével.

Az igehirdető több lehetséges témát is felvet, amely a keresztlőn alkalmas üzenet lehet. Ilyen téma az, hogy Isten minden napos jelenlétét ígéri, a keresztség jó alkalom arra, hogy a szülőknél tudatosodjék a keresztyén nevelés fontossága, a keresztség a gyülekezet közösségében történik, ezért a csatlakozásra való felhívás fontos üzenet, a keresztség ajándék, Isten már az anyaméhben gondot viselt rólunk, a keresztség nem csupán szertartás, hanem bűnbocsánat, megváltás, egész életünket meghatározó aktus.

A keresztlési igehirdetés textusa: Mt 28, 18-20

A keresztlési igehirdetés címe: A várt gyermek

Az igehirdetésnek két központi gondolata van. A gyermeké a főszerep, de nem szabad elfelejteni, hogy Isten adta ezt a gyermeket, és osztozni akar a család örömében. Isten az, aki előbb szeretett mindannyiunkat. A szülők feladata, hogy a gyermeket keresztyén hitben neveljék. „Az Isten meg tud ajándékozni gyermekkel, ezt már megtapasztaltátok. De Isten nem tud keresztyén gyermeket nevelni, ha ti, a családja, ti akikre bízta, nem segítetek neki ebben.”³⁶ Szeretni is sokféleképpen lehet, a szülőket azonban biztatja, hogy jézusi szeretettel szeressék.³⁷

A gyermeket tehát keresztyén hitben kell nevelni és jézusi szeretettel kell szeretni. Ezek az elvárások toronyként magasodhatnak az újdonsült szülők fölé, de ahogyan a missziói parancsban

³⁵ Márkus M.: *Isten terve*, 97 – 99.

³⁶ Tóth Orsolya: *A várt gyermek, Igazság és Élet*, 6. évf. 2012/3, 504.

³⁷ Tóth: *A várt gyermek*, 503–505.

benne van, „Nekem adatott minden hatalom mennyen és földön”, úgy a minden hatalommal rendelkező Jézustól segítséget kapnak a szülők, hogy küldetésüket teljesíthessék.

Tiszántúli Református Egyházkerület

Debrecen-Nagyerdei Református Egyházközség

A Debrecen-Nagyerdei gyülekezet a Tiszántúli Egyházkerület és a Debreceni Egyházmegye székhelyén helyezkedik el.

A megkeresztelt gyermek nemére, életkorára, szüleinek vonatkozó adatokat nem olvashatunk, de az igehirdetés üzenete egy csecsemőt, kicsi gyermeket feltétel.

A keresztelési igehirdetés textusa: 1Jn 4,19

A keresztelési igehirdetés címe: A szeretet teljességre jutása

Püski Lajos a Debrecen-Nagyerdei Református Gyülekezet lelkipásztora a textus alapján Isten megelőző, előre adott szeretetéről beszél, amiről a gyermek még semmit sem tud, ahogyan a családja, az őt körülvevő világ dolgai iránt is tudatlan. Isten megelőző szeretete hasonlít a szülők megelőző szeretetére, mert a szülők már a gyermekvállalás gondolatától szerették a gyermeküket, Isten azonban a világ kezdetétől, öröktől fogva. Ez a szeretet hálára, önátadásra kell indítsa a szülőket, akik Isten szeretetéből merítve hitvalló gyermeket kell nevelnek. Ehhez segítséget a gyülekezettől kapnak.³⁸

A keresztelési beszéd üzenete ok és okozat viszonyára építkezik. Isten megelőző szeretete az oka annak, hogy a gyermeket hálából, hitben nevelik a szülők.

Hajdúböszörményi Református Egyházközség

Hajdúböszörmény a Hajdúvidéki Református Egyházmegye egyik gyülekezete, Hajdú-Bihar Vármegye a megyeszékhely után a második legnagyobb gyülekezete. A településen két református gyülekezet is van. A keresztelési beszéd szerzője, Loment Péter református lelkész a hajdúböszörményi Bocskai téri Református Gyülekezet lelkipásztora.³⁹

A keresztelendő család említésre méltó körülményeiről is megtudunk néhány dolgot mind a prédikáció vázlat előtti megjegyzésből, mind a prédikáció olvasása közben. A szülők nem vérszerinti szülők, hanem nevelőszülők, akik átmenetileg gondoznak négy családjától kiemelt gyermeket, akiket elhoztak megkeresztelni. A szerző a textusválasztást az egzegézisben indokolja, a ház- és a családépítés ugyanazon héber szóból ered, de ezt sajnos a magyar fordítás nem tudja érzékelteni.

A keresztelési igehirdetés textusa: Zsolt 127,3-5

A keresztelési igehirdetés címe: Isten ajándéka- feladat!

³⁸ Püski Lajos: A szeretet teljességre jutása, *Igazság és Élet*, 3. évf., 2009/2, 272–272.

³⁹ A folyóiratban nincs jelezve, hogy Hajdúböszörmény melyik gyülekezetében szolgál Loment Péter, ennek tisztázását némi utánajárás előzte meg.

Az igehirdetés üzenete arra fókuszál, hogy a megjelent szülők ugyan nem vérszerinti szülők, de a gondozásukban lévő gyermekekért megteszik a legtöbbet, amit szülő a gyermekéért megtehet, Isten színe elé helyezik őket és a keresztség által gyermekeivé válnak. A nevelőszülők azzal, hogy gyermekeket nevelnek, ajándéknak tekintik az Istentől adományozott életet, és ezzel keresztyéni hivatásuknak tesznek eleget.⁴⁰

Következtetések

Az 1985-ben hatályba lépett Istentiszteleti Rendtartás a keresztelési liturgiában csak a szereztetési ige felolvasását és annak alapján történő rövid igehirdetést ír elő.⁴¹ Ennek ellenére nagyon általános gyakorlatnak tekinthetjük, hogy a szereztetési ige után a legtöbb lelkész bizonyos megfontolások alapján felolvas egy második igét, így a szereztetési ige a lekciónak a funkcióját tölti be a keresztelési szertartásban, ami sok esetben azt jelenti, hogy hangsúlytalanná válik. A választott igehely gyakorlata talán nem problémás, ha a szereztetési igével együtt, egymást kiegészítve, megvilágítva kerül kifejtésre és a keresztség igazi üzenete kerül megfogalmazásra. A keresztségi liturgiában elmondott prédikáció szertartási beszéd, amelynek jól megkülönböztethető jegyei vannak a prédikációhoz képest. A szertartási beszéd témalehetőségei sokkal meghatározottabbak a prédikációhoz képest. Szorosan vett értelemben a keresztség titkáról, a keresztségben jelzett dolgokról, Krisztusról mint a keresztség szerzőjéről lehet és kell szót ejteni. Az 1980-ban megjelent Igehirdetők kézikönyve három kérdés megválaszolása mentén határozta meg a keresztelési beszéd tartalmát. A szertartási beszéd jellegét tekintve rövid, ennek a három kérdésnek a megválaszolása mellett ezt siketül is betartani.

Jól látszik, hogy a keresztelő lelkészek számára az a legfontosabb üzenet, hogy a keresztelés kezdet, amit a keresztyén hitben való nevelés, neveltetés kell kövessen. Ezzel meg is válaszolják az Igehirdetők kézikönyvében feltett azon kérdést, hogy mire kötelez a keresztség. Ez összekapcsolódik a szereztetési igében elhangzó „Tegyetek tanítvánnyá minden népeket”

A keresztelés dogmatikumára csak nagyon kevesen utalnak, a kálvini szövetségteológia ritkán kap hangot, a keresztségben megjelenő jel és jelzett nincs kifejtve. A hitvallási irataink ide vonatkozó részei nem kerülnek elő. Van olyan keresztelési prédikáció, ahol a keresztség szerzőjéről, Jézusról nincs szó. Hangsúlyosabbak a gyermek nevelésére vonatkozó tanácsok, a szülők biztatása, a gyülekezet segítségének felajánlása. A keresztyén hitben való nevelés mikéntjeinek felmutatása.

Az egyház mindig úton van, keresi a megfelelő eszközöket, hogy az embereket megszólítsa az evangéliummal. Annak hatásfokát kevésbé tudjuk mérni, hogy egy ilyen érzelmileg felfokozott eseményen, mint a keresztelő, mennyire ér célba az üzenetünk. Azt biztosra vehetjük, hogy sokan sokféleképpen értelmezik a keresztelési beszéd műfaját, tartalmát, és sok esetben azt látjuk, hogy ez rovására megy annak, hogy református híveinknek esélye legyen megérteni, hogy mi olyan különleges a keresztségben, miért érezte Jézus fontosnak azt, hogy maga is részesdjön benne, miért volt az első keresztyének számára döntő, az egész életüket meghatározó esemény a

⁴⁰ Loment Péter: Isten ajándéka— feladat!, *Igazság és Élet*, 4. évf., 2010/4 673-674.

⁴¹ *Istentiszteleti Rendtartás a Magyarországi Református Egyház számára*, Megállapította a VIII. Budapesti Zsinat 1985. április 17-én megnyílt 5. ülészakának 17. sz. határozatával, Budapest, Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1985, 70.

kereszttség, és Luther Márton miért tekintett élete válságos pillanataiban bizalommal arra a feliratra, hogy „Meg vagyok keresztelve.”

Nagy szükség lenne a fogalmak tisztázására, jó példák közlésére és megújulásra mind liturgiánkban, mind igehirdetésünkben, mind pedig a sákramentumainkkal való élésünkben.

FELHASZNÁLT IRODALOM

„Hirdesd az Igét” –*Igehirdetők kézikönyve*, Szerkesztette: BÉKÉSI Andor – BOROSS Géza – PÁSZTOR János – SZENES László, Budapest, Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1980.

„*Tegyetek tanítvánnyá minden népet...*” Szerkesztette: KÖNTÖS László – STEINBACH József, Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei, Pápa, 2018, 30 – 31.

A Hiedelbergi Káté, Budapest, Kálvin János Kiadó, 2013.

ÁRVAVÖLGYI Béla: Átkarolja az Úr az Ő népét, *Igazság és Élet*, 13. évf., 2019/4, 795–796.

BARTHA Béla: Késznek érzitek-e magatokat? in Köntös László – Steinbach József (szerk.) „*Tegyetek tanítvánnyá minden népet...*” Pápa, Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei, 30–31.

BOGÁRDI SZABÓ István honlapja, <https://bogardiszaboistvan.hu/hu/igehirdetesek/garay-reka-kereszteloje>

BOGÁRDI SZABÓ István: *Prédikáció és a sákramentumok*, in. Fekete Károly – Literáty Zoltán – Steinbach József (szerk.): Budapest, Kálvin Kiadó, 2021, 411–430.

BOROSS Géza: *Homiletika*, Budapest, 1988.

BULLINGER Henrik: *A második helvét hitvallás – Vallástétel és egyszerű magyarázat az igaz hitről és a tiszta keresztyén vallás egyetemes tantételeiről*, Budapest, A Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, 2017.

DR. DÉKÁNY Endre: *Mécses, Prédikációk*, Pápa, Dunántúli Református Egyházkerület, 2020.

DR. SÁNDOR Endre: *Kazuális igehirdetések, Keresztelési, esketési és temetési vázlatok*, Posztumus kiadás, Olaszliszka, Kiadják a szerző özvegye és gyermekei, 2022.

ECSEDY Aladár: *Víz, vér, tűz, Tahitótfalu*, Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság nyomása, 1939.

FEKETE Károly: *Homiletika*, Debrecen, 1993.

FEKETE Károly: *Kereszttség*, in Békési Andor – Boross Géza – Pásztor János – Szenes László (szerk.): „*Hirdesd az Igét*” –*Igehirdetők kézikönyve*, Budapest, Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1980, 197–202.

<https://www.facebook.com/watch/?v=428334434937732>

ID. FAZAKAS Sándor: *Isten kezében, Igazság és Élet*, 4. évf., 2010/3, 486–488, 487.

Igehirdetők Kézikönyve, Szerkesztette: FEKETE Károly – LITERÁTY Zoltán – STEINBACH József, Budapest, Kálvin Kiadó, 2021.

LOMENT Péter: *Hívás és küldés, Igazság és Élet*, 4. évf. 2010/4, 675–676.

LOMENT Péter: *Isten ajándéka – feladat!*, *Igazság és Élet*, 4. évf., 2010/4, 673-674.

MÁRKUS Mihály: *Isten tervei nagyszerűek*, in Köntös László – Steinbach József (szerk.) „*Tegyetek tanítvánnyá minden népet...*” , Pápa, Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei, 97–99.

NAGY Péter: *Fontossági sorrend, Igazság és Élet*, 4. évf., 2011/4, 689–691.

- PETERDINÉ MOLNÁR Judit: A keresztény ember élete – Isten képernyője, *Igazság és Élet*, 2. évf., 2008/2, 99–100.
- PÜSKI Lajos: A szeretet teljességre jutása, *Igazság és Élet*, 3. évf., 2009/2, 272–273.
- SIPOS Brigitta: A keresztség, mint kezdőpont, *Igazság és Élet*, 3. évf., 2009/1, 102–105.
- SZUNYINÉ SZABÓ Judit: Bővülködés, in Köntös László – Steinbach József (szerk.) *„Tegyetek tanítvánnyá minden népet...”*, Pápa, Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei, 153–155.
- SZÜCS Ferenc: *Szabadság és megkötöttség*, Budapest, Dunamelléki Református Egyházkerület, 2022, 244–245.
- SZÜCS Zsolt László: Ne félj!, in Köntös László – Steinbach József (szerk.) *„Tegyetek tanítvánnyá minden népet...”*, Pápa, Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei, 163 – 164.
- TÓTH Orsolya: A várt gyermek, *Igazság és Élet*, 6. évf. 2012/3, 503–505.

BIBLIOGRÁFIA

- „Hirdesd az Igét” –Igehirdetők kézikönyve*, Szerkesztette: BÉKÉSI Andor – BOROSS Géza – PÁSZTOR János – SZENES László, Budapest, Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1980.
- „Tegyetek tanítvánnyá minden népet...”* Szerkesztette: KÖNTÖS László – STEINBACH József, Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei, Pápa, 2018, 30 – 31.
- A Hiedelbergi Káté*, Budapest, Kálvin János Kiadó, 2013.
- BOGÁRDI SZABÓ István: *Prédikáció és a sákramentumok*, in. Fekete Károly – Literáty Zoltán – Steinbach József (szerk.): Budapest, Kálvin Kiadó, 2021, 411–430.
- BOROSS Géza: *Homiletika*, Budapest, 1988.
- BULLINGER Henrik: *A második helvét hitvallás – Vallástétel és egyszerű magyarázat az igaz hitről és a tiszta keresztyén vallás egyetemes tantételeiről*, Budapest, A Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, 2017.
- FEKETE Károly: *Homiletika*, Debrecen, 1993.
- FEKETE Károly: Keresztség, in Békési Andor – Boross Géza – Pásztor János – Szenes László (szerk.): *„Hirdesd az Igét” –Igehirdetők kézikönyve*, Budapest, Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1980, 197–202.
- LOMENT Péter: Isten ajándéka– feladat!, *Igazság és Élet*, 4. évf., 2010/4, 673-674.
- MÁRKUS Mihály: Isten tervei nagyszerűek, in Köntös László – Steinbach József (szerk.) *„Tegyetek tanítvánnyá minden népe*, Pápa, Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei, 97–99.
- NAGY Péter: Fontossági sorrend, *Igazság és Élet*, 4. évf., 2011/4, 689–691.
- PETERDINÉ MOLNÁR Judit: A keresztény ember élete – Isten képernyője, *Igazság és Élet*, 2. évf., 2008/2, 99–100.
- PÜSKI Lajos: A szeretet teljességre jutása, *Igazság és Élet*, 3. évf., 2009/2, 272–273.
- SZÜCS Ferenc: *Szabadság és megkötöttség*, Budapest, Dunamelléki Református Egyházkerület, 2022, 244–245.
- TÓTH Orsolya: A várt gyermek, *Igazság és Élet*, 6. évf. 2012/3, 503–505.

Ayurvedic concepts in preventive care

Absztrakt

A krónikus betegségek globálisan növekvő száma és az ezzel járó költségek emelkedése miatt az egészségügyi rendszerek komoly kihívásokkal néznek szembe. A betegségek elkerülése és korai felismerése viszont jelentősen csökkenthetné a ráfordításokat, ezért a preventív ellátás kiemelten fontos terület a betegségek visszaszorításának tekintetében. Jelen helyzetben a preventív ellátás működése és eszköztudománya nem mindig képes megakadályozni a betegségek kialakulását és elkerülését. Az egészségügy fenntarthatóságának érdekében paradigmaváltásra van szükség. Ennek okán új, működőképes elemek bevonása indokolt - több területen is - a hatékony és gazdaságos ellátás megvalósításának érdekében. Az Ájurvéda, egy évezredek óta stabilan működő, komplex, önálló egészségügyi rendszer. Kifinomult diagnosztikai rendszereinek és hatékony terápiás megoldásainak integrálása a preventív ellátás eszköztudományába, új utakat nyithat meg az egészségügy fenntarthatóságának tekintetében. A kérdés az, hogy vajon lehet-e a „Régi” az új „Új”?

Kulcsszavak: Ájurvéda, prevenció, fenntarthatóság

Abstract

Due to the global increase in the number of chronic diseases and the associated increase in costs, healthcare systems are facing serious challenges. However, the avoidance and early detection of diseases could significantly reduce expenses, which is why preventive care is a particularly important area in terms of reducing diseases. In the current situation, the operation and system of preventive care cannot prevent the development and avoidance of diseases. A paradigm shift is necessary for the sustainability of healthcare. For this reason, the inclusion of new, functional elements is justified - in several areas - in order to achieve efficient and economical care. Ayurveda is a complex, autonomous healthcare system that has been stable for thousands of years. The integration of its sophisticated diagnostic systems and effective therapeutic solutions into the tool systems of preventive care can open new paths in terms of the sustainability of healthcare. The question is, can "Old" be the new "New"?"

Keywords: Ayurveda, prevention, sustainability

¹ Pécsi Tudományegyetem, Egészségtudományi Kar, Egészségtudományi Doktori Iskola, Pécs

Email: info@soponyaijanos.hu

1. Bevezető

Az egészségügyi rendszerek világszerte számos kihívással szembesülnek, amelyek közül az egyik a krónikus betegségek folyamatos növekedése és az ehhez kötődő egészségügyi ellátások költségeinek drasztikus emelkedése. Innen nézve, a preventív egészségügyi ellátás – amely magában foglalja a beteg-educációt, a betegségek megelőzését, a korai felismerést és a gyógykezelést, illetve a rehabilitációt – kulcsfontosságú szerepet játszik az egészségügy hatékonyságának javításában és a költségek kontrollálásában [1]. A betegségek elkerülése és korai felismerése jelentősen csökkenti a kórházi kezelések szükségességét, a drága műtéti beavatkozásokat és az elhúzódó gyógykezeléseket, ellátásokat. Egy nemzet egészségügyi rendszere nagyjából annyira lesz hatékony és működőképes, amennyire hatékony és működőképes a rendszeren belüli preventív ellátás, különös tekintettel a primer és a szekunder ellátásra. Következésképpen, egy államilag finanszírozott társadalombiztosítási modell gazdasági fenntarthatósága azon múlik, hogy milyen erőket képes mozgósítani és aktivizálni a primer és a szekunder prevencióban.

2. WHO törekvések a paradigmaváltás érdekében

A WHO 2014–2023 közötti időszakra meghatározott integrációs stratégiájában arra törekszik, hogy a nemzetek egészség-politikái kiaknázzák a Tradicionális és Komplementer Medicina-ban (T&CM) rejlő lehetőségeket az emberközpontú egészségügyi ellátások kialakításához. A WHO célja, hogy szakpolitikai és technikai útmutatást adjon, illetve támogassa a tagállamokat a T&CM integrációban. Ez tükröződik a WHO 2019-es, Tradicionális és Komplementer Medicina-ról szóló globális jelentésében is, amelyben a WHO-tagállamok 88%-a elismeri a Tradicionális és Komplementer Medicina alkalmazását az egészségügyben [2]. Az integrációs folyamat gyorsítása érdekében, 2023-ban megrendezésre került a *WHO Traditional Medicine Global Summit*, ahol a csúcstalálkozó szorgalmazta a mielőbbi politikai elkötelezettséget és a kollektív fellépést a hagyományos orvoslás bizonyítékokon alapuló integrációja felé az emberek és a bolygó egészsége és jóléte érdekében [3].

3. Gazdasági mutatók

Az egészségügyi rendszerek jelentései szerint világszerte egyre több krónikus, nem fertőző betegség fordul elő, ami az egészségügyi ellátás költségeinek növekedésével jár. A betegek és az egészségügyi szolgáltatók ezért a rendszer újragondolását javasolják [1]. Egy felmérés szerint azoknál a betegeknél, akiknek a háziorvosa T&CM kezeléssel egészíti ki a terápiát, az egészségügyi költségek és a halálozási arány akár 30%-kal is csökkenhet, a korcsoporttól és a kezelés típusától függően. Az alacsonyabb költségek oka a kevesebb kórházi tartózkodás és a támogatott, vényköteles gyógyszerek csökkentett mennyisége [4]. A svájci kormány T&CM értékelő programjában végzett felmérések alapján a daganatos betegek körülbelül 40%-a hatékonyan találja a T&CM terápiákat. A lakosság hozzávetőleg 50%-a nagyobb bizalmat érez azok iránt a

kórházak iránt, amelyek T&CM kezeléseket is kínálnak. Emellett a lakosság 85%-a azt szeretné, ha az alapvető egészségbiztosításuk fedezné a T&CM költségeit [5]. Egy Hollandiában elvégzett, randomizált, kontrollált felmérés során a nyaktájékon jelentkező fájdalom kezeléseit vizsgálták. A T&CM kezelés, a fizioterápiás és a háziorvosi ellátás gazdasági kiértékelését végezték el, ahol a T&CM manuális terápiát kapó csoport gyorsabban javult, mint a fizioterápiában és a háziorvosi ellátásban részesülők csoportja, és hogy a T&CM terápia összköltségei a háziorvosi ellátás egyharmadát tették ki [6]. Az amerikai lakosok 2016-ban 14,7 milliárd dollárt költöttek el a megtakarításaikból T&CM kezelésekre, ami közel a 30 százaléka volt annak az összegnek, amit az intézményi orvosok szolgáltatásaira költöttek a megspórolt pénzükből (49,6 milliárd USD) [7]. Egy szintén amerikai, biomedikális és T&CM összehasonlító tanulmány során az IPA (*Independent Physician Associations*) és a HMO (*Health Maintenance Organization*) költségeredményeinek elemzése a kórházi felvételek számának 43,0%-os, a kórházban eltöltött napok 58,4%-os csökkenését regisztrálták. A járóbeteg ellátás költségeinek 43,2%-os, míg a gyógyszerköltségek 51,8%-os visszaesését mutatták ki ugyanazon a földrajzi területen, azonos időkereten belül [8].

4. A preventív ellátás korlátai

Az elsődleges megelőzés (primer prevenció) egy összetett és széleskörű társadalmi kötelesség, amelynek magában kell foglalnia az egészség megtartásához szükséges egészségügyi felvilágosítást és oktatást, az egészségkárosító magatartásformák kialakulásának megakadályozását, az egészséget támogató környezet és életforma kialakításának irányelveit, illetve a regnáló egészségügyi rendszer ezek megvalósíthatóságát és egyéb más, az egészség megőrzését támogató intézkedéseit [9].

Alapvetés, hogy az ember megnyilvánulásait döntően a vágyai vezérlik, amelyek az esetek többségében meghaladják az egyén képességeit és kompetenciáit. Uralkodni a vágyak felett komoly szellemi teljesítmény, amelynek megvalósítására az embereknek csak kis csoportja alkalmas és képes. A vágyak befolyásának köszönhetően az egészség megtartását célzó, inkább korlátozó és kizáró (pl. ne fogyassz alkoholt, ne dohányozz, ne egyél-igyál ilyet vagy olyat stb.) preventív információk és a komfortzóna meghaladására ösztönző ajánlások (pl. mozogj többet, ne idegeskedj stb.) okán az elsődleges megelőzés törekvései ritkán érik el a kívánt hatást. Az elsődleges megelőzés zömmel olyan területeket érint, amelyekhez a legerősebb emberi vágyak kötődnek. Az evés élvezete, a falánkság, az ízek utáni vágy az alkoholfogyasztásban, dohányzásban, drogfogyasztásban megjelenő mámor, a kihívások és az izgalmak keresése, a kényelem megtartására való törekvés mind olyan tevékenység, amelyekhez olyan elemi vágyak kötődnek, amelyek messze meghaladják az ember ezeket kordában tartani képes kompetenciáit még akkor is, ha az egyén tökéletesen tisztában van ezeknek a tevékenységeknek az árnyoldalaival és veszélyeivel. Nem kétséges, hogy az elsődleges megelőzés által, jelenleg közvetített információk tartalma tiszta, világos, megérthető és ésszerű, de a probléma nem is a megértéssel vagy a felfogással van, hanem ezek adaptációjával az életvitelbe. Az elsődleges megelőzés irányelveiben megfogalmazott cselekvőségek ellenpontjaiként megjelenő vágyak ereje felülmúlja a betartásukhoz szükséges képességeket, aminek következtében az egészségromlás elkerülhetetlen. Ilyen a vágy-vezérelt emberi természet és a preventív ellátás eszközrendszerének igazodnia kell az emberi természethez a hatékony működése érdekében, mert jelen állás – az egészségügyi mutatók alapján a krónikus betegségek szignifikánsan nem csökkenő száma [10] - szerint nem

alkalmas maximálisan a feladata ellátására. Új, működőképes elemek integrálása szükséges a hatékonyabb működés megvalósításának érdekében.

5. Ájurvédikus koncepciók a preventív ellátásban

Az Ájurvéda, egy évezredekkel ezelőtt Indiában megjelent komplex, önjáró, holisztikus egészségügyi rendszer, ami - a természet alapvető működését leképezve az emberiség számára - az egyensúly és a harmónia elvén alapul. Összetett rendszerként, minden elemével az egészség megtartására és annak helyreállítására törekszik [11]. A preventív ellátás eszközrendszereibe – beleértve mind a három területet – hatékonyan integrálhatók az Ájurvéda kifinomult diagnosztikai és terápiás megoldásai a hatékonyabb, gyorsabb és olcsóbb ellátás érdekében. Az integráció elősegítését támogatja a WHO kiadványa is, ahol referencia szabványokat biztosít az Ájurvéda gyakorlatának biztonságára és minőségére vonatkozóan [12].

5.1. Primer prevenció - Testalkatelemzés

A betegségek elkerülésének lényege, önmagunk alapos ismerete. Az önmagunkról és önmagunk egészségesen tartásáról megszerzett információk birtokában leszünk képesek elkerülni vagy felszámolni az egészségünket veszélyeztető és károsító magatartásformákat és életvitelt. Az ájurvédikus testalkat (szanszkrit: Prakriti) elemzése az ájurvédikus egészségügyi rendszer egyik alapvető eleme. Az elemzés célja, hogy feltárja az egyén sajátos fizikai (testfelépítés, emésztőrendszer, metabolizmus, betegségi kockázatok), mentális (hajlamok, képességek, lehetőségek) és érzelmi jellemzőit [13]. A Prakriti hordozza az egyén maximális egészségének a mintáját, aminek a megtartásával megvalósítható a maximális élethosszig tartó, aktív cselekvőképesség. Az alapvető testalkat meghatározása lehetővé teszi az egyének számára, hogy megismerjék és megértsék a saját testük és mentális alkatuk működését [14]. Ezek mellett meghatározhatók a testalkatba kódolt betegség kockázatok, azaz milyen betegség típusokra hajlamosít a meghatározott testalkat [15]. Ezek roppant hasznos információk, mivel ezek ismeretében tökéletesen személyre szabhatóvá válik az optimális anyagcsere (táplálkozás, mentális struktúrák, mozgásformák, relaxáció), amivel drámaian csökkenek a betegségek kialakulásának lehetőségei és nem mellesleg a rehabilitációra fordított költségek is [16].

Az elsődleges megelőzés gyakorlatába illesztett testalkatelemzés során nem fogalmazunk meg tiltásokat, korlátozó ajánlásokat, nem utasítunk senkit a vágyai megtagadására. A vágyak erősek, folyamatos elfojtásuk komolyabb problémát okoz, mint az alkalomszerű megélésük. Az egészségre ártalmas tettek hosszú időn át tartó, folyamatos végrehajtásával alakulnak ki a betegségek. Az alkalmankénti kihágásokat, az azokat követő tartósan helyes életvitel képes kiegyensúlyozni, kompenzálni és egészségesen tartani a testet, lelket egyaránt. A testalkatelemzéssel és az alapvető testalkathoz rendelt anyagcsere és életvitel meghatározásával átadjuk azokat az információkat, amelyekkel az egyén képessé válik az egészségének kézben tartására. Tudatában lesz az egészségét támogató és az egészségére ártalmas életvitelnek. Az alapvető testalkat és az azt támogató életvitel ismeretében a saját felelősségi körébe kerül az egészségének megtartása, ami egyben a társadalmi felelőssége és kötelessége is az egyénnek. Ebben a folyamatban, természetesen nincs magára hagyva, hiszen tudatában lesz annak is, hogy bármikor fordulhat szakértő segítségért a preventív ellátás bármelyik szakaszában. Lényeges, hogy az optimális

életvitelről és a betegségrizikókról átadott információk támogató jellegű alapismeretek és nem korlátozó vagy kényszerítő/megszorító ajánlások.

5.2. Szekunder prevenció – Az egyensúlytalanság felmérése és felszámolása

A szekunder prevenció célja a betegségek korai felismerése és kezelése, amivel megakadályozható azok további progressziója [17]. Ez rendszeresített szűrővizsgálatok vagy hatékony, kétirányú kommunikáció útján jöhet létre, ami a terapeuta rögzített gyakoriságú érdeklődésével vagy az egyén segítség kérésével valósul meg valamilyen diszkomfort érzet felbukkanása esetén. Fontos rögzíteni a konzultációk során, hogy a folyamatos kommunikáció és a minimális kibillentések azonnali kezelése döntő fontosságú a tartós egészség megőrzésének érdekében. Az alapvető testalkat (a maximális egészség állapota) ismeretében könnyedén beazonosítható az akut, normálistól eltérő, kibillent állapot és az azt előidéző viselkedésforma és életvitel. Az alapvető testalkat optimális működését támogató cselekvésektől eltérő, tartósan fennálló, ártalmas viselkedésminták (helytelen táplálkozás, kártékony gondolatosság, abnormális életmód) felszámolásával és az optimális anyagcsere helyreállításával a test önmagától visszaáll az eredeti egészséges működés állapotába, minden különösebb terápiás beavatkozás nélkül. A folyamatos kontroll és az aktív, kétirányú kommunikáció megtartása kiemelt jelentőségű, ahogy a folyamatosan ismételt edukáció is.

5.3. Tercier prevenció – A test megtisztítása az ártalmaktól

A vágyak által generált, tartósan helytelen életvitelnek következményei vannak. A teste mindenkit megbüntet, aki helytelenül bánik vele huzamosabb időn át. Bár ez sokkal szebben hangzik úgy, hogy az, aki helyesen bánik a testével, azt a teste megajándékozza az egészséggel. Az Ájurvéda (testi-mentális) regeneráló és revitalizáló kezeléseinek célja a további egészségromlás megelőzése, a helytelen életvitel okán felgyülemlett toxikus anyagok kivezetése a testből és a betegségekből való felépülés elősegítése. A célravezető manuál-, mentál-, herbál- és dietoterápiák alkalmazása elősegíti a betegek gyorsabb felépülését, csökkenti a szövődmények kockázatát és javítják az életminőséget [18][19][20]. Az Ájurvéda szerteágazó eszköztárának beillesztése a tercier prevencióba kiváló lehetőség egy szelíd, páciensközpontú (*PCM – Personal Centered Medicine, P4 - Prediction, Prevention, Personalization, Participation*), holisztikus megközelítésre, amely támogatja a betegek testi, lelki és szellemi jólétét.

6. Következtetések

A Természetnek, idővel mindig igaza lesz és előbb vagy utóbb, de mindig utat tör magának, hogy a saját törvényei mentén nyilvánuljon meg. Ezt lehet vitatni, ellenkezni és szembe menni vele, de hasztalan törekvés, mert a vége mindig ugyanaz: A természetben a Természetnek van igaza. Ezt belátva, felettébb logikus dolog olyan egészségügyi rendszerekben is gondolkodni az egészség megtartásnak és helyreállításának érdekében, amelyek minden elemükben a Természetből táplálkoznak és annak törvényei mentén nyilvánulnak meg az érdeemben alkotni képes emberiség megjelenése óta. Az Ájurvéda ilyen. Több ezer éves, töretlen múltja a bizonyíték a működőképességére, hiszen ha ez nem így lenne, akkor már rég belepte volna a feledés homálya és eltűnt volna nyomtalanul az emberiség emlékezetéből, mint a prefrontális lobotómia. Az Ájurvéda eszközrendszereinek beépítése a preventív ellátásba célravezető megoldás lehet az egészségügyi ellátás hatékonyságának növelése érdekében. A cél közös és szentesít minden eszközt.

7. Összegzés

Az egészségügyi rendszerek globálisan növekvő krónikus betegségekkel és emelkedő költségekkel küzdenek, így a preventív egészségügyi ellátások hatékonyságának növelése kulcsfontosságúvá vált. Paradigmaváltásra van szükség, aminek a kényszere a legmagasabb szinteken is evidenciaként kezelt ügy. A WHO törekvései szerint a hagyományos és kiegészítő medicinák (T&CM) integrációja hozzájárulhat a hatékonyabb és gazdaságosabb egészségügyi ellátáshoz. Számos felmérés is bizonyítja a T&CM terápiák hatékonyságát és a lakosság bizalmát ezek iránt, ami csökkentheti a költségeket és a halálozási arányokat. Az embereket döntően a vágyaik vezérlik, amelyek gyakran meghaladják képességeiket, ezért a jelenlegi preventív egészségügyi tanácsok és korlátozások ritkán hatékonyak. Az ajánlásokkal gyakran ütköző, erős emberi vágyak ereje rombolja az egészséget. A hatékony preventív ellátáshoz új, működőképes elemek integrálása szükséges, amelyek jobban igazodnak az emberi természethez. Az Ájurvéda, évezredek óta stabilan működő holisztikus rendszer, amelynek integrálása a preventív ellátás területeibe új lehetőségeket nyit meg a hatékony és gazdaságos ellátások tekintetében. Az ájurvédikus módszerek, mint például a testalkatelemzés, az egyensúlytalanságok felmérése és kezelése, valamint a test méregtelenítése és revitalizációja, hozzájárulhatnak az egészségügyi rendszerek működőképességének megtartásához és azok fenntarthatóságához. Az Ájurvéda képes támogatni az edukációt, a betegségmegelőzést, a korai felismerést és a teljes rehabilitációt, így javítva az emberek életminőségét és jelentősen csökkentve az egészségügyi költségeket azzal, hogy egészségesen tartja az együttműködő egyéneket.

8. Hivatkozások

1. World Health Organization. (2013). WHO traditional medicine strategy: 2014-2023. World Health Organization. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/92455> (Letöltés ideje: 2024. 05. 13.)
2. WHO Global report on traditional and complementary medicine 2019. Geneva: World Health Organization; 2019. Licence: CC BY-NC-SA 3.0 IGO. ISBN: 9789241515436
3. World Health Organization. (n.d.). Traditional medicine global summit, 17-18. 2023. WHO Global Traditional Medicine Centre. Retrieved from <https://www.who.int/initiatives/who-global-traditional-medicine-centre/traditional-medicine-global-summit> (Letöltés ideje: 2024. 05. 13.)
4. P. Kooreman, E.W. Baars, G. Malek, *Patients whose GP knows complementary medicine tend to have lower costs and live longer*, Deutsche Zeitschrift für Akupunktur, Volume 54, Issue 4, 2011, Page 24, ISSN 0415-6412, doi.org/10.1016/j.dza.2011.10.021.
5. Wolf U, Maxion-Bergemann S, Bornhöft G, Matthiessen PF, Wolf M. *Use of complementary medicine in Switzerland*. Forsch Komplementmed. 2006;13 Suppl 2:4-6. doi: 10.1159/000093488. Epub 2006 Jun 26. PMID: 16883075.

6. Bos, I. & Hoving, Jan & Tulder, Maurits & Mölken, Maureen & Adler, H. & De Vet, Henrica & Koes, Bart & Vondeling, Hindrik & Bouter, Lex. (2005). *Cost effectiveness of physiotherapy, manual therapy, and general practitioner care for neck pain*. *Manuelle Medizin*. 43. 311-318.
7. U.S. Department of Health & Human Services National Institutes of Health, *National Center for Complementary and Integrative Health*, 2016 Strategic Plan
8. Sarnat RL, Winterstein J. Clinical and cost outcomes of an integrative medicine IPA. *J Manipulative Physiol Ther*. 2004 Jun;27(5):336-47. doi: 10.1016/j.jmpt.2004.04.007. PMID: 15195041.
9. (Forrai J., Barcs I. (szerk.) (2020). *Népegészségtan 2.. Akadémiai Kiadó*. <https://doi.org/10.1556/9789634545309>. (Letöltve: 2024. 04. 23. https://mersz.hu/hivatkozas/m678n2_24_p2/#m678n2_24_p2)
10. Bényi, Mária és Kéki, Zsuzsanna és Muzsik, Béla és Kőrösi, László (2021) *Krónikus betegségek alakulása felnőtt lakosság körében az OSAP 1021 háziiorvosi jelentések alapján 1999-2019. években Magyarországon = Development of Chronic Diseases Among the Adult Population based on OSAP 1021 GP Reports 1999-2019. Years in Hungary*. *EGÉSZSÉGTUDOMÁNY: A MAGYAR HIGIÉNIKUSOK TÁRSASÁGA TUDOMÁNYOS ÉS TOVÁBBKÉPZŐ FOLYÓIRATA = HEALTH SCIENCE: SCIENTIFIC AND POSTGRADUATE JOURNAL OF HUNGARIAN SOCIETY OF HYGIENE*, 65 (2). pp. 19-38. ISSN 0013-2268
11. Sharma H. *Ayurveda: Science of life, genetics, and epigenetics*. *Ayu*. (2016) Apr-Jun;37(2):87-91. doi: 10.4103/ayu.AYU_220_16. PMID: 29200745; PMCID: PMC5688840
12. *WHO benchmarks for the practice of Ayurveda*. Geneva: World Health Organization; 2022. Licence: CC BY-NC-SA 3.0 IGO. ISBN: 9789240042674
13. Prasher B, Negi S, Aggarwal S, Mandal AK, Sethi TP, Deshmukh SR, Purohit SG, Sengupta S, Khanna S, Mohammad F, Garg G, Brahmachari SK; Indian Genome Variation Consortium; Mukerji M. Whole genome expression and biochemical correlates of extreme constitutional types defined in Ayurveda. *J Transl Med*. 2008 Sep 9;6:48. doi: 10.1186/1479-5876-6-48. PMID: 18782426; PMCID: PMC2562368.
14. Govindaraj P, Nizamuddin S, Sharath A, Jyothi V, Rotti H, Raval R, Nayak J, Bhat BK, Prasanna BV, Shintre P, Sule M, Joshi KS, Dedge AP, Bharadwaj R, Gangadharan GG, Nair S, Gopinath PM, Patwardhan B, Kondaiah P, Satyamoorthy K, Valiathan MV, Thangaraj K. Genome-wide analysis correlates Ayurveda Prakriti. *Sci Rep*. 2015 Oct 29;5:15786. doi: 10.1038/srep15786. PMID: 26511157; PMCID: PMC4625161.
15. Chinthala R, Baghel AS, Shubhangi K, Bhagavathi NNL. A case-control study for exploring the association of Prakriti with Rheumatoid Arthritis. *J Ayurveda Integr Med*. 2023 Sep-

Oct;14(5):100789. doi: 10.1016/j.jaim.2023.100789. Epub 2023 Sep 11. PMID: 37703672; PMCID: PMC10505973.

16. Dey S, Pahwa P. Prakriti and its associations with metabolism, chronic diseases, and genotypes: Possibilities of new born screening and a lifetime of personalized prevention. *J Ayurveda Integr Med.* 2014 Jan;5(1):15-24. doi: 10.4103/0975-9476.128848. PMID: 24812471; PMCID: PMC4012357.

17. Forrai J., Barcs I. (szerk.) (2020). *Népegészségtan 2.. Akadémiai Kiadó.*
<https://doi.org/10.1556/9789634545309>. (Letöltve: 2024. 05. 14.
https://mersz.hu/hivatkozas/m678n2_25_p4/#m678n2_25_p4)

18. Conboy L, Edshteyn I, Garivaltis H. Ayurveda and Panchakarma: measuring the effects of a holistic health intervention. *ScientificWorldJournal.* 2009 Apr 27;9:272-80. doi: 10.1100/tsw.2009.35. PMID: 19412555; PMCID: PMC2699273.

19. Peterson CT, Lucas J, John-Williams LS, Thompson JW, Moseley MA, Patel S, Peterson SN, Porter V, Schadt EE, Mills PJ, Tanzi RE, Doraiswamy PM, Chopra D. Identification of Altered Metabolomic Profiles Following a Panchakarma-based Ayurvedic Intervention in Healthy Subjects: The Self-Directed Biological Transformation Initiative (SBTI). *Sci Rep.* 2016 Sep 9;6:32609. doi: 10.1038/srep32609. Erratum in: *Sci Rep.* 2016 Oct 10;6:34678. PMID: 27611967; PMCID: PMC5017211.

20. Deshpande H, Shivakumar, Kavita MB, Tripathy TB, Chaturvedi A. Assessment of Quality of Life in Patients With Skin Disorders Undergoing Ayurvedic Panchakarma (Biopurification) as Management. *J Evid Based Complementary Altern Med.* 2016 Jul;21(3):215-20. doi: 10.1177/2156587215615026. Epub 2015 Nov 12. PMID: 26567027.

Szakálné Szabó Zita¹: Önkormányzati integrációs lehetőségek a nemzetközi megoldások tükrében, különös tekintettel a francia önkormányzati rendszer jellemzőire - merre tartanak hazánkban a társulások? - Széchenyi István Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola

Lektorálta: Dr. Kispál Beáta

„Az önkormányzatokért való harcot csupán,
mint a demokráciáért való harcot foghatjuk fel.”
- Hans Kelsen²

Absztrakt

„Minden szerv, tényező, alakulat vagy akár személy annyit ér, amennyi tartalom belőle kiérezhető, és amennyi tartalomból gyorsan, közhasznúan, a gyakorlati élettel párhuzamosan érvényesülhet. A községi önkormányzatok az 1886. évi XXII. törvénycikkkel körvonalazott keretei még lehetővé tették a hatalomnak legalább nehézkes érvényesülését. Az akkori idők kultúrájához mérten még reményt nyújtottak arra, hogy a kultúrának, a gazdasági életnek és a közigazgatási jognak fejlődésével az önkormányzati hatáskör bővíthet. Ez a remény majd egy fél évszázadig élt, és ma a fél évszázad eltelte után csak a keretei fedezhetők fel ennek az önkormányzatnak. A mai önkormányzat csak látszat. Kezdeti tartalmából sem érvényesülhet annyi, hogy komolyan hinni lehetne annak valóságában.”³

A rendszerváltást követően egészen az új önkormányzati törvény hatályba lépéséig az önkormányzati rendszer problémái hazánkban megoldatlanok maradtak, az önkormányzatokra hatalmas anyagi és adminisztrációs terhet róva a közszolgáltatások színvonala is lassan hanyatlani kezdett. Azonban nyilvánvalóvá vált, hogy változás nélkül a kihívások nem megoldhatók. A rendszerváltást követő húsz év tapasztalatai értékes konszenzusként szolgáltak az önkormányzati rendszer megújításában, átalakításában és nem utolsósorban rendezni kellett az állam és az önkormányzatok viszonyát is. És most tíz év távlatából vajon merre tartanak az önkormányzatok? Az új önkormányzati törvény a maga rendszerszintű átalakításával választ adott-e a felmerülő problémákra és egy élhetőbb, működtethetőbb rendszert adott-e a településeknek? Vagy csak pátoszokban beszélhetünk a jobb szolgáltatásokat nyújtó, versenyképesebb infrastruktúrával rendelkező helyi közösségekről és valójában a rendszer további sorvasztása történik? Honnan vehetnénk példát a településközi együttműködések jelentőségteljes szerepéről, ha nem egy olyan állam társulási rendszerétől, amely a világ egyik legdifferenciáltabb és legkifinomultabb rendszerével rendelkezik.

A francia társulási rendszer áttekintése során képet kaphatunk a településközi együttműködés példájáról, amely hosszú távon valószínűleg előbbre fogja vinni a világon a jövő közigazgatását még akkor is, ha a sajátos viszonyok között kialakult rendszer alapvetően más államok esetében nehezen adaptálható megoldásokat takar. Franciaország önkormányzati társulási rendszerét érintő és tárgyalt 2015. évi törvényekben alkalmazott tendenciák a központi hatalom valós ellensúlyaként képzelte a kialakuló önkormányzati szintek népességét és gazdasági erejét,

¹ Iváni Közös Önkormányzati Hivatal, jegyző

Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, PhD hallgató

² Hans KELSEN: Az államélet alapvonalai, Miskolc, Prudentia Iuris 7. 1997. 70-71.

³ KONCZ János: Önkormányzat és közigazgatás. Budapest, 1937. 147.

amely hosszabb távon akár az ország hagyományos centralizált felépítését és működését is oldhatja. Így alakult ki a társulási szintre nehezedő erőteljesebb hangsúly, valamint a csak tradicionális okokból megmaradt kétszintű települési önkormányzati rendszer mellett működő két területi szint. A francia közigazgatásban alkalmazott reformok más nagy nemzetközi folyamatokban is fellelhetők és az itt szerzett tapasztalatok hozzájárulhatnak az önkormányzati közigazgatásunk továbbfejlesztéséhez is.

Kulcsszavak: társulás, decentralizáció, településközi együttműködés, önkormányzat

1. Bevezetés

1990-ben az újonnan megalkotott önkormányzati rendszer⁴ a közigazgatás-szervezés alapjává az elemi településeket tette, de az önkormányzattá válás minimum-követelményeit nem határozta meg.⁵ Az egy település-egy önkormányzat elv mentén megalkotott, a helyi önkormányzatokról szóló 1990. évi LXV. törvény (a továbbiakban: Ötv.) minden település számára biztosította az önkormányzati jogokat, amelynek következtében 1995. december 31-én Magyarországon 3168 települési önkormányzat működött átlagosan 3340 fő per település lakosságszámmal. A miniszteri indoklás érvelése szerint azonban a jogszabály elsődleges célja az volt, hogy az országban nagyobb és átfogóbb községtársulások jöjjenek létre, amely azonban csak egy hosszabb folyamat eredménye lehetett tekintettel arra, hogy az elaprózott önkormányzati struktúra nem volt alkalmas, hogy a települési önkormányzatok feladataikat hatékonyan láthassák el.

Első lépésként tehát a községeknek valóságos önkormányzatokká kellett válniuk ahhoz, hogy saját felismeréseik alapján az egyes közszolgáltatások célszerűbb, gazdaságosabb és színvonalasabb biztosításának lehetőségeit keressék úgy, ahogyan az sok más európai önkormányzat esetében is jellemző⁶. És bár a települések önkéntes együttműködése szervezeti kereteinek a törvények határt szabnak, az azt kitöltő tartalmat és a követendő preferenciák részleteit már átengedik maguknak az önkormányzatoknak. Úgy is fogalmazhatunk, hogy

„[...] az integrációs formák a településközi érdekegyeztetésnek olyan intézményei, melyek az államon belüli általános és vertikális feladat- és hatáskörmegosztás rendjét a helyi érdekvizonyok függvényében horizontálisan módosítják és kiegészítik.”⁷

Már a kilencvenes években is az Ötv. hatályba lépését követő néhány évben mind a magyar, mind a nemzetközi gyakorlat arra hívta fel a figyelmet, hogy az önkormányzatok száma,

⁴ Az Alkotmány 44/A.§ h) pontja kimondta: „A helyi képviselő-testület szabadon társulhat más helyi képviselő-testülettel.”, míg A helyi önkormányzatokról szóló 1990. évi LXV. törvény (továbbiakban: Ötv.) 1.§. (6) bekezdés c) pontjában rögzítette, hogy „a helyi önkormányzat a törvény keretei között szabadon társulhat más helyi önkormányzattal.”

⁵ SOMLYÓDYNÉ Pfeil Edit: Önkormányzati integráció és helyi közigazgatás. Budapest-Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2003. 138.

⁶ A széttagolt településszerkezetű Franciaországban a helyi önkormányzati társulások szerepe kiemelkedően fontos, és 2019-ben is az úgynevezett önálló költségvetéssel rendelkező településközi együttműködések száma 1258 volt. Forrás: www.vie-publique.fr/actualite/alaune/collectivites-locales-statistiques-essentielles-2019.html

⁷ SOMLYÓDYNÉ i.m. 15.

nagysága, az általuk végzett munka költsége és színvonala között nem merül fel egyértelmű kapcsolat, hiszen a szétaprózott önkormányzati jogok mellett a közsféra színvonala meglehetősen magas maradt. Itt szükséges kitérni a tanulmány francia önkormányzatokkal foglalkozó szegmensére, a világ nagy közigazgatási rendszereinek egyik modellképző elemére, magára a francia közigazgatásra, amely az 1982-es decentralizációs reformok óta szinte állandóan újabb és újabb decentralizációs hullámokat él meg az eltérő színezetű kormányzatoktól függetlenül. A francia módra történő decentralizáció tehát folyamatosan kihatással lehet a világ többi állama közigazgatásának fejlődésére, valamint a közigazgatás-tudományra egyaránt⁸, és noha Franciaország belső közigazgatási szerkezete az elmúlt évtizedekben gyökeres változásokon ment keresztül mégis a reformok az önkormányzatok alapszintjét mindvégig érintetlenül hagyták. Közel 11 ezer francia településen⁹ a lakosságszám nem éri el a 200 főt, amiből következésképpen és szükségszerűen létrejött a községek felett elhelyezkedő két önkormányzati középszint – a *department* és a *région* – valamint az önkormányzati társulások¹⁰ fejlett szervezeti struktúrájának rendszere. Ez a fajta együttműködés biztosítja a települések között azok sajátosságainak megőrzését és egy olyan gazdálkodási keretet, amely a modern, jó minőségű és jelentős beruházásokat igénylő közszolgáltatások feltételeinek is megfelel. Bár a reformok ellenére Franciaország közigazgatási térszerkezete napjainkban is nagyon széttagolt, a helyi önkormányzati társulások szerepe jelentős, amely jó példaként szolgálhat a magyar önkormányzatok előtt is.

Megvizsgálva mind a magyar, mind a francia hatályos szabályozásokat vajon arra a következtetésre jutunk-e, hogy a társulások, mint a racionálisabb igazgatás és közszolgáltatás-szervezés útjait kereső törekvések válaszul szolgálnak az önkormányzatok elégtelen közigazgatási erejének, illetve a hatékony és szakszerű közigazgatás megteremtésének igényére. Mivel a magyar és a francia önkormányzati rendszer hasonlóan fragmentált annyi különbséggel, hogy Franciaországban az önkormányzatok nincsenek annyi feladattal terhelve, mint a hazaiak, kérdésként merülhet fel továbbá, hogy melyek azok a szegmensek, amelyek a magyar településközi együttműködések előtt jó példaként állhatnak, adaptálhatók-e a magyar szabályozásban.

⁸ BALÁZS István: A francia helyi önkormányzati rendszer átalakulás napjainkban. ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNY, 57 (2). 2016. 16.

⁹ Franciaország jogállását tekintve különbséget kell tennünk az anyaország (France métropolitaine), és a tengeren túli Franciaország (France d'outre-mer) között. A 34970 francia település közül nagyon sok nem volt képes lakosai számára megfelelő színvonalú infrastruktúrát és közszolgáltatást biztosítani, ezért az interkommunális együttműködések elsődleges feladata a lakosság gazdasági és szociális igényeihez igazodva a helyi erőforrások együttes kezelésének garantálása.

¹⁰ 2015-ben a közigazgatási térszerkezet radikális megváltoztatását célzó decentralizációs reformok egy olyan kötelező társulási formát favorizáltak, ami a települési autonómiát bizonyos mértékig megtartva, ráépül arra, még akkor is, ha ezzel a kistépülési önkormányzatok hatalmas száma és az időközben a régiókkal bővült területi önkormányzatok több szintet képező, nehezen áttekinthető kapcsolatrendszere megmarad.

2. A helyi önkormányzatok társulásairól általánosságban - a települési önkormányzatok térszerveződése Magyarország helyi önkormányzatairól szóló 2011. évi CLXXXIX. törvény hatályba lépését követően

Magyarországon az 1949. évi XX. törvény, vagyis az Alkotmány és az Ötv. alapján az 1990. szeptember 30-tól létrejött magyar helyi önkormányzati rendszert két szintre, települési és területi szintre tagolta. Az Ötv. egyik fő jellemzője a településcentrikusság volt, ugyanis az a települések által ellátható feladatokat széles körben határozta meg, és azt is biztosította számukra, hogy a megyei önkormányzatoktól meglehetősen szabadon vállalhassanak át kötelező feladatokat.¹¹

„Magyarországon [...] az a sajátos helyzet állt elő, hogy a Charta rendelkezéseit az ahhoz történő hivatalos csatlakozásunk előtt alkalmazva, egy európai összehasonlításban is igen liberális és széles felelősségű helyi önkormányzati rendszer jött létre, bár e szabályozás gyakorlati megvalósításának feltételeit (különösen az anyagi feltételek) nem mindig álltak rendelkezésre.”¹²

„A társulási szabadság az önkormányzatok elégtelen közigazgatási erejével magyarázható”¹³, amely főbb jellemzői a modern nyugat-európai alkotmányok elemzésén keresztül ragadhatók meg. A nagyfokú szabadság ellenére azonban a társulási hajlandóság messze elmaradt a várakozástól, hiszen a társulási törvény hatályba lépése előtti időszakban a társulási szabályokat meglehetősen ellentmondásosság és felületesség jellemezte, amelyek együttesen az integráció ellen hatottak. A helyi önkormányzatok társulásairól és együttműködéséről szóló 1997. évi CXXXV. törvény a társulások történetében cenzúrát jelentett és kötelezte a testületeket működő társulásaik felülvizsgálatára. Az általános vélekedés szerint azonban a törvény nem hozta meg a tőle várt reményeket az együttműködések növekedésének kérdésében. De vajon mi volt a társulások létrejöttének legfőbb akadálya ebben az időszakban? A közös érdek megvalósításának útjába számos probléma tornyosulhatott, de közülük is két problémakört érdemes nevezni: (i) a kollektív fellépés¹⁴, illetve (ii) a közös érdek megszervezésének nehézségei¹⁵. Társulásokat általában olyan szolgáltatások ellátására hoznak létre, amelyek egy térség teljes lakossága

¹¹ A szabadság minél teljesebb garantálása érdekében az Ötv. kialakította a törvényességi ellenőrzési modellt, amelyben az ellenőrzést végző általános hatáskörű területi államigazgatási szervek csak törvénytárgy esetén léphettek fel abban az esetben, ha a más hatalmi ágba tartozó szervek eljárást kezdeményeztek. Gazdálkodásukkal kapcsolatban pedig az Országgyűlés ellenőrző szervére, az Állami Számvevőszékre ruházta át az ellenőrzési jogosultságot.

¹² NAGY Marianna – HOFFMAN István (szerk.): A Magyarország helyi önkormányzatairól szóló törvény magyarázata. Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2014. 12.

¹³ SOMLYÓDYNÉ i.m. 114.

¹⁴ A kollektív cselekvés problémája abban áll, hogy vajon, ha két vagy több település érdekei egybeesnek, akkor az elvártaknak megfelelően fognak-e cselekedni, bármelyik félnek érdekében áll-e a közös célok megvalósulását elősegíteni. Ennek kiküszöbölésére szolgálhat az úgynevezett szelektív mechanizmusok kiépítése a csoporttagok és a kívül maradók számára. Ezzel az eszközzel jutalmazásban és büntetésben részesülhetnek a csoportok. Ebben az esetben azonban a társulás létrehozásával és fenntartásával együtt járó költségek merülnek fel. GURNIK Ágnes – SZALAI Ákos – DR. SZÉPE Edit: Kézikönyv a helyi önkormányzatok társulásairól. Budapest, Alföldi Nyomda Rt., 1998. 43.

¹⁵ A közös érdekekben rejlő nehézségek szervesen kapcsolódnak a kollektív fellépés megszervezésének nehézségeihez, hiszen nem a közös érdek léte vagy annak felismerése az aggályos, hanem az, hogy hiába ismerik fel közös érdekeiket, annak érdekében nem tesznek semmit. Minden együttműködése azonban a kölcsönös bizalomra épül, vagyis az önkormányzati vezetés feltételezi, hogy a másik jó szándékkal van iránta. A kölcsönösen pozitív várakozás nélkül semmilyen kollektív fellépés vagy társulás nem lehetséges. GURNIK – SZALAI – DR. SZÉPE i.m. 44.

számára elérhető, és annak hasznát minden, a társulásban részt vevő település érzi. Tehát a felmerülő problémák megoldásánál a kiindulópontunk az, hogy a települések nem csak egyetlen ponton kapcsolódnak egymáshoz, hanem általában több közösen használt szolgáltatást működtetnek együttesen, így minden közös cselekvés a bizalmon nyugszik.¹⁶ De az új önkormányzati törvény az önkormányzati társulásokat már a képviselő-testület sajátos szerveként értelmezi és az Ötv. korábbi feladatalapú csoportosítását is megszüntette. 2012. decemberig hatályos szabályozás olyan rendszert teremtett, amely egy differenciált, a társulási feladatokhoz és a társulásban részt vevő települések számához, illetve méretéhez illeszkedő, sokszínű szervezeti megoldásokat kínált. Ezzel a szabályozással Magyarország Alaptörvényének (2011. április 25.) (a továbbiakban: Alaptörvény) 34. cikk (2) bekezdése elviekben szakított és kimondja: „Törvény elrendelheti a helyi önkormányzat kötelező feladatának társulásban történő ellátását.”¹⁷ Vagyis a közhatalom gyakorlásában játszó önkormányzati szervek körében az Alaptörvény lényegi változást nem hozott, csak egyetlen új elemként vezette be a kötelező társulásos intézmények konstituálását.

A kétszintű tagozódást mind az Alaptörvény, mind az új önkormányzati törvény, a Magyarország helyi önkormányzatairól szóló 2011. évi CLXXXIX. törvény (a továbbiakban: Möt.) szabályozása megtartotta, amelynek sajátossága, hogy az egyes helyi önkormányzatok egymással mellérendeltségi viszonyban állnak és valamennyien azonos jogokkal és kötelezettségekkel bírnak. Az új önkormányzati törvény¹⁸ megszületésénél a jogalkotó igyekezett megtartani az önkormányzatiság lényegét, ugyanakkor figyelembe is vette a kor követelményeinek megfelelő, de hatékonyabb és költségtakarékosabban működő önkormányzati rendszer kialakításának igényét is. A helyi önkormányzatok társulásairól szóló szabályokat az új önkormányzati törvény a korábbiakhoz képest részletesebben, de egyszerűbben szabályozza, ami a társulási rendszer elsorvasztását vonta maga után. A magyar közigazgatás felépítésében a városkörnyék fogalmát a törvényalkotó mellőzte és kistérségi szinten is kizárólag az önkormányzatoknak adott jogot a képviseletre. A községek és a városok egymáshoz való viszonyát alapesetben tehát ebből az aspektusból akként lehetett kifejezni, hogy saját közigazgatási területén és saját népességére vonatkozólag saját szervezete által teljesíti a közfunkciókat. Ettől eltérni csak abban az esetben lehetséges, hogyha valamilyen oknál fogva a helyi közügyek ellátása akadályba ütközik, vagy pedig ellátják, csak nem a közérdek által megkövetelt módon. Az ilyen helyzetbe került önkormányzatok esetében lehetőségként merülhet fel, hogy egymással megállapodásra lépnek abból a célból, hogy akár egy, vagy több helyi érdekű közszükségletet egyesült erővel elégtésenek ki. Így a címben is megjelenő integráció alatt a helyi önkormányzatoknak a gazdasági, kulturális, szociális, vagy strukturális probléma kezelésére valamely érdekközösségén létrejövő együttműködését értjük, amely végső céljában közös és egyenrangú cselekvésük által valamilyen anyagi, vagy nem anyagi előny megszerzésére irányul. Ilyen értelemben az integráció többet jelent az együttműködésnél, hiszen a definiált közös célra irányuló, tematizált együttműködések is ilyennek tekinthetjük.¹⁹

¹⁶ A nagyobb települések gyakran élnek a szemet-szemért elv alkalmazásával: „[...] amennyiben ti nem járultok hozzá anyagilag ezen intézmény fenntartásához, akkor mi leállítunk olyan szolgáltatásokat, amelyből ti részesültök [...]” GURNIK – SZALAI – DR. SZÉPE i.m. 43.

¹⁷ Alaptörvény 34. cikk (2) bekezdés

¹⁸ 2013. január 1-jén az Möt. miatt két, a társulási formákról rendelkező törvény veszítette hatályát: a helyi önkormányzatok társulásairól és együttműködéseiről szóló 1997. évi CXXXV. törvény és a települési önkormányzatok többcélú kistérségi társulásairól szóló 2004. évi CVII. törvény. Az új önkormányzati törvény nem szüntette meg a társulásokat, azoknak a szervezeti és működési szabályzat szerinti működésre kötelezte.

¹⁹ SOMLYÓDYNÉ i.m. 13-16.

Ezzel a korábbi szabályozással szemben Magyarország Alaptörvényének keretjelleget szabályozásából fakadóan a helyi önkormányzatokról szóló sarkalatos törvényeknek nagy mozgásteret biztosít. A 2011. júniusában az új önkormányzati törvényt előkészítő első szabályozási koncepció is abból indult ki, hogy az „[...] önkormányzati rendszer kialakításakor a legnagyobb hangsúlyt a demokratikus működés, az önkormányzati autonómia, illetve a kormányzati túlhatalmat megakadályozó garanciák kiépítése”²⁰ kapja. Az Országgyűléshez benyújtott T/4864 számú törvényjavaslat általános indoklása is elismerte, hogy „[...] az elmúlt 21 év során a demokratikus önkormányzati rendszer betöltötte hivatását [...]” és „[...] egyértelművé vált, hogy hazánk önkormányzati rendszere átfogó megújításra szorul. [...] A megújulást sürgette a sok elemében radikálisan megváltozott társadalmi, gazdasági, közjogi környezet, az európai uniós tagságból fakadó követelmények és lehetőségek közötti összhang megteremtése”²¹ is.

Már a '90-es évek tapasztalatai megmutatták, hogy az integráció és kooperáció nem volt elképzelhető a vezetők jó szándéka nélkül. Jó szándék a jó kormányzás jegyében, amely abban az értelemben nem új fogalom, hogy mindig, minden kormányzat jól akar kormányozni még akkor is, ha a kormányzatoknak sok szempontból egymásnak ellentmondó követelményeknek kell megfelelniük. A kooperáció végeredménye azonban nem minden esetben igazságos és sokszor előfordul, hogy a nagy válik potyautassá azáltal, hogy a kicsiket kisémmizi, de az is előfordulhat, hogy a kicsik nem kooperálnak a naggyal.²² Ezért „[...] Magyarországon akkor volt Pareto-optimális a térségi társulás [...], ha egy város szerepelt az együttműködők sorában [...]”²³ A kistélepülések ugyanis nem rendelkeztek a Pareto-optimális egyensúly kialakításához szükséges forrásokkal, vagyis érdekeik érvényesítésére mozgásterük csak elenyésző volt. De a lokálisan jelentkező szükségletek kielégítése sem lehetett csak egy-egy társulás feladata, így a megyei-, és állami szerepvállalás és koordináció kérdése elkerülhetetlen maradt. A falusias térségek polgármesterei felmérték lehetőségeiket, törekedtek a racionális döntések meghozatalára, azonban ezek az önkormányzatok nem rendelkeztek a szükséges belső forrásokkal, tőkével, ezért a nagy feladatát sem vállalhatták, amit így csak a régió, vagy állam vehette át. Vagyis azoknál az önkormányzatoknál, amelyek ebbe a kategóriába estek csökkent az eredményes együttműködés esélye, ami egyben csökkentette a térség- és településfejlesztés főbb központi forrásokból való részesedést is. „Azokban a rurális térségekben, amelyekben nem volt önszerveződést generáló nagyváros, csak a regionális, illetve állami beavatkozás, kényszer nyújthatott némi reményt a fejlődéshez [...]”²⁴ Így ezekben a térségekben a régió szerepe, valamint az önkormányzat és az állam együttműködése és szerepvállalása felértékelődött. Az önkormányzati társulások mai kialakulása egy nagyon hosszú folyamat eredménye, helyzetüket azonban nagyban nehezítik az egyre csökkenő állami normatívák, ezzel a településeket a csatlakozási szándékuk iránt érdektelenné téve. Az Möt. szerint a társulás létrehozásának célja az önkormányzati és az átruházott államigazgatási feladat- és hatáskörök hatékonyabb és célszerűbb ellátása, vagyis ezek alapján társulást csak abban az esetben indokolt létrehozni, ha az ellátandó feladat annak keretében hatékonyabban vagy célszerűbben végezhető el. Továbbá az Möt. nem él széles körben a kötelező társulások lehetőségével sem és egyetlen kötelező jellegű társulásos jogintézménynek a közös hivatalt (Möt. 85-86.§) tekinti. Ebben a sajátos helyzetben, amelyben a jogalkotó kívánja a társulások létrehozását, azonban az önkormányzatok a tőlük vártakat nem teljesítik, nyújthat

²⁰ NAGY – HOFFMANN i.m. 13.

²¹ T/4864 számú törvényjavaslat

²² BÓDI Ferenc: A helyi önkormányzatok születése Magyarországon. Antológia Kiadó, Lakitelek, 2020. 146.

²³ BÓDI (2020) i.m. 131-132.

²⁴ BÓDI (2020) i.m. 148.

segítségét a francia társulási rendszer kialakításának és fejlődésének vizsgálata, valamint az esetleges jó példák integrálása saját önkormányzati rendszerünkben.

3. Franciaország társulási rendszerének jellemzői a változások tükrében

Ahogy már említettük Franciaország belső közigazgatási – helyi önkormányzati és területi önkormányzati rendszerének – szerkezete az elmúlt évtizedekben gyökeres változásokon ment keresztül a decentralizációnak köszönhetően az eltérő színezetű kormányoktól függetlenül. Ennek egyik magyarázata az is lehet, hogy a különféle államreform-programok keretében beígért közigazgatási decentralizáció nem a megfelelő módon haladt előre, de „[...] ennek a relatív eredménytelenségének oka lehet a helyi önkormányzatiság tartalmára vonatkozó igen differenciált társadalmi megítélés [...]”²⁵ is. Közigazgatási rendszerének számos, ma is meghatározó alapvető vonása van, amelyek, mint a jakobinusi centralizáció és annak napóleoni továbbfejlesztett változataként működtek tovább.

A francia közigazgatást sokszor úgy jellemzik, mint amelyben a helyi önkormányzatok mozgástere különbözőképpen alakult.²⁶ A széttagolt településszerkezetre tekintettel a helyi önkormányzati társulásoknak nagy szerep jut, hiszen ez a hagyományosnak mondható együttműködési forma a közszolgáltatások megfelelő minőségű szervezését segíti elő. A 2003-2004-es években a második nagy decentralizációs hullámnak is a célja a helyi hatáskörök növelése volt különösképpen a társulási rendszer átalakítására és új formák bevezetésére. Ekkor a cél változatlanul a szétaprózott települési önkormányzati rendszer integrációja volt a kétszintű települési önkormányzati rendszer bevezetése mellett.²⁷ A bevezetni kívánt új rendszer minden elemétől azt várták, hogy hosszabb távon képes lesz eldönteni azt a több évtizedes vitát, hogy területi szinten inkább a megyei vagy a regionális önkormányzatok működésének van-e létjogosultsága. A szabályozás bevezetését legkésőbb 2015-ig tervezték megvalósítani, azonban mind a közben változó kormány összetétele, mind annak politikája az eredeti elképzeléseket jelentősen felülírta, a harmadik decentralizációs hullám során megalkotott 2015. augusztus 7-i törvény elfogadásában öltött testet.²⁸

²⁵ BALÁZS István: Decentralizáció francia módra, avagy hol is tart a helyi önkormányzatok reformja Franciaországban? In: Ünnepi kötet a 65 éves Imre Miklós tiszteletére. (szerk.: Kovács Éva Margit) Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest, 2020. 32.

²⁶ A. MABILEAU: Kommunalpolitik und – verwaltung in Frankreich. Birkhauser Verlag, Basel-Boston-Berlin, 1996. 57.

²⁷ A két szint első szintje az önálló települési szintet, második szintje pedig az önkéntes, többcélú és önálló jogi személyiséggel rendelkező társulásba integrált szintet tervezték. Új intézményeket is létrehoztak az integráció megvalósítása érdekében, így alakult ki az úgynevezett commune, mint a települési önkormányzatok gyűjtőfogalma, amely több község egyesülésével jött létre két okból: vagy azért, mert a régi már nem tudott önállóan tovább működni, vagy azért, mert valamilyen célszerűségi alapon a korábban önálló községek egyesültek. További új intézményként jött volna létre a saját bevétellel és költségvetéssel rendelkező la métropole (nagyváros) kategória, amely eredetileg a legalább 300 ezer lakosú központi települést és legalább 150 ezer lakosú agglomerációt foglalta volna magába. 2016. január 1-jétől egy speciális jogállású közigazgatási egység a „Nagy Párizs” jött létre, amely a települési és területi önkormányzati hatáskörök, valamint az állami területfejlesztési eszközrendszer integrálását szolgálta. BALÁZS (2020) i.m. 35.

²⁸ <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000030985460>

„Franciaország 1982 óta a permanes decentralizációs reform állapotában van, mely tény önmagában is kritikát jelent annak megvalósulását illetően.”²⁹

Az önkormányzatiság változása szempontjából azokat az új rendelkezéseket szükséges vizsgálni, amelyek a települési önkormányzatok együttműködésének kiterjesztését szolgálják különös tekintettel a nagyvárosok és agglomerációjuk viszonyára. De mielőtt még kitérnénk a francia városkörnyékek együttműködési rendszerének áttekintésére, amely példaként szolgálhat a magyar szabályozásból hiányzó városkörnyéki szabályozása előtt, valamint megvizsgálánk a települések és városközösségek társulásainak jellemzőit, szükséges néhány szót ejteni a legutóbbi, 2015. évi reformok eredményeiről és a helyi önkormányzatiság továbbfejlesztésének dilemmáiról.

A hivatalos kormánykommunikációban is használt *millefeuille territoriale*³⁰ állapotáról a következőként vélekedtek:

„ma Franciaország négy, a hatásköröket egymás között megosztó helyi önkormányzati szintet ismer; a településeket, a társulásokat, a megyéket és a régiókat. Az igazgatási szinteknek ezt a halmozását, a megosztott hatásköröket és az egymást átfedő finanszírozást gyakran illetik összefoglalóan „területi leveles tészta” elnevezéssel. Ez a szerveződés az állampolgároknak gyakran áttekinthetetlen és gátolja a területi közcselekvés hatékonyságát.”³¹

A hagyományos hierarchikus felfogásból azonban a francia közigazgatás nem tudott kilépni, és az európai szabályozás különleges jogrendjével – mind a jogforrási szintet, mind a szabályozás, valamint a különleges felhatalmás terjedelmét illetően – rendelkezve a '80-as évek decentralizációs reformjával megrendítette a központi szervek mindenhatóságában való hitet. A legutolsó, 2015. évi törvények, mint az 1982 óta tartó közigazgatási decentralizáció harmadik nagy hulláma a központi állam és a helyi önkormányzatok viszonyrendszerét nemhogy átszabta volna, hanem még csak az önkormányzatiság alapkérdéseit sem feszegette. A változások az önkormányzatiság számos tradicionális elemét azonban új megvilágításba helyezték, mint például a 15 ezer lakosnál kisebb települési önkormányzatok kötelező és uniformizált társulásba való kényszerítése, vagy az agglomerációs településeket beszipantó központi települések a nagyvárosok esetében. A folytatott reformok „[...] tendenciái eredményeként viszont fokozatosan kétszintűvé válik a települési önkormányzati rendszer.”³² Tényként kell azt is kezelni, hogy a tradicionális okokból megmaradt két területi szint nem szükséges a kétszintű települési önkormányzati rendszer mellett, hanem a hatásköröket kell egymáshoz úgy alakítani, hogy a cél „[...] a generális hatásköri klauzula megvonása és lényegében az ezen a szinten működő önkormányzatok célfeladatokra való korlátozása”³³ legyen.

A 2015. évi törvények szerint a helyi önkormányzati rendszer súlypontjai is áthelyeződtek a nagyvárosi térségre és a régiókra, amely a központi hatalom valós ellensúlyát képezheti és hosszabb távon akár az ország hagyományos centralizált felépítését és működését is feloldhatja.³⁴

²⁹ BALÁZS (2016) i.m. 16.

³⁰ *Millefeuille administratif*, azaz közigazgatási „leveletészta” kifejezést a szakemberek Franciaország közigazgatási rendszerének rétegzettségére használják. Ezt a kifejezést Magyarországon is hasonlóképpen alkalmazhatnánk, hiszen a két ország esetében mind a területfejlesztésnek, mind a helyi kormányzásnak vannak párhuzamos tulajdonságai, ami a központosított közigazgatási rendszerből és kormányzásból fakad.

³¹ Lásd www.gouvernement.fr/action/la-reforme-territoriale

³² BALÁZS (2020) i.m. 39.

³³ BALÁZS (2020) i.m. 39.

³⁴ BALÁZS (2020) i.m. 38.

Így mérséklődött az utóbbi közel 10 évben fokozatosan a községi települések száma és vált kétszintűvé a települési önkormányzati rendszer cáfolva a reformoktól előzetesen várt változtatásokat és így került a hangsúly még inkább a törvény által megszabott kötelező feladat- és hatáskörrel rendelkező társulási szintre, amely a települési önkormányzatok által önként felvállalható feladat- és hatáskörök lehetőségeit nagy mértékben korlátozta. Ez azonban a legnagyobb kihívást is magában hordozta, hiszen kérdésként merült fel – ahogy már azt korábban is említettük –, hogy a *la métropole* és a *le région* között inkább az együttműködés, vagy éppen a rivalizálás válik-e inkább dominánssá.

3.1 Települési társulási formák, és ami mögöttük van

A francia helyi önkormányzati társulási rendszer a világ egyik legkifinomultabb, legdifferenciáltabb és fragmentált társulási rendszere, amelyet „[...] sokan méltán tartanak egy kvázi önálló helyi önkormányzati szintnek.”³⁵ Ez a társulási rendszer az elmúlt években esett át az igazi nagy változásokon, azonban az erőteljes központi állami ösztönzésre már az 1960-as évektől kezdődően beszélhetünk. A 2015. augusztusi 7-i törvény a 2010-ben kezdődött harmadik nagy decentralizációs reform utolsó elemeként a francia közigazgatás rendszerére komplex hatással volt. Ez a törvény részben módosította a korábban elfogadottakat, részben pedig teljesen új intézményeket is bevezetett, mint a nagyrégiókat, amelyek kialakítására azért került sor, mert „[...] a régiók megerősített hatáskörei a gazdaságfejlesztés, illetve a területrendezés körébe tartoznak és ezeknek már nem feleltek meg a 20. század közepén egészen más adottságok mellett kijelölt területi keretek.”³⁶ Franciaországban jelenleg a következő társulási formák léteznek:

1. Saját költségvetéssel és bevétellel rendelkező csoportosulások = *le groupement à fiscalité propre*
 - a. Nagyváros = *la métropole*³⁷
 - b. Városközösség = *le communauté urbaine*³⁸
 - c. Agglomerációs közösség = *le communauté d'agglomération*³⁹
 - d. Községközösség = *le communauté de communes*⁴⁰
 - e. Új agglomerációs szövetség = *le syndicat d'agglomération nouvelle (SAN)*⁴¹

³⁵ BALÁZS (2016) i.m. 23.

³⁶ BALÁZS (2016) i.m. 33.

³⁷ Közintézeti jogállásban egy sajátos közjogi személyiséggel rendelkező települési önkormányzati társulás, amelyet a 2010-es reform új intézményeként hoztak létre és amely több egymással összefüggő területet alkotó és egymással határos települési önkormányzatot foglal magába. A 2015-ös módosítással azok a települések, amelyeknek lakosság száma eléri a négyszázezetet, a törvény erejénél fogva, de külön kormányrendelettel kerül ebbe a jogállásba.

³⁸ A városközösség közigazgatási intézmény feladata, hogy a nagyobb városi agglomerációkat alkotó településeket érintő szolgáltatásokat és beruházásokat kezelje, mint például a városfejlesztés, tömegszállítás, vízellátás, szennyvíztisztítás. A városközösséget a települési önkormányzatok által delegált képviselők által álló Közösségi Tanács irányítja.

³⁹ Az agglomerációs együttműködést továbbfejlesztve 1999-ben léptek a korábbi településközösségeként működő városközösségek helyébe.

⁴⁰ A speciális szabályok alapján létesíthető községközösséget több község kezdeményezésére lehet alapítani. Hatáskörük lényegében a térségi feladatok teljesítésére terjed ki.

⁴¹ Az új agglomerációk szindikátusa azoknak a településeknek javasolt társulási forma, amelyek nagy agglomerációhoz tartoznak. Feladatuk közé tartozik például a beruházások, új úthálózatok létrehozása vagy lakásellátás. A program célja elsődlegesen a párizsi agglomerációba tartozó településeknek a gyors urbanizációja volt, amelyre külön területrendezési terv is készült, ami későbbi mintául szolgált a többi nagyváros, mint Lyon, Lille, Marseille agglomerációjának rendezéséül. BALÁZS (2016) i.m. 32.

2. Településszövetségek = *les syndicats*

- a. Egycélú településszövetségek = *les syndicats intercommunaux à vocation unique*⁴²
- b. Többcélú településszövetségek = *les syndicats intercommunaux à vocation multiple*⁴³
- c. Vegyes szövetségek = *les syndicats mixtes*⁴⁴
- d. Nagyvárosi pólusok = *les pôles métropolitaines*⁴⁵

*„Az interkommunikációs együttműködések feladata mindenekelőtt a helyi erőforrások együttes kezelésének garantálása a lakosság gazdasági és szociális igényeinek kielégítése érdekében. Ez különösen az önkormányzatok egycélú társulásaiban ölt testet [...]”*⁴⁶

Minden reformkoncepció részét képezte a széttagolt önkormányzati rendszer átalakítása és a helyi önkormányzati társulások szerepének jelentősége – közülük a legfontosabbak a települési önkormányzatok együttműködésének kiterjesztését szolgáló területi reformok voltak. A mai változásokat is inspiráló 2010-es reform célja is a szintek csökkentése volt, azonban itt szembe kerültek egymással a vidéki és urbanizált települések, a megyei-, regionális önkormányzatok és a nagyvárosi pólusok, a megyék és a régiók, amely ellentét feloldása során a köztársaság új területi beosztásáról⁴⁷ a 2015. augusztus 7-i törvény az alábbiakat rendelte:

*„A [...] reform keretében első helyen kiemelt feladat maradt a központi állam és a helyi önkormányzatok közötti feladatmegosztás tisztázása a szabad koordináció és beavatkozás elvét követve.”*⁴⁸

A véghez vitt reform szakmai-tudományos megítélése igen differenciált, mivel a területi reformokkal kapcsolatban az érintettek inkább szkeptikusak maradtak tekintettel a sok korábbi látszatintézkedésre, amelyek a valóságban semmiféle változást nem eredményeztek. A településközi intézményrendszer legtöbb problémáját pedig még mindig a városi térségek vetik fel, hiszen a kistelepülési önkormányzatok nagy száma és egyenlőtlen területi eloszlása között kénytelen a társulási rendszer folyamatosan egyensúlyozni és alkalmazkodni egyre több hatáskört ellátva egy egyre bonyolultabb és áttekinthetlenebb működési infrastruktúrában.

⁴² Ez a legrégebben fennálló forma, amely egy adott tevékenységi területen egy hatáskör gyakorlására szolgál.

⁴³ A több feladat ellátására létrehozott szindikátusok nevében is szerepel, hogy ezek a társulási formák több feladat ellátására lettek létrehozva. Egyik fajtájuk az úgynevezett á la carte szindikátus, amelyek csak meghatározott települések részére végeznek bizonyos tevékenységeket.

⁴⁴ A vegyes szindikátusok olyan csoportosulás, amely kizárólag településeket vagy kizárólag települési szindikátusokat vagy kerületeket egyesíthet. Minimum követelmény minimum egy település vagy a településeknek egy társulását egyesíti.

⁴⁵ A nagyvárosi pólusok és a nagyváros nem azonos fogalmak, hiszen egymástól eltérő jogállást és feladatkört, valamint résztvevői kört jelentenek. Rugalmasabb együttműködésről van szó, amely miatt napjainkban igazi mozgalomként működnek.

⁴⁶ SOMLYÓDYNÉ i.m. 133.

⁴⁷ Loi n° 2015-991 du 7 août 2015, Nouvelle Organisation Territoriale de la République (NOTRe)

⁴⁸ BALÁZS (2016) i.m. 26.

3.2 Városkörnyéki együttműködési rendszerek speciális szabályozása

A városi vonzaskörzetek intézményesítésére létrehozott *Communautés Urbaines*, vagyis a városközösségek jogát egy 1966. évi törvény szolgáltatja. Ez a törvény „alapította a legnagyobb francia agglomerációkra azt a kétszintű igazgatási modellt, mely elsősorban a nagyváros és az előváros közötti adókiegyenlítést, valamint az agglomeráció egészének újrastrukturálását kapta feladatul.”⁴⁹⁵⁰

A harmadik decentralizációs hullám reformjai részeként a nagyvárosok és agglomerációjuk bővülő szerepe, valamint a települési önkormányzati társulások gyors fejlődése a megyei önkormányzatok létét nagyban veszélyeztette. A területi önkormányzatok általános kódexének L5217-1. §-a szerint a nagyváros „több egymással határos települési önkormányzatot foglal magába, melyek egy érdekközösségi térhez csatlakoznak annak céljából, hogy területükre együttesen dolgozzanak ki és valósítsanak meg rendezési és fejlesztési programot a gazdaság, környezetvédelem, az oktatás, a kultúra és a szociális fejlesztés területén a versenyképességük és a szociális kohéziójuk javítására.”⁵¹ Ebben a rendszerben a legcsodálatosabb elem az önkéntes részvétel volt, amely a reformok során megkérdőjelezésre került, mivel „[...] többek szerint a társulások nem csupán a tiszta racionalitás mentén álltak össze, hanem létükben és működésükben legalább annyira fontos a történeti, a politikai, a földrajzi elem és az emberi tényező [...]”⁵²

A 2015-ös reformmal minden olyan Településközi Együttműködési Közintézet⁵³, amelynek népességszáma elérte a négyszázezetet, a nagyváros jogállásába került. Ennek nem titkolt célja az volt, hogy a több mint hatvan különböző együttműködés típusának számát lecsökkentsék és nagyságát, valamint jogállását egy bizonyos irányba egységesítsék. Ezzel a sokszintű társulási rendszer ésszerűsítése és radikális egyszerűsítése történt nem magának a társulási rendszernek az elsorvasztása, mint ami Magyarországon is történt az új önkormányzati törvény bevezetésével. A megyék bár folyamatosan veszítettek pozíciójukból a nagyvárosokkal és a régiókkal szemben, de mégis inkább arra helyeződött a hangsúly, hogy a létrehozott 13 régió és az új nagyvárosok közül melyik kapjon nagyobb szerepet, amely kérdés természetesen a helyi önkormányzatiság – különösen a kistelepülések és a kötelező társulások – tartalmára is kihatott. Az egyik új eszköznek szánt, az agglomerációs társulási tanács tagjainak közvetlen választásától pedig azt várták, hogy az növelheti egyrészt a nagyvárosi demokráciát, másrészt pedig a legitimitációt. A nagyvárosi igazgatásban azonban paradigmaváltás történt, mivel „[...] a nagyvárosi térség helyi politikájának koordinációjára és integrációjára kell a hangsúlyt helyezni [...]”⁵⁴ nem pedig a meglévő hagyományos igazgatási feladatokra annak érdekében, hogy együtt dolgozzanak

⁴⁹ SOMLYÓDYNÉ i.m. 134.

⁵⁰ A tanulmányban az önkormányzatokat, valamint a társulásokat érintő költségvetési rendszert nem tárgyaljuk a tanulmány terjedelmére vonatkozó előírásokra tekintettel. A tanulmány elsősorban a települési társulási formák kutatására és a köztársaság új területi beosztásáról szóló 2015. augusztus 7-i törvény a francia közigazgatás rendszerére gyakorolt komplex hatására összpontosít.

⁵¹ Forrás: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/article_lc/LEGIARTI000034116438

⁵² BALÁZS (2016) i.m. 28.

⁵³ Településközi Együttműködési Közintézetek (EPCI) létrehozásának a célja, hogy olyan nagyvárosi érdekű működési célokat valósítson meg, mint a gazdaságfejlesztés, a tudományos kutatások, az innováció és közlekedési infrastruktúra és szolgáltatások fejlesztése, vagy éppen a felsőfokúképzés, vagy a kultúra. BALÁZS (2016) i.m. 30.

⁵⁴ BALÁZS (2016) i.m. 28.

ki és valósítsanak meg olyan programokat, mint a környezetvédelem, az oktatás és kultúra, szociális fejlesztése területe. A reformok célja is hosszútávon ez, hiszen nem tartható fenn ez, a rendszert jellemző sokszínűség.⁵⁵

4. Összegzés, konklúzió

Amikor tehát a modernnek vallott önkormányzati rendszerünkön számonkérjük a települések közötti együttműködés intézményesülését, mindig számot kell vetnünk a történelmi hagyományokkal, hiszen az önkormányzati integráció jelenléte először a körzetesített igazgatási struktúrák kiépítésében jelent meg. A társulási kapcsolatok intenzitása a mai napig a településhálózati adottságok függvényében alakul, és ahogyan a területfejlesztést, úgy az önkormányzati rendszer fejlődésének tendenciáit is a helyi és regionális önkormányzatok mind erőteljesebben befolyásolják. Még mindig lényeges célkitűzés a városok és a vidéki térségek közötti partneri kapcsolatok erősítése és a partnerségből fakadó előnyök és lehetőségek újraértékelése, hiszen az rurbanizációs vákuum meglétével a térségi szerepkörök gyakorlásának megfelelő elismerése még várat magára.

Az Európai Unió a települések együttműködése terén tagországainak nagyfokú önállóságot biztosít, de a tagállamok nagy részében az önkéntes együttműködés mellett jogszabályban akár a kötelező együttműködések létrehozását is előírhatja. Így az együttműködések rendkívül sokrétűek és megállapítható az is, hogy leginkább ott jellemző az együttműködésre vonatkozó állami ösztönzés vagy kötelezés, ahol az önkormányzati rendszert az elaprózódottság jellemzi, valamint ahol a területi és helyi szint között meglehetősen nagy a távolság és a társulások mintegy beékelődve jelennek meg a közigazgatási szintek között. Franciaországra jellemző decentralizációs reformok gyakran tartalmazznak ellentmondásos elemeket, így bármely világ-, vagy európai tendenciába nehezen sorolható be és kutatási eredmények is bizonyítják, hogy a decentralizáció feltétlenül nem vezet demokráciához és sokszor negatív következménye a „nagy főnök”, szűk csoportérdekek helyi egyeduralma miatt.⁵⁶ Láthatjuk, hogy a francia társulási rendszer gyakorlatilag a települések és a lakosság teljes körét lefedi és még napjainkban is jobban preferálják az együttműködéseknek ezen nyitottabb és rugalmasabb módjait, amelyek a folyamatosan változó körülményekhez jobban tudnak alkalmazkodni, mint a merev, kötelezővé tett csatlakozási lehetőségeket. A francia helyi önkormányzatok együttműködésének ösztönzése mindenesetre sikeresnek bizonyult abból a szempontból, hogy ezáltal számos olyan feladat is ellátásra került, amelyek korábban az igen kis lakosságszámú települések esetében vagy nagyon alacsony hatékonysággal, vagy egyáltalán nem valósult meg.

A globalizáció kihívásainak való megfelelés érdekében az igazgatás eszközeinek és módszereinek folyamatos megújítására a helyi önkormányzatok szintjén is egyre nagyobb igény mutatkozott. Hazánkban az új önkormányzati törvény a korábbi, differenciált és rendkívül összetett társulási rendszer helyett egy kevésbé változatos modellt alkotott meg, amely bár nem szakított többek között a helyi önkormányzatok együttműködésének bővítése, a közös érdekű feladataik célszerűbb, hatékonyabb és gazdaságosabb megvalósítása és a térségi kapcsolatok elmélyítése lehetőségével, mégis az átalakulás a helyi önkormányzatok társulásai elő nagy kihívást tett. Az igen összetett feladatokat ellátó önkormányzatok komplex szerveződésének különböző

⁵⁵ BALÁZS (2020) i.m. 37.

⁵⁶ PÁLNÉ KOVÁCS Ilona: Jó kormányzás és decentralizáció. Magyar Tudományos Akadémia, 2014. 13.

dimenziói, így a társulások – legyen az önkéntesen vagy kötelező jelleggel létrehozott – a helyi igényekre szabva rendelkeznek a közösség, a helyi lakosság szerepvállalásával kapcsolatos feladatokra. Ezt a folyamatot hazánkban a jogalkotó az Möt. hatályba léptetésével megkezdte azonban mindig felmerülnek az önkormányzatok előtt álló nagyobb kihívások, amelyekkel a jövőben számolni kell, mint az urbanizáció és az ezzel összefüggő városias életforma terjedése, vagy éppen az életkörülmények változása.

„A központ sohasem vállalkozhatik minden közigazgatási feladat ellátására. Mindig keresni fogja a munkamegosztást, a tehermentesítést és ezt azáltal éri el, ha jól választja ki azokat az ügyeket, amelyeket magának tart fenn.”

- Magyary Zoltán

Jogforrások

A Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény

Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.)

A helyi önkormányzatokról szóló 1990. évi LXV. törvény

Magyarország helyi önkormányzatairól szóló 2011. évi CLXXXIX. törvény

Loi n° 2015-991 du 7 août 2015, Nouvelle Organisation Territoriale de la Republique (NOTRe)

Szakirodalom

BALÁZS István: A francia helyi önkormányzati rendszer átalakulás napjainkban. ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNY, 57 (2). 2016.

BALÁZS István: Decentralizáció francia módra, avagy hol is tart a helyi önkormányzatok reformja Franciaországban? In: Ünnepi kötet a 65 éves Imre Miklós tiszteletére. (szerk.: Kovács Éva Margit) Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest, 2020.

BÓDI Ferenc: A helyi önkormányzatok születése Magyarországon. Antológia Kiadó, Lakitelek, 2020.

GURNIK Ágnes – SZALAI Ákos – DR. SZÉPE Edit: Kézikönyv a helyi önkormányzatok társulásairól. Budapest, Alföldi Nyomda Rt., 1998.

KELSEN, H.: Az államélet alapvonalai, Miskolc, Prudentia Iuris 7. 1997.

KONCZ János: Önkormányzat és közigazgatás. Budapest, 1937.

MABILEAU, A.: Kommunalpolitik und – verwaltung in Frankreich. Birkhauser Verlag, Basel-Boston-Berlin, 1996.

NAGY Marianna – HOFFMAN István (szerk.): A Magyarország helyi önkormányzatairól szóló törvény magyarázata. Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2014.

PÁLNÉ KOVÁCS Ilona: Jó kormányzás és decentralizáció. Magyar Tudományos Akadémia, 2014.

SOMLYÓDYNÉ Pfeil Edit: Önkormányzati integráció és helyi közigazgatás. Budapest-Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2003.

Absztrakt

Bevezetés: Az autizmus spektrum zavar az idegrendszer pervazív jellegű fejlődési zavara. Bár egészségügyi szakmai irányelv a témában is rendelkezésre áll, a viselkedéses tünetek nagyfokú heterogenitása miatt az állapot megértése és az érintett menedzselése nehéznek bizonyulhat.

Célkitűzés: A kutatás célja volt megvizsgálni a pandémia időszakára vonatkoztatva az autizmus spektrum zavarokban érintett személyek egészségügyi ellátásának jellemzőit, azonosítani a kihívásokat az alapellátás és a szakellátások vonatkozásában.

Módszertan: A vizsgálat során kvantitatív, keresztmetszeti kutatást alkalmaztunk 2022. áprilisa és decembere között online formában, célirányos mintavételi eljárással. A kérdőívben a validált Mini Oldenburg Kiegészítő kérdőív és a Wong és Law érzelmi intelligencia skála is felvételre került. Leíró statisztikai elemzés mellett Mann-Whitney tesztet, Kruskal-Wallis tesztet, valamint Khí-négyzet próbát végzünk 95%-os megbízhatósági tartomány mellett ($p < 0,05$).

Eredmények: 118 egészségügyi szakember 71,2%-a nő, az életkor mediánja 38 év volt. Alapellátásban dolgozott a kitöltők 39,8%-a, főiskolát/egyetemet végzett 67%. Az autista személy ellátását megelőzően nem történt egyeztetés 26,3%-ban. Az egészségügyi dolgozók 11%-a kérdezett rá az ingerérzékenységre. A pandémia alatt 57,6% nem kapott módszertani segítséget. A legjelentősebb három kihívásként a vizsgálat folyamatának nehézségét említették (55,1%). Nem áll rendelkezésre megfelelő eszközkészlet (42,4%), illetve az autizmus tünetei miatt nehéz az egészségügyi problémákat azonosítani (31,4%). Invazív beavatkozás esetén 55,1% az autista klienssel is egyeztetet, és/vagy a beleegyezését kéri. A főiskolai/egyetemi végzettséggel rendelkezők szignifikánsabb többlet tanultak az autizmusról ($p < 0,001$), és jobban ismerték az állapotot. A szakmai támogatásban részesülők inkább érezték ($p = 0,005$), hogy hivatásukat hosszútávon is szeretnék végezni.

Következtetés: A kutatásba bevont szakemberek válasza a hazai szakemberek attitűdjét, módszereit nem hivatottak reprezentálni a mintavételi korlátokból eredően. A nemzetközi szakirodalmakkal összhangban számos egyezést mutatnak az eredmények. További kutatások szükségesek az egészségügyi környezet adaptálására és az ellátás nehézségeinek feltérképezésére vonatkozóan, hogy valós segítséget és eszközöket vehessenek igénybe az egészségügyi szakemberek.

¹ Pécsi Tudományegyetem, Egészségtudományi Kar, Egészségtudományi Doktori Iskola, trixler.bettina@gmail.com

² Pécsi Tudományegyetem, Egészségtudományi Kar, Egészségbiztosítási Intézet, Egészségfejlesztési és Népegészségtani Tanszék

Bevezetés

Autizmus spektrum zavarok

Az autizmus pervazív idegrendszeri zavar, amelyet a szocio-kommunikációs készségekben megmutatkozó hiányosságok jellemeznek, illetve sztereotip és repetitív viselkedéses mintázatok és érdeklődési kör tapasztalható az érintettek körében. A tünetek kora gyermekkortól már jelen vannak még akkor is, ha később válik az állapot tüneti képe nyilvánvalóvá. A tünetek nagyfokú változatosságot mutatnak személyenként is, ilyen tünetek lehetnek, ha az érintett nem beszél, ritkán reagál mások megnyilvánulásaira, nem vagy korlátozottan használ gesztusokat, arckifejezéseket, szűk körű az érdeklődése, a tárgyakat nem funkcionálisan használja. A tünetek változatosságából eredően az egyén szempontjából különböző támogatási szükségletekkel szembesülhetünk (APA, 2022). A nemzetközi prevalencia adatok nagyfokú heterogenitásról tanúskodnak, azonban a WHO (2023) adatai alapján 100 gyermekből 1 fő érintett a spektrumon.

Autizmus spektrum zavarokban érintett személyek egészségügyi ellátása

Az autizmus tünetei mellett megjelenő komorbid állapotok az egészségügyi ellátások igénybevétele felé terelik a családokat (Karpur et al., 2019). Az egészségügyi ellátás igénybevétele kifejezett nehézségekbe is ütközhet, a környezeti tényezők hatásainak való kitétség fokozhatja a stresszt, izgatottságot eredményezhet. A vizuális, hallási, szaglási és taktilis ingerekre mutatott érzékenység mellett az alkalmazott orvosi eszközök, berendezések, eljárások elviselése is kihívást jelenthet, relevánsnak vélik ezért az ellátóhelyen tapasztalható körülményekre történő felkészítést (Broder-Fingert et al., 2016). Az érintett személy viselkedése az említett tényezők hatására impulzív vá válhat, de akár önkárosító tevékenységekben is megnyilvánulhat (Johnson & Rodriguez, 2013). Berglund et al. (2017) az ellátás eredményessége érdekében kardinális tényezőként hivatkoznak a szülők ellátás-tervezésbe történő bevonására, az adaptált környezet kialakítására, az időmenedzsmentre, a kommunikáció használatára, mindazonáltal a szakemberek ismereteire és a folyamatosságra is építenek. Az ésszerű alkalmazkodás elvét figyelembe véve az érintettek tapasztalatait meghallgatva szükséges az egészségügyi intézményekben tapasztalt kihívások menedzselése, az akadályok mérséklése, megszüntetése (Croen et al., 2015) Lytle et al. (2018) az autisták esetén több orvoslátogatást regisztrált, viszont a preventív szolgáltatások igénybevétele kevésbé jellemző. A kielégítetlen egészségügyi szükségletek vezethetnek a kedvezőtlen egészségügyi állapothoz (Cashin et al., 2016), alacsonyabb életminőséghez (Khanna et al., 2014)), és a növekvő mortalitáshoz (Hirvikoski et al., 2016).

Egészségügyi szakemberek autizmus ismeretei

Az autizmussal kapcsolatos kutatások egyre bővülő tendenciát mutatnak (Igwe et al., 2010), azonban továbbra is korlátozott az autizmus tudás a házi orvosok, gyermekorvosok, ápolók és orvostanhallgatók körében (Hemdi, 2020). Namuli et al. (2020) diagnosztikus kihívásokról számolt be a szakemberek autizmus ismereteinek hiányosságaival összhangban. A pszichiátria területén dolgozó szakemberek esetén jobb teljesítményt tapasztaltak. Alruwaili et al. (2023) az iskolai végzettség és a munkaévek száma, illetve az egészségügyi dolgozók tudása között összefüggést azonosítottak. Mérsékelt szintű ismeretről és önhatékonyságról tesznek tanúbizonyságot más kutatások is, a szakemberképzésben az állapot jellemzői érintőlegesen jelennek meg (Corden, Brewer & Cage, 2022).

Az új koronavírus járvány hatása az autizmussal élőkre

A SARS-CoV-2 (Covid-19) koronavírus járvány gyors terjedése okán a fertőzések minimalizálása érdekében a világon mindenütt korlátozó intézkedések léptek érvénybe. Az autisták számára azonban a hirtelen napi rutin megváltoztatása és egy az új életfeltételekhez történő alkalmazkodás számtalan nehézséget eredményezett. Az alvási és étkezési szokások megváltozását és a távoktatás változásait is magával hozta a járvány (Amorim et al., 2020). A stressz növekedése és a pszichés jóllét hanyatlása markáns problémákat generáltak (Alonso-Esteban, 2021). A terápiák igénybevételében is fennakadások keletkeztek a pandémia során, melyek a viselkedés, kommunikáció, szociális viselkedés és az autonómia fejlődésére is hatást gyakorolt (Mumbardó-Adam, Barnet-López & Balboni 2021). Skaflé et al. (2022) a közösségi média hatásait vizsgálták meg, eredményeik pedig azt mutatják, hogy az oltást tévesen ismételtlen összemosták az autizmus állapotával. A megnövekedett internethasználat és káros hatásait további tájékozódási nehézségek elé állították az embereket és kételyeket ébreszthetnek az orvosi ajánlásokban. A távegészségügyi szolgáltatásokban megnyilvánuló hozzáférést érintő egyenlőtlenségek hatást gyakorolhattak az érintett állapotára (de Nocker & Toolan, 2023). A tünetek erősödése és a helyzet kedvezőtlen hatása a tünetek felerősödésében is megnyilvánult, a gyermek támogatásával kapcsolatban a szülők is számtalan rizikónak voltak kitéve (Milea-Milea, Fernández-Pérez & Toledano-González, 2024).

Módszertan

Hipotézisek

A vizsgálat célja volt feltárni az alapellátásban, a járóbeteg és fekvőbeteg ellátásban, valamint a további egészségügyi ellátási formákban dolgozó egészségügyi szakemberek által biztosított ellátások jellemzőit, azonosítani az autizmus spektrum zavarból eredő kihívásokat és a gyakorlat adaptálásának módszereit és akadályait. Feltételezéseink közé tartozott, hogy az egészségügyi szakemberek jelentős többsége a szakemberhiányra és időhiányra hivatkozik nehézség gyanánt. Autizmus-specifikus eszközöket nem, vagy kis százalékban alkalmaznak, az ellátás és a kooperáció szempontjából fontos tüneti jellemzőkre nem kérdeznek rá. Feltételeztük továbbá, hogy a módszertani segítség igénybevételének akadályai a szociodemográfiai jellemzőkben is azonosíthatóvá válik, illetve az autizmus ismeretekre is hatást gyakorolnak az említett mutatók.

Vizsgálatba bevont személyek köre

A kérdőív a felvételt megelőző új koronavírus járvány időszakára, az autista személy által igénybe vett egészségügyi ellátás jellemzőire vonatkozott. Szakértői mintavétel alkalmazásával olyan önkéntes módon, tájékoztatott beleegyezést követően bevont egészségügyi és egészségügyben dolgozó személyek kerültek be a mintába, akik az 1997. évi CLIV. törvény az egészségügyről 87-106§ által tárgyalt ellátási formákban dolgoznak és legalább egyszer elláttak már autista személyt állami ellátás keretei között. Tekintettel az állapot spektrumként történő értelmezésére hivatalos diagnosztikus alkategóriák hiányában kizárási kritériumot nem alkalmaztunk.

Eljárás

A vizsgálat során kvantitatív, keresztmetszeti kutatást alkalmaztunk Magyarországon, mely 2022. áprilisa és decembere között került felvételre online formában, anonim módon, célirányos mintavételi eljárással az Európai Unió területén belül hatályos GDPR előírásoknak megfelelően. Az Egészségügyi Tudományos Tanács Tudományos és Kutatásaitikai Bizottsága IV/3415-1/2022/EKU ügyiratszámmal hagyta jóvá a kutatást.

Adatgyűjtő módszer gyanánt közel 20 perc alatt kitölthető saját szerkesztésű kérdőívet alkalmaztunk. A kérdőív 50 tételének kérdései a szociodemográfiai jellemzőkre irányult, kérdések vonatkoztak általánosságban a kérdőívet kitöltő egészségügyi munkásságára, a pandémia időszakára az autista személyek ellátásának kontextusában értelmezve. Kérdés irányult a speciális szükségletű csoport ellátás körülményeire, jellemzőire is. Felvételre került továbbá a Mini Oldenburg Kiegészítő Kérdőív, valamint a Wong és Law Érzelmi Intelligencia Skála is. A Mini Oldenburg Kiegészítő Kérdőív 2 alskálában összesen 10 tételt tartalmaz a kimerülés és a kiábrándultság dimenzióiban. Négy fokozatú Likert-skála segítségével történik meg a válaszok pontozása. A két alskála magas értékei a kiegészítő magas értékét jelzik (Ádám et al., 2020). A Wong és Law Érzelmi Intelligencia Skála négyfaktoros kérdőíve összesen 14 tételből áll, ötfokú Likert-skálán lehet értékelni az egyes tételeket, fordított pontozású tételt nem tartalmaz. Saját érzelmek értékelése, mások érzelmeinek értékelése, érzelmek hasznosítása és érzelmek irányítása alskálából áll (Szabó et al., 2010).

Elemzés

Leíró statisztikai elemzés mellett az összefüggések feltárására a Kolmogorov-Smirnov normál eloszlás vizsgálatát követően Mann-Whitney tesztet, Kruskal-Wallis tesztet, valamint Khí-négyzet próbát végeztünk 95%-os megbízhatósági tartomány mellett ($p < 0,05$). Az adatok feldolgozása SPSS 25.0 verziójú statisztikai szoftver használatával történt meg.

Eredmények

Szociodemográfiai, valamint az egészségügyi munkára vonatkozó tételek

131 válasz érkezett az egészségügyi dolgozók tapasztalataira fókuszáló kérdőívre. Adathiány miatt 118 kitöltés bizonyult az értékelésbe bevonhatónak. A kérdőívet 71,2% arányban női válaszadó töltötte ki. Az életkor mediánja 38 év volt (standard deviáció (SD): $\pm 5,96$), 57,6 % megyeszékhelyen, vagy fővárosban lakott. Alapellátásban dolgozott a kitöltők 39,8%-a, fekvőbeteg ellátásban a 16,1%-a, járóbeteg ellátásban tapasztalatokkal rendelkezők pedig 23,7%-os arányt képviseltek. Főiskolai vagy egyetemi diplomával 67% rendelkezett. A szakemberek egészségügyben ledolgozott éveinek száma 10 és 27 év között alakult, melynek mediánja 15 év (SD: $\pm 6,009$) volt. Az egészségügyben eltöltött munkaviszony ideje alatt autista személyt 1-5 esetben a minta 41,5%-a, 6-10 esetben 25,4%-a látott el.

Autista személyek ellátásának jellemzői

Az autista személy ellátását megelőzően nem egyeztetett a családdal a válaszadók 26,3%-a. Az ellátás során autizmus-specifikus vizuális segédeszközt nem alkalmazott, azonban szóban rákérdezett a viselkedéses jellegzetességekre 49,2%. Az egészségügyi dolgozók 11%-a érdeklődött az ellátott egyes ingerek iránti érzékenységről, a személy motivációs forrásaira mindössze 3,4% kérdezett rá. A személy megnyugtatásának lehetséges eszközeiről a kitöltők 19,5%-a érdeklődött, míg a személy kommunikációs készségeire 11% kérdezett rá. A hozzátartozó jelenléte többnyire minden esetben (91,5%) biztosítva volt az ellátás során. Az autista személy saját kommunikációs eszközei által 18,6% próbált kommunikálni. A szakemberek 4,2% jelezte, hogy rendelkezésre állt integrált/elkülönített, autizmusra adaptált helység az ellátóhelyen. A specifikus ellátás megvalósíthatóságát 38,1% tartotta inkább, vagy teljes mértékben kivitelezhetőnek. 5 fokozatú Likert-skálán (2,28 átlag érték) jelölve az adaptált helységek kialakításának megoldhatóságát inkább nehezebb tartották. Az autizmusról való tájékozottság az iskolai előmenetel során alacsony közepes értéket (2,62 átlag) mutatott. A diagnózis ismeretének átlaga nagyjából közepes értékű (3,18), az állapot megértésének nehézsége

viszont ennél már markánsabb átlagértéket (4,05) tükröz. Az állapotról történő informálódást is inkább nehezebbnek vélik (3,65-ös átlagérték). Autizmussal kapcsolatos szemléletformáló, érzékenyítő foglalkozáson a minta 58,5%-a egyszer sem vett részt.

A válaszadók 73,8% nyilatkozott arról, hogy a hazabocsájtási kritériumok tekintetében legalább kismértékű módosításra volt szükség az autizmus spektrum zavarokkal élők körében. 68,7%-ban jelezték a szakemberek, hogy az autista személyek hasonló nemű, korú és állapotú ellátottakhoz képest később fordultak orvoshoz. Mindössze 8,5% nyilatkozott arról, hogy egyáltalán nem igényelt többletidőt az autista személy ellátása. A speciális ellátás kialakítása tekintetében a legfőbb gátló tényezőként az állami támogatás hiányára (63,6%), a szakemberhiányra (45,7%), valamint az adaptálható eszközök hiányosságaira (39%) hivatkoztak. Az érintett populáció ellátása során leggyakrabban az együttérzést (58,5%), segítőkészséget és feszültséget (44,1%) azonosították önmagukon a szakemberek. A legjelentősebb említett kihívások között szerepel a vizsgálat folyamatának nehézsége (55,1%), valamint az, hogy nem áll rendelkezésre megfelelő eszközkészlet (42,4%) az ellátáshoz. További akadályt jelent, hogy az autizmus tünetei miatt nehéz az egészségügyi problémákat azonosítani (31,4%). A pandémia alatt 57,6% vélte úgy, hogy nem kapott módszertani segítséget az autista személyek ellátásához. A járvány ideje alatt a kitöltők 60,2% nyilatkozott arról, hogy a távkonzultáció szükségessége legalább kismértékű növekedést mutatott a tárgyalt diagnózis esetén. 2,5% jelölte, hogy a járvány időszaka alatt munkahelyén autizmusra szabott eszközökkel és módszertannal támogatták a munkáját. Online, illetve papír alapú útmutatókat 23,7% használt és további 13,6% nem az ellátóhelyen dolgozó, külső szakemberhez fordult segítségkérés gyanánt. 75,4% szerint az éritettek ellátása nehéz, mely folyamatban 33,1% munkahelyén nem tudott érdemi szakmai segítséget igényben venni. 55,9% azonban mindig kollégáihoz fordul támogatást remélve. A családdal való együttműködést inkább pozitív légkör és együttműködés (58,5%) jellemezte. Invazív beavatkozás esetén 55,1% az autista klienssel is egyeztetett, és/vagy a beleegyezését kérte. Az autizmus témájával kapcsolatosan nem merült fel igény pontosabb tájékozódásra a kitöltők 11,19% esetén.

Mini Oldenburg Kiegészítő kérdőív és a Wong és Law érzelmi intelligencia skála eredményei

A Mini Oldenburg Kiegészítő kérdőív kiábrándultság kérdéseinek átlaga 3,176 (SD: ±0,626), a kimerültség tételeire adott válaszok átlaga 2,22 (SD: ±0,598) volt. A Wong és Law érzelmi intelligencia skála 4 alskálájának átlaga a következőképp alakult: a saját érzelmek értékelése 13,15 (SD: ±1,843), a mások érzelmeinek értékelése 13,36 (SD: ±1,981), az érzelmek hasznosítása 16,31 (SD: ±2,887) értéket mutatott. Az érzelmek irányítása 14,25 (SD: ±2,724), az érzelmi intelligencia összepontszámának átlaga 57,07 átlagértékűnek adódott (SD: ±8,210). Akik az autista személyek ellátására legalább 16 percet fordítottak ($p=0,002$), szignifikánsan magasabb pontszámot értek el a Wong és Law Érzelmi Intelligencia Skála összpontszámának tekintetében. Hasonló összefüggést találtunk a továbbképzéseken való részvétel és az érzelmi intelligencia összpontszámának alakulása tekintetében is ($p<0,001$).

Az autizmus állapotjellemzőinek ismertetését befolyásoló faktorok

A főiskolai és egyetemi végzettséggel rendelkezők szignifikánsan többet tanultak az autizmusról ($p<0,001$), jobban ismerték az állapot jellemzőit. Hasonló összefüggést találtunk azok között is, akik legalább egyszer részt vettek már a neurodiverz állapot megismerését célzó foglalkozásokon ($p<0,001$) is. A 6-nál több esetben autista személyt ellátó szakemberek szignifikánsan ($p<0,001$) jobban ismerték az állapot sajátosságait. Ezen ismeretek birtokában pedig nagyobb arányban

($p < 0,001$) tartották lehetségesnek az adaptált ellátás megvalósítását, illetve intézményüket is felkészültebbnek ($p < 0,001$) tartották az autista személyek fogadására.

A tanulmányaik során az állapotról informálódott válaszadók ($p < 0,001$) nagyobb arányban kaptak módszertani segítséget a járványhelyzet során autista klienseik ellátásához és szignifikánsan ($p = 0,005$) kevésbé bizonyultak stresszesnek az ellátás alatt. A faluban és városban élők, valamint a középfokú végzettséggel rendelkezők kevésbé részesültek módszertani segítségben az autista személyek ellátásához ($p = 0,001$). A támogatásban részesülők inkább érezték ($p = 0,005$), hogy hivatásukat hosszútávon is szeretnék végezni. A női dolgozók szignifikánsan nagyobb arányban érezték magukat stresszesnek ($p = 0,021$). A 0-15 percet az ellátásra fordító szakemberek szignifikánsan ($p = 0,009$) nehezebben tartották a személy tüneteinek megértését, stresszesebbnek bizonyultak az ellátás során.

A megyeszékhelyen és fővárosban élők ($p = 0,014$) nagyobb arányban vettek már részt az autizmus ismereteinek bővítését célzó szakmai képzéseken. Akik hosszútávon is szeretnék végezni hivatásukat, nagyobb hajlandóság mutatkozott meg esetükben ($p = 0,017$) a több napot magába foglaló specifikus képzéseken való részvételre. A főiskolát és egyetemet végzett szakemberek ($p = 0,005$) nagyobb arányban vettek részt legalább egyszer érzékenyítő foglalkozáson, véleményük szerint az adaptált ellátás inkább bizonyul megvalósíthatónak az egészségügyi munkájuk során ($p = 0,026$).

Megbeszélés

Vizsgálatunk az autizmus spektrum zavarokban érintett személyek egészségügyi ellátásának feltérképezésére irányult, különös figyelmet szentelve az ellátás adaptálására a pandémia időszakában. Feltételeztük, hogy ezen terhelt időszakban az egyéni igényekhez igazodó szolgáltatások kialakítása markáns nehézségekbe ütközik.

Nicolaidis et al. (2013) más speciális szükségletű gyermekekhez képest az autista gyermekek és felnőttek esetén is nagyobb arányban számolt be kielégítetlen egészségügyi szükségletekről. További kommunikációs félreértéseket rögzítettek a szolgáltatók és a kliensek között. Az egészségügyi dolgozók oldaláról megvizsgálva a helyzetet, az ismerethiányt, az eszközbeli és pénzügyi hiányosságokat, a szakemberhiányt hátráltató tényezőként hivatkozták meg az ellátás vonatkozásában, illetve centralizált módszertani segítséget nem tudtak igénybe venni, egyénileg próbálták áthidalni a nehézségeket. A kölcsönös kommunikáció tekintetében a személy képességeire a válaszadók alacsony százaléka kérdezett rá, egy beavatkozás megindítása esetén viszont nagyobb arányban kértek engedélyt ahhoz.

Alruwaili et al. (2023) eredményei egybecsengenek kutatásunk eredményeivel, az iskolai végzettség és az autista személyek ellátása által szerzett tapasztalat magasabb ismeret szintet eredményezett. A válaszadók nyitottabbnak bizonyultak az új tanulási lehetőségek iránt, intézményüket felkészültebbnek vélték és képesek voltak módszertani segítséget igényelni, amely saját stresszszintjükre is hatással volt.

A környezetre és a személyre egyaránt veszélyt jelentő, vagy agresszív viselkedéses megnyilvánulások akadályozhatják és kizárhatják a személyt az egészségügyi ellátás igénybevétele alól (Fitzpatrick et al., 2016). Kutatásunkban az ingerérzékenységről és a motivációs lehetőségekről, továbbá a kölcsönös kommunikáció módjairól alig érdeklődtek a

résztevők. Ezen kiszámíthatatlan helyzetek tovább erősíthetik a tüneteket, vagy hívhat életre nem kívánatos viselkedéseket.

Frye (2016) az egészségügyi szolgáltatók tekintetében a házi orvosok és a kórházi rendszer támogatásának hiányosságait azonosította. Az állami támogatás hiánya, illetve az információhiány tematikája jelen kutatásba is beemelődött. Unigwe et al. (2017) alapján is az időmenedzsment, az erőforrások, a támogatás és az iránymutatások hiánya a rendszer merevségét eredményezi.

Az autisták egy csoportja beszámolt arról, hogy késleltetve fordultak orvoshoz, nem vettek igénybe szakorvosi ellátást, vagy kiterjedtebb kezelést igényelt az ellátásuk (Doherty et al., 2022). Vizsgálatunkban a szakemberek tapasztalatai alapján klienseik nagyobb arányban fordultak késleltetett módon az ellátókhoz.

Korlátok

Az autizmus rendkívüli heterogenitása miatt az egészségügyi ellátások igénybevételekor alkalmazandó eljárások különböző hatékonyságot jelenthetnek. A Likert-skálán megmutatkozó közepes érték felé konvergáló eredmények hátterében a spektrum nagyfokú változatossága állhat. Az ellátási folyamat értékelését, megélését az egészségügyi dolgozók részéről a fizikai és pszichés terheltség is befolyásolhatta a pandémia során. A célirányos mintavétellel megvalósult kutatás eredménye kizárólag a mintára vonatkozik, az itt rögzített hatások nem feltétlenül nyilvánulnak meg populációs szinten. A kérdőíves adatfelvételtől eredő módszertani korlátokkal e kutatás értelmezése tekintetében is számolni szükséges.

Következtetés

Kutatásunk során számos akadályt azonosítottunk az autista személyek ellátásában. Az egészségügyi szakemberek kis arányban alkalmaztak speciális módszertant, mely a hatékonyságra és az együttműködés minőségére akár jelentős mértékben is hatással lehet. A vizsgált változók elemzése nem volt hivatott egy-egy problémakörben áthatóan, több dimenzióban megvizsgálni az ok-okozati összefüggéseket és egyéb (akár jelentős) hatásokat, ezért az eredmények nem válnak általánosíthatóvá az autista populációra. Előremutató azonban, hogy az iskolai végzettség és tapasztalat összefüggését jelen kutatásban azonosítottuk, és az ezen választ adók köre a gyakorlatba emelhetőnek tartja az állapot specifikus információkat, szükség esetén tudnak hova fordulni segítségkérés gyanánt. A válaszadók átlagosan arról számoltak be, hogy segítőkészség jellemezte őket, mikor az érintettet ellátták, nehézségek esetén próbálnak megoldást találni többnyire egy másik kolléga bevonásával. Előremutató, hogy a beavatkozás esetén a kitöltők fele az érintett beleegyezését is kérni a non-invazív, illetve invazív beavatkozáshoz, azonban ez az arány nem teljesen kielégítő. További kutatásokra van szükség ahhoz, hogy az ellátás nehézségei pontosan azonosíthatóvá váljanak, az esetleges elutasítások csökkenjenek, és az érintett is tájékoztatást és a folyamat megértését követően tudja hozzájárulását adni a vizsgálatokhoz. Kooperáció csak megértésre alapozott, jól strukturált, evidencia alapú bizonyítékok alkalmazásával válik lehetségessé. A körültekintően kialakított ellátási terv hatásának mérésére véleményünk szerint objektív mutatókat kell felállítani.

Irodalomjegyzék

- Ádám Sz., Dombrádi V., Mészáros V., Bányai G., Nistor A., & Bíró K. (2020). Az Oldenburg Kiegészítő Kérdőív és rövidített változatának összehasonlító elemzése. *Ideggyógy Sz* 2020;73(5-6):231-240. doi: <https://doi.org/10.18071/isz.73.0231>.
- Alonso-Esteban, Y., López-Ramón, M.F., Moreno-Campos, V., Navarro-Pardo, E., Alcantud-Marín, F. (2021). A Systematic Review on the Impact of the Social Confinement on People with Autism Spectrum Disorder and Their Caregivers during the COVID-19 Pandemic. *Brain Sci.* 2021 Oct 22;11(11):1389. doi: 10.3390/brainsci11111389.
- Alruwaili, M. Ramadan, O.M.E., Shaban, M. Alruwaili, A., Alsadaan, N., Ali, S., Al Thobaity, A. & Salihu, D. (2023). Research Article An Assessment of Pediatric Nurses Awareness and Perceived Knowledge of Autism Spectrum Disorders: A Gulf State Survey. *Perspectives in Psychiatric Care.* <https://www.hindawi.com/journals/ppc/2023/4815914/>. doi: <https://doi.org/10.1155/2023/4815914>.
- American Psychiatric Association. (2022). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed., text rev.). Letöltés helye: <https://doi.org/10.1176/appi.books.9780890425787>.
- Amorim, R., Catarino, S., Miragaia, P., Ferreras, C., Viana, V., & Guardiano, M. (2020). The impact of COVID-19 on children with autism spectrum disorder. *Revista de Neurologia*, 71(8), 285-291. <https://doi.org/10.33588/RN.7108.2020381>.
- Berglund, I. G., Björkman, B., Enskär, K., Faresjö, M., & Huus, K. (2017). Management of children with Autism Spectrum Disorder in the anesthesia and radiographic context. *Journal of Developmental and Behavioural Paediatrics*, 38, 187-196. <https://doi.org/10.1097/DBP.0000000000000432>.
- Broder-Fingert, S., Shui, A., Ferrone, C., Iannuzzi, D., Cheng, E. R., Giaque, A., Connors, S., McDougle, C. J., Donelan, K., Neumeyer, A., & Kuhlthau, K. (2016). A pilot study of autism-specific care plans during hospital admission. *Pediatrics*, 137(e2), 152851. <https://doi.org/10.1542/peds.2015-2851R>.
- Cashin, A., Buckley, T., Trollor, J.N., & Lennox, N. (2016). A scoping review of what is known of the physical health of adults with autism spectrum disorder. *J Intellect Disabil.* 2016;22(1):96-108. doi:10.1177/1744629516665242.
- Corden, K., Brewer, R. & Cage, E. (2022). A Systematic Review of Healthcare Professionals' Knowledge, Self-Efficacy and Attitudes Towards Working with Autistic People. *Rev J Autism Dev Disord* 9, 386-399. <https://doi.org/10.1007/s40489-021-00263-w>.
- Croen, L. A., Zerbo, O., Qian, Y., Massolo, M. L., Rich, S., Sidney, S., & Kripke, C. (2015). The health status of adults on the autism spectrum. *Autism*, 19(7), 814-823. doi:10.1177/1362361315577517
- de Nocker, Y.L., & Toolan, C.K. (2023). Using Telehealth to Provide Interventions for Children with ASD: a Systematic Review. *Rev J Autism Dev Disord.* 2023;10(1):82-112. doi: 10.1007/s40489-021-00278-3.
- Doherty, M., Neilson, S., O'Sullivan, J., Carravallah, L., Johnson, M., Cullen, W. & Shaw, S.C.K. (2022). Barriers to healthcare and self-reported adverse outcomes for autistic adults: a cross-sectional study. *BMJ Open.* 2022 Feb 22;12(2):e056904. doi: 10.1136/bmjopen-2021-056904.
- Fitzpatrick, S.E., Srivorakiat, L., Wink, L.K., Pedapati, E.V., & Erickson, C.A. (2016). Aggression in autism spectrum disorder: presentation and treatment options. *Neuropsychiatr Dis Treat.* 2016 Jun 23;12:1525-38. doi: 10.2147/NDT.S84585.
- Frye, L. (2016). Fathers' experience with autism spectrum disorder: nursing implications. *J Pediatr Health Care* 2016;30:453-63.

- Hemdi, A. J. H. (2020). Assessing the level of knowledge of Autism Spectrum Disorder (ASD) among medical consultants. https://jfeps.journals.ekb.eg/article_140250.html doi: <https://doi.org/10.21608/jfeps.2021.140250>.
- Hirvikoski, T., Mittendorfer-Rutz, E., Boman, M., Larsson, H., Lichtenstein, P., & Bölte S. Premature mortality in autism spectrum disorder. *Br J Psychiatry*. 2016;208(3):232–38. doi:10.1192/bjp.bp.114.160192.
- Igwe, M. N., Bakare, M. O., Agomoh, A. O., Onyeama, G. M. & Okonkwo, K. O. (2010). Factors influencing knowledge about childhood autism among final year undergraduate Medical, Nursing and Psychology students of University of Nigeria, Enugu State, Nigeria. *Italian Journal of Pediatrics*, 36(1), 44. <https://doi.org/10.1186/1824-7288-36-44>
- Johnson, N. L., Rodriguez, D. (2013). Children with Autism Spectrum Disorder at a pediatric hospital: A systematic review of the literature. *Pediatric Nursing*, 39, 131–141.
- Karpur, A., Lello, A., Frazier, T., Dixon, P. J., & Shih, A. J. (2019). Health disparities among children with Autism Spectrum Disorders: Analysis of the national survey of children's health 2016. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 49, 1652–1664. <https://doi.org/10.1007/s10803-018-3862-9>.
- Khanna, R., Jariwala-Parikh, K., West-Strum, D., & Mahabaleshwarkar, R. (2014). Health-related quality of life and its determinants among adults with autism. *Res Autism Spect Dis*. 2014;8(3):157–67. doi:10.1016/j.rasd.2013.11.003.
- Lytle, S., Hunt, A., Moratschek, S., Hall-Mennes, M., & Sajatovic M. (2018). Youth with autism spectrum disorder in the emergency department. *J Clin Psychiatry*. 2018;79(3):17r11506. doi:10.4088/JCP.17r11506
- Milea-Milea, A.C., Fernández-Pérez, D., & Toledano-González A. (2024) The psychological impact of the COVID-19 pandemic on children/adolescents with ASD and their family environment: a systematic review. *Eur Child Adolesc Psychiatry*. 2024 Jan;33(1):203-228. doi: 10.1007/s00787-023-02151-6.
- Mumbardó-Adam, C., Barnet-López, S., & Balboni, G. (2021). How have youth with autism spectrum disorder managed quarantine derived from COVID-19 pandemic? An approach to families perspectives. *Research in Developmental Disabilities*, 110(Mar). <https://doi.org/10.1016/j.ridd.2021.103860>.
- Namuli, J. D., Nakimuli-Mpungu, E., Mwesiga, E. K. & Joyce, N. S. (2020). Knowledge Gaps about Autism Spectrum Disorders and its Clinical Management among Child and Adolescent Health Care Workers in Uganda: A Cross-Sectional Study. *EC Psychology and Psychiatry* 9.9 (2020): 112-121.
- Nicolaidis C, Raymaker D, McDonald K, Dern S, Boisclair WC, Ashkenazy E, Baggs A. Comparison of healthcare experiences in autistic and non-autistic adults: A cross-sectional online survey facilitated by an academic-community partnership. *J Gen Intern Med*. 2013;28(6):761–69. doi:10.1007/s11606-012-2262-7.
- Skafle, I., Nordahl-Hansen, A., Quintana, D.S., Wynn, R., & Gabarron E. (2022). Misinformation About COVID-19 Vaccines on Social Media: Rapid Review. *J Med Internet Res*. 2022 Aug 4;24(8):e37367. doi: 10.2196/37367.
- Szabó A., Kun B., Urbán R., & Demetrovics Z. (2011). Kezdeti eredmények a Wong és Law
- Unigwe, S., Buckley, C., Crane, L., Kenny, L., Remington, A., & Pellicano, E. (2017). GPs' confidence in caring for their patients on the autism spectrum: an online self-report study. *Br J Gen Pract*. 2017;67(659):e445. doi:10.3399/bjgp17x690449.
- World Health Organisation. Autism November 2023 [Letöltés ideje: 2024.05.]. Letöltés helye: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/autism-spectrum-disorders>

Introduction

In Hungary, social responsibility mainly includes activities such as volunteering or environmental actions, as well as charitable donations. Areas of social responsibility include: supporting hospitals, schools, helping disadvantaged and needy people, organising blood donations, providing scholarships, supporting foundations, promoting environmental projects. Society expects economic players to be involved in community life, to play their part, to make a commitment to society which must fully integrate the company's core business. Social responsibility in the life of business has long been present in the life of business. Companies voluntarily incorporate social and economic aspects into their operations, and it can be said that companies take responsibility for managing their impact on society and the environment. The key feature of corporate social responsibility is voluntary action, i.e. companies voluntarily take measures to improve society's family-friendly approach, whereby workplaces and institutions support employees' family responsibilities and needs, helping employees to find a better work-life balance, which contributes to employee satisfaction and performance.

The role of social responsibility today

"CSR (Corporate Social Responsibility) stands for Corporate Social Responsibility, or social responsibility. CSR is a matter of economic philosophy: a company is aware of its responsibility to society, in addition to the profit expected by its owners, and its other functions, principles and operations, and it shapes its behaviour, actions and policies accordingly. The meaning of social responsibility is multifaceted: social sensitivity, environmental awareness, ethical behaviour, respect for fair competition, equal opportunities, transparency."¹

Society expects economic actors to participate in community life, to take their share of the responsibilities, a commitment to society that must fully permeate the core business of the company. Firms voluntarily integrate social and economic aspects into their operations, taking responsibility for managing their impact on society and the environment.

"Responsible corporate behaviour requires more than just organisational and management measures. Corporate culture, habits, established and followed procedures play an important role. Corporate culture is an important determinant and influencer of organisational behaviour."²

"One of the best-known definitions of CSR is that CSR encompasses four interlocking areas of responsibility, economic, legal, ethical and charitable expectations that society places on companies, where society is understood to mean a broad range of corporate stakeholders. Economic responsibility is the responsibility towards the owners to operate successfully and

¹ Vállalati társadalmi felelősségvállalás (CSR) <https://denkstatt.hu/vallalati-tarsadalmi-felelossegvallalas-csr/>
(Letöltve: 2024.04.02.)

² Andrásy István - Rajcsányi Mónika: Profit és filantrópia. A CSR eszmetörténeti kérdései, in: Civil szemle, 2014/2
(Letöltve: 2024.04.04.)

efficiently and to achieve long-term returns."³ "CSR should be seen as a proactive strategy that is constantly evolving and increasingly expected by environmentally conscious management. Today, most organisations have realised that it is more appropriate to pre-select the right social issue and initiatives to support for their own strategy and profile, before being hit by a multitude of social issues."⁴

CSR plays an important role in today's business world, which can benefit companies as well as society. Some examples in this regard include: in terms of positive social impacts, CSR can help companies to have a positive impact on the environment and society. Branding, investors, customers and employees are looking at the social and environmental aspects that companies take into account when making business decisions. Long-term sustainability, whereby CSR can help companies become more sustainable in the long term, thereby increasing their resilience to changes in the business environment and market challenges. Promoting social equality, supporting people from minorities and promoting women's participation in the labour market. Meeting legal and standardisation requirements, so that CSR can help companies comply with environmental and social regulations and standards. In terms of retention and talent attraction, employees are looking for companies that are committed to social responsibility and sustainability, and to attracting and retaining a skilled and talented workforce.

In Hungary, "the Government, by adopting the Action Plan, identifies the priority areas in which it intends to take concrete measures to help businesses assume greater responsibility for the economic, social and environmental development of Hungary. On the one hand, the Action Plan serves to focus government measures, and on the other hand, while respecting the freedom of choice of enterprises, it offers them the opportunity to align their own social responsibility activities with government priorities."⁵

The key feature of Corporate Social Responsibility (CSR):

- voluntary, i.e. companies take voluntary action to improve society's family-friendly approach
- companies take responsibility for managing their impact on society and the environment
- society expects economic actors to participate in community life
- In Hungary, corporate social responsibility has gained increasing attention over the last decade and a half, mainly due to the practices of large multinational companies operating in the country
- in Hungary, CSR mainly involves activities such as volunteering or environmental protection and charitable donations
- areas of corporate social responsibility: supporting hospitals, schools, helping disadvantaged and needy people, organising blood donations, providing scholarships, supporting foundations, supporting environmental projects.

In Hungary, multinational companies and small and medium-sized enterprises usually have a separate CSR department operating at international level, so they can join the system already in place and the local branches have a stable financial background.

Small and medium-sized enterprises are in a more difficult position, they are aware of the importance of CSR, but they have to build the necessary contacts and opportunities themselves, which is the task of the human resources management department. In general, companies do not

³ A vállalati társadalmi felelősségvállalás (CSR) és a jog kapcsolata Szegedi Krisztina – Mélypataki Gábor
https://www.misz.uni-miskolc.hu/files/egyeb/misz/201601/6_szegedimelypataki.pdf (Letöltve: 2024.04.05.)

⁴ Andrassy István - Rajcsányi Mónika: Profit és filantrópia. A CSR eszmetörténeti kérdései, in: Civil szemle, 2014/2

⁵ A Kormány 1201/2015. (IV.09) Korm. határozatának 1. sz. melléklete
<https://2015-2019.kormany.hu/download/7/dd/e0000/Cselekv%C3%A9si%20Terv.pdf#!DocumentBrowse>
(Letöltve: 2024.04.05.)

put their name on any public platform for such activities, so CSR is basically not a marketing task. In contrast to sponsorship, where companies stand behind an institution, event or public figure with a clear promotional objective, by displaying their logo. It is worth noting that, compared to a multinational company, SMEs have much more limited knowledge, capital, support and opportunities.

CSR has an important role to play in team building and building employee loyalty, so a good cause energises and increases the way they engage. "Corporate responsibility change is based on protecting the mental and physical health of employees. Companies need to ensure that they can achieve a work-life balance. Whether it's providing fruit, funding screening tests, introducing an 'All You Can Move' cafeteria or supporting mass sports events, every business can find ways to make its employees healthier, fitter and happier."⁶

Corporate social responsibility for international companies

There has been a move to regulate corporate social responsibility at international level, with the publication of ISO 26000:2010 (The ISO 26000 Social Responsibility Management System) on corporate social responsibility. The ISO 26000 international standard is a technically and methodologically comprehensive guide that summarises the key principles, practices, core themes and areas for action of CSR that can be implemented in any organisation, regardless of its size, scope of activities and ownership. "The document encourages organisations to discuss with their stakeholders the issues related to their CSR and possible actions. The Recommendation also encourages organisations to rethink and reassess social responsibility and responsible behaviour by identifying and selecting those recommendations in which the organisation can best engage for the benefit of society."⁷

"ISO 26000 CSR is the first global standard for corporate social responsibility. Unlike other ISO management system standards, this standard is a guideline standard and is therefore not qualified for certification purposes. This ISO 26000 standard applies to all types of businesses, regardless of size, scope or location, and promotes socially responsible activities. To date, it is estimated that more than 80 countries have adopted this standard as a national standard. Adaptation is underway in more than 20 countries. This standard has been translated into more than 30 languages."⁸

In recent years, CSR has been on the rise in Europe. "Green Papers are documents published by the European Commission to stimulate debate on specific topics at European Union (EU) level. They invite interested parties (bodies or individuals) to participate in a consultation process and debate on the basis of the proposals they put forward. Green Papers can lead to legislative developments, which are then elaborated in White Papers."⁹

"To sum up, the EU's official approach to the issue is based on the recognition that CSR is an "internal" matter for companies, but that the role of public authorities and institutions is also an obvious one, as CSR can also create value for society."¹⁰

⁶ CSR, avagy társadalmi felelősségvállalás KKV-nál <https://www.kavosz.hu/az-en%20vallalkozasom/csr-avagy-tarsadalmi-felelossegvallalas-kkv-nal/> (Letöltve: 2024.04.10.)

⁷ TÁRSADALMI FELELŐSSÉGVÁLLALÁS Mit tehet a közzféra?

https://tka.hu/docs/palyazatok/tarsadalmi_felelossegvallalas_kiadvany_issuu.pdf (Letöltve: 2024.04.11.)

⁸ ISO 26000 szociális felelősségvállalási rendszer <https://www.belge.com/hu/belgelendirme/sistem/iso-26000/> (Letöltve: 2024.04.12.)

⁹ Zöld könyv https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=LEGISSUM:green_paper (Letöltve: 2024.04.12.)

¹⁰ Kun Attila: A multinacionális vállalatok szociális felelőssége, 2009. 221.

"Corporate social responsibility (CSR) is gaining ground around the world and is being referred to by a number of new terms and names, such as corporate social responsibility (CSR), corporate citizenship (CC) and corporate responsibility (CR). As there is no single definition of CSR, the concepts related to the topic are historically and politically defined in corporate practice and in academic and policy contexts, and vary according to regional or national interpretations, as well as legal frameworks and corporate objectives."¹¹

Creating a family-friendly workplace is one form of CSR

"One such form of CSR is family-friendly workplaces, where the focus is on creating workplace and other conditions that promote a more fulfilling family life for employees and other stakeholders (e.g. employees' families). Creating a family-friendly workplace can therefore be part of the CSR activities of companies, among other examples mentioned above."¹² It should be noted that the development of a family-friendly approach promotes employee satisfaction and contributes to increased workplace performance and long-term employee engagement.

Voluntariness is a key feature of CSR, i.e. companies voluntarily take measures to improve the family-friendly attitude of society. An important aspect to note is that they do so not because they are obliged to do so by law or other regulations, but of their own free will. "Voluntary commitment to improving the common good: through business practice, by involving company resources. If your company is socially and/or environmentally conscious, it will strive to succeed in the present without seizing the opportunities of the future: it will see social, environmental and business concerns as inseparable."¹³

The company, in addition to the profit expected by its owners, is aware of its responsibility to society, in addition to its other functions, principles and operations, and it shapes its behaviour, actions and policies accordingly.

Companies are creating family-friendly workplaces and supporting employees with family-friendly measures: family-friendly working hours, working time: unlimited or plannable Home Office, part-time working, flexible working, extra leave and flexibility for unexpected events: for example, paid maternity or parental leave longer than the statutory requirements, or early release from work in the event of unexpected illness, childcare allowances: school enrolment, school start-up grants, company scholarships, but an important option is childcare in the child's own nursery, kindergarten or school, possibly a contribution to monthly fees, health care: health insurance for family members, prevention programmes, mental health support: possibilities for company-sponsored training, stress management, return to work, children's corner, breastfeeding room: the workplace can set up a child-friendly area if parents need to take their child in from time to time, a play corner and a room for breastfeeding. "Home office and flexible working hours are the most important keywords, alongside which the sometimes unpredictable daily logistics of child-rearing

¹¹ Mi a Vállalati társadalmi felelősségvállalás?

https://www.csr-kompetenz.de/fileadmin/dokumente/CSR_TRAINING_HU.pdf (Letöltve:2024.04.13.)

¹² A vállalatok társadalmi felelősségvállalásának (CSR) fogalma

https://www.jogpontok.hu/kiadvanyok/A_vallalatok_tarsadalmi_felelossegvallalasanak_CSR_fogalma.pdf (Letöltve: 2024.04.13.)

¹³ Ligeti György: CSR Vállalati felelősségvállalás. Kurt Lewin Alapítvány, Budapest, 2007, 18.

can be managed. If it's not written in the advertisement that you can work from home, mums simply don't apply, and full-time jobs are not popular either."¹⁴

Aim of the Family Friendly Place certification mark

The Family Friendly Workplace Award was established in 2000 in Hungary, mainly to promote family-friendly policies and to reward companies that enable their employees to combine family and work."¹⁵

The Family Friendly Workplace certification mark can be awarded in two categories: Workplace and Service Provider. The aim is to improve the way employees and employers work together to reconcile family and work. To support the development and maintenance of a work/life balance.

The following themes will be taken into account in the assessment of the award:

- working time - the possibility to choose from different working time models;
- training - making workers adaptable;
- return to work after maternity leave, maternity leave, maternity leave;
- childcare facilities - preserving, maintaining and modernising them;
- employee benefits;
- safety at work - workers' rights, working environment, health promotion

Winning a Family Friendly Workplace Award goes a long way to maintaining an employer's competitive edge, increasing employee satisfaction by supporting the reconciliation of family life and work, and a motivated, engaged workforce is the best investment an organisation can make and a key to long-term profitability.

Family Friendly Place certification mark features:

- Awarded in workplace and service location categories
- the possibility for the organisation to apply for both
- Application procedure: registration, filling in a questionnaire
- time for evaluation of the pre-screening questionnaire: 60 days after submission
- the evaluation of the questionnaire is followed by an on-site audit
- there is no fee for applying for the Family Friendly Place certification mark.

From October 2021, they will provide advice to help their clients prepare for the audit and improve their actions. Winning the Family Friendly Workplace Award is a significant achievement in itself, but how the company continues to build employee engagement and social responsibility is very important.

In terms of operating companies, it shows the commitment of operating companies to healthy lifestyles and the organisation of health promotion programmes. Occupational health and safety is defined as the state of working conditions that exclude or minimise the impact of hazardous and harmful factors in the work process and the working environment on workers' health. Companies consider a healthy workforce and working environment to be essential factors, and sport is seen as an individual responsibility, but at organisational level, health awareness is not accompanied by such a high level of corporate social responsibility.

¹⁴ Mitől lesz tényleg családbarát egy munkahely? <https://hrpwr.hu/cikk/mitol-lesz-tenyleg-csaladbarat-egy-munkahely> (Letöltve: 2024.04.19.)

¹⁵ TÁRSADALMI FELELŐSSÉGVÁLLALÁS ÉS MUNKAHELYI GONDOSKODÁS A GYAKORLATBAN <https://ojs.ppk.hu/index.php/hisz/article/view/177/153> (Letöltve: 2024.04.13.)

By maintaining and improving the health of their employees, companies invest in a return on investment that reduces the costs of sickness absence, such as sick days and lost productivity. An important aspect is the creation of a working environment that ensures the physical, mental and social well-being of workers, defined by prevention and protection activities to eliminate or reduce the number of accidents and illnesses at work.

The drive for healthy lifestyles and the organisation of health promotion programmes in companies operating in our country is emerging. "Article 2 (1) * The State, in consultation with the representative bodies of workers and employers, shall determine the basic requirements, management and control institutions for safe and healthy work, and shall formulate a national policy on health, safety at work and the working environment, the implementation of which shall be periodically reviewed."¹⁶

Companies consider a healthy workforce and working environment as essential factors, and sport is seen as a responsibility of the individual, but at organisational level, health awareness is not accompanied by such a high level of corporate social responsibility. It can be argued that by maintaining and improving the health of their employees, companies are investing in a return on investment that reduces the costs of sickness absence and lost productivity. I believe it is important to create working conditions that ensure the physical, mental and social well-being of workers, and that prevention and protection activities are the key to eliminating or reducing the number of accidents and illnesses at work.

"The primary driver for the emergence of workplace health promotion programmes has therefore been a radical reduction in the cost of workers' ill health. But it has since become clear that these programmes have other positive effects for both workers and employers. As an example, let's look at the benefits for company management of improving working conditions and the health of workers. There will be less absenteeism and therefore higher productivity, better and smoother workplace relations, which will improve morale and, last but not least, of course, contribute to a positive corporate image."¹⁷

The right working environment:

- creating an optimal working environment is a long-term investment in the successful future of the company and its employees
- companies that recognise and properly manage the importance of the working environment often reap the benefits of long-term success and employee satisfaction
- and employees work in an environment where they feel important
- a good working environment contributes to the physical and mental health of employees, which can reduce absenteeism and attrition in the long term
- companies consider a healthy workforce and working environment as an essential factor and consider exercise important, but still consider it to be an individual responsibility, and health awareness is not associated with such a high level of corporate responsibility at organisational level.

It can be said that "changes in the way we live, work and rest have a major impact on health. Work and rest must become a source of health for people. The way society organises work should

¹⁶ 1993. évi XCIII. törvény a munkavédelemről-2. § (1)

¹⁷ Munkahelyi egészségfejlesztés a CSR tükrében

https://iffegyesulet.hu/aas_szoveg/file/180_munkahelyi_egeszsegfejlesztes_a_csr_tukreben_fenntarthatosagi_fuzetek_iv.pdf (Letöltve: 2024.04.15.)

contribute to the creation of a healthy society. Health promotion leads to living and working conditions that are safe, stimulating, satisfying and enjoyable."¹⁸

"People call their workplace their second home because they spend a significant part of their lives there, and it makes a difference how and under what conditions they spend it. Every person has the right to spend this time in a cultured environment, in healthy and safe conditions."¹⁹

Summary

Companies operating in Hungary can be expected to think and act in a socially responsible way in terms of corporate social responsibility. However, this endeavour is still in its nascent stage in Hungary, one of the many reasons being the lack of guidelines and conceptual definitions available to company managers in Hungarian. A growing number of organisations in Hungary are aiming to promote CSR, with a number of conferences and workshops being organised each year. In our country, multinational companies have a CSR department, whereas small and medium-sized enterprises are in a more difficult situation, they do not have a CSR department, but they are aware of its importance, but they have to build up the necessary contacts and opportunities themselves, with the help of the human resources management department.

CSR itself "does not have a precise and universally accepted definition, but it can be approximated as a voluntary commitment of companies to improve the common good through business practices, involving the resources of the company."²⁰ It is important to note that by maintaining and improving the health of their employees, companies are investing in a return on investment that reduces costs related to sickness absence, such as sick days and lost productivity. Companies consider a healthy workforce and working environment as an essential factor and consider exercise to be important, but this is still seen as an individual responsibility, while at organisational level health awareness is not associated with such a high level of corporate responsibility.

"A successful CSR strategy creates opportunities for companies to achieve long-term sustainable growth and competitive advantage."²¹

In summary, a family-friendly approach is an attitude and practice that prioritises work-life balance in institutions and workplaces, and the support of employees' family responsibilities, childcare or care for other dependants, which must be supported in order for employees to work and perform effectively.

A number of companies and organisations have been recognised in Family Friendly Workplace Award schemes in recent years. The awards demonstrate companies' outstanding performance and commitment to supporting employees and their families, and to strengthening their labour market position and competitive advantage in the race for talented workers.

¹⁸ AZ EGÉSZSÉGFEJLESZTÉS ALAPELVEI Az egészségfejlesztés alapvető nemzetközi dokumentumai, <https://www.pro-qaly.hu/files/userfiles/File/letoltes/Dokumentumok/egeszsegfejlesztes-alapelvek.pdf> (Letöltve: 2024.04.16.)

¹⁹ Bódi Marianna, Biztonságos munkakörülmények, munkahelyi ártalmak https://www.nive.hu/Downloads/Szakkepzesi_dokumentumok/Bemeneti_kompetenciak_meresi_ertekelesi_eszkozrendszerenek_kialakitasa/1_2328_005_101231.pdf (Letöltve 2024.04.17.)

²⁰ A vállalatok társadalmi felelősségvállalásának (CSR) fogalma https://www.jogpontok.hu/kiadvanyok/A_vallalatok_tarsadalmi_felelossegvallalasanak_CSR_fogalma.pdf (Letöltve: 2024.04.19.)

²¹ Miből áll a társadalmi felelősségvállalás? <https://kiszervezettmarketing.hu/online-marketing/vallalati-tarsadalmi-felelossegvallalas/> (Letöltve: 2024.04.25.)

References

Vállalati társadalmi felelősségvállalás (CSR) <https://denkstatt.hu/vallalati-tarsadalmi-felelossegvallalas-csr/> (Letöltve: 2024.04.02.)

Andrássy István - Rajcsányi Mónika: Profit és filantrópia. A CSR eszmetörténeti kérdései, in: Civil szemle, 2014/2 (Letöltve: 2024.04.04.)

A vállalati társadalmi felelősségvállalás (CSR) és a jog kapcsolata Szegedi Krisztina – Mélypataki Gábor https://www.mjsz.uni-miskolc.hu/files/egyeb/mjsz/201601/6_szegedimelypataki.pdf (Letöltve: 2024.04.05.)

Andrássy István - Rajcsányi Mónika: Profit és filantrópia. A CSR eszmetörténeti kérdései, in: Civil szemle, 2014/2

A Kormány 1201/2015. (IV.09) Korm. határozatának 1. sz. melléklete

<https://2015-2019.kormany.hu/download/7/dd/e0000/Cselekv%C3%A9si%20Terv.pdf#!DocumentBrowse> (Letöltve: 2024.04.05.)

TÁRSADALMI FELELŐSSÉGVÁLLALÁS Mit tehet a közsféra?
<https://tka.hu/docs/palyazatok/tarsadalmi-felelossegvallalas-kiadvany-issuu.pdf> (Letöltve: 2024.04.11.)

ISO 26000 szociális felelősségvállalási rendszer
<https://www.belge.com/hu/belgelendirme/sistem/iso-26000/> (Letöltve: 2024.04.12.)

Zöld könyv https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=LEGISSUM:green_paper (Letöltve: 2024.04.12.)

Kun Attila: A multinacionális vállalatok szociális felelőssége, 2009. 221.

Mi a Vállalati társadalmi felelősségvállalás?

https://www.csr-kompetenz.de/fileadmin/dokumente/CSR_TRAINING_HU.pdf (Letöltve:2024.04.13.)

A vállalatok társadalmi felelősségvállalásának (CSR) fogalma
https://www.jogpontok.hu/kiadvanyok/A_vallalatok_tarsadalmi_felelossegvallalasanak_CSR_fogalma.pdf

(Letöltve: 2024.04.13.)

Ligeti György: CSR Vállalati felelősségvállalás. Kurt Lewin Alapítvány, Budapest, 2007, 18.

Mitől lesz tényleg családbarát egy munkahely? <https://hrpwr.hu/cikk/mitol-lesz-tenyleg-csaladbarat-egy-munkahely> (Letöltve: 2024.04.19.)

TÁRSADALMI FELELŐSSÉGVÁLLALÁS ÉS MUNKAHELYI GONDOSKODÁS A GYAKORLATBAN
<https://ojs.ppke.hu/index.php/hisz/article/view/177/153> (Letöltve: 2024.04.13.)

1993. évi XCIII. törvény a munkavédelemről-2. § (1)

Munkahelyi egészségfejlesztés a CSR tükrében
https://iffegyvesulet.hu/aas_szoveg/file/180_munkahelyi_egeszsegfejlesztes_a_csr_tukreben_fenntarthatosagi_fuzetek_iv.pdf (Letöltve: 2024.04.15.)

AZ EGÉSZSÉGFEJLESZTÉS ALAPELVEI Az egészségfejlesztés alapvető nemzetközi dokumentumai
<https://www.pro-qaly.hu/files/userfiles/File/letoltes/Dokumentumok/egeszsegfejlesztes-alapelvek.pdf> (Letöltve: 2024.04.16.)

Bódi Marianna, Biztonságos munkakörülmények, munkahelyi ártalmak
https://www.nive.hu/Downloads/Szakkepzesi_dokumentumok/Bemeneti_kompetenciak_meres_i_ertekelesi_eszkozrendszerenek_kialakitasa/1_2328_005_101231.pdf (Letöltve:2024.04.17.)

A vállalatok társadalmi felelősségvállalásának (CSR) fogalma

https://www.jogpontok.hu/kiadvanyok/A_vallalatok_tarsadalmi_felelossegvallalasanak_CSR_fogalma.pdf

(Letöltve: 2024.04.19.)

Miből áll a társadalmi felelősségvállalás? <https://kiszervezettmarketing.hu/online-marketing/vallalati-tarsadalmi-felelossegvallalas/> (Letöltve:2024.04.25.)